

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ŞÛRA DERGİSİ (1908-1917) ESASINDA
TATARCANIN DİL ÖZELLİKLERİ**

Nermin VARGELOĞLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Feyzi ERSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI

KASIM 2022

**ŞÛRA DERGİSİ (1908-1917) ESASINDA TATARCANIN DİL
ÖZELLİKLERİ**

Nermin VARGELOĞLU

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANA BİLİM DALI**

KASIM 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nermin Vargeloğlu

03.11.2022

ŞÛRA DERGİSİ (1908-1917) ESASINDA TATARCANIN DİL ÖZELLİKLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Nermin VARGELOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2022

ÖZET

1908-1917 yılları arasında yayınlanan “Şûra” dergisi; 20. yüzyılın başlarında basılan Tatar gazete ve dergileri arasında konu genişliği, içeriği, eğitime verdiği değer, yazarlarının yenileşmeye bakış açısı bakımından en önemli yayın organlarından biridir. Dergi, Orenburg’da on beş günde bir basılmıştır. İlk sayısı 10 Ocak 1908’de yayınlanmıştır. Son sayısı ise 31 Aralık 1917’de yayınlanmıştır. Böylece bir yılda 24 sayı çıkmıştır. Dergi, toplamda 240 sayı basılmıştır. 1918’de Halk Komiserleri Konseyi’nin “Matbuat Üzerine Kararnamesi” (27 Ekim, 1917) gerekçesiyle 1918 Ocak ayında resmî olarak kapatılmıştır. Genel bilgisini verdiğimiz dergi, tezin ana konusudur. Tez; giriş, inceleme, seçilmiş metinler ve sonuç olmak üzere dört bölümden oluşmuştur. İnceleme kısmında Türkiye Türkçesi grameri esas alınmıştır. Tatarcaya özel ünlülerin okunması oldukça zor olmuştur. Dönemin eserlerini inceleyen çalışmalar, ünlü harfleri okumada örnek alınmıştır. İnceleme kısmındaki kelimeler, Arap harfleriyle birlikte verilmiştir. Tezin amacı; ortak edebî dili, kullanım örnekleriyle beraber göstermektir.

Bilim :30304

Kodu

Anahtar : Tatarca, Dil bilim, Türk Dili ve Edebiyatı.
Kelimeler

Sayfa : 255

Adedi

Tez : Prof. Dr. Feyzi ERSOY
Danışmanı

Language Features Of Tatar Language Based On Şûra Magazine (1908-1917)

(M.Sc. Thesis)

Nermin VARGELOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

November 2022

ABSTRACT

Published in 1908-1917, the magazine “Şûra” is one of the most important publications among Tatar newspapers and magazines published in the early 20th century in terms of the breadth of its subject, its content, the value it attaches to education, and the perspective of its writers on innovation. The magazine was published every fortnight in Orenburg. Its first issue was published on January 10, 1908. The last issue was published on 31 December 1917. Thus, 24 issues came out in one year. A total of 240 issues of the journal were published. In 1918, it was officially closed in January 1918 on the grounds of the “Decree on the Printing” of the Council of People's Commissars (1917, 27 October). The journal that we give general information about is the main subject of the thesis. Thesis; It consists of four parts: introduction, review, selected texts and conclusion. In the analysis part, Turkey Turkish grammar is based. Other vowels specific to Tatar were quite difficult to read. Studies examining the works of the period were taken as an example in reading vowels. The words in the review part are given with Arabic letters. The aim of the thesis; to show the common literary language together with usage examples.

Science Code : 30304

Key Words : Tatar Language, Linguistics, Turkish Language
and Literature

Page Number : 255

Supervisor : Prof. Dr. Feyzi Ersoy

TEŞEKKÜR

Türkiye’de doğrudan Şûra dergisi ile ilgili yapılan çalışma örneklerine rastlanılmamıştır. Dergi hakkında az sayıda çalışma vardır ancak bunlar dergi tanıtım düzeyinde kalmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Rızaeddin Fahreddin ve dönemin diğer yazarları hakkında araştırma yapılırken Şûra dergisine atıfta bulunulmuştur. Atıflarda aktarılan metinlerin orijinal Arap harfli imlası verilmemiştir ve genel olarak aktarmalarda imla birliğinden söz etmek mümkün olmamaktadır.

Konuşma dilinin sonradan yazı diline çevrilmesi ve çevrilirken esas tutulması gereken imlanın kuralları, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başının tartışma konusudur. İmla tartışmalarının yaşandığı tarihler Şûra degisinin yayınlandığı yılları kapsamaktadır. Bu durum ise dergi imlasındaki bazı ünlü harflerin okunmasını ve aktarılmasını zorlaştırmıştır. Çalışmada ünlü harflerin okunmasına ve aktarılmasına metin bütünlüğünün karakteristik özelliğine bakılarak karar verilmiştir. İmla, bugünkü Tatar Türkçesinin dışında tutulmuştur. Ancak Kazan Tatar Türkçesine ait olan kelimeyi ifade edebilmek için bugünkü Kazan Tatar Türkçesinde bulunan transkripsiyon harflerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda kullanılan harflerden biri “İ” harfidir. Çalışmada seçilen kelimeler 1908-1917 yıllarındaki metinlerden alınmıştır. Yazar ve metin türü zenginliğine dikkat edilmiştir.

Bu tezin hazırlanmasında en başından beri desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Feyzi Ersoy’a; fikirleriyle katkıda bulunan değerli tez jüri üyeleri Prof. Dr. Fatih Kirişcioğlu ve Prof. Dr. Dilek Ergönenç hocalarıma, kaynak desteğinde bulunan emekli Dr. Öğretim Üyesi Ferhat Tamir hocama, kardeşim Hazal Vargeloğlu’na ve aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
1. GİRİŞ.....	1
Tatarlar ve Tatar Adı.....	1
Tatar Tarihine Kısa Bir Bakış	2
Tatar Türkçesi ve Tarihî Gelişimi	6
Tatar Edebiyatında Yayınlar	17
Şûra Dergisi.....	22
2. İNCELEME	37
2.1. Ses Bilgisi	37
2.1.1.Ünlülerin Yazım Özellikleri.....	37
2.1.1.1 /a/ Ünlüsünün Yazımı.....	37
2.1.1.2. /e/ Ünlüsünün Yazımı	40
2.1.1.3. /ı/ Ünlüsünün Yazımı.....	43
2.1.1.4. /i/ Ünlüsünün Yazımı.....	45
2.1.1.5. /o/ Ünlüsünün Yazımı.....	48
2.1.1.6. /ö/ Ünlüsünün Yazımı.....	49
2.1.1.7. /u/ Ünlüsünün Yazımı	51

2.1.1.8. /ü/ Ünlüsünün Yazımı	52
2.1.2. Ünsüzlerin Yazım Özellikleri	54
2.1.2.1. /b/ Ünsüzünün Yazımı	54
2.1.2.2. /c/ Ünsüzünün Yazımı	59
2.1.2.3. /ç/ Ünsüzünün Yazımı	60
2.1.2.4. /d/ Ünsüzünün Yazımı	63
2.1.2.5. /f/ Ünsüzünün Yazımı	66
2.1.2.6. /g/ Ünsüzünün Yazımı	67
2.1.2.7. /ğ/ Ünsüzünün Yazımı	69
2.1.2.8. /h/ Ünsüzünün Yazımı	71
2.1.2.9. /h, ħ/ Ünsüzlerinin Yazımı	71
2.1.2.10. /j/ Ünsüzünün Yazımı	73
2.1.2.11. /k/ Ünsüzünün Yazımı	73
2.1.2.12. /k/ Ünsüzünün Yazımı	77
2.1.2.13. /l/ Ünsüzünün Yazımı	80
2.1.2.14. /m/ Ünsüzünün Yazımı	82
2.1.2.15. /n/ Ünsüzünün Yazımı	84
2.1.2.16. /ñ/ Ünsüzünün Yazımı	86
2.1.2.17. /p/ Ünsüzünün Yazımı	88
2.1.2.18. /r/ Ünsüzünün Yazımı	90
2.1.2.19. /s/ Ünsüzünün Yazımı	92
2.1.2.20. /ş/ Ünsüzünün Yazımı	95
2.1.2.21. /t/ Ünsüzünün Yazımı	97

2.1.2.22. /v/ Ünsüzünün Yazımı	101
2.1.2.23. /y/ Ünsüzünün Yazımı	103
2.1.2.24. /z/ Ünsüzünün Yazımı	107
2.2. Şekil Bilgisi	110
2.2.1. Yapım Eklerinin İmla Özellikleri	110
2.2.1.1.İsimden isim yapma eki	110
2.2.1.2. İsimden fiil yapım eki.....	119
2.2.1.3. Fiilden isim yapım eki	120
2.2.1.4. Fiilden fiil yapım eki.....	123
2.2.2.Çekim Eklerinin İmla Özellikleri.....	125
2.2.2.1. İsim çekim ekleri.....	125
2.2.2.2. Fiil çekim ekleri	139
3. SEÇİLMİŞ METİNLER.....	167
4. SONUÇ	185
KAYNAKLAR	191
EKLER.....	193
Ek- 1. Arap Harfli Tatar Alfabeti.....	193
Ek-2 Orijinal Metnin Fotoğrafları.....	194
ÖZGEÇMİŞ.....	242

TABLÖLAR

Tablo 1.1. Türk Alfabesi.....	15
Tablo 1. 2. Tatar Alfabesi	16
Tablo 1. 3. Çeviri Yazı	16
Tablo 2. 1. Tatar Türkçesinde İyelik Ekleri 1.....	127
Tablo 2. 2. Tatar Türkçesinde 1. Tip Şahıs Eki	140
Tablo 2. 3 . Tatar Türkçesinde 2.Tip Şahıs.....	140
Tablo 2. 4 . Eski Türkçede Zaman Eki	141
Tablo 2. 5. Tatar Türkçesi 2.Tip Şahıs Eki.....	141
Tablo 2. 6 . Tatar Türkçesi Fiil Çekimi	142
Tablo 2. 7 . Tatar Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Şahıs Ekleri	144
Tablo 2. 8 . Tatar Türkçesi Emir Çekimi.....	149
Tablo 2. 9. Tatar Türkçesi Gereklilik	152

ŞEKİLLER

Şekil 1. 1. Tataristan Özerk Cumhuriyeti Haritası.....	6
Şekil 1. 2. Tercüman Gazetesi	19
Şekil 1. 3. Orenburg Haritası	23
Şekil 1. 4. İsmail Gaspıralı	25
Şekil 2. 1 . Til Yarışı.....	28
Şekil 2. 2. Vakıt Gazetesi İdarehanesi	29

1. GİRİŞ

Tatarlar ve Tatar Adı

Tatar adına ilk kez 8. yüzyılda dikilen Köktürk anıtlarında rastlanmıştır. Bu isim, anıtlarda “Tokuz Tatar” ve “Otuz Tatar” diye geçmektedir (Devlet 1996: 191). 11. yüzyılda yazılan Dîvânu Lugâti’t- Türk’te Arapça olarak “Tatar cilün minet-Türk” (Tatar, Türklerden bir bölüktür) ifadesi bulunmaktadır (Taymas 1966: 215). Eski Türk yazıtlarında geçen Tatar adı bugün Moğol etkili Altın Orda devletinin halkına verilen Tatar isminden çok daha eskidir (Öner 2012: 681).

Dokuz veya otuz kabileden oluşan Tatar halkı Radloff ve Thomsen’e göre “Moğol” idi. Avrupalılar ve özellikle Ruslar, Cengiz Han döneminden itibaren Türk-Moğol devletine “Tatar İmparatorluğu”, aynı şekilde halkına da “Tatar” demişlerdir (Devlet, 1996:191). Kazan Türkleri uzun süre Tatar isminden hoşlanmamışlardır. Nedeni ise dönemin belirleyici etnik unsurunun din olmasıdır. Genel görüşe göre 13. yüzyılda Cengiz Han’ın torunu Batu Han önderliğindeki Türk- Moğol ordusu Şamanizm öğretisini benimsemişti. Bölgedeki yerleşik Türkler ise 10. yüzyıldan itibaren İslamiyet’i benimsediğinden dinî nedenlerden dolayı onlardan pek hoşlanmamışlardır (Taymas 1966: 217).

Rus sömürgeciliğinin yoğun olduğu yıllarda Kazan Türkleri, Kazanlılar ifadesini daha çok kullanmışlardır. Çünkü onlar, Tatar isminin Ruslar tarafından verildiğini düşünmekteydiler. İdil Bulgarlarının devamı olan Kazanlılar, “Tatar” adını millî şuurun uyanmasıyla benimsemişlerdir. Bu tarih de 1850’li yıllara denk gelir. Batı dünyasını takip eden Kazanlı aydınlar “Müslüman” adıyla devam etmek yerine Tatar ismini kullanarak millî bir isimle anılmak istemişlerdir (Özkan 2014: 234).

Buhara medresesinde eğitim alan Şehabeddin Mercanî dahi artık Tatar isminin kullanılması gerektiğini “...Bazıları Tatar olmayı eksik anlayıp o isimden nefret ederek biz Tatar değil Müslümanız diye tartışırlar. Ey miskin, diyelim ki din ve milletin düşmanı, senin Müslümandan başka bir ismini bilmeseydi elbette seni Müslüman diye lanetlerdi. Tatar, Arap, Tacik, Nogay, Hitay, Rus, Fransız, Alman da olmasaydın şimdi kim olurdun?..” ifadeleri ile belirtmiştir (Taymas 1966: 216). Aynı dönemi paylaşan, Tatar Türkçesi edebî dilinin oluşması için çaba sarf eden

Abdülkayyum Nasirî konuşulan dile Tatarca denilmesi gerektiğini belirterek net bir şekilde Moğollarla Tatarların dilleriyle beraber ayrı kavim olduğunu belirterek “Biz Tatarbız” demiştir (Devlet 1996: 191).

Kazan Türklerinden aydın Abdullah Battal Taymas, eserlerinde “Tatar” diye adlandırılmayı doğru bulmamış, Orta İdil lehçesiyle (Kazan Türkçesiyle) konuşan bütün Türkler “Kazan Türkleri” adını kullanmalıdır, şeklinde fikirlerini belirtmiştir. Tanınmış alim Rızaeddin Fahreddin ölümünden sonraki yayınlanan eserinde “Kazan Türkleri” adını benimsemiştir. Tatarlar için kullanılan bir diğer isimlendirme ise Türk-Tatar adıdır. Tatar ismini kullananlar Türk olduklarını kabul etmekle beraber etnik kimlik olarak “Tatar” adını kullanmıştır. Diğer görüş ise “Türk adının kullanılmasıdır. İki görüşün uzlaşması olarak 1917 ihtilalinin yaklaştığı dönemde Türk-Tatar ismi kullanılmaya başlanmıştır. İdil- Ural ve Sibir bölgesindeki Türk soyluların ortak kimliğini vurgulamak isteyenler Türk- Tatar adını kullanmışlardır. Örneğin Zeki Velidî Togan’ın Kazan’da basılan eserinin adı “Kıskaca Türk-Tatar Tarihi”dir fakat ismin ömrü kısa olmuştur (Devlet 1996: 194).

Sovyetler zamanında bölgeye Tataristan ismi verilince doğal olarak diğer isimlere gerek kalmamıştır. Tataristan’da yaşayanlar kendilerine resmen verilen Tatar adını benimsemişler ve sonraki dönemde basılan eserlerinde de doğrudan Tatar adını kullanmışlardır.

Tatar Tarihine Kısa Bir Bakış

İdil (Volga) nehrinin orta ve aşağı yatağı ve İdil ile Kama ırmağı arasında kalan bölgeler eski zamanlardan beri Türk kavimlerinin yurdu olmuştur (Taymas 1966: 17). Kazan şehrinin içinde bulunduğu bu coğrafi bölge 3. yüzyıldan itibaren çeşitli Türk devletlerinin hâkimiyeti altına girmeye başlamıştır (Türkoğlu 2022:134).

Tatar Türkleri köken olarak Bulgar ve Kıpçak Türklerine dayanmaktadır. Avrupa Hun Devletinin Batı kolunu meydana getiren Ogurlar, 463 senesinde İdil, Tuna ve Kafkasya Ogurları olmak üzere üç gruba ayrılmışlar ve 482 yılından itibaren Bizans kaynakları tarafından Bulgar adıyla anılmışlardır (Özkan 2014:230). Bulgarlar tarihte Büyük Bulgariya (630-665), Tuna Bulgar Devleti (679-870), İtil (Volga) Bulgar Devleti (9.yüzyıl-1236) olmak üzere üç devlet kurmuşlardır. Büyük Bulgar Devletinin dağılmasından sonraki yıllarda Türk Bulgar siyasî oluşumlu İdil Bulgar

Devleti kurulmuştur. İdil Bulgarları, bölgenin Türkleşmesini sağlamıştır. Bulgarların Orta İdil boyuna ne zaman göç edip yerleştikleri kesin olarak bilinmemektedir. Hazarların baskısından kaçarak 7. yüzyıl sonu ve 8. yüzyıl başlarında Orta İdil bölgesinde yerleştikleri tahmin edilmektedir (Ercilasun 2005: 203, Kerimoğlu 2014: 23).

Kazan Tatarlarının ataları olarak görülen İdil Bulgar Devleti ile ilgili en güvenilir bilgilere İbni Fadlan aracılığı ile ulaşılmaktadır (Kafesoğlu 1966: 208). İdil Bulgarları, Şelkey oğlu Almış Han zamanında 10. yüzyıl başlarında Müslüman olmuşlardır (Özkan 2014:230). Hükümdar Almış Han'ın 922'de Müslüman olmasından önce İdil Bulgarları arasında İslamiyet, Müslümanlarla yaptıkları ticaret nedeniyle 9. yüzyıl başlarında yayılmaya başlamış ve aynı yüzyılın sonlarına doğru halk tarafından büyük ölçüde kabul görmüştür (Ercilasun 2005: 204).

1236'da Bulgar şehri Moğol saldırısına uğramış ve İdil Bulgar Devletinin bağımsızlığı son bulmuştur. 13. yüzyılın ilk çeyreğinde İdil Bulgarları, Moğollar tarafından yıkılmıştır. Moğolların parlak dönemlerinde özellikle Kıpçak Türklerinin etkisi büyüktür. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Doğu Avrupa toprakları, Cuci'nin oğlu Batuhan'a verilmiş ve bu topraklarda Altın Orda Devleti kurulmuştur (Özkan 2014: 231). İdil Bulgar Devleti 1241-1437 yılları arasında Altın Orda'ya tabi olarak varlığını devam ettirmiştir. Altın Orda döneminde İdil Bulgarları Kıpçaklarla karşılaşarak Kıpçaklaşmıştır (Ercilasun 2005: 205).

Altın Orda Devleti'nin idarecileri Moğol idi. Ancak zamanla hem yerleşik Türk halkı hem de Cengiz Han'ın ordusunda bulunan Türklerin Moğollarla beraber bölgeye yerleşmesiyle Moğol Devleti kimliğini koruyamamış ve Türkleşmeye başlamıştır. Bunda 13. yüzyılda Altın Orda Devletinde İslamiyet'in resmî din hâline gelmesi ve Selçuklularla iyi ilişkiler kurmasının etkisi vardır. 1396'da Altın Orda Hanı Toktamış'ın, Timur'a yenilmesiyle birlik bozulmuştur. Halkın bir kısmı Kama'nın kuzeyine Kazan nehri boyuna göçmüştür. 15. yüzyıl ortalarında bu bölgede Bulgar-Kıpçak karışığı Müslüman halk bulunuyordu. Sonraki Kazan Hanlığının nüfusunu bu halk teşkil etmişti Türk asıllı ve Türkleşmiş topluluklardan oluşan Kazan, Kırım, Astrahan ve Kasım hanlıkları ortaya çıkmıştır (Özkan 2014: 231, Kafesoğlu 1998: 209).

Siyasî çözümlenin neticesinde olarak Kama Bulgarlarının bulunduğu Orta İdil sahasında Kazan Hanlığı kurulmuştur. Hanlık, 1437 yılında kurulmuş ve kurucusu Cengiz sülalesinden gelen Uluğ Muhammed Han'dır (Kurat 1952: 227).

Tatar halkı, Kazan Hanlığı'ndan sonra şekillenmeye başlamış ve Kazan Tatarları kendilerini bu hanlığın mirasçısı olarak görmüşlerdir. Kazan ismi bugünkü düşündüğümüz anlamda dar bir bölgeyi ifade etmemektedir. Hanlığın sınırları içinde sadece Tatarlar değil Başkurtlar, Çuvaşlar ve diğer topluluklar da yaşamıştır (Kerimoğlu 2014: 28). Kazan Hanlığı yıkımına kadar kendi içinde karışıklık yaşamıştır. Öyle ki Ruslar tarafından işgal edildiği tarih olan 1552 yılına kadar 115 yıllık süreçte 19 defa han değişmiştir (Kurat 1954: 228).

Tatarlar, Çar İV. İvan (Korkunç İvan) zamanında 1552 yılında Rus hakimiyeti altına girmişlerdir. Rusların eline ilk defa yabancı ve üstelik Müslüman bir devlet geçmiştir. Kazan'ı ellerinde tutabilmek için yoğun bir Ruslaştırma politikasına tabi tutmuşlardır. Kazan şehri kuvvetli bir "Rus kalesi" haline getirilmiştir. Kazan Hanlığı'nı hatırlatan saraylar, medrese ve hamamlar yıkılmıştır. Bunun yerine manastırlar, kiliseler yapılmıştır. Süyümbike Minaresi veya Han Mescidi diye bilinen kule, düşman gözetleme kulesi olarak kullanmak nedeniyle bırakılmıştır. Kazan Türklerinin şehre girmesi yasaklanmıştır (Kurat 1965: 91-92).

1552-1917 yıllarını kapsayan Çarlık Rusyasının Hristiyanlaştırma politikası Rus misyonerler aracılığıyla şu aşamalar hâlinde gerçekleşmiştir:

1. Başpiskopos Guriy dönemi
2. Çariçe Anna İvanovna dönemi
3. Yeni Dönemlerle ilgili İşler Dairesi
4. 2. Katerina dönemi
5. İlminskiy'e kadarki 19. yüzyıl politikaları
6. İlminskiy dönemi

Baskı ile Hristiyan olan Tatarlar ilk fırsatta İslamiyet'e dönmüşlerdir. Bu sebeple Çarlık Rusyası farklı dönemlerde farklı metotlarla Ruslaştırma politikasına devam etmiştir. Tatarların tamamına yakını Müslüman'dır. Kreşinler olarak bilinen küçük bir Tatar grubu ise Ortodoks'tur. Ülkede özellikle tarihten günümüze dek Tatarlar üzerine

sağlanmaya çalışılan bölünme ve Ruslaştırma, Ortodokslastırma girişimlerinin pek başarılı olamadığı; Tatarların her şeye rağmen dil ve dinleri bağlı kaldıkları söylenebilir (Devlet 2002: 25, Kerimoğlu 2014: 30).

Çarlık Rusya hakimiyeti altına giren Tatarlar güçlü bir şekilde asimilasyona maruz kalmıştır. Asimilasyonda ilk hedef Hristiyanlaştırmaktır. Din ve ümmet anlayışının egemen olduğu dönemde Hristiyanlığı kabul etmek demek Rus olmayı seçmek demektir. Ruslaştırma politikasının gereği olarak soy adlarının sonuna -ev, -ov, -ski gibi Rusça ekler getirilmiştir. Zorla veya verilen ayrıcalıklarla Tatar ileri gelenlerinin Hristiyanlaştırılması sağlanmıştır İlminskiy'e kadar olan dönemde Çarlık Rusya'sının Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikaları halkın etnik yapısına ve nüfusuna zarar vermiştir (Kerimoğlu 2014: 30, Özkan 2014: 232).

Çarlık Rusya, Müslümanlara dinî mekânlar tahsis etmiş ama başlarına idareci olarak Rus yanlısı kişileri getirmiştir. Çarlığın tüm Hristiyanlaştırma teşviki ve çabalarına rağmen Tatarlar benliği korumaya çalışmışlardır. Bu ortamda “Müslüman” kimliğini sahiplenmeleri pek doğal olmuştur. 1905 yılında Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi üzerine halk isyan başlatmış ve imtiyaz talep etmiştir. Bunun üzerine Çar “Duma” adı verilen meclis oluşturmuştur. Mecliste çeşitli milletlerden temsilciler bulunuyordu. Bu sayede Çarlık otoritesi az da olsa zayıflamış ve yumuşama dönemi başlamıştır. Bu dönemin sonucunda Türkçe süreli basın için ortam oluşmuştur (Taymas 1966:168).

1. Dünya Savaşı devam ederken Rusya'nın Almanya'ya yenilmesiyle 1917 yılında ihtilal gerçekleşmiştir. İhtilal sonucunda Rusya idaresi altında yaşayan Türkler de özerk idareler kurmak üzere harekete geçmişler ve bu yıllarda Kazan ve Ural merkezli özerk ülke kurma planı yapmışlardır. Plana göre Orta İdil ve Güney Urallarda yaşayan Türkler bu özerk ülke içinde yaşayacaktı. Nüfusları ise 6,5 milyon olup yaklaşık 3,5 milyonu Türklerden oluşacaktı, 1918 yılında bu ülke ilan edilecekken buna engel olunmuştur. Uzun mücadeleler sonunda 1920 yılında bugünkü Rusya Federasyonu sınırları içinde yer alan Tataristan Özerk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur (Taymas 1966: 202-203). 2022 itibarıyla Tataristan Cumhuriyetinin nüfusu 3 886 395 kişidir.¹

¹ http://www.statdata.ru/largest_regions_russia Erişim Tarihi: 14.10.2022

15 Eylül 1994'te Rusya Federasyonu ile Tataristan arasında eşit hukuklu bir anlaşma imzalanmıştır. Tataristan kendi zenginliğine sahip olmak, kendi kanunlarını yapmak, dış ülkelerle eskisi gibi sadece Rusya vasıtasıyla değil, doğrudan bağlantı kurmak gibi önemli hakları kazanmış olmakla beraber tam bağımsızlık isteğine kavuşamamıştır (Kerimoğlu 2014: 39).

Şekil 1. 1. Tataristan Özerk Cumhuriyeti Haritası²

Tatar Türkçesi ve Tarihî Gelişimi

Tatar Türkçesi, bugün Türkçenin Kıpçak koluna giren İdil-Ural bölgesinde konuşulan Türk lehçelerinden biridir.

Kıpçak sahasında kurulan Altın Orda devleti, bünyesine zengin Kıpçak unsurunu da katarak güçlenmiştir. Harezm'in de siyasî olarak Altın Ordu'ya bağlanmasından sonra Altın Orda Devletinin dili, kültürü daha da zenginleşmiş; tarih sahnesinde Kıpçak Türklerinin medeniyetlerini gösterdikleri, varlıklarını sürdürdükleri yer Harezm ve Altın Orda sahası olmuştur. Harezm sahasında gelişen Türk dili ve kültürü,

² http://www.statdata.ru/largest_regions_russia Erişim Tarihi: 14.10.2022

Altın Orda'da 14. yüzyıldan sonra hızla gelişmeye başlayan Altın Orda-Kıpçak edebî dilini etkilemiştir (Özyetgin 2006: 9).

Altın Orda ve onun devamı hâlindeki Kıpçak (Tatar) hanlıklarının komşu ülkelerle yürüttükleri yazışmalardan, bugüne kalan diplomatik belgeler Kıpçak Türkçesinin önemli hatıraları arasındadır. Altın Orda ve özellikle daha sonraki Kırım hanlarının Osmanlı-Türk sultanlarına gönderdiği bitikler ve yarlıklar toplu hâlde yayımlanmıştır. Bu belgeler, sınırlı söz varlığına rağmen, eski Kıpçak-Tatar yazı dili için değer taşımaktadır (Öner 1998: XXI).

Altın Orda-Kıpçak yazı dili bir süre devam etmiş ancak 1475'te Kırım'ın Osmanlılara ilhakı ve 1552'de Kazan'ın Ruslar tarafından işgali ile tarihî Kıpçak Türk yazı dilinin gelişme süreci İdil-Ural coğrafyasında son bulmuştur (Özyetgin 2006: 10).

16. yüzyıldan sonra ortak yazı diliyle daha az eser verilmeye başlanmıştır. Kazan Hanlığının yıkılmasının ardından uzun bir süre Kazan bölgesinde önemli bir edebî ürün göze çarpmaz. Bu dönem Tatar Türkçesinin daha çok sözlü gelenekte geliştiği dönemdir. Dilden dile anlatılan halk hikâyeleri, halkın edebiyat zevkini karşıladığı gibi Tatar Türkçesini yazı dili olmaya hazırlamıştır (Kerimoğlu 2014: 41).

Kıpçak edebî geleneğinin parçalanmasından sonra da idil-Ural ve Bozkır sahasındaki yazı dilinde, Çağatayca (Türkî til) unsurlar artmaya başlamıştır. Daha sonra da bu tesir devam ederken 19. yüzyıl sonlarında, burada gelişen yazı dilinde Türkistan edebî dilinin payı büyük olmuştur. Bu sebeple bugünkü Kıpçak lehçelerinin tarihî geleneği içinde, eski Kıpçak Türkçesi kadar Çağatay Türkçesinin payını da düşünmek gerekmektedir (Öner 1998: XXII).

İdil- Ural bölgesindeki edebî gelenek Rus işgali ile bir kopukluk yaşasa da Türkistan ve daha sonra Osmanlı tesirleriyle devam eden klâsik yazı dili, XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir (İnan 1991: 187).

19. yüzyıl 2. yarısına kadar Türkistan'ın her tarafında yazı dili olarak Çağatay Türkçesi kullanılmıştır. Bu tarihten sonra Rusların Türkistan'ı tamamen işgal etmesiyle boy lehçeleri yazı dili hâline getirilmiştir (İnan 1991: 188). Mesela Tatarca ve Başkurtça, XX. yüzyıl başında kullanılan İdil-Ural Türkçesinin ağızları iken bunlar özellikle 1920'lerden beri birer yazı dili hâlinde (Öner 1998: XII).

19. yüzyılda Kıpçak grubu dediğimiz Kazan, Başkurt Türklerinin millî yazı dilinde bir kargaşalık meydana geldi. Yazı dili ne Çağatayca ne Osmanlıca ne de “Tatarca” olmuştur. Bu devrin yazı dilinin karakteristik örneğini Hüseyin Efendi Feyizhan’ın Mercanî’ye 16 Ağustos 1860 tarihinde yazdığı aşağıdaki mektuptan görmek mümkündür:

“Fazilet penah mükerrem ustad emcedimizde badi ez arzı merasim-i hulus ve bendegi...tarihinizi itmama himmet buyururmusınız? Fursatınız bolganda havanın-i Bulgariyenin tarihlerini, tarih-i vilayet ve vefatlarını, iyallerini mümkün ve malum olduğu kadar cem ve tertip kılıp yibermekiniz makul bolsa viladet, vefat ve sal-i culuslerini, mümkün kadar, tahkiki ve tafsil ile hem de mahazlerimizni tafsilen beyan edüp cedvel tertip kılıp yüberseniz yahşı bolur idi” (Şûra Dergisi 16/1, 1916, İnan 1991:188).

19. yüzyıl sonlarında Kayyum Nasirî ve Şehabeddin Mercanî gibi aydınların öncü olduğu millî kimlik arayışları ve yenileşme hareketi esnasında bilhassa yeni dille, geniş halk yığınlarına ulaşip eğitim, öğretim ve basın faaliyetini yaymak nedeniyle yerel unsurlar eski yazı diline yavaş yavaş girmeye başlamıştır. Kazan lehçesinin esas olduğu bu yeni dil eski kitabî dilin yerini almaya başlamıştır. Bu mahallîleşme ve uyanış hareketinde buradaki zengin basın faaliyetinin, Kazak bozkırlarına kadar yayılan "usul-ü cedid"deki mekteplerin ve Abdullah Tukay, Derdmend, Sait Remiyev, Fatih Kerimî, Galimcan İbrahim, Mecid Gafuri, Galiesker Kamal, Fatih Emirhan, Hesen Tufan, Hadi Taktaş, Mehmüt Galev, Musa Celil gibi güçlü yazarların rolü büyük olmuştur. Ancak önce bir millî kimlik arayışı ve kültürde zenginleşme hâlinde başlayan bu hareket, en küçük kabilelere dahi ayrı bir kimlik verip millî ve coğrafi bütün birlikleri yıkan Sovyet devrinde maalesef ağır bir şekilde istismar edilmiştir (İnan,1991:187).

Tatar dilci Vahit Hakov, Tatar edebî dilinin tarihî dönemlerini şu şekilde tespit etmiştir:

1. İdil boyu Türkçesi ve eski Tatar edebi dilinin ortaya çıkma ve gelişmeye başlama dönemi: Bulgar Devleti edebi dili (X-XIII. asır ortaları)

2. Eski Tatar edebi dilinin gelişme dönemi: Altın Orda Devleti edebî dili

(XIII. yy. ikinci-XV. yy. ilk yarısı)

3. Eski Tatar edebi dilinin şekillenme dönemi: Kazan Hanlığı dönemi edebî dili (XV. yy. ikinci yarısı-XVI. yy. ortası)

4. Tatar millî edebî dilinin gelişiminde hazırlık dönemi (XVI. yy. ikinci yarısı ve XVII-XVIII. yy).

5. Tatar millî edebî dilinin teşekkül ve gelişme dönemi (XVIII. yy. sonundan XX. yy. başına kadar) (Kerimoğlu 2014: 39).

Tatarca; Rusya Federasyonu Tataristan (2.000.000), Bulgaristan (11.000), Kazakistan (340.000), Romanya (24.000), Rusya Fed. Başkurdistan (1.000.000), Çin (5000), Türkiye (25.000), Finlandiya (1000), ABD (1000), Avrupa ülkeleri (8000), Ukrayna (86.000), Tacikistan (72.000) kişi tarafından konuşulmaktadır (Özyetgin 2006: 20). Tatarca 2015 yılı verilerine göre 6,5 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır.³

Tatar Türkçesi, lehçe tasniflerinde şu şekilde gösterilmiştir:

Radloff, Türk diyalektlerini dört gruba ayırmıştır. Bu gruptaki başlıklardan ikincisi “Batı Diyalektleri” grubudur. Batı diyalektini de kendi içinde dörde ayırarak kendi isimlendirmesiyle Kazan diyalektini⁴ göstermiştir. 1. Kırgız diyalektleri 2. İrtiş diyalektleri, 3. Başkurt diyalekti 4. Volga ya da Kuzey Rusya diyalektleri grubunda Mişer, Kama, Simbir, Belebey, Kasım ile beraber Kazan diyalektidir (Tekin 1989: 143).

Samayloviç, Tatarcayı taw- grubu (Kıpçak, Kuzey-Batı) başlığı altında değerlendirmiştir. Bu grubun özellikleri şunlardır:

1.z (toğuz) 2. d>y (adak> ayak) 3.bol- 4.- ag> aw (tağ> taw). 5. -ıg>-ı (tağlıg>tawlı) 6. -ğan (kalğan).

Bu gruba eski yazı dillerinden Kıpçak Türkçesi ile beraber Altay, Teleut, Kumandı, Kırgız Kumuk, Karaçay, Balkar, Tobol, Baraba, İç Rusya diyalektleri, Mişer, Başkurt, Kırım (güney kıyıları dışında), Karaim, Nogay, Kazak diyalektleri de girmektedir (Tekin 1989:148).

³ Tatarca- Wikipedi (wikipedia.org). Erişim tarihi: 09.09.2022

⁴ Şive

Baskakov, Tatar Türkçesini “Türk Dillerinin Batı Hun Dalı” başlığı altında Kıpçak grubunda değerlendirmiştir. İncelemesini Kıpçak-Bulgar Alt Grubu: Eskilerden Altın-Orda (Batı); yenilerden Tatar (Kasım, Mişer vb.), Başkurt şeklinde yapmıştır (Tekin 1989: 153).

Reşit Rahmeti Arat, Tatar Türkçesine “taw” grubu içinde “şimal şivelerine” yer vermiştir. Grubun ses özellikleri olarak ayak, taw, tawlı, kalğan örneklerini vermiştir (Arat 1987: 138).

C. Schönig, Tatar Türkçesinin özelliklerini Kıpçak ve Kuzey Türkçesi başlıkları altında değerlendirmiştir (Kerimoğlu 2014: 42).

Talat Tekin, -tawlı (Kıpçak) grubu başlığı altında: Tatar, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Nogay, Kumuk, Karaçay-Balkar, Karay, Kırım Tatar şeklinde sınıflandırmıştır (Tekin 1989: 164).

Tekin ve Ölmez, Tatar Türkçesini ayak/tawlı grubu içinde Kıpçak grubu olarak değerlendirmişlerdir (Tekin, Ölmez 1999: 98).

Bu isimlerden başka Tatar Türkçesini Kıpçak grubuna dahil eden dilciler de olmuştur. Tasnif denemelerinin genel görüşü Tatarcanın Kıpçak grubu lehçesi olduğundan burada her tasnif denemesi ayrıca gösterilmemiştir.

Cedidcilik ve Alfabe Islahı

26 Mart 1870'de İlminski'ın programladığı, İdil bölgesinin mahallî dillerinde misyonerliğe dayalı bir eğitim vermeyi amaçlayan Rus-Tatar okulları açılmaya başlamıştır. Bu okullarda Tatar Türkçesi ve Rusça öğretilmiş ve Rus dilinde genel bir eğitim verilmiştir (Özkan 2014: 244). Bu uygulamadan sonra İsmail Gaspıralı'nın ilkinin 1884'te kurduğu Cedid okulları, İdil-Ural bölgesinde de yayılmaya başlamıştır (Özkan 2014:244). Usul-ü Cedid (yeni usul) diye bilinen yeni tedris usulü, Kazan İlinde "Cedidcilik" diye tanınmıştır (Kurat,1965: 271). Bu hareketin İdil-Ural coğrafyasındaki öncüleri Şehabeddin Mercanî (1818-1889), Hüseyin Feyizhanî (1821-1866) ve Kayyum Nasırî (1825-1902) gibi şahıslardır. Dinde ve eğitimde reform fikrini ortaya atmışlar ve bunu yaymaya başlamışlardır (Devlet 2002: 25).

Cedid hareketinden önce sadece erkekler mektebe gider, okuma önde tutulur ve “yazma” bilgisine o kadar önem verilmezdi. Hele kız çocuklarına yazı öğretmek kesin olarak yasaktı. Mektep kitabı diye bir şey bulunmaz, öğrenciler sınıflara bölünmezdi.

Hayat bilgileri asla öğretilmezdi. Usûl-ü Cedid'e göre ise mektep, medreseden ayrılacak, ilkokulun kendine has öğretmenleri olacaktı. Öğretmen, sadaka değil, aylık alacak, okuma yazma öğretimi eskiden olduğu gibi usulsüz "heceleme" ile değil yeni Elifba kitaplarında gösterilen usul-ü savtiye⁵ veya usul-ü meddiye ile başlayıp kolayca okuma yoluna devam edilecekti. Yalnız okumaya değil aynı zamanda yazı öğretimine de önem verilecekti. Kız çocukları için de ayrıca ilkokullar olacak ve kızlara da yazı öğretilcekti. Öğretim bir programa göre yapılarak her yaşa göre ders kitapları kullanılacaktı (Taymas 1966: 162).

Cedid okullarında ilkokul seviyesinde eğitim dili olarak ana dil şartı koşulmuş ancak daha sonraki eğitim kademelerinde Rusça zorunlu ders hâline getirilmiştir. Dinî cedid okulları eğitim dili olarak Tatar Türkçesinin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Cedid okullarında okutulmak üzere Tatar Türkçesiyle çok sayıda ders kitabı yazılmıştır (Özkan 2014: 244).

Cedidciliğe karşı eski usulün muhafazasını isteyen birtakım cahil mollalar cephe almışlar ve "Kadimci" diye tanınmışlardır. "Cedidcilik" ise aynı zamanda sosyal hayatta da değişiklik, yenilik isteyen, Batılaşmaya doğru giden ve İslamiyet'i her türlü hurafeden kurtarmayı amaç edinen bir hareket hâline gelmiştir. Bundan dolayı "Kadimciler", "Cedidciler'e" âdeta "dinsiz" gözüyle bakmaya başlamışlardır. Rus hükûmeti de Rusya'daki Müslümanların ilerlemesini istemediğinden "Kadimcileri" desteklemekteydi (Kurat 1965: 271).

Tatar burjuvazisinin bir başarısı hâlinde meydana gelen yenileşme hareketi, Sovyet devleti tarafından bitirilmiş ve diğer bütün Türk halklarında olduğu gibi bu millî ve dinî reform hareketi takibe alınmıştır. Bütün zor şartlara rağmen, Tatar Türkleri, Sovyet devleti içinde bulabildikleri bütün fırsatları kullanarak kimliklerini en azından dil ve edebiyat alanında korumuşlardır. Cedid hareketi ile burada eskiden beri iyi bildikleri ticaret yolundan elde ettikleri yerli sermayeyi millî kültüre aktarmışlardır (Öner 1998: XXIX).

1905 Rus meşrutiyeti, Osmanlı Türkiye'sindeki Jön Türk hareketi ve 1906'daki Petersburg İslam Kongresi, reform hareketlerinin yoğunlaşmasını sağlamış, bu

⁵ Usul-i savtiye: Harf şekillerini karşılamış olduğu seslerle öğretmeyi amaçlayan yeni bir yöntemdir ve harf şekillerinin adıyla öğretilmesi zorluğunu ortadan kaldırmıştır.

yogunlaşma ile Cedidcilik, sadece Kazan bölgesinde değil Türkçe konuşulan pek çok bölgede etkinliğini artıran bir harekete dönüşmüştür. 1905 Meşrutiyeti'nden sonra dikkat çeken olaylardan biri de Rusya'daki Müslümanların yaptığı toplantılardır. Rusya Müslümanlarının temsilcileri 1905 ve 1906 yıllarında dört defa toplantı düzenlemişlerdir. Bu toplantıların ilkinde şu kararlar alınmıştır:

1. Siyasi, ekonomik ve toplumsal reformları yürütmek amacıyla Rusya Müslümanlarının birliğinin sağlanması,
2. Tüm milliyetlere mensup halkların kendi temsilcilerini seçtiği, yasama ve yürütme gücünü paylaşacak demokratik bir rejimin kurulması,
3. Müslümanların ve Rusların yasal eşitliği,
4. Müslümanların okul, basın, kitap neşriyatı ve bir bütün olarak kültürel hayatını geliştirme,
5. Kongenin belli aralıklarla toplanması (Kerimoğlu 2014: 34-35).

1908'den sonra Rusya'da reaksiyonun tekrar kuvvetlenmesi üzerine Rus hükûmeti, "Kadimcileri" desteklemeye devam etmiştir. Bu hâl 1917 İhtilâline kadar sürmüştür. Sonuçta "Cedidcilik" hareketi sürekli gelişmiş ve hatta taassubun kalesi sayılan Buhara'ya kadar tesirini göstermeye başlamıştır (Kurat 1965: 271).

Alfabe meselesinin, Tatar kütlesinde hararetle gündeme gelmesi doğrudan doğruya "Usûl- ü Cedid" öğretim hareketine bağlıdır. Kırım'da İsmail Gaspıralı tarafından açılan⁶bu yeni usuldeki öğretmen kurslarından çıkanlar, İstanbul Türkçesinden kitaplar okutmuşlardır. Bunun yanı sıra Galimcan Barudi gibileri Nevai imlâsını kullanırken; Şakircan Tahiri, Hadi Maksudi ve yandaşları ise Tatarcanın ünlüleri için Arap harflerine bazı ilaveler (tamgaçıklar) koyarak okul kitapları yazmaya başlamışlardır (Öner 2001: 217).

Arap harfli yazının Tatarca için zorluklar oluşturan ve sesleri olarak gösteremeyen bir yazı olduğunu ilk olarak Kayyum Nasirî ileri sürmüştür. "Enmüzec" (1895) adlı kitabında Tatarcadaki ünlü seslerin üç değil, on tane olduğunu vurgulamış ve onları özel işaretlerle göstermiştir. Fakat teklif ettiği değişiklikler yazıda uygulanamamıştır. Ses gösterimi eskisi gibi devam etmiştir. G. Nugaybek, M. Korbangaliyev, Alparov da Tatarcadaki ünlü seslerin ayrı harfler ile gösterilmesini

⁶ 1884 yılında.

düşünmüşlerdir. Bu görüşü savunanlara "solcular" ya da "yeni imlacılar" adı verilmiştir (Yusupova 2020: 265).

İmla tartışmaları devam ederken İdil-Ural bölgesinde yaşayan Müslümanları geri kalmışlıktan kurtarmak için dil, imla, ders kitapları ve mektep medreselerin ıslahı gibi çeşitli faaliyetlere başlanmıştır. Neşri-i Maarif adlı bir cemiyet kurmaya karar verilmiştir. Dil, edebiyat ve tarih konularıyla çok yakından alakadar olan Rızaeddin Fahreddin cemiyetin kurucularındandır. Kurucular arasında Abdürreşid İbrahim, Ebussuud Ahtemov ve Haydar Sırtlanov gibi şahıslar vardır. Cemiyetin amacı Tatar dilini, mekteplerini ıslah etmek ve edebiyatı geliştirmektir. Toplantılarda dört-beş maddelik dil, edebiyat ve mekteplerin ıslah edilmesi ile ilgili karar alınmıştır (Türkoğlu 2000: 112-113).

15 Haziran 1898 yılında Ufa'da yapılan dördüncü toplantının konu başlıkları şu şekildedir:

1. Türkî dil için sarf ve nahv⁷ gerek. Kendi dilimiz Türkî ve Kazan şivesi ile yazılır.

2. Türkçe imla kuralı zorunludur. Çünkü imlamız çok çeşitli, herkes istediği şekilde yazıyor.

3. Dilimizde çokluk göstergesi olan “ler” ve “lar”, kalın harfler ile başlanan harfler sonunda “lar” yazılır. Mesela: bardılar, balalar, atalar gibi. Ama ince harf ile başlayan sözler sonunda gelirse “ler” yazılır. Mesela: kildiler, kitdiler, yemişler gibi.

4. Öğrenilen geçmiş zaman için olan kelimeler elif ile yazılır. Mesela: kilgen, kitken, iken, birgen gibi.

5. “Be” harfinden önce “vav” yazılır. Mesela: kilüb, alub, kılub, işidüb gibi.

6. İnce ve kalın vavları ayırmak için vavların üstüne işaret koyulmaz. “Üçün” ve “içün” şeklinde yazılan kelimelerde “vav” yığılmasını önlemek için, bundan sonra “içün” yazılır. “Tiyüş” ve “tiyiş” şeklinde yazılan sözlerde de “ye” yığılması olduğundan yukarıdaki örnekte olduğu gibi “tiyüş” şeklinde yazılır

7. “Sat” ve “tı” harfleri Türkî kelimelerde yazılır. Sarık, takta gibi.

8. Olmaz” ve “olmas” şeklinde yazılan kelimeler yalnız “olmas” şeklinde yazılır (Türkoğlu 2000: 115-116).

⁷ Gramer.

Ancak buna rağmen okullarda, öğrencilerden kaynaklanan arayışlar da sürmüştür. 1910-1912 arası, imla ve harf meselesi hakkında en çok yazının çıktığı zaman olmuştur. Bu devirde sadece vavlara değil, ya harfinin de altına ve üstüne işaret koymak yönünde denemeler artmıştır. Kitap basımında büyük bir kolaylık sağlayacak reformlar düşünülmüştür. Buna göre Arap alfabesinin başta, ortada ve sonda değişen harflerini tek harfe indirmenin büyük bir basım kolaylığı sağlayacağı düşünülmüştür (Öner 2001: 217).

Sovyet İhtilalinin olduğu 1917 yılı, 20-27 Nisan tarihlerinde Kazan'da toplanan I. Öğretmenler Kurultayı (“Ukıtıçılarnıñ Bırınçı İsyızdı”) imla ve dil işlerinin ele alınacağı ilk resmî toplantıdır. Nitekim 1-8 Ağustos 1917'de tekrar toplanan II. Kurultay (Ukıtıçılarnıñ İki nçı İsyızdı) şu kararları alır:

1. İmla meselesinde esas amacımız, İdil boyu Türk-Tatarların şivesinde işitildiği şekliyle yazmaktır;

2. Dilimizde her sese bir harf bulundurmak;

3. Bir ses için iki harf kullanmamak;

4. Sözlerin kalınlık-inceliği konusunda ünsüzlerin ünlülere tabi olmaları esas alınır.⁸

5. Matbaa için harflerin sadece tek bir çeşidinin olması arzu edilir (Öner 2001: 218).

26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında toplanan I. Bakü Türkoloji Kurultayı ile Kayyum Nasırî'den beri yaklaşık otuz yıldır üzerinde çok tartışılan alfabe ıslahı meselesini bitirmiş ve bütün “Türk halkları” için Latin alfabesine geçilmesi kararı alınmıştır (Öner 2001: 221).

Kazan Tatarlarının İdil-Ural bölgesine göçmeden önce yaşadıkları topraklarda Runik yazıyı kullandıkları hakkında birçok bilimsel araştırma yapılmıştır. Sonraki dönemlerde Runik alfabenin kullanım sıklığı azalmış ancak ona ait bazı işaretler farklı

⁸ Yazıdaki harf sayısını arttırmamak amacıyla.

sebeplerden dolayı kullanımlarını sürdürmüştür. Uygur Alfabesinin kullanıldığı yazılardan da bahsedilmektedir (Yusupova 2020: 264).

Daha sonra Arap alfabesi kullanılmıştır. Bin yıllık süre içinde alfabe ıslahı ve değiştirilmesi tartışmaları yaşanmıştır. Tatarlar bu alfabeyi 922 yılında İdil Bulgarlarının İslamiyet'i kabul etmesiyle kullanmaya başlamıştır. Bunda İslamiyet'in etkisi olmuştur. Arap alfabesi 1926 yılına kadar kullanılmıştır (Özkan 2014: 244).

3 Temmuz 1927'de Tataristan Hükûmeti tarafından alınan karar sonucunda, Tatar Türkleri, Latin harfli alfabeyi kullanmaya başlamıştır. Tamurbek Devletşin, Tataristan Hükûmetinin Tatar okullarında 1928'de Latin harflerine geçme yönünde kabul ettiği kararı ancak 1930'da uygulamaya koyduğunu yeni alfabeye tam geçişin ise ancak 1931'de tamamlanabildiğini söylemektedir. Tatarlar Latin harfli alfabeyi 1940'a kadar kullanmışlardır (Toker 2002: 61).

Kazan Tatar Türkçesi yazı dili, 1940'tan günümüze kadar Kiril alfabesi ile yazılmıştır (Özkan 2014: 244).

Aa	Bb	Cc	Çç	Dd	Ee	Ff	Gg	Ğğ	Hh
Iı	İi	Jj	Kk	Ll	Mn	Nn	Oo	Öö	Pp
Rr	Ss	Şş	Tt	Uu	Üü	Vv	Yy	Zz	

Tablo 1.1. Türk Alfabesi

Аа	Б б	В в	Г г	Д д	Е е	Ж ж	З з	И и	Й й
К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р	С с	Т т	У у
Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч	Ш ш	Щ щ	Ъ	Ы ы	Ь ь	Э э
Ю ю	Я я	Ә ә	Ө ө	Ү ү	Ж ж	Ң ң	Һ һ		

Tablo 1. 2. Tatar Alfabeti

Aa	Bb	Vv	Gg	Dd	ĖĖ	Jj	Zz	İi	Yy
Kk	Ll	Mm	Nn	Oo	Pp	Rr	Ss	Tt	Uu
Ff	Ң ң	Ts ts	Çç	Şş	Şç şç	‘	Іі	‘	ĖĖ
Yu, yü	Ya, ye	Ee	Öö	Üü	Cc	Ññ	h		

Tablo 1. 3. Çeviri Yazı

Tatar Türkçesi; Kuzey-Batı Kıpçak Lehçeleri grubu içinde Başkurt Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karaçay-Balkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Karaim Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi ile beraber gösterilmektedir (Özyetgin 2006:18). Kıpçak Türkçesinin yazı ve konuşma dili olarak kullanıldığı alanlar geniştir. Kıpçak Türkçesi, İdil- Ural bölgesinde Tatarlar ve Başkurtlar tarafından konuşulmaktadır (Öner 2012: 683).

19. yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağataycayı kullanan Tatarlar, 19. yüzyıl sonlarında kendi diyalektleri, yani Kazan Tatarcası ile yazmaya başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. Tatarcanın birçok diyalekti vardır. Bunları başlıca üç grup hâlinde toplayabiliriz (Ölmez, Tekin 1999: 98-99).

Orta Diyalekt (Kazan Tatarları),
Batı (Mişer Tatarları) Diyalekti ve
Doğu (Sibir Tatarları) Diyalekti.

Bugünkü Tatar Türkçesi yazı dilinin, kimi bilim adamları Orta Diyalekt ile Batı diyalektine kimi ise Orta Diyalektin Kazan Ağzına dayandığını kabul etmektedir (Toker 2002: 61).

Tatarca konuşanların büyük çoğunluğu Tataristan Özerk Cumhuriyetinde yaşamaktadır Tataristan'dan sonra Başkurt, Çuvaş Özerk Cumhuriyetleri ile birlikte Kuybişev, Orenburg Astrahan bölgelerinde de önemli sayıda Tatarca konuşan topluluklar vardır. Rusya dışında kalan Tatarlar oldukça geniş bir alana yayılmış ve diaspora oluşturmuşlardır Bulgaristan, Kazakistan, Romanya, Çin, Türkiye, Finlandiya, Ukrayna, Kırgızistan, Azerbaycan, ABD, Tacikistan ve bazı Avrupa ülkelerinde oldukça geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Tataristan dışında, Eski SSCB'de Tatarca konuşanların toplam sayısı, 1989 sayımına göre, 6,645,588'dir. Rusya Federasyonu dışında, Romanya (24,000), Bulgaristan (11.000), Türkiye (10,000). Finlandiya ve ABD'de de küçük Tatar toplulukları bulunmaktadır (Tekin, Ölmez 1999: 100; Özyetgin 2006: 18).

Tatarca 2015 yılı verilerine göre 6,5 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır⁹

Tatar Edebiyatında Yayınlar

Kazan Tatar Türkleri arasında görülen matbaacılık faaliyetleri, İdil-Ural bölgesini önemli bir kültür merkezi hâline getirmiştir. Kazan Tatar Türkleri, 1711'den itibaren Sen Petersburg'da basım işlerini başlatmışlardır. 1764 yılında özel bir matbaanın kurulmasıyla basın faaliyetlerini daha da geliştirilmiştir. Bu matbaada Fransızcadan Türkçeye çevrilen “Türk Dili Grameri” ve “Türkçe Kıraat Kitabı” adlı iki eser 1766 yılında basılmıştır. İlk Türkçe telif eser, 1774'te Moskova'da basılan Sait Halfin'in 52 sayfalık “Tatar Tili Elifbası” adlı kitabıdır. II. Katerina'nın izniyle Sen Petersburg'daki Asya Matbaası, Rus Lisesinde başlayan Türk dili dersleri için kitap basmak üzere Kazan'a nakledilmiştir. Kazan'da basılan ilk eser 1811'de yayımlanan

⁹ Tatarca- Vikipedi (wikipedia.org) Erişim Tarihi: 08.09.2022

Heftiyek'tir¹⁰. Bu matbaada Kur'an-ı Kerim Elifba (İman Şartı), Ahmediye, Muhammediye, Şecere-i Türkî, Çingizname gibi çok sayıda eser basılmıştır. Basılan bu eserler sadece Kazan'da okunmamış bütün Türkistan'a da yayılmıştır (Özkan 2014: 239).

19. yüzyılda Kazan'da Arap harfleriyle eser yayınlayan basımevlerinde basılan eserler, Arapça-Farsça kelimeler ve tamlamalar barındırdığından halk tarafından anlaşılamamıştır. Yine de canlı edebiyattan söz etmek mümkündür. Musa Akyiğit, Zahir Bigi gibi yazarlar piyes, roman gibi eserler yazmaya başlamıştır. İlk roman "Hüsameddin Molla" adıyla 1886 yılında Musa Akyiğit tarafından yazılmıştır. Zahir Bigi, "Günah-ı Kebair" ve "Uluf veya Güzel Hadice" adlı romanlarıyla ikinci ve üçüncü roman örneklerini vermiştir. Bu eserlerin dili Tatarca ile karışık Osmanlıca idi. Bu gibi eserlerin yayılmasından sonra Çağatayca yazı dili temelinden sarsılmıştır (İnan 1991: 187-188; Kerimoğlu 2014: 34).

1905 Rus İhtilâlinden önce Rusya'da yayınlanmaya başlayan tek gazete "Tercüman" Gazetesidir. Gazete, İsmail Gaspıralı tarafından 1883 yılında Kırım'ın Bahçesaray şehrinde neşredilmeye başlamıştır. Gazete, bu özelliği ile İdil-Ural bölgesindeki Türk halklarına basında öncülük etmiştir. Kazanlı tanınmış yazarlardan Cemaleddin Velidi'nin dediği gibi "Tercüman" gazetesi, en büyük Rus gazetesi olan "Novoye Vremya"dan bin defa ve hatta meşhur İngiliz gazetesi olan "Times"tan, kendi alanında daha etkili olmuştur. "Tercüman" gazetesinin en büyük özelliği Kırım'da, İstanbul'da, Kazan'da, Bakü'de ve Taşkent'te, tahsilli kişiler tarafından okunup anlaşılması ve fikirlerinin benimsenmesidir (Kurat 1965: 270).

Tercüman, yayına başladığı sıralarda yarısı Türkçe yarısı Rusça idi. Gazeteye yayın izni alınırken şart koşulan Rusça bölümünün neşredilmemesi için İsmail Gaspıralı on yıl kadar uğraşmış ve nihayet istediği izni alarak 20 Aralık 1907'den sonra Rusça kısmını kaldırmış, yine de gerekli görüldüğünde Rusça yazılara gazetede yer verilmiştir. Gaspıralı, Tercüman'ı vefatına kadar¹¹ yönetmiştir. 1918'de Kırım'ın ele geçirmesiyle Tercüman'ın matbaasına el konulmuştur (Akpınar 2011: 492).

¹⁰ Kur'an-ı Kerim'in yedide biri.

¹¹ 24 Eylül 1914

Tercüman'ın 1883 yılında çıkan ilk sayısında Türkçe ve Rusça bölümlerinin başlıkları

Şekil 1. 2. Tercüman Gazetesi

(Akpınar 2011: 492-494).

Tercüman gazetesinin ana prensibi “dilde, fikirde ve işte birlik” sloganı ile ifade edilmiştir. Bununla Türk kavimleri arasında "Genel bir Türk dili" yaratılmasına çalışılacak ve bu dilin esasını ise Osmanlı Türkçesi oluşturacaktı (Kurat 1965: 270-271). Tercüman gazetesi ile İstanbul konuşma Türkçesine çok yakın sade Türkçeyi yaymaya çalışan İsmail Gaspıralı, Tatarca basılan yayınların dil birliğine zarar verdiğini iddia ediyordu (İnan 1948: 189).

Kazan Türklerindeki matbuat “kadimciler neşriyatı” ve “cedidciler neşriyatı” olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. 1905 İhtilâlinden sonra "Cedidciler" daha rahat çalışma imkânlarını buldularsa da 1908'den sonra Rusya'da tepkinin tekrar kuvvetlenmesi üzerine, Rus hükûmeti "Kadimcileri" desteklemeye devam etmiştir. Bu hâl 1917 İhtilâline kadar sürüp gitmiştir. Durum böyleyken “Cedidcilik” hareketi sürekli gelişmiş ve hatta taassubun kalesi sayılan Buhara'ya kadar etkisini göstermeye başlamıştır (Kurat 1965: 271).

İdil-Ural coğrafyasında Kayyum Nasirî, A. İlyasî gibi cedidci yazarların Tatar Türkçesi'nde gazete çıkarma hayalleri 20. yüzyıl başında gerçekleşmiştir (Zaripova Çetin 2006:10). Özellikle 1905 ihtilalinden sonra Tatarca; Çağatay ve Osmanlı unsurlarının ağırlıkta olduğu eski kitabî dilin yerini almaya başlamıştır. Bu

mahallileşme ve uyanış hareketinde buradaki zengin basın faaliyetinin, Kazak bozkırlarına kadar yayılan "cedid usul"deki mekteplerin ve Abdullah Tukay, Derdmend, Sait Remiyev, Fatih Kerimî, Galimcan İbrahim, Mecid Gafuri, Galiesker Kamal, Fatih Emirhan, Hesen Tufan, Hadi Taktaş, Mehmüt Galev, Musa Celil gibi hakikaten güçlü yazarların rolü büyük olmuştur. Ancak önce bir millî kimlik arayışı ve kültürde zenginleşme hâlinde başlayan bu hareket, en küçük kabilelere dahi ayrı bir kimlik verip millî ve coğrafi bütün birlikleri yıkan Sovyet devrinde, maalesef ağır bir şekilde istismar edilmiştir (İnan 1991:187).

Ekim 1905 ve Şubat 1917 tarihleri arası millî matbaanın canlandığı dönemde Rusya'da Tatar dilinde 125 gazete ve 45¹² dergi yayınlanmıştır. Yayınların çoğu uzun ömürlü ve istikrarlı olmuştur. Bazıları sürekli olarak, bazıları birkaç yıl veya birkaç sayı aralıklarla ortaya çıkmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 3).

Tatar Türkçesi'nde basılan ilk gazete ve dergilerin isimleri şunlardır: Kazan'da "Tan Yıldızı", "Azat", "Kazan Muhbiri", "Yalt-Yult", "Yıldız", "el-İslah", "Güneş", "An"; Orenburg'da "Vakit", "Karçığa", "Top", "Çekiç", "Şûra", "Çekirge", "Ural", "Karmak"; Uralsk'ta "Fikir", "el-Asrû'l-Cedit", "Okklar"; Petersburg'ta "Nur", "İl" gibi yayınlar çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Astrahan, Ufa, Moskova gibi şehirlerde de Tatarca yayınlar ortaya çıkmıştır. Onlar, ülkedeki sosyal, siyasi, iktisadî ve medenî hayatı birebir yansıtmaya çalışmışlardır. İlk matbuat teşkilatlarının kısa ömürlü ve Çar sansürünün daima kontrol altında olmasına rağmen, "Vakit", "Şûra", "Yalt-Yult", "An", "Yıldız", "Güneş", "Durmuş" gibi devamlı çıkan ve edebî hayatı aydınlatan gazete-dergiler artık Tatar süreli basınının sağlam temele bastığını göstermekteydiler (Zaripova Çetin 2006:10).

1905 yılının Eylül ayında Petersburg'da "Nur" isimli birinci Tatar gazetesi çıkmaya başlamıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 3). Nur gazetesi Ataullah Bayazid tarafından çıkarılmıştır. Kazan Türkçesiyle çıkan ilk gazete olmuşsa da Türkler

¹² Akdes Nimet Kurat'ın "Tanıtımlar" makalesinde bu sayılar şu şekilde verilmiştir: 1902-1916 yılları arasında tamamı 63 yayından, 22'si Kazan'da, 10'u Astarhan'da, 10'u Orenburg'da, 7'si St. Petersburg'da, 5'i Ufa'da, 3'ü Moskova'da, 3'ü Uralsk'te, 3'ü Tomsk (Sibiryada'ta, 1'i Troitsk'te ve 16'sı Samara (bugünkü Kuybışev)'da çıkmıştır (Kurat 1965 :272).

arasında rağbet kazanamamış ve matbuat tarihinde Kazan lehçesiyle basılan ilk millî gazete bile sayılmamıştır (Taymas 1966: 170).

29 Ekim 1905'te Kazan'da çıkmaya başlayan en önemli gazete “Kazan Muhbiri”dir. Kazan Türkçesiyle çıkan ilk millî gazete saymak gerçeğe daha uygun olur. Gazetenin sahibi, Kazan Türklerinin aristokrat ailelerinden avukat Seyitgery Mirza Alkin ve başyazarı da Yusuf Akçura’dır. Milliyetçi ve Türkçü fikirlerle dolu olan Yusuf Akçura, Kazan Türklerinin Avrupa tahsilli en mühim simalarından biri olmuştur. Kazan Muhbiri, siyasî eğilim olarak liberaldir. Aynı zamanda "Türkçülük" akımını da temsil etmektedir. Toplamda 404 sayı çıkan bu önemli gazete 22 Ekim 1910'da abone azlığından kapanmıştır (Kurat 1965: 272- 273, (Taymas 1966: 170).

Ülfet gazetesi, 21 Aralık 1905 yılında çıkmaya başlayan diğer Türkçe gazetedir. Birinci nüshası Petersburg'da yayımlanmıştır. Meşhur seyyah Abdurreşid İbrahim Efendi tarafından çıkarılan bu gazete, karışık bir dil ile yazıldıysa da bir Kazanlı gazete sayılabilir. (Taymas 1966: 170).

15 Ocak 1906 Kazan'da çıkan diğer bir mühim gazete de “Yulduz” (Yıldız)dur. Sadri Maksudi'nin ağabeyi Hadi Maksudi tarafından neşrine başlanmıştır. Kazan Türklerinin en tanınmış simalarından Hadi Maksudi, gazetenin sahibi ve başmuharriridir. Yulduz, Şubat 1917 İhtilâlinde sonra da devam etmiştir. Ekim İhtilâlinde sonra kapanmıştır (Kurat 1965: 273).

Kazan'dan sonra Orenburg şehri kültür merkezi olarak önemli bir yer tutmuştur. Bunun nedeni Orenburg'da altın madeni ocakları sahibi Zakir ve Şakir Remiyeflerin, Kazan Türkleri arasında yeni fikirlerin yayılması için "Vakit" gazetesi ve "Şûra" dergisinin basım masraflarını karşılamalarıdır. Ayrıca Orenburg'da kurulan "Medrese-i Hüseyniye" Rusya'nın her tarafından yeni fikirli kişileri çekmiştir. Orenburg'da, 21 Şubat 1906 tarihinde çıkmaya başlayan "Vakit" gazetesi, Ekim İhtilâlinde sonra da bir müddet devam etmiş, 26 Ocak 1918 tarihinde, Revkom (Bolşevik İhtilâlciler Komitesi) tarafından kapatılmıştır. Siyasî görüş itibarıyla liberal, kültür cephesiyle Türkçü ve doğal olarak dil bakımından da İsmail Gaspıralı'nın fikirlerini benimseyen zihniyet, “Vakit” gazetesiyle yalnız Kazan Türkleri değil, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenler üzerinde de etki yapmaya çalışmakta idi. “Vakit” gazetesi, bu sıralarda Rusya'da çıkan Türkçe gazeteleri arasında en mükemmeli ve en ağırbaşlısı idi.

Helsinki Kütüphanesinde, "Vakit" gazetesinin 1915 yılına ait birçok nüshası mevcuttur (Kurat 1965: 273).

1905 senesinde Rusya'da beş tane Türkçe siyasî gazete çıkmaya başlamıştır ve bunlardan üçü Kazan lehçesiyle yazılmıştır ("Nur", Kazan "Muhbiri", "Ülfet"). 1906 ise, en verimli dönem olmuştur. Çünkü bu yıl içinde tam 14 tane Türkçe siyasî gazete çıkmaya başlamıştır. Bunların sekiz tanesi Kazan Türkçesiyle yazılmış ve bunlardan 5 tanesi Kazan şehrinde basılmıştır. 1907 yılında da yeni siyasî Türkçe gazeteler çıkmaya devam etmiştir. Bu yıl içinde çıkan Türkçe siyasî gazetelerin sayısı 12'dir. Bunlardan yedisi Kazan Türkçesiyle yazılmıştır (Taymas 1966: 171).

Bu gazetelerin büyük bir kısmı ekonomik sebepler, birkaç tanesi ise siyasî sebepler yüzünden kapanmıştır. 1907 yılının sonlarına doğru bunlardan (eski, Kırmılı "Tercüman" hariç) yalnız 14 tane kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman - 1914'ün yazında- ise eski gazetelerden Kazan'da yalnız "Yıldız" yaşıyordu. Orenburg'da da tek bir Türkçe gazete "Vakit" vardı. Astrahan'da yalnız "İdil" gazetesi ağır aksak devam ediyordu. Ufa'da bir tane Türkçe gazete vardı ama eski gazete olmayıp 1913 senesinde çıkmaya başlayan yeni bir gazeteydi. Zaten hiçbir zaman pek parlamayan "Nur", çoktan sönmüştü. Kırım'da ise yalnızca 19. yüzyılın sonlarına doğru çıkmaya başlayan "Tercüman" yaşıyordu (Taymas 1966: 172-173).

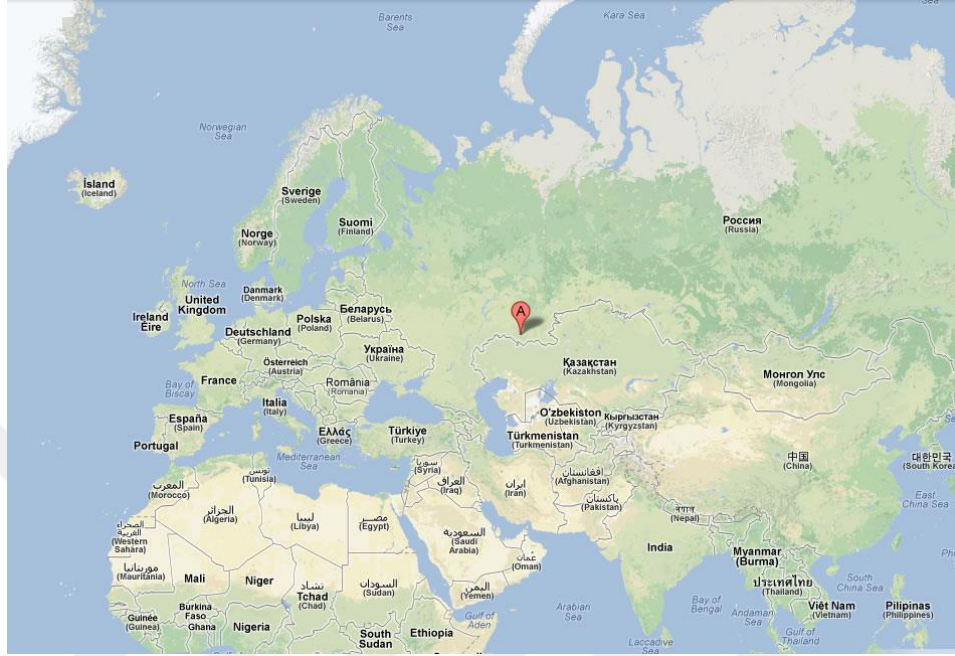
Şûra Dergisi¹³

1908-1917 yıllarında basılan "Şûra"¹⁴ dergisi, 20. yüzyılın başlarında basılan Tatar gazete ve dergileri arasında konu genişliği, içerik zenginliği, bilgilendirici metinler, incelik ve işleniş açısından en önemli dergilerden biridir. Dergi ayda iki kez çıkmıştır. 10 Ocak 1908'de yayınlanan ilk ve 31 Aralık 1917'de yayınlanan sonuncu sayı hariç tüm sayılar sırasıyla her ayın 1'inde ve 15'inde basılmıştır. Böylece bir yılda 24 sayı çıkmıştır. On yıl boyunca neşir edilen Şûra dergisi toplamda 240 sayı basılmıştır. Edebî, fennî ve siyasî anlayışıyla yayınlanan bu dergi 1918 yılının aralık ayına kadar Orenburg şehrinde çıkmıştır. 1918 yılı ocak ayında, Halk Komiserleri

¹³ Bu başlık altındaki bilgilerin çoğu "Gusmanov, M.; Merdanov, P. (2014). "Şûra Jurnalının Bibliyografik Kürsetkiçi", Kazan." adlı eserden özetlenerek alınmıştır.

¹⁴ Arapça olan bu kelime "kişleş" anlamına gelmektedir. Türkçe karşılığı bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu demektir.

Konseyi'nin “Matbuaat Üzerine Kararnamesi” (27 Ekim, 1917) gerekçesiyle resmî olarak kapatılmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 3).

Şekil 1. 3. Orenburg Haritası¹⁵

“Şûra” dergisinin yayınlandığı dönemde, Orenburg şehri Tatar kültür merkezlerinden biriydi. Orenburg eyaletinde yaklaşık 450 bin Müslüman yaşıyordu. Aynı zamanda eyalette 595 cami, 152 Müslüman Tatar medresesi ve 226 mahallî okul vardı. 1910’da mektep ve medreselerde 16.044 öğrenci öğrenim görmekteydi. Rusça ve yerel dillerde 41 okul olup onlarda 2500’e yakın öğrenci öğrenim görmekteydi. Orenburg eyaletinde “Cedid” usulü çok yaygın öğretim yöntemiymiş 1905’ten 1917’nin sonuna kadar çeşitli yıllarda Orenburg’da “Şûra” dergisinden başka 8 Tatar dergisi ve 10 Tatar gazetesi yayınlanmıştır. Rus dilinde çıkan bir makalede, 1916 yılında Orenburg’da 99.641 Rus ve 16.353 Tatar yaşadığı bildirilmiş ve makale yazarı, sayı yönünden Ruslardan altı kat az olan Tatarların, Orenburg’da çıkan tüm dergilerin yarısını neşretmelerine şaşırmıştır. Ayrıca yazar “Şûra”yı önde gelen dergi ve

¹⁵ harita_Orenburg_rusya.jpg (950×650) (turkiye-rehberi.net) Erişim tarihi: 11. 06. 2021.

Orenburg şehrinin Müslüman-Tatar medenî merkezi olarak adlandırmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 8).

Şûra, meşhur din alimi, tarihçi ve yazar Rızaeddin Fahreddin'in başyazarlığında; tanınmış Tatar altın tüccarları, Şakir ve Zakir Remiyevlerin yayınevinin editörlüğünde yayınlanmıştır. Kardeş, Muhammet Şakir (1857-1912) ve Muhammet Zakir (1859-1921) Remiyevler, 20. yüzyıl başında Tatar sosyal yaşamında saygın bir iz bırakan Tatar dünyasının edebiyatı ve tarihi için can atan kişilerdir. Matbaaya ilgileri 1880'lerde başlamıştır. Ancak 1905 Devrimi'nden sonra açılan Remiyevler, 16 Şubat 1906'da Orenburg'da Tatar gazetesi "Vakit"ın ve 13 Aralık 1907'de Tatar dergisi "Şûra"nın yayınlanması için izin almışlardır. Zakir Remiyev, "Derdmend" takma adıyla şair olarak ünlenmiştir ve şiirleri derginin sayfalarında da yer almıştır. 15 Mart 1912'de Muhammet Şakir Remiyev'in ölümünden sonra tüm işler, Şûra'nın baskısı da Zakir Remiyev'e emanet edilmiştir. "Şûra"ya büyük önem veren Remiyevler hiçbir masraftan kaçınmamışlar ve yüksek maliyetlere rağmen sürekli ilgi göstermişlerdir (Gusmanov, Merdanov 2014: 4).

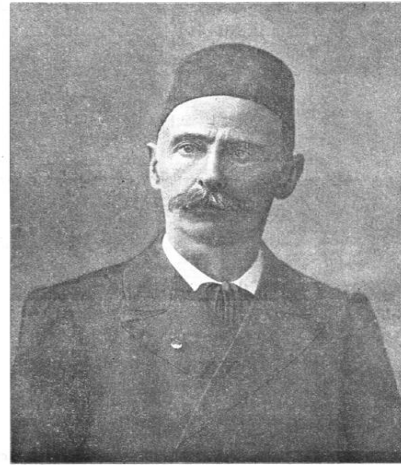
Tasarım ve teknik açıdan "Şûra" dergisi yıldan yıla olgunlaşmıştır. "Şûra" dergisi ilk yılında Orenburg'daki "Kerimev, Hüseyinev ve Şürikyesi" matbaasında basılmıştır. Dergi küçük formatta olup bir sayfası 19x27 cm boyutunda idi. Metinler her sayfada iki sütuna yerleştirilmiştir. Dergi, 1909'dan itibaren Remiyevlerin «Vakit» isimli matbaasında yayınlanmaya başladı ve en son sayısına kadar burada çıkarılmıştır. Dergi yeni matbaada çıkan ilk sayısından itibaren güzel kaliteli beyaz kâğıda sanatsal ve resimli harflerle basılmıştır. 1913 yılının ilk sayısından itibaren, Türkiye matbaalarında kullanılan "Osmanlı harfleri" diye adlandırılan sanatsal nesih yazı tipiyle basılmıştır. Dergini başlangıçta formatı 1908 yılındakiyle aynı kalsa da teknik içerği açısından önemli gelişmeler yapılmıştır. 1910 yılının başında, "Şûra" sayfaları biraz genişlemiş ve 21x30 cm boyutunda basılmıştır. 1911 yılından sonra derginin boyutu daha da büyümeye başlamış ve bir sayfası 22x31,5 cm olmuştur. Dergi, son baskısına kadar bu şeklini korumuştur. Rızaeddin Fahreddin derginin içeriğinden sorumlu olsa da tasarımında yayıncıların zevkini yansıtmıştır. Z. Beşiri, "Zakir Remiyev gazete ile derginin tasarımına o kadar önem verirdi ki hatta makineden üç kez geçen harfleri yeniden bastırmazdı" demiştir (Gusmanov, Merdanov 2014: 10).

Şûra'nın kapakları yeşil, mavi, sarı, kırmızı ve diğer renklerdeki kaliteli kâğıtlardan yapılmıştır. Derginin sayfa sayısı kapağıyla birlikte 36'dır. Derginin 1916 yılı 3. Sayısından sonra her bir sayının sayfa sayısı 24 olarak kalmıştır. Bununla birlikte kâğıdın kalitesi bozulup kapakları da düşük kaliteli sarımsı kâğıda basılmıştır. 1916'nın 4. sayısından itibaren derginin kapaklarına hiçbir makale, mektup vb. basılmamıştır. Aynı yılın 9. sayısından 1917'nin başına kadar ayrı bir kapak olmadan çıkmıştır. O yıllardaki Birinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan kâğıt kıtlığı maliyeti artırmıştır. Savaş yıllarında, “Şûra” matbaasında kadınlar ve çocuklar çalışmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 11).

Resimler ve fotoğrafların “Şûra”da yayınlanması Tatar millî matbuatı tarihinde büyük bir yenilik olmuştur. Dergide ilk kez 1908 yılında fotoğraf ve resimlerin basılmış olsa da daha sonraki yıllarda yavaşlamıştır. Derginin devamında onun toplamda 37 fotoğraf ve tasvir yayınlanmıştır. Bunların çoğu -toplamda 25 fotoğraf- 1908 yılında yayınlanmıştır. Her biri kaliteli kâğıda basılmıştır. Örneğin Şakir Remiyev (No: 6 yıl 1913), İsmail Gaspıralı (No: 22 yıl 1914) fotoğrafları bunlardandır. Şûra dergisi Gaspıralı'nın fikirlerini takip etmiş, sayılarında yer vermiştir Ünlü tarihî şahsiyetlerden Şehabettin Mercanî, Cemaletdin Efgani, Şamil, Selimgerey Tefkilev vb. fotoğrafları, ünlü camiler, medreseler, türbeler ve diğer yapıların görüntüleri yayınlanmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 10).

اسماعيل بك غصپرينسكى

اسماعيل بك غصپرينسكى
1907

Şekil 1. 4. İsmail Gaspıralı

9/275, 1908

9/277, 1908

1908-1909 yıllarında derginin kapağında bir sayısının ücretinin belirtildiği yerde “bir adedi 20 tiyin¹⁶, İstanbul'da nüshası 100 para" diye yazılmıştır. Şûra dergisi 1910 yılında 1500 kopya tiraja ulaşmıştır. O zaman için bu az tiraj değildir (Gusmanov, Merdanov 2014: 14).

Derginin Dili

“Şûra” Genel Türkçe dergisi sıfatını almıştır.¹⁷ Bunun birkaç nedeni vardır. Birincisi, derginin yayınlandığı Rusya’nın doğusundaki en büyük merkezlerden biri olan Orenburg şehrinin coğrafi konumu itibarıyla “Şûra”nın Kazaklar, Özbekler ve Orta Asya'daki diğer Türkler arasında yayılması için elverişli olmasıdır. İkincisi, derginin diğer Türk şiveleri unsurlarının dahil edilmesiyle Türk halklarının kolay anlamasıdır. Böylece Şûra'daki materyaller 20.yüzyıl başında “Genel Türkçe” olarak düşünülüp Türkçeye yakın, karışık bir dilde yayınlanmıştır. Dergiyi Tatar-Başkurtlardan başka, Nogaylar, Özbekler, Kaşgarlılar (Uygurlar), Kumuklar ve bütün Türkçe konuşan halkların da okuduğu gerçeğini hesaba katıp derginin karışık Genel Türkçede yayınlanmasını talep eden yazarlar da olmuştur. Üçüncüsü, “Şûra”nın Orta Asya, Kazakistan ve Doğu Türkistan’da yaşayan Türk halklar arasında yaygınlaşmasının nedeni bu halkların kendi süreli yayınlarının olmamasıdır. Dördüncüsü, tarihî ortaklık, dil kardeşliği, din ve medeniyet birliği de bu konuda büyük rol oynamıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 16).

1908 yılına doğru Rusyalı Müslüman Türkler için “dil meselesi” en önemli millî meselelerden biri olmuştur. Aynı gazete ve dergide çalışanlar bile birbirleriyle tartışmıştır. Mesela, muharrirlerden Cemaleddin Velidî “Şûra” dergisinde çalıştığı hâlde dil meselesinde derginin başmuharriri Rızaeddin bin Fahreddin’e muhalif idi. “Osmanlıca ile Tatarcadan yapılmış bir dil olamaz. Katırdan nesil türememesi tabiat kanunudur” diye yazıyordu. Bu sırada "aydın bir kimse bütün düşündüklerini Türkçe ile ifade edebilir mi?" meselesi ortaya atılmıştır. Bunu tecrübe etmek üzere Rızaeddin bin Fahreddin 1908 yılında derginin 15. sayısından itibaren kırk satırdan az, altmış

¹⁶ Kuruş.

¹⁷ Genel Türkçe ibaresi altında, o dönemde Rusya İmparatorluğundaki Müslüman Türk halkları göz önünde tutuluyor.

satırdan fazla olmamak üzere hangi konuda olursa olsun hiçbir yabancı söz karıştırılmadan halis Türkçe ile yazılmak şartıyla bir makale yarışması düzenlenmiş, “Til yarışı” diye bir yarış açarak edip muharrirleri türlü konular üzerinde makale yazmaya çağırmıştır. Bu "yarış" bir yıl devam etmiştir. Bu yarışa 72 muharrir katılmıştır. Bu yarışmayla ana dilinin korunması ve Arapça, Farsça dahil dilin yabancı kelimelerden kurtarılması amaçlanmıştır. Makaleler, 1910’da bir kitap hâlinde "Şûra" dergisi tarafından yayınlanmıştır. Bu makaleler hakkında Hüseyin Kazım Kadri Bey “Büyük Lugat”ına yazdığı ön sözde şöyle diyor: "Bu makaleler dikkatle okunduğu zaman, mevzuların, fikirlerin ve hislerin pek basit ifadeye sahip olduğu göze çarpar (İnan, 1991:189). Rızaeddin Fahreddin mezar taşlarının bile sade bir Türkçe ile yazılmasını istemiştir. Dergi sayfalarına yansıyan tartışmalardan biri “Tatar mı, Türk mü?” konusudur. Kendilerine Türk denilmesine taraftar olan Rızaeddin Fahreddin bu düşüncesinden dolayı eleştirilere uğramıştır (Göçmen 2010: 235-236, İnan, 1991: 189).

Bu makalelerde gerçekten tek bir yabancı kelime yoktur. Fakat muharrirler kendilerini öyle zorlamışlardır ki halk arasına kadar sokulmuş olan Arapça veya Farsça kelimelere karşılık ararken ta Orhon yazıtlarına, Uygurca ve XII. yüzyıl Kıpçakçasına kadar dalmışlardır. Muharrir Hadi Atlasi'nin "Bir Türk bekeçinin, özinin oğluna aygan öğütü" başlıklı makalesi baştan başa çok eski kelimelerle doldurulmuş ve aynı zamanda bu kelimeler yanlış kullanılmıştır (İnan, 1991:189).

Bir Türk bikiçiniñ üzüñüz uğlma aygan ügüti

Teñrige sürgün tünküden süginim; (A'uzı billahı minceşeytan irracim).
İsregüçi bağışlayıcı teğriniz adı ile başlıyım; (Bismillahirrahman irrahim).

Ey ardağla bala! Sin buruñız çağlarda arslan adını alğan uruşlarda çağırdı(a)y
akınçılar (kuşun, urduları) ile yathıklar üstüne tubuldaş durbatkan, anları sürgün
avıday tüzü y-ktan çurmap üzlerini uşadağ utarak ölkelerini bulgun itken çav-
dur, atıklı bulgan "Türk" urağınız bolassın!

Siniñ bu uğlağ Uğuz, Bozık, İter, Çigiz atalğan babalarñız, kırıcı ini
bilimsiz bulgan kum dıgızlarını kışıp yav bulgan il-künlerini bozağ itkenler. Yat-
lıklar anarñız kapland(a)y kuranlı, yuşmanlı, yurtavullarını küreç de, yaşıd(a)y
uçur atlarñız şanguraklarını işitkeç de arslan alındağ koy kibik kışıp, kaygu
yutğunlarına çumganlar. Ayta, bala! Barça il-künler ayaklarındaki ağır tımaru-
larını, kullarındağ kütermelik bilekçelerini, tıyınlarındağ kalın buğavlarını
hırğanda, siz arslan balalarına "tutsaklık"da çürürge yuzak bala!

Buruñızları Laçın, Alp, Timür, Balık adları ile adaklağan egülerñiz balalarma,
Lu çağlardağ karogalarınz turnakları arasında izilirge, kışık alaclarıñız kışık
kışıklar astında tuğralarğa kışımaz bala! Güney yağından çıp dağ(a)y dalkunlarğa
uşığış künbatar yağma başın itken, kapland(a)y kapsap alıp yathıklarındağ
anlarñız türlik, tuvarlarını tıyımık alğan adaklı irenlerñiz uğullarına kurşak bu-
luğa yaramaz bala! Az kuşun (orda, yav)larını küp küretip, yathıklarñız yüreklerine
saşınık birgen, tülki çaklı aldancı, kapland(a)y küçli bulgan atalarñız uğullarına
küp bulup da, korkaklıktan az küriñirge yuzak balar bala! Teñriniz küktegi yultuz-
larını, kullarına bağışlağan yarlıklarını sayıp bitirilic olmağ kibik; yir yüzini
dütirken siniñ babalarñızñız da bitimliklerini sayıp bitirilic imes bala! Büyük öken
hakanların, siniñ babalarñızñız yarlı, buyurultu, altın bilgileri birlengine başlığ
bula alğanlar. Anık bil bala! Kileçek sizniñdir.

Timürkazan yultuzları, adaşkanlarğa yol küretücü bulup yaratılgañza
uşığış, sin de "kaltağay"larğa yol haçısı bulurğ tırış! Burundağ babalarñız
yarlık sevimli, çadamlı, kürimlikli, aşıyışlı, sayılı, havlu, bitimli, aşığ bala!

Aygak, yatkan, çağır, çuğale, çuman, yalkau, cumrı, aşığın, yaltak, şıtağçı,
minminleğey, şılın, kalımkak bulma bala! Küktegi kuşeyler, ay yultuzlar tuktamuy
tihenip bitüin açını yaşırtıp yirgen kibik, sin de biligili olup biligünz ile il-
künni yaşırtırğa, anlarñız iki açında yüzlerini yaşı kışırğa tırış bala!

Şulay olsañ "tüke"de surğuçlar kılğende, suruğ küni bulğanda yüzüz ak
bulur, bala!

"Hadi Atlas (of)"
("Til yarış"; Şara, No. 22, Orenburg 1910, s. 70-72).

Tarıya, sürgün şeytandan süginim.

Merhametli, bağışlayıcı Tanrının adı ile başlıyorum.

Ey nazlı çocuk! Sen eski çağlarda, arslan adını almış, savaşlarda tufan gibi akın-
cılar, orduları ile yabancılar üzerine saldırarak yenen, onları sürgün açtı gibi türlü
tarafın kuşatıp, kendilerini ve dahi yurtlarını, ölkelerini esir eden, namılı ve şanlı
"Türk" urağının çocuğusun!

Senin eskiden Öğüz, Bonak, İter, Cengiz tesmiye edilen dedelerin, sınırı eni
bilinmeyen kum denizlerini geçerek, düşman olan illeri bozguna uğratmışlardır. Yaban-
cılar, onların kaplan gibi silahlı, zırhlı öncülerini görünce, şımşık gibi uçan atlarının
cengraklarını duyunca, arslan önündeki koyun gibi geyseyerek, kaygu girdablarına
dalmışlardır. Anla çocuk! Bütün iller, ayaklarındaki ağır buğavlarını, kollarındaki
kaldırılması güç kelepçelerini, boyunlarındaki ağır boyunduruklarını kırarak, siz
arslan yavrularına "tutsaklık"ta çürümek, yazıktır çocuk!

Eskiden, Laçın, Alp, Timür, Balık adları ile adlandırılmış kişilerin evlâdlarına,
şimdiki "karçığa" (bir nevi küçük yırtıcı kuş)ların turnakları arasında ezilmek, kanlı
cellâtların keskin kılıçları altında doğrılmak, yakışmaz çocuk!

Doğu tarafından çıp dağ gibi dalgalara benzeyerek, batı istikametine baskın
yapan, kaplan gibi kuşatarak, yabancıları ve dahi onların dirlik davalarını ganimet
alan, ad kazandıran erlerin oğullarına korkak olmak yaramaz çocuk!

Az askeri çok göstererek, yabancıların yüreklerine şaşkınlık veren, tülki gibi kurnaz,
kaplan gibi güçlü olan ataların oğullarına, çok olup da, korkaklık yüzünden az görünmek,
yazık olur çocuk! Tanrının gökteki yıldızları, kullarına bağışladığı ihsanları sayıp
bitirilecek şeyler olmadıgı gibi, yer yüzünü tıratmış senin dedelerinin de iyilikleri sayılıp
bitirilecek gibi değildir çocuk!

Pok büyük hakanlar, sizin dedelerinizin yarlıg, emirname, altın belgeleri ile ancak
başlığ (Bey) olabiliyorlardı. Açık bil çocuk! Gelecek sizindir.

Demirkazan yıldızları yollarını şaşırınlar (nasıl) yol gösterici olarak yaratıl-
mışlar ise, sen de "kaltağay" (kahil) lara yol başı (önder) olmağa çalış. Eski de-
delerin gibi sevimli, dayanıklı, fazilet sahibi, anlayışlı, saygı değer, terbiyeli, biçimli,
güzel tabiatlı ol çocuk!

Söz götürücü, uyuyuk, hasis, dedikoduçu, tenperest, tenhel, yalancı, aşığın, yaltak
(iki yüzlü), bihtancı, egoist, namussuz, hayasız olma çocuk!

Gökteki güneşler, ay yultuzlar durmadan titreşerek bütün dünyayı aydınlatmış
gibi, sen de bilgili olarak, bilgin ile ilmini-yurdunu aydınlatmaya, onların iki dünyada
yüzlerini aydın kılmaya çalış çocuk!

Böyle olursan, mezarı sorguya çeken (melekler) geldiği zaman, sorgu günü
olunca yüüñ ak olur çocuk!

Şekil 2. 1 . Til Yarışı

(Kurat 1966: 357-358).

Bu makaleleri eleştirenlerden bir Türkistanlı yazar "gazete, kitap, ümit, ve, hem, milyon, padişah, harf, kader, dünya, ahret, ten, hava, hak, medeniyet, fayda, lakin, terbiye, hemişe, çay, şeker, güner, kesb, kalem, vagon, isim, ilim... " gibi kelimelere bile karşılık arayan ve uyduran muharrirlerden şikayet etmiştir (İnan, 1991:189).

Şûra Dergisi Yazar Kadrosu

Şûra editörlüğünde genel yayın yönetmeni R. Fahreddin ile birlikte farklı yıllarda F. Kerimî, B. Şeref, Ş. Kamal, Z. Beşiri, C. Velidi, Y. Veli, K. Bekirler çalışmıştır. G. Tukay'ın da "Şûra" editörlüğünde çalışmaya davet edildiği bilinmektedir.

Şûra'da en çok yazı yazar yazarlar; Derdmend, Şehzade Babiç, Galimcan İbrahimov, Şerif Kamal, Segiyt Sünçele, Ziya Yarmeki, Vakıyf Celal, Galevetdin Hudayarov, Hadi Atlacı, Musa Bigiyev, Zeki Velidi, Gabdrahman Segdi, Nevşirvan Yevşev, Hesên Gali, Galimcan İdrisi, Mühemmetkamal Muzaffarov, Sabircan Kurmaşı, Muhemmetselah Cdanov (Gusmanov, Merdanov: 2014: 12) Fâtih Kerimî,

Burhan Şeref, Abdurrahman Fahreddin, Mûsâ Cârullah, Mehmed Hanefî, Abdurrahman Sâdi, Abdurrahman Mustafa, Zâkir Remiyev, Cemâleddin Velidi gibi isimlerdir. Kadın yazarlar ise Mehbubcemal Akçurina ve Zeynep Segiyde ve Gaynilheyet İlkinova idi. Ayrıca 150'nin üzerindeki makaleyle Azerbaycan, Kazak, Özbek ve Uygur yazarlar da dergiye katkıda bulunmuştur. Dergide toplam 880 makale yazarının yer aldığı tespit edilmiştir (Göçmen, 2010: 255).

Şekil 2. 2. Vakıt Gazetesi İdarehanesi

“Şûra” Dergisi ve “Vakit” Gazetesi idarehanesinde. Ön sırada (soldan sağa): Gabdrahman Fehredinov, Fatih Kerimî, Rızaeddin Fahreddin, Zakir Remiyev, Burhan Şeref; ikinci sırada: Rekıyb Rekıybi, Gusman Akçukraklı, Yarulla Veli. Orenburg, 1909 yıl (Gusmanov, Merdanov: 2014: 12).

Rızaeddin Fahreddin

Şüphesiz Şûra dergisinin başarısı genel yayın yönetmeni Rızaeddin Fahreddin'in bilgeliği ve özverisinden kaynaklanmaktadır. Derginin editörü olarak çalışmaya başlamadan önce bile, R. Fahreddin Müslüman dünyasında önde gelen şahsiyetlerden

biridir. Toplum onu bir taraftan 1891-1906 yıllarında mahkemede kadı olarak bilse de öte yandan onun matbuatta basılan eserleri ünlenmiştir.

Rızaeddin Fahreddin'in 1887'den 1907'ye kadar olan dönemde, yani Şûra'ya kadarki dönemde 29 isimde bilimsel, pedagojik, dil, tarih çalışmaları ile ilgili eserleri basılmıştır. Kitaplarının birçoğu Türkî-Tatar okullarında ve medreselerinde ders kitapları olarak yayınlanmıştır. Edebî eserlerinden “Selime yağı Gıyfet” (1899) “Esmâ yağı Gamal ve Ceza” (1903), tarihî bibliyografik çalışmalarından “Asar”ın 13 bölümü Şûra'da yayınlanmış ve dağıtılmıştır. Rızaeddin Fahreddin'in önemli çalışmaları Türkiye'de de yayınlanmış ve büyük ilgi görmüştür. R. Fahreddin Şûra editörü olmadan önce dergicilik alanında kendini kanıtlamış ve üretken kalemiyle tanınmıştır. R. Fahreddin, kız kardeşinin oğluyla yani Fatih Kerimî ile “Vakıt” gazetesini Tatar gazeteleri arasında birinci sıraya koymuş ve fikirlerini açıkça bildirmiştir. Onun makaleleri 1883-1918 yıllarında Bahçesaray'da yayınlanan Tercüman gazetesinde basılmıştır. Rızaeddin, 1906'da “Vakıt” gazetesinin yayıncıları Remiyev kardeşler ve editör Fatih Kerimî'nin davetiyle ailesiyle birlikte Orenburg'a taşınmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 6).

Edebiyat alimi Cemaleddin Velidi, R. Fahreddin'i ilk Tatar gazetecilerinden biri olarak görmüştür. O, 1905 yılı devrimiyle ilgili yazdığı bir makalesinde: “Hürriyet zamanında savaşmak için fikir ve kalem hizmetine başlayan zatlarımıza bir bakmak gerek. Gabderreşid Kazıy¹⁸, Gataulla Bayzidov, Rızaeddin Kazıy, Fatih Kerimev, Hadi Maksudov!.. İşte (mine) bizim en öncelikli dergicilerimiz bunlardır diye yazmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 7).

Editöre gelen mektuplar, sayısız sorulara verilen cevaplar ve bilimsel olarak kanıtlanmış makalelerin çoğu derginin editörü R. Fahreddin tarafından yazılmıştır. Onun “Şûra” dergisindeki makaleleri çok çeşitli alanlara yani felsefe, tarih, din, eğitim, sosyal, edebiyat, basın, sanat vb. odaklanmıştır. Tarihi ve fennî açıdan önemli şahıslar hakkındaki makaleleri “Meşhur Adamlar ve Ulu Hadiseler” başlığı altında yayınlanmıştır. Rızaeddin Fahreddin'in Şûra'da yayınlanan makalelerinin bir kısmı kendi imzasıyla yayınlansa da çoğu imzasız basılmıştır. “Şûra” dergisinde onun imzasıyla çıkan başlıklar toplamda 146'dır. R. Fahreddin'in hayat ve faaliyetlerini

¹⁸ Kadı anlamına gelmektedir.

inceleyenlerden alim Mirkasım Gusmanov, “Şûra” editörünün dergideki makalele ve yayınlarının sayısının 700’e yakın olduğunu belirtmiştir. Ravil Ütebay-Kerimî de aynı sayıyı söylemektedir. Medine Rehimkulova’nın verilerine göre, Şûra dergisinde R. Fahreddin’in toplamda -imzalı ve imzasızlarıyla birlikte- 312 yazı başlığı yayınlanmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 7).

İçerik

On yıl boyunca çıkan derginin 240 sayısında toplamda 4000’den fazla isimde yayın başlığı vardır. Dergide makaleler, edebî eserler, mektuplar ve diğer yazılar yayınlanmıştır. “Şûra”da basılan başlıkların şöyle gruplandırılmıştır: Edebiyat hakkında toplam 1380, sosyal meselelerde 953, tarihte 545, eğitimde 415, dil biliminde 307, felsefede 146, doğa bilimlerinde 146, matbuatta 92, sanatta 62, iktisatta 39 isimde başlık yayınlanmıştır. Bu sayıların dağılımında netlik olmasa da bunlar gerçeğe yakındır. Çünkü bazı yayınlar derginin birkaç sayısında aynı başlık altında çıkmıştır ve şiirlerin 2 ya da 4 satırlık eserler olduğu anlaşılmaktadır. “Şûra” dergisinde basılan materyallerin 3000’den fazla başlığı doğrudan Türkî halklarının ve Müslüman dünyasının tarihi ve kültürel yaşamıyla ilgilidir (Gusmanov, Merdanov 2014: 9).

Derginin konu başlıkları şu şekildedir: 1. Meşhur adamlar ve ulu hadiseler. Bu bölümde eski ve yenilerden kişiler tanıtılır. Padişahlardan bahsedildiğinde memlekette yaşanan olaylar ve tarihler konuşulur. 2. Makaleler 3. Eğitim ve öğretim 4. Keşifler ve uyarılar 5. Memleket içinde ve dışında olan haberler 6. Yeni çıkan eserler 7. Kısaltma. Rusya’nın içinde ve dışında olan olaylar 8. Yazışmalar 9. Hikâyeler ve atasözleridir.

1908 yılı birinci sayısının özeti aşağıdaki gibidir.

Meslek ü Maksud: Hak Tealanın yardımı ile işte bu Şura dergisini yazmaya giriştik. Şura’nın yazılış amacı Rusya Müslümanlarının mutluluklarına hizmet etmektir. Okuyuculara hizmet etmek için sabır ve gayret gösterdik. Şura’da muhterem yazarlar tarafından edebî, ilmî makaleler yazmışlardır.

Merhum Sıbgatallah Habi’ye Yazılan Mektuptan: Efendim hazretine aczane sözleriyle başlayan mektup, Derdmend tarafından 1884 yılında yazılmıştır. Yine Derdmend tarafından yazılan “Ey Muharrir” adlı şiirinin altına öz lehçemizde notu düşülmüştür. Yazının geneli dilin güzelliği ve tahribatının zararları üzerinedir.

Dört numaralı sayfada ise “Meşhur Adamlar ve Büyük Hadiseler” başlığı altında Bulgarların Müslüman olma hikâyeleri ve Cafer Bin İbdallah tanıtılmıştır. Metinde İbn Fadlan sehayatnamesinden yararlanılmıştır. Yazı metinde üç sayfa olarak verilmiştir. Sayfalar ikili sütun halindedir. Normalde her yazının sonunda yazar adı verilmiştir ancak bu metin imzasız yayınlanmıştır.

Yedinci sayfa itibarıyla “Rus Edebiyatı” yazısı karşımıza çıkmaktadır. Burada Rus edebiyatının faydalarından ve ağırlıklı olarak tercüme faaliyetinin öneminden bahsedilmiştir. Metinlerin genel görüşü Rus medeniyetinin önemi ve Rusça bilmenin yararları üzerinedir. Puşkin, Gogol, Tolstoy, Gorki gibi yazarların, eserlerinin tercüme edilmesi gerektiği yazılmıştır. Yazının devamında Rus matbaa tarihi çar isimleriyle beraber verilmiştir. Yazar kısmında “kalem” yazmaktadır. Yazı, sayfa on ikide “sonu var” ibaresiyle bitmektedir.

Hac Hakkında Malumat: Yazı dokuz numaralı sayfa itibarıyla başlar. Önce haccın öneminden bahsedilir. Sonra Mekke başlığı altında oradaki şehir yapısı anlatılır. Yazı, hacca gidecek olanlara rehber niteliğindedir. Osmanlı padişahlarının Hicaz vilayetine ve Kâbe’ye hizmetleri de anlatılmaktadır. Kâbe’nin tarihi, yaşadığı olaylar, geçirdiği tadilatlar vb. konular ayrıntılı olarak anlatılır.

Dilsizlerin Konuşmaları: “Önceden neden dilsiz oldukları bilinmiyordu. Anlaşıldı ki sağır çocuklar duymadıkları için konuşmuyorlardı. Dilsizlerin hastalıklarının en büyük nedenlerinden biri akraba evliliğidir. Bunun farkına yeni varıldı”, sözleriyle yazıya giriş yapılmıştır. Sonrasında ise dilsizlerin toplumdaki konumlarının değişiminden ve işaret dilinin öneminden bahsedilmiştir. Onlar, artık topluma dahil olmaktadır.

Ahmed Bey Vakfı: Ahmet Bey, Kazan Tatarlarının zengin hayırseverlerindendir. Onun kurduğu vakıf bağışçılarla yaşatılmaya devam edilmektedir. Vakfın medresesi en önde gelen eğitim kurumudur. Ancak medresenin akıbeti meclisin alacağı karara bağlıdır. Tatarların isteği medresenin eğitim bakanlığına bağlanmasıdır. Müstakil olarak eğitim hayatına devam etmesi de diğer istedikleridir. Medrese sonunda eğitim bakanlığına bağlanmıştır. Medrese “Medrese-i Hüseyniye” diye adlandırılmıştır. Yazı A. Y. imzasıyla sunulmuştur.

Rusya Müslümanlarında okul, eğitim, edebiyat ve yazı genel itibarıyla öz eleştiri mahiyetindedir. Prof. Karimski'den alıntılar yapılarak Müslümanların ne kadar geride kaldıkları belirtilmiştir. Tatarlar diğer milletlerden daha önce işgal edildiği hâlde medeniyet olarak gelişmemişlerdir. Bunda Rus hükûmetinin ve memurlarının suçu vardır. Halk Ruslaştırma düşüncesinin etkisiyle çocuklarını modern Rus okuluna göndermemiştir. Rus okullarında eğitim Rusça olduğu için Tatar çocukları bir şey anlamamıştır. Daha geç işgal edilen Kafkasların bile medeniyette daha ileride olduğu belirtilmiştir. Ruslar, öğrenciyi altı yaşındayken alıp kabiliyetine göre eğitmektedirler. Amaçları ne olursa olsun eğitimleri modern ve kalitelidir. Yazı “devamı var” ibaresiyle sonlandırılmıştır.

Japonya'da Öğretim: Japonlar önceden Avrupa'yı taklit ediyorlardı. Şimdi ise Avrupa onları taklit ediyor. Nasıl bu durma geldiler? Japon okullarında memleket sevgisi, asker sevgisi anlatılır. Okullara sınavla girilir. Ders saatleri kısadır. Öğrenciler iki grup hâlinde ders görürler. Oyun oynamaları için süre verilir. Bakan kızı da çiftçi kızı da yan yana eğitim görür. Eğer böyle devam ederlerse dünyaya lider olacaklarından şüphe yoktur.

Karışık: Burada dünya devletlerinden kısa kısa haberler verilmektedir. İlk metinde Amerika'da yapılan bir araştırmanın sonucu verilmektedir. Araştırmanın konusu beden eğitimidir. Beden eğitiminin gençlerde beden sağlığının yanında ruh ve zihin sağlığını da düzelttiği yazılmıştır. Daha sonra Alman ve Fransız eğitim sisteminden bahsedilmiştir. Buralarda ilkokul zorunlu sonraları ise isteğe bağlıdır. Sağ el kullanımı üzerine yapılan araştırmalar verilmiştir. Sağ eli öğrenmek için sol eli ise yemek yemek için zorlamak gerekir. İngilizlerin dalgıç kıyafetlerinden de bahsedilmiştir. Ayrıca İngiltere'nin deniz taşkına maruz kalması, Mezopotamya ve İskenderiye tarihinden bahsedilmiştir.

Rusya'da Nehir ve Parahodlar¹⁹: Avrupa ile Rusya bu kez de su ve gemi bakımından karşılaştırılmıştır. Rusya her iki unsurda da Avrupa'dan kat kat üstün durumdadır. Rusya'nın gemileri de suları da boldur.

Rusya'da Manastırlar: Manastır sayı olarak en çok erkekler için yapılmıştır. Ancak son dönemde kadınlar için yapılan manastırlarda sayıca artış görülmektedir.

¹⁹ Gemi.

Kadınlar için manastır yapıları desteklenmektedir. Araştırmalarda oran üzerinden hesap verilmiş ve oran olarak şu anda kadın manastırı erkek manastırından fazladır.

Derginin ilerleyen bölümlerinde “dâhili” başlığı altında indeks kısmı vardır. Ayrıca dergide irili ufaklı yer yer birbirini tekrar eden yazılar vardır. Genel görüş itibarıyla medeniyet için Müslümanların Rusça öğrenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Rus eğitim sistemi tüm aksaklıklarına rağmen övülmüştür. Rusya’yı batının karşısında üstün gösterme gayreti vardır.

Bilimsel açıdan derin bilgiler içeren hacimli yazılar “Şûra” dergisinin “Meşhur Adamlar ve Ulu hadiseler” başlığı altında yayınlanmıştır. Dergi idaresi bu başlıkla, Büyük Bulgar devleti, Deşti Kıpçak (Altın Orda) devleti, Kazan Hanlığı devirlerindeki hükümdarlar hakkında yazmayı planlamış ve birinci sayısından başlayarak bu işi başarmıştır. Bu kısımda saygın tarihî şahıslar, filozoflar, alimler ve önemli tarihî olaylar hakkında ansiklopedik nitelikte makaleler basılmış. Başlıkların merkezinde, aynı düzeyde hem Doğu hem de Batı olmak üzere farklı kültürlerin eserleri vardı. Örneğin, Aristoteles, Sokrat, Ebügalisina, El-Megarri, İbni Haldun, Fuzuli, Dekart, Bekon, Spinoza, Mercani, Tolstoy, Meçnikov gibi saygın şahıslara özel makaleler basılmıştır. Meşhur adamlar ve Ulu Hadiseler başlığında toplamda, 163 şahıs ve 4 devlet hakkında hacimli materyaller basılmıştır. Bu makalelerin çoğu R. Fahreddin tarafından yazılmıştır. Ayrıca Rıza Kadının oğlu Gabdrahman Fehretdinov ve Galimcan İdrisî’nin yazdığı makaleler de vardır (Gusmanov, Merdanov 2014: 10).

Tatar şairlerinden Gabderrahim Utız İmeni, Aknulla, Şemsetdin Zeki, Ebilmenih Kargalıy, Hibetulla Kargalıy (Salihov) vb. şiirlerinin bir kısmı ilk defa R. Fahreddin tarafından toplanıp onun “Asar” adlı çalışmasında basılmıştır. R. Fahreddin’in Doğu ve Batı edebiyatlarına, Türk- Tatar edebiyatı ve yazarlarına ilgisi “Müsamere (Meşrik birle Megrib Yulduzları)” isimli makalesinde bütün derinliğiyle yer bulmuştur. “Ufa’da bulunduğum dönemlerde Rusların Puşkin, Lermontovları, Farısların Firdevsi, Sadileri, Hayyam ve Fuzulileri, Arapların Zöheyir ve Lebidleri olduğunda bizde bunlara denk kişiler olmaz mı diyerek düşündüm. Hatta deneyip bakmak amacıyla Hibetulla İşan, Gabdirrahman Taysuganıy, Şemsetdin Sufiy, Ebilmenih, Hacı ve Derdmend, Heyder Çulpanıy, Gaşıyk Şeyda ve Derviş Sadiyk Efendi şiirlerinden numuneler topladım ve “Yuanıç” isimiyle bir mecmuada düzenledim” diyerek R. Fahreddin Tatar edebiyatı tarihine bakıp düşüncelerini

bildirmiştir. R. Fahreddin makalelerinde “Şemsetdin Sufiy, Bağdat Fuzulisi olmasa da Ural-Volga boylarının, bizim Fuzulimiz” gibi ya da “G. Tukay Efendiyi Mısır’a ve Gabdilmecid Efendiyi de Turan’a denk görerek yazılar yazmıştır. R. Fahreddin, kendi döneminde, genç kalem ehillerini şevklendirmek için böyle iki kişinin aynı seviyede bahsedilmesine dikkat etmiştir (Gusmanov, Merdanov 2014: 16).

Zeki Velidî’nin edebiyat tarihi hakkındaki materyalleri de önemlidir. “Şûra” da yayınlanan makaleleriyle Zeki Velidi kendini Türk-Tatar, doğu alimi ve arkeolog olarak kanıtlamıştır O, 1913 yılında Türkmen şairi Mahtum Kulu’nun çalışmalarını tanıtmak için büyük katkılarda bulunmuştur (Gusmanov, Merdanov 2014: 17).

Dergide Tatar edebiyatının teorisi ve eleştirisi üzerine Rızaeddin Fahreddin, Cemal Velidi, Galimcan İbrahimov, Gabdilbarıy Battal, Gabdrahman Segdi, Gata İshakıy gibi edebiyatçıların ayrıntılı ve bilimsel makaleleri yayınlanmıştır. R. Fahreddin makalelerinde genel eleştirinin temellerini ortaya koymuştur. C. Velidi’nin, G. İshakıy’nin makaleleri edebiyat teorisine, G. Segdi’nin sayısız makaleleri de metodolojiye adanmıştır. R. Fahreddin, G. İbrahimov, G. Battal, Mehmüt Mercani vb. yazarların yeni basılmış edebi ve tarihi eserlere yönelik eleştirel makaleleri yayınlandı. Bu başlıklarda, ağırlıklı olarak Kazan, Orenburg, Ufa, Astrahan, Moskova ve diğer şehirlerde yayınlanan Tatar dilindeki edebi eserler hakkında yazılsa da yanı sıra Türk, Azerbaycan, Özbek, Kazak ve diğer Türk dillerinde çıkan kitaplar hakkında da bilgi içermektedir.

Dergide, tür açısından bakıldığında en fazla sayıda şiir basılmıştır. Derginin hemen hemen her sayısında 3-4 şiir basılmıştır. Özel sayılarda 10 şiirin basıldığı durumlar bile olmuştur. Şûra’da on yıl boyunca toplam 997 şiir yayınlanmıştır. Şûra sayfalarında ünlü Tatar şairlerinden Derdmend’in toplamda, 28 şiiri, G. Tukay’ın 5, Ş. Babiç’in 24, S. Sünçeley’in 27, M. Gafuri’nin 8, Z. Yermeki’nin 14, N. Dumavi’nin 10, Z. Beşiri’nin 8 şiiri yayınlanmıştır. Vakıyf Celal, Mirheyder Feyiz, Hebib İshakıy, Gabdulla Mustakayev-Bigi ve diğerlerinin şiirleri de basılmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 18).

Şûra dergisinde on yıl içinde 90 yazarın toplamda 183 öyküsü, nesri ve makalesi yayınlanmıştır. 20. Yüzyıl başlarındaki Tatar düzyazısının cevherlerinden, Şerif Kamal’ın “Uyanuv”, “Buranda”, Galimcan İbrahimov’un “Dingizde”, “Kart Yalçı” gibi hikâyeleri ilk olarak “Şûra” da yayınlanmıştır. Kadın edebiyatçılardan

Mahbübcemal Akçurina'nın “Taş Kiyim”, “Kız Yıglatuv” isimli hikayeleri ve denemeleri, Tatar edebiyatı tarihi üzerine “İski Edebiyatımız” ismindeki makalesi, Zeynep Segryde'nin “Cüler Yigit” adlı hikâyesi yayınlanmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 19).

Zarif Beşiri, “Şûra” dergisinde “Çuvaş” olarak adlandırdığı etnografik nitelikteki hacimli makalesini bastırmıştır. İlk makale 1909 yılında derginin on ikinci sayısında basılmıştır. Makalede, Çuvaş halkının yaşamı, gelenekleri hakkında zengin bilgiler verilmektedir. Ayrıca makalenin bir kısmı Çuvaş edebiyatı ile ilgilidir. Makale yazarı Çuvaş folklorundan örnekler yayınlamıştır. Z. Beşiri komik bir Çuvaş masalının da metnini bastırmıştır (Gusmanov, Merdanov 2014: 23).

Şûra dergisi nüshalarının şu anda Kazan, Moskova, Petersburg, Ufa, Taşkent, Almatı'nın en büyük kütüphanelerinin yanı sıra New York Halk Kütüphanesi'nde, Helsinki Üniversitesi Kütüphanesi'nde ve Türkiye kütüphanelerinde korunduğu bilinmektedir (Gusmanov, Merdanov 2014: 27).

2. İNCELEME

2.1. Ses Bilgisi

Bu bölümde ünlü ve ünsüz harflerin yazımı üzerinde durulmuştur.

2.1.1. Ünlülerin Yazım Özellikleri

2.1.1.1 /a/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında /a/ ünlüsünün yazımı

Medli elif (l) ile yazılmıştır.

آپا apa “abla” (2/49, 1913)²⁰

آتا ata “baba” (13/399, 1908)

آتلا Atila “Atilla” (1/4, 1908)

آچقاندە açqanda “açtığımda” (5/140, 1915)

آچلدى açıldı “açıldı” (5/141, 1915)

آچىغ açığ “acı” (17/514, 1909)

آچىقدىر açıqdır “açıktır” (1/1, 1908)

آدم adem “adam, insan” (1/1, 1908)

آرتق artık “gereğinden fazla” (10/300, 1909)

آرتماينچە artmayınça “artmayınca” (5/140, 1915)

آرخون Arhun “Orhun” (10/306, 1909)

آرشين arşın “arşın” (1/11, 1908)

آرقلى arqlı ğına “enlemesine” (4/112, 1911)

آز چوق az çok “az çok” (13/402, 1909)

آز غنه az ğına “azıcık” (20/269, 1910)

آستينه astına “altına” (17/515, 1909)

آشىغچ aşığıç “acil” (15/461, 1909)

²⁰ Bu ifade sırasıyla derginin sayısı, sayfası ve yılını göstermektedir.

آشمایاچق aşmayaçak “aşmayacak” (3/82, 1916)
 آغا ağa “ağabey” (2/49, 1913)
 آغاچ ağaç “ağaç” (1/11, 1908)
 آغای ağay “ağabey” (5/140, 1915)
 آق ak “beyaz” (1/3, 1908)
 آڭلاتوڭ بولسه añlatuv bulsa “anlatmak gerekirse” (1/7, 1914)
 آڭلاماق añlamak “anlamak” (4/111, 1911)
 آل al “al” (1/3, 1908)
 آلاي alay “öyle” (2/46, 1910)
 آلتون altun “altın” (1/3, 1908)
 آلتون اوردا Altun Orda “Altın Orda” (1/16, 1908)
 آلدیمزده غی aldımızdağı “önümüzdeki” (24/755, 1912)
 آلدینگى aldingı “önde gelen” (5/142, 1915)
 آلیش-بریش alış-biriş “alışveriş” (11/247, 1917)
 آلغه alğa “ileriye” (687/22, 1913)
 آلما alma “elma” (4/113, 1911)
 آلماس almas “almaz” (1/4, 1908)
 آلماق almak “almak” (1/3, 1908)
 آلمان Alman “Alman” (11/246, 1917)
 آلنمیش alınmış “alınmış” 1/4, 1908
 آلورغه alurğa “almak için” (1/19, 1908)
 آنا ana “ana” (13/399, 1908)
 آنادول Anadol “Anadolu” (13/402, 1909)
 آنالرینه analarına “analarına” (1/5, 1912)
 آنچق ançaq “ancak” (17/515, 1909)
 آندای anday “öyle, onun gibi” (24/759, 1912)

آندڻ andın soñ “ondan sonra” (3/81, 1916)

آندہ anda “orada” (1/10, 1910)

آندہ anda “orada” (9/272, 1908)

آندڻلارنى andıylarını “öylelerini” (11/246, 1917)

آنڻ anıñ “onun” (1/21, 1908)

آنڻچۈن anıñçün “onun için” (1/9, 1910)

آنلردہ anlarda “onlarda” (5/141, 1915)

آو av “av” (9/271, 1908)

آوروپا Avrupa “Avrupa” (5/140, 1915)

آوگوست avgust “Ağustos” (1/10, 1908)

آول avıl “köy, oba” (10/301, 1909)

الدڻه aldıña “önüne” (1/3, 1908)

Kelime içinde /a/ ünlüsünün yazımı

Genellikle elif (l) ile yazılmıştır. Kelime içinde a ünlüsü bazen gösterilmez.

چاڭلى çaklı “deşin” (2/46, 1910)

يابانچى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يابانچى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يات yat “yabancı” (2/46, 1910)

ياخشى غنه yahşığına “iyice” (5/140, 1915)

ياخشىراق yahşıraq “daha iyi” (11/246, 1917)

كۈز ياشلارım küz yaşlarım “göz yaşlarım” (1/3, 1908)

قاآن kaan “kaan” (2/46, 1910)

اھرىنه قدر ahrına kadar “sonuna kadar” (4/110, 1910)

اھلاق ahlak “ahlak” (24/641, 1912)

آيدار Aydar “Haydar” (10/301, 1909)

مالى maalı “yararı” (4/110, 1910)

عوام avâm “halk tabakası” (10/300,1909) örneğinde olduğu gibi alıntı sözcüklerde genellikle orijinal imla korunmuştur.

Kelime sonunda /a/ ünlüsünün yazımı

Kelime sonunda ا (he) ya da ا (elif) gösterilmiştir.

آطنه سینہ aṭnasına “haftasına” (24/763,1912)

آقادیمیہ aḳadimiya “akademi” (10/306, 1909)

اما ama “ama” (1/7, 1914)

آمریقا Ameriḳa “Amerika” (1/13, 1908)

آوغوستده avğustda “Ağustos’ta” (5/140, 1915)

2.1.1.2. /e/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında /e/ ünlüsünün yazımı

Kelime başında ا (elif) ve ا (hemzeli elif) ile gösterilmiştir.

آتکای etkey “babacığım” (1/9, 1910)²¹

اچم پوشدی iḳim poşdı “içim kederlendi” (11/246, 1917)

اچنده iḳinde “içinde” (5/142, 1915)

ادیبلیک ediblik “ediplik” (17/515, 1909)

اربعه erba’a “dört” (24/763, 1912)

استانبول İstanbul “İstanbul” (1/7, 1914)

استودینتler estudintler “öğrenciler” (10/306, 1909)

اش eş “eş” (17/515, 1909)

اڭ en “en, genişlik” (10/300, 1909)

اگر eger “eğer, şayet” (13/ 401, 1909)

آنکای enkey “anneciğim” (1/9, 1910)

²¹ -key eki kügerçinkey "güvercincik" sözündeki gibi tamamen üslup anlamı vermektedir ve buna üslup eki denir (Ganiyev 2013: 29).

أولرگه evlerge “evlere” (15/461, 1909)

البتة elbette “elbette” (1/7, 1914)

الفبا elifba “alfabe” (24/763, 1912)

ئەلەلە elle kaydan “öyleyse” (1/7, 1914)

Kelime içinde /e/ ünlüsünün yazımı

Kelime içinde e ünlüsünün gösterimi sabit değildir. Gösterilmesi durumunda ise
• (he) ile ا (elif) harfleri kullanılmıştır.

اسمدهش isimdeş “aynı ada sahip” (10/302, 1909)

اوچار üçer “üçer” (9/272, 1908)

اوچه ر üçer “üçer” (5/142, 1915)

اورنه ك örnek “örnek” (5/141, 1915)

اوزباك Üzbek “Özbek” (10/301, 1909)

اولن ülen “ot” (10/300, 1909)

ايدهش ibdeş “arkadaş” (5/142, 1915)

ايدهشینی ibdeşini “dostunu” (17/513, 1909)

ايتكانچی itkençi “eden” (6/176, 1908)

ايتوچان itüvçen “eden” (5/141, 1915)

ايدرك iderik “ederiz” (4/110, 1910)

ايركه ك irkek “erkek” (2/49, 1913)

ايكان iken “iken” (24/526, 1917)

ايكيشر ikişer “ikişer” (9/272, 1908)

ايمه س imes “değil” (2/49, 1913)

براو birev “herhangi birisi” (4/112, 1911)

بره نگی berengi “patates” (4/111, 1911)

بۆله گی bülegi “ödülü” (5/142, 1915)

پيغمبر peygamber “peygamber” (10/300, 1908)

temli “lezzetli” (4/111, 1911)
tuben “alçak, aşağı” (10/301, 1909)
tügel “değil” (1/7, 1914)
çaremiz “çaremiz” (15/462, 1909)
çeçekler “çiçekler” (5/141, 1915)
söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)
şöbhesiz “kuşkusuz” (13/401, 1909)
şebrek “daha etkili” (1/7, 1914)
şem “mum” (4/110, 1910)
kübürek “daha çok” (1/16, 1908)
kitem “gideyim” (4/110, 1910)
kirekli “gerekli” (1/7, 1914)
kiñeş “öğüt” (3/81, 1916)
gömbeler “mantarlar” (4/112, 1911)²²
minareli “minareli” (1/9, 1908)
Mişerçe “Mişerçe” (1/7, 1914)
yibermişdir “göndermiştir” (1/5, 1908)
yüzündegi “yüzündeki” (4/112, 1911)
ülen “ot” (4/113, 1911)

Kelime sonunda e ünlüsü

Kelime sonunda he (ه) ile gösterilir.

اچنده “içinde” (5/142, 1915)
اوچکنه “üç tane” (2/46, 1910)
ایسه “ise” (1/1, 1908)

²² Rusça kökenli sözcüktür.

ایشتنکه işitkençe “işitildiği gibi” (3/82, 1916)

ایشتولسه işitülse “işitilse” (3/81, 1916)

ایکی ikige “ikiye” (10/300, 1909)

ایله ile “ile” (13/399, 1908)

بیر نرسه birnerse “hiçbir şey” (4/111, 1911)

بیرگنه birgine “birazcık” (4/110, 1910)

بیرگه birge “beraber” (9/270, 1908)

بیرله birle “ile, beraber” (1/518, 1917)

بویله böyle “böyle” (9/272, 1908)

پرده perde “perde” (1/12, 1908)

ترکیچه Türkîçe “Türkçe” (17/514, 1909)

جیته cite almay “yetemiyor” (2/49, 1913)

دیڭگزینه diŋgizine “denizine” (11/246, 1917)

شیوه şive “şive, ağız” (3/81, 1916)

غزته gazete “gazete” (5/142, 1915)

فارسچه Farsîçe “Farsça” (17/514, 1909)

فکریمچه fikrimçe “fikrimce” (4/110, 1910)

فکرینچه fikrinçe “fikrince” (3/81, 1916)

کیچکنه kiçkine “küçük” (2/46, 1910)

گنه gine “sadece, yalnızca” (1/7, 1914)

ؤلگنچه ölgençe “ölünce” (4/113, 1911)

2.1.1.3. /ı/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında /ı / ünlüsünün yazımı

Çalışmada ı ünlüsü ile başlayan kelimeye rastlanılmamıştır.

Kelime ortasında ı ünlüsü

Bu ünlü kelime içinde ى (ı) harfi ile gösterilmiştir.

آچىڭ açığ “acı” (17/514, 1909)
 آچىقدىر açıkdır “açıktır” (1/1, 1908)
 آھرىنە قدر ahırına kadar “sonuna kadar” (4/110, 1910)
 آرابە چىلىق arabaçılık “arabacılık” (15/461, 1909)
 آرشىن arşın “arşın” (1/11, 1908)
 آستىنە astına “altına” (17/515, 1909)
 آشغىچ aşığıç “acil” (15/461, 1909)
 آطنە سىنە aṭnasına “haftasına” (24/763, 1912)
 المادم almadım “almadım” (24/745, 1912)
 اويلانمىچە uylanmıyça “düşünmeyince” (3/81, 1916)
 جیوچىلار cıyuvçılar “derleyenler” (10/300, 1909)
 چىغارغانچە çığargança “çıkarınca” (1/7, 1914)
 چىقارلمىشلردىر çıkarılmışlardır “çıkarılmışlardır” (9/271, 1908)
 سانىرىم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)
 قايسىلارنىڭ qaysıların “bazılarının” (3/81, 1916)
 قىلىنمىش kılınmamış “kılınmamış” (2/42, 1910)
 قىيىن kıyın “zor” (4/112, 1911)
 ياخشى غنە yaḥşığına “iyice” (5/140, 1915)
 ياخشىراق yaḥşırak “daha iyi” (11/246, 1917)
 يازوچىلىق yazuvçılık “yazıcılık” (4/111, 1910)
 ياقتىلىق yaqtılık “parlaklık” (4/112, 1911)
 ياوروپالىلەر yavrupalılar “Avrupalılar” (24/744, 1912)
 ياقىن yaqın “yakın” (6/176, 1908)
 يىل yıl “yıl” (9/271, 1908)
 يوغارىغى yuğarığı “yukarıki” (15/457, 1912)
 يىل yıl “yıl” (9/272, 1908)

يىللىق yıllık “yılık” (13/402, 1909)

Kelime sonunda ı ünlüsü

Kelime sonunda ı ünlüsü genellikle gösterilmiştir. ى (ı) harfi ile ifade edilmiştir.

اورغاچى urgaçı “dişi” (2/49, 1913)

اورناشدى urnaşdı “yerleşti” (5/141, 1915)

چاقلی çaklı “değın” (2/46, 1910)

سونىڭى soñğı “sonuncu, son” (4/111, 1910)

سوى suvı “suyu” (10/301, 1909)

يابانچى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يابانچى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

ياخشى yahşı “güzel, iyi” (2/46, 1910)

ياخشى غنه yahşığına “iyice” (5/140, 1915)

يوغالتۇچى yuğaltuvçı “kaybeden” (11/246, 1917)

2.1.1.4. /i/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında i ünlüsü

Kelime başında ای (elif+ye) ve sadece ا (elif) ile gösterilmiştir.

ازمير İzmir “İzmir” (5/140, 1915)

استانبول İstanbul “İstanbul” (5/140, 1915)

اسکیت İskit “İskit” (1/4, 1908)

اسمسز isimsiz “isimsiz” (2/42, 1910)

انشا inşa “kompozisyon” (24/763, 1912)

انگلیز İngiliz “İngiliz” (11/246, 1917)

ایبده ش ibdeş “arkadaş” (5/142, 1915)

ایبده شینی ibdeşini “arkadaşını” (17/513, 1909)

ایتدیگی itdigi “etdiği” (1/9, 1908)

ایتکانچی itkençi “eden” (6/176, 1908)

ایتماينچه itmeyinçe “etmeyince” (5/142, 1915)
 ایتمکچون itmekçün “etmek için” (1/8, 1910)
 ایتہ آلمادم ite almadım “edemedim” (5/140, 1915)
 ایچون için “için” (1/1, 1908)
 ایدرک iderik “ederiz” (4/110, 1910)
 ایدنیز idiniz “ediniz” (5/142, 1915)
 ایدل İdil “İdil” (13/402, 1909)
 ایدلمدکچه idilmedikçe “edilmedikçe” (13/402, 1909)
 ایدلمشدر idilmiştir “edilmiştir” (9/270, 1908)
 ایدوب idüb “edip” (1/19, 1908)
 ایدی idi “idi” (9/272, 1908)
 ایر ir “her” (10/301, 1909)
 ایرکیره ırkırrek “daha açık hava” (5/142, 1915)
 ایرکه ırkek “erkek” (2/49, 1913)
 ایرلماياچق ayrılmayaçak “ayrılmayacak” (3/82, 1916)
 ایزگی izgi “peygamber” (10/300, 1909)
 ايسکی iski “eski” (6/175, 1908)
 ايسه ise (1/1, 1908)
 ایشتنه işitkençe “işitildiği gibi” (3/82, 1916)
 ایشتولسه işitülse “işitilse” (3/81, 1916)
 ایشک işik “kapı” (5/141, 1915)
 ایشینی işini (1/19, 1908)
 ایکنچی ikinci “ikinci” (5/141, 1915)
 ایکی تیللی iki tilli “iki dilli” (17/514, 1909)
 ایکی گه ikige “ikiye” (10/300, 1909)
 این in “en” (4/111, 1911)

ایڻی iñi “eni” (1/11, 1908)

ایل il “vatan” (1/7, 1914)

ایلچی ilçî “elçi” (1/5, 1908)

ایلك ilk “ilk” (6/175, 1908)

ایللی illi “elli” (10/302, 1909)

ایلمینسکی İlminski “İlminskiy” (11/246, 1917)

ایله ile “ile” (13/399, 1908)

ایمپیراتور impirator “imparator” (5/141, 1915)

ایمه س imes “değil” (2/49, 1913)

ایندی indi “şu anda” (1/9, 1910)

Kelime ortasında i ünlüsü

برگنه bîrgine “birazcık” (4/110, 1910)

بیرمک birmek “vermek” (9/271, 1908)

بیزدی bizdi “bıktı” (5/142, 1915)

بیك bik “pek fazla” (9/271, 1908)

پاریژ Parij “Paris” (1/22, 1908)

جان ایه سی cân iyesi “canlı” (4/111, 1911)

جاهل câhil “cahil” (13/399, 1908)

جیردن cirden “yerden” (4/111, 1911)

چاقلی çaqlı “değın” (2/46, 1910)

چیکسز çıksız “sınırsız” (5/140, 1915)

دیشی dişi “dişi” (2/46, 1910)

عبارت ibâret “meydana gelen” (23/24, 517, 1917)

نتیجه سز neticesiz “sonuçsuz” (11/246, 1917)

ئلك ilik “ilk” (4/111, 1910)

Kelime sonunda i ünlüsü

İ ünlüsü / ی/ ile gösterilmiştir.

عسکرینی askerini “askerini” (1/19, 1908)

ایندی indi “şu anda” (1/9, 1910)

اوچونچی üçünçi “üçüncü” (5/141, 1915)

بیزنی bizni “bizi” (5/142, 1915)

سببلی sebebli “sebepli” (13/402, 1909)

چونکی çönki “çünkü” (15/457, 1912)

دیشى dişi “dişi” (2/46, 1910)

کندی kendi “kendi” (13/403, 1909)

بره نگی berengi “patates” (4/111, 1911)

تگی tegi “şu” (2/49, 1913)

2.1.1.5. /o/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında o ünlüsü

Kelime başında o ünlüsü او (elif+vav) ile gösterilmiştir.

اوخشاşلىق oħşaşlıq “benzerlik” (3/81, 1916)

اورخون Orhun “Orhun” (10/306, 1909)

اوزاق ozak “uzun süre” (5/140, 1915)

اوشبو oşbu “şu, işbu” (1/1, 1908)

اوشبوڭا oşbuña “şuna” (15/456, 1912)

اوقودم okudum “okudum” (5/140, 1915)

اوقولمىش okulmuş “okunmuş” (10/306, 1909)

اولمق olmak “olmak” (1/1, 1908)

اولوب olub “olup” (6/175, 1908)

اولورغه olurğa “olmaya” (6/175, 1908)

اونداى onday “onun gibi” (2/49, 1913)

Kelime ortasında o ünlüsü

Kelime ortasında o ünlüsü genellikle gösterilmiştir ve (و) vav ile ifade edilmiştir.

آنادول Anadol “Anadolu” (13/402, 1909)

اچم پوشدی İçim poşdı “içim kederlendi” (11/246, 1917)

سونۇڭى soñğı “sonuncu, son” (4/111, 1910)

ایمپیراتور impirator “imparator” (5/141, 1915)

کویاش koyaş “güneş” (4/112, 1911)

باشقرد Başkord “Başkurt” (1/7, 1914)

بورونڭى borunğı “eski zamandaki” (15/457, 1912)

یولباشچیسیدر yolbaşçısıdır “yolbaşçısıdır” (3/82, 1916)

جغرافیا coğrafya “coğrafya” (24/763, 1912)

چوق çok “çok” (17/513, 1909)

پوچته خانه poçtaḥane “postahane” (15/461, 1909)

Kelime sonunda o ünlüsü

Çalışmada o ünlüsü ile biten kelimeye rastlanılmamıştır.

2.1.1.6. /ö/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında ö ünlüsü

Ö ünlüsü genellikle او (elif+vav) ve nadiren de ئو (ya kürsülü hemze+vav) ile gösterilmiştir.

اوبۇشمك öbüşmek “öpüşmek” (17/515, 1909)

اوترى ötri “dolayı” (9/272, 1908)

اوتکون ötkün “keskin” (15/460, 1909)

اۆچ öç “üç” (10/301, 1909)

اۆچ دۆرت مىڭ öç dürt miñ “üç dört bin” (5/141, 1915)

اۆچگىنە öçgïne “üç tane” (2/46, 1910)

اۆچگىنە مىنوت öçgïne minut “üç dakikacık” (5/143, 1915)

اۆچىنچى öçinçi “üçüncü” (5/142, 1915)

اوڭراتمك öğretmek “öğretmek” (9/272, 1908)

اوڭر انر اچون öğrenir için “öğrenmek için” (1/8, 1910)

اوڭر نمك öğrenmek “öğrenmek” (10/305, 1909)

ev “ev” (4/111, 1911)

Kelime ortasında ö ünlüsü

Türkçe kökenli kelimelerde و (vav) genellikle gösterilmiştir.

böyle böyle “böyle” (9/272, 1908)

پرافیسور prafisör “profesör” (10/306, 1909)

پروفیسور profisör “profesör” (1/15, 1908)

ترکستان Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)

تورک بالاسینڭ Törük balasınıñ “Türk çocuğunun” (2/45, 1910)

tössüz “renksiz” (4/113, 1911)

töş “gün ortası” (10/300, 1909)

چونکه çönki “çünkü” (10/301, 1909)

چونکی çönki “çünkü” (15/457, 1912)

dönya tormışı “dünya yaşamı” (2/45, 1910)

söt “süt” (1/3, 1908)

söyleşkeç “söyleşince” (5/142, 1915)

söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)

şöbhesiz “kuşkusuz” (13/401, 1909)

köblük “çokluk” (9/270, 1908)

kördik “gördük” (10/306, 1909)

körmiybiz mi “görmüyoruz mu?” (3/81, 1916)

közgı “ayna” (5/142, 1915)

köndız “gündüz” (4/112, 1911)

göl “gül” (4/111, 1911)

گۆمبەلەر gömbeler²³ “mantar bitkisi” (4/112, 1911)

يۈز مىڭ yöz mĩñ “yüz bin” (4/111, 1911)

Kelime sonunda ö ünlüsü

Kelime sonunda ö ünlüsüne rastlanılmamıştır.

2.1.1.7. /u/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında u ünlüsü

Kelime başında u ünlüsü او (elif+vav) ile gösterilmiştir.

اوت ut “ateş” (9/271, 1908)

اورال Ural “Ural” (13/402, 1909)

اورغاچی urğaçı “dişi” (2/49, 1913)

اورمان urman “orman” (10/302, 1909)

اورمانلارغنه urmanlargına “sadece ormanlara” (4/112, 1911)

اورناشدی urnaşdı “yerleşti” (5/141, 1915)

اورنسز urınsız “yersiz” (15/456, 1912)

اورنلی urınlı “yerinde” (15/456, 1912)

اورنینه urnına “yerine” (1/9, 1910)

اوز غنچی uzgınçı “gelip geçen, yolcu” (5/141, 1915)

اويلانمىچە uylanmıyça “düşünmeyince” (3/81, 1916)

Kelime ortasında u ünlüsü

Kelime ortasında u ünlüsü و (vav) ile gösterilmiştir.

آلتون اوردا Altun Orda “Altın Orda” (1/16, 1908)

اوتوز otuz “otuz” (10/302, 1909)

اورخون Orhun “Orhun” (10/306, 1909)

²³ Aynı metinde گۆمبە şekli de vardır.

اوڤودم okudum “okudum” (5/140, 1915)
 باروچی baruvçı “varan” (5/142, 1915)
 بورونغی borunğı “eski zamandaki” (15/457, 1912)
 بوش buş “boş” (17/513, 1909)
 بولارنڭ bularnın “bunların” (4/112, 1911)
 بولنه جغم bulunacağım “bulumacağım” (13/403, 1909)
 بونچه bunça “bunca” (1/25, 1908)
 توفراق tufraq “toprak” (4/111, 1911)
 جیوب cıyub “yığıp” (10/300, 1909)
 چوقئغان çuqıngan “kâfir, gâvur” (10/300, 1909)
 روسجه Rusca “Rusça” (13/403, 1909)
 فورازقه furajka “kasket” (1/25, 1908)
 قاچوب kaçub “kaçıp” (24/642, 1912)
 یورد yurd “yurt” (1/7, 1914)

Kelime sonunda u ünlüsü

Kelime sonunda و (vav) ile gösterilmiştir.

اوشبو oşbu “şu, işbu” (1/1, 1908)
 بو bu “bu” (5/141, 1915)
 بولدیموایکان؟ boldımu iken? “olmuş muydu?” (10/301, 1909)
 قپو kapu “kapı” (1/11, 1908)

2.1.1.8. /ü/ Ünlüsünün Yazımı

Kelime başında ü ünlüsü yazımı

Kelime başında ü ünlüsü او (elif+vav) ve ئو (ya kürsülü hemze+vav) ile gösterilmiştir.

اوتکان ütken “geçen” (10/301, 1909)
 اوتمه دی ütmedi “geçmedi” (5/142, 1915)

üteçekmen “geçeceğim” (11/246, 1917)

üçer “üçer” (5/142, 1915)

üçün “için” (15/456, 1912)

öçünçi “üçüncü” (5/141, 1915)

ürdek “ördek” (10/300, 1909)

ürnek “örnek” (5/141, 1915)

üz “öz” (23-24/ 519, 1917)

Üzbek “Özbek” (10/301, 1909)

üzgerişge “değişmeye” (5/141, 1915)

üzlerinçe “kendilerince” (10/300, 1909)

üzimiz “kendimiz” (15/462, 1909)

ülmek “ölmek” (9/271, 1908)

ülen “ot” (10/300, 1909)

üsemlikler “bitkiler” (4/112, 1911)

ülük planita “ölü gezegen” (4/112, 1911)

ülgençe “ölünce” (4/113, 1911)

ülen “ot” (4/113, 1911)

ülenler “otlar” (4/112, 1911)

ülüb “ölüp” (4/112, 1911)

Kelime ortasında ü ünlüsü

Kelime ortasında و (vav) yazımda bazen gösterilmiş, bazen gösterilmemiştir.

anıñçün “onun için” (1/9, 1910)

ötkün “keskin” (15/460, 1909)

itüvçen “eden” (5/141, 1915)

içün “için” (1/1, 1908)

idüb “edip” (1/19, 1908)

ایشیتولسه işitülse “işitilse” (3/81, 1916)

ایگون igün “ekin” (10/300, 1909)

بۆله bülegi “ödülü” (5/142, 1915)

ترکیچه Türkiçe “Türkçe” (17/514, 1909)

توبان tüben “alçak, aşağı” (10/301, 1909)

تورک Türk “Türk” (1/7, 1914)

توکل tügel “değil” (23/24, 526, 1917)

توگه ل tügel “değil” (1/7, 1914)

تیوش tiyüş “gerek” (10/301, 1909)

کوبره ک kübrek “daha çok” (1/16, 1908)

کوبمی kübmi “çok mu?” (3/81, 1916)

کوچی küçi “gücü” (1/1, 1908)

کورگا ک kürgeç “görünce” (11/246, 1917)

کورنمی kürinmiy “körünmüyor” (11/246, 1917)

کیوم kiyüm “giyim” (10/302, 1909)

گوزل güzel “güzel” (6/175, 1908)

گوزه ل güzel “güzel” (5/141, 1915)

نیچوک niçük “nasıl” (1/9, 1910)

کوز بشلرم küz yaşlarım “göz yaşlarım” (1/3, 1908)

یوزنده گی yüzündegi “yüzündeki” (4/112, 1911)

Kelime sonunda ü ünlüsü

Çalışmada kelime sonunda ü ünlüsüne rastlanılmamıştır.

2.1.2. Ünsüzlerin Yazım Özellikleri

2.1.2.1. /b/ Ünsüzünün Yazımı

Metinlerde b ünsüzü ب (be) ile gösterilmiştir.

Kelime başında b ünsüzünün yazımı

بابای babay “dede” (10/301, 1909)

بار bar “var” (6/176, 1908)

بار ایدی bar idi “vardı” (2/49, 1913)

بار ایمیش bar imiş “varmış” (5/141, 1915)

بارچه barça “hepsi, tamamı” (3/82, 1916)

بارچه سی barçası “hepsi, tamamı” (9/272, 1908)

باررغه کیره ك barırğa kirek “varmalı” (5/141, 1915)

بارژا barja “duba, mavna, yük gemisi” (5/142, 1915)

بارلغنی barlıgını “varlığını” (10/300, 1909)

بارلقلرن barlıkların “varlıklarını” (11/246 1917)

باروچی baruvçı “varan” (5/142, 1915)

باری ده barı da “hepsi” (4/112, 1911)

باشقچه başkıçqa “basamağa, merdivene” (5/141, 1915)

باشقرد Başkord “Başkurt” (1/7, 1914)

باشقه başka “başka” (9/270, 1908)

باشقه راق başkarak “daha başka” (3/81, 1916)

باشقه لغی başkalığı “başkalığı” (9/271, 1908)

باشقزداغی başıñızdağı “başınızdaki” (5/142, 1915)

باشلیجه başlıca “başlıca” (1/17, 1908)

باشماق başmaq “iki yaşındaki düve” (5/142, 1915)

باصدرمادی basdırmadı “bastırmadı” (5/140, 1915)

باصمه basma “kitap basma işi” (1/7, 1914)

باغاژلریمنی bağajlarımı “yolcu yüklerimi” (5/141, 1915)

باغاژلرینی bağajlarını “yüklerini” (5/140, 1915)

باغچه غه bağçağa “bahçeye” (4/112, 1911)

باق bak “bak” (1/3, 1908)
 بالا bala “çocuk” (17/514, 1909)
 بالا چاغا bala çağa “çoluk çocuk” (5/142, 1915)
 باى bay “varlıklı” (13/399, 1908)
 بتون bütün “bütün” (6/175, 1908)
 بر bir “bir” (10/300, 1909)
 بر آزغنه birazgına “birazcık” (1/13, 1908)
 بر نرسه birnerse “hiçbir şey” (4/111, 1911)
 برگنه birgine “birazcık” (4/110, 1910)
 برگه birge “beraber” (9/270, 1908)
 برلن birlen “ile, beraber” (24/762, 1912)
 برله birle “ile, beraber” (23-24/518, 1917)
 بزنى bizni “bizi” (5/142, 1915)
 بس bes “yeteri kadar” (17/514, 1909)
 بغداد Bağdad “Bağdat” (23-24/521, 1917)
 بك bek “bey” (1/8, 1910)
 بله ن bilen “ile, beraber” (5/142, 1915)
 بلوچى bilüvçi “bilen” (11/246, 1917)
 بو bu “bu” (5/141, 1915)
 بوگون bugün “bugün” (9/271, 1908)
 بورچىمىزدىر burçımızdır “borcumuzdur” (10/306, 1909)
 بورونغى borunğı “eski zamandaki” (15/457, 1912)
 بولاچاق bulaçaq “olacak” (844/1912)
 بولارنىڭ bularnıñ “bunların” (4/112, 1911)
 بولدق buldık “olduk” (3/82, 1916)
 بولدىم buldım “buldum” (5/141, 1915)

bulğaç “olunca” (5/140, 1915)
 Bulğar “Bulgar” (1/5, 1908)
 bulğan “olan” (24/ 534, 1917)
 bulğanuk “bulanık” (1/3, 1908)
 bulmadı “olmadı” (5/143, 1915)
 bulmağan “tembel” (1/10, 1908)
 bulmak “olmak” (2/43, 1910)
 bulındım “bulundum” (5/141, 1915)
 bñlegi “ödñlü” (5/142, 1915)
 bunça “bunca” (1/25, 1908)
 bunda “bunda” (24/520, 1917)
 bununla “bununla” (17/514, 1909)
 bunuñla “bununla” (1/9, 1910)
 böyle böyle “böyle” (9/272, 1908)
 bilen “ile, beraber” (1/7, 1908)
 bit “elbette” (10/301, 1909)
 bîçâreler “çaresizler” (11/246, 1917)
 birmedi “vermedi” (5/140, 1915)
 birmek “vermek” (9/271, 1908)
 bizdi “bıktı” (5/142, 1915)
 bik “pek fazla” (9/271, 1908)
 bigrek “gereğinden çok” (5/140, 1915)
 bilgi “bilgi” (1/7, 1914)
 bilmek “bilmek” (9/271, 1908)
 bilür içün “bilmek için” (10/300, 1909)
 büyük büyük “büyük” (1/4, 1908)

bunday “bunun gibi” (20/269, 1910)

Kelime ortasında b ünsüzünün yazımı

Kelime ortasında b ünsüzü ب (be) ile gösterilmiştir.

استانبولدن İstanbuldan “İstanbul’dan” (13/402, 1909)

اوبشmek “öpüşmek” (17/515, 1909)

بره نگی berengi “patates” (4/111, 1911)

بسبتون büsbütün “büsbütün” (9/272, 1908)

بونلار bunlar “bunlar” (9/270, 1908)

پیغمبر peygamber “peygamber” (10/300, 1908)

تاباآلمادق taba almadık “bulamadık” (3/82, 1916)

توبان tüben “alçak” (10/301, 1909)

جنوبیگه تابا cenûbîge taba “güneye doğru” (1/9, 1910)

چاباقسار Çabaqsar “Çuvaşistan’ın başkenti” (10/300, 1909)

چیبچی uram tili ile “çipçiğ sokak diliyle” (3/81, 1916)

چیبچی “çipçiğ” (11/246, 1917)

هالبوکه helbuki “oysa” (1/9, 1910)

هبرسز hebersiz “habersiz” (11/246, 1917)

دیکابر dikabr “Aralık” (1/15, 1908)

دیکابرده dikebirde “Aralık’ta” (1/15, 1908)

سببلی sebebli “sebebli” (13/402, 1909)

شبهه سز şobhesiz “kuşkusuz” (13/401, 1909)

شه بره ك şebrek “daha etkili” (1/7, 1914)

طابدم tabdım “buldum” (5/140, 1915)

فابريك fabrik “fabrika” (4/112, 1911)

قاباق kabak “kabak” (9/271, 1908)

كَبِك kībīk “gibi” (23-24/518, 1917)

كَبِي kībi “gibi” (9/272, 1908)

كُوبِرَه kübrek “daha çok” (1/16, 1908)

كُوبْلُك küblük “çokluk” (9/270, 1908)

كُوبْمِي kübmi “çok mu?” (3/81, 1916)

كُورْمِيْز مِي kürmiybiz mi “görmüyoruz mu?” (3/81, 1916)

گُومْبِه لر gömbeler “mantarlar” (4/112, 1911)

مَطْبُوعَاتْمِزْدَه matbuatımızda “basınımızda” (15/456, 1912)

نَبَاتَات nebâtât “bitkiler” (2/43, 1910)

يَابَانْجِي yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يَابَانْجِي yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

يَاْيَرْمِشْدِر yibermişdir “göndermiştir” (1/5, 1908)

يُولْبَاشْجِيسِيدِر yolbaşçısıdır “yolbaşçısıdır” (3/82, 1916)

Kelime sonunda b ünsüzü

Metinlerde ب (be) olarak karşımıza çıkmaktadır.

جَنُوب cenûb “güney” (15/456, 1912)

جُيُوب cıyub “yığıp” (10/300, 1909)

چُوب çüb “çöp” (10/300, 1909)

حَسَاب hesâb “hesap” (24/763, 1912)

كُوب küb “çok” (6/175, 1908)

كُؤْنِئِلِّينُوب küñîllînüb “alınıp” (1/1, 1908)

شَاوْلَاب şavlab turdı “gürledi” (13/399, 1908)

قَاچُوب kaçub “kaçıp” (24/ 642, 1912)

2.1.2.2. /c/ Ünsüzünün Yazımı

Kelime başında ve ortasında bulunan c ünsüzü ج (cim) yazılarak gösterilmiştir.

Kelime başında c ünsüzü

جان can “can” (10/301, 1909)

can iyesi “canlı, can sahibi” (4/111, 1911)

جانلی canlı “canlı” (10/301, 1909)

جاهل câhil “cahil” (13/399, 1908)

جغرافیا coğrafya “coğrafya” (24/763, 1912)

جنوب cenûb “güney” (15/456, 1912)

جیارغہ cıyargâ “yığmak” (10/302, 1909)

جیتہ آلمای cite almay “yetemiyor” (2/49, 1913)

جیردن cirden “yerden” (4/111, 1911)

جیگل ciñel “kolay, hafif” (2/50, 1913)

جیوب cıyub “yığıp” (10/300, 1909)

جیوچیلر cıyuvçılar “derleyenler” (10/300, 1909)

Kelime ortasında c ünsüzü

بولنه جغم bulunacağım “bulunacağım” (13/403, 1909)

درجه لر dereceler “dereceler” (1/10, 1908)

روسجه Rusca “Rusça” (13/403, 1909)

سکیزنجی sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)

مجموعه سنی mecmuasını “mecmuasını” (1/1, 1908)

مجهول دگل ایدی mechûl degil idi “bilinmiyordu” (2/42, 1910)

نتیجه سز neticesiz “sonuçsuz” (11/246, 1917)

یابانجی yabancı (13/402, 1909)

یوزنجی yüzüncü “yüzüncü” (1/13, 1908)

2.1.2.3. /ç/ Ünsüzünün Yazımı

Ç ünsüzü daima چ (çim) ile yazılarak gösterilmiştir.

Kelime Başında ç Ünsüzü

چاباقسار Çabaqsar “Çuvaşistan’ın başkenti” (10/300, 1909)

چاره çaremiz “çaremiz” (15/462, 1909)
 چاقدہ çakda “zamanda, çağda” (15/456, 1912)
 چاقرم çakrım “kilometre” ²⁴ (6/176, 1908)
 چاقلی çaklı “değın” (2/46, 1910)
 چالمالی çalmalı “sarıklı” (5/141, 1915)
 چایله çibçiy uram tili ile “çipçiğ sokak diliyle” (3/81, 1916)
 چبچی çibçiy “çipçiğ” (11/246, 1917)
 چغا آلماس çığa almas “çıkamaz” (3/82, 1916)
 چغاردی çıgardı “çıkardı” (5/142, 1915)
 چغارغاچ çıgarğaç “çıkarcınca” (5/143, 1915)
 چغاروچی çıgaruvçı “çıkaran” (3/81, 1916)
 چقساق çıksak “çüksak” (5/141, 1915)
 چن çın “gerçek” (15/462, 1909)
 چه چه کلر çeçekler “çiçekler” (5/141, 1915)
 چواش Çuvaş “Çuvaş” (9/270, 1908)
 چوب çüb “çöp” (10/300, 1909)
 چوق çok “çok” (17/513, 1909)
 چوقئغان çuqıngan “kâfir, gâvur” (10/300, 1909)
 چوقئغانلری çuqınganları “kâfirleri” (10/300, 1909)
 چونکه çönki “çünkü” (10/301, 1909)
 چونکی çönki “çünkü” (15/457, 1912)
 چیت çit “yabancı” (1/3, 1908)
 چیراغراق çırağraq gına “daha aydınlık” (5/141, 1915)
 چیغارغانچه çıgarğaça “çıkarcınca” (1/7, 1914)

²⁴ Çakrım: 1, 06 kilometreye eşit bir uzunluk ölçüsü.

چیکسز çıksız “sınırsız” (5/140, 1915)

Kelime Ortasında ç Ünsüzü

آچقاندہ açkanda “açtığımda” (5/140, 1915)

آچıldı açıldı “açıldı” (5/141, 1915)

اچم پوشدی içim poşdı “içim kederlendi” (11/246, 1917)

أچنده içinde “içinde” (5/142, 1915)

آچیغ açığ “acı” (17/514, 1909)

آچیقدر açıktır “açıktır” (1/1, 1908)

آرتماينچه artmayınca “artmayınca” (5/140, 1915)

آشمايچاق aşmayaçak “aşmayacak” (3/82, 1916)

آنچق ancak “ancak” (17/515, 1909)

آنچن anıñçün “onun için” (1/9, 1910)

اوچ دورت مڭ oç dürt miñ “üç dört bin” (5/141, 1915)

اوچگنه oçgıne “üç tane” (2/46, 1910)

اوچگنه مينوت oçgıne minut “üç dakikacık” (5/143, 1915)

اوچنچی üçüncü “üçüncü” (5/142, 1915)

اوچه ر üçer (5/142, 1915)

اوچون üçün “için” (15/456, 1912)

اوچونچی üçünçi (5/141, 1915)

اورغاچی urgaçı “dişi” (2/49, 1913)

ايتكانچی itkençi “eden” (6/176, 1908)

ايچون içün “için” (1/1, 1908)

ايكنچی ikinçi “ikinci” (5/141, 1915)

ايلچی ilçi “elçi” (1/5, 1908)

پوچته خانه poçtaḥane “postahane” (15/461, 1909)

تچقان tıçqan “fare” (4/111, 1911)

فارسىچه Farsîçe “Farsça” (17/514, 1909)

قانچه kaçça “ne kadar” (1/3, 1908)

کيچکينه kiçkine “küçük” (2/46, 1910)

نيچک niçik “nasıl” (2/46, 1910)

يابانچى yabancı “yabancı” (13/402, 1909)

Kelime sonunda ç ünsüzü

اشىغ aşığıç “acı” (15/461, 1909)

آغاچ ağaç “ağaç” (1/11, 1908)

اۆچ öç “üç” (10/301, 1909)

بارغاچ bargaç “varınca” (1/9, 1910)

تىلماچ tılmaç “tercüman” (1/7, 1914)

سويله شكاچ söyleşkeç “söyleşince” (5/142, 1915)

قزغانىç kazğanıç “kazanç” (6/176, 1908)

قولاچ kolaç “kulaç” (20/269, 1910)

کورگاچ kürgeç “görünce” (11/246, 1917)

يازىلگاچ yazılgaç “yazılınca” (5/143, 1915)

2.1.2.4. /d/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde kelime başında ve sonunda د (dal) ile yazılarak gösterilmiştir.

Kelime başında d ünsüzü

دهى dehi “dahi” (5/141, 1915)

درجه لر dereceler “dereceler” (1/10, 1908)

درسخانه لرينى dersşhanelerini “dershanelerini” (5/143, 1915)

دعا dua “dua” (10/300, 1909)

دفترلرينه defterlerine “defterlerine” (24/763, 1912)

دكلدر degildir “degildir” (9/272, 1908)

دڭيز diñiz “deniz” (1/5, 1908)

دگل degil “değil” (10/302, 1909)

دگلمی degilmi? “değil mi?” (15/462, 1909)

دنیا تورمشی dönya tormışı “dünya yaşamı” (2/45, 1910)

دهشتلی dehşetli “dehşetli” (2/45, 1910)

دورت dürt “dört” (10/300, 1909)

دورتینچی dürtinçi “dördüncü” (5/142, 1915)

دورتینچسی dürtinçisi “dördüncüsü” (17/514, 1909)

دورته ر dürter “dörder” (5/142, 1915)

دوقتورلر doqtorlar “doktorlar” (5/140, 1915)

دیشی dişi “dişi” (2/46, 1910)

دیکابر dikebr “Aralık” (1/15, 1908)

دیکابرده dikebırde “Aralık’ta” (1/15, 1908)

دیڭگزینه diŋgizine “denizine” (11/246, 1917)

دیمك dimek “demek” (9/270, 1908)

دین din “dın” (24/763, 1912)

دینلری dinleri “dinleri” (9/272, 1908)

دیوار dîvâr “duvar” (1/11, 1908)

Kelime ortasında d ünsüzü

Kelime ortasında d ünsüzü yazımda gösterilmiştir.

آدم adem “adam, insan” (1/1, 1908)

استودینتلر estudintler “öğrenciler” (10/306, 1909)

آقادیمییا aqadimiya “akademi” (10/306, 1909)

آلتون اوردا Altun Orda (1/16, 1908)

آلدیمزده غی “aldımızdağı” (24/755, 1912)

آلدنغی aldınğı “önde gelen” (5/142, 1915)

آنadol Anadol “Anadolu” (13/402, 1909)

anday “öyle, onun gibi” (24/759, 1912)
 اوردك ürdek (10/300, 1909)
 avgustda “Ağustos’ta” (5/140, 1915)
 onday “onun gibi” (2/49, 1913)
 ibdeşini “dostunu” (17/513, 1909)
 Aydar “Haydar” (10/301, 1909)
 İdil (13/402, 1909)
 indi “şu anda” (1/9, 1910)
 basdırmadı “bastırmadı” (5/140, 1915)
 bizdi “bıktı” (5/142, 1915)
 padşah “padişah” (1/4, 1908)
 perde “perde” (1/12, 1908)
 poızdñiz “treniniz” (5/140, 1915)
 tedbirsizlik “tedbirsizlik” (2/45, 1910)
 gadetleri “âdetleri” (9/272, 1908)
 Kudüs “Kudüs” (5/140, 1915)
 kendi “kendi” (13/403, 1909)
 köndiz “gündüz” (4/112, 1911)
 mandalina “mandalina” (5/142, 1915)
 mondan “bundan” (2/46, 1910)
Kelime sonunda d ünsüzü

Bugünkü Tatarcada kelime sonunda /t/ ünsüzü ile yazılan kelimeler çalışmada /d/ ile yazılmıştır.

Başkord “Başkurt” (1/7, 1914)
 Bağdad “Bağdat” (23-24/521, 1917)
 parağod “vapur” (5/142, 1915)

زافود zavod “fabrika” (4/112, 1911)

سمركند Semerkand “Semerkand” (17/513, 1909)

كاغد keğad “kâğıt” (3/82, 1916)

ناغراد nağrad “ödül” (9/272, 1908)

وینوگراد vinoğrad “üzüm” (4/113, 1911)

یاخود yâhud “yahut” (2/43, 1910)

یورد yurd “yurt” (1/7, 1914)

2.1.2.5. /f/ Ünsüzünün Yazımı

F ünsüzü, ف (fe) harfi ile gösterilmiştir. Bu ünsüz alıntı kelimelerle birlikte kullanılmıştır.

Kelime başında f ünsüzü

فابريك fabrik “fabrika” (4/112, 1911)

فارسچه Farsîçe “Farsça” (17/514, 1909)

فرانسوز Fransuz “Fransız” (11/246, 1917)

فقط faqat “ancak, yalnız” (10/302, 1909)

فقير faqîr “yoksul” (13/399, 1908)

فکرمچه fikrimçe “fikrimce” (4/110, 1910)

فکرینچه fikrinçe “fikrince” (3/81, 1916)

فوراجقه furajka “kasket” (1/25, 1908)

فورمه سنده formasında “kalıbında” (1/19, 1908)

فیلسوف feylesof “filozof” (17/514, 1909)

فیللر filler “filler” (1/11, 1908)

فین Fin “Fin halkı” (1/4, 1908)

Kelime ortasında f ünsüzü

اؤفا Ufa “Ufa” (13/402, 1909)

پرافیسور prafisör “profesör” (10/306, 1909)

profisör “profesör” (1/15, 1908)

tufraq “toprak” (4/111, 1911)

cografya “coğrafya” (24/763, 1912)

defterlerine “defterlerine” (24/763, 1912)

elifba “alfabe” (24/763, 1912)

Qafkazça “Kafkasça” (2/46, 1910)

hafta “hafta” (13/399, 1908)

yaşıl yafraklar “yeşil yapraklar” (4/111, 1911)

yafa “Ufa” (5/140, 1915)

yafraklı “yapraklı” (4/111, 1911)

2.1.2.6. /g/ Ünsüzünün Yazımı

İnce sıralı sözcüklerde bulunan g ünsüzü eserde daima گ (gef) ile yazılmıştır.

Kelime başında g (gef) ünsüzü

gerçe “gerçi” (1/9, 1910)

göl “çiçek” (4/111, 1911)

gine “sadece, yalnızca” (1/7, 1914)

güzel “güzel” (6/175, 1908)

göze “güzel” (5/141, 1915)

gömbeler “mantar bitkisi” (4/112, 1911)

Girmanya “Almanya” (10/305, 1909)

gimnastika “jimnastik” (24/763, 1912)

Kelime içinde g ünsüzü

Genelde گ (gef) ile gösterilmesine rağmen bazı kelimelerde ك (kef) ile de gösterilmiştir.

eger “eğer, şayet” (13/ 401, 1909)

İngiliz “İngiliz” (11/246, 1917)

üç tane “üç tane” (2/46, 1910)
 üzgerişge “değişmeye” (5/141, 1915)
 öğretmek “öğretmek” (9/272, 1908)
 öğrenmek “öğrenmek” (10/305, 1909)
 evlerge “evlere” (15/461, 1909)
 itdigi “ettiği” (1/9, 1908)
 izgi “peygamber” (10/300, 1909)
 ikige “ikiye” (10/300, 1909)
 birgine “birazcık” (4/110, 1910)
 birge “beraber” 9/270, 1908
 berengi “patates” (4/111, 1911)
 bugün “bugün” (9/271, 1908)
 bugünki (13/402, 1909)
 bugüngi “bugünkü” (15/461, 1909)
 bülegi “ödülü” (5/142, 1915)
 bigrek “gereğinden çok” (5/140, 1915)
 bilgi (1/7, 1914)
 tigi “şu” (2/49, 1913)
 tılegençe bulsun “istediği olsun” (3/81, 1916)
 tügel “değil” (1/7, 1914)
 hezırgı “şimdiki” (23-24/525, 1917)
 hezırgı “şimdiki” (15/461, 1909)
 hezırgı “şimdiki” (1/7, 1914)
 degildir “değildir” (9/272, 1908)
 degil “değil” (10/302, 1909)
 diñgizine “denizine” (11/246, 1917)

چ کورگا kürgeç “görünce” (11/246, 1917)

کوزگی közgi “ayna” (5/142, 1915)

کونگه künge “güne” (9/271, 1908)

مجهول دگل mechul degil idi “bilinmiyordu” (2/42, 1910)

يکړمڼچي yigirmĩnĩ “yirminci” (2/50, 1913)

ينگل yingĩl “hafif” (1/9, 1910)

ئولگانچه ülgence “ölünce” (4/113, 1914)

Kelime sonunda g ünsüzü

Çalışmada kelime sonunda g ünlüsüne rastlanılmamıştır.

2.1.2.7. /ğ/ Ünsüzünün Yazımı

Kalın sıralı sözcüklerde bulunan ğ ünsüzü eserde daima غ (gayın) ile yazılmıştır.

Kelime başında ğ ünsüzü

غادتلری ğadetleri “âdetleri” (9/272, 1908)

غزته ğazete “gazete” (5/142, 1915)

غزته ده ğazetede “gazetede” (5/140, 1915)

غوغل Ğogol “Gogol” (1/8, 1908)

Kelime ortasında ğ ünsüzü

آز غنه azğına “azıcık” (20/269, 1910)

آشغیچ aşığıç “acil” (15/461, 1909)

آغا ağa “ağabey” (2/49, 1913)

آغاچ ağaç “ağaç” (1/11, 1908)

آغای ağay “ağabey” (5/140, 1915)

آغز می ağız mı “ağz mı?” (15/456, 1912)

آلغه alğa “öne, ileri” (1/8, 1910)

اورغاچی urğaçı “dişi” (2/46, 1910)

بارغاچ bargaç “varınca” (1/9, 1910)

باغچه bağçağa “bahçeye” (4/112, 1911)
 پراگرام pragramma “program” (5/140, 1915)
 پيغمبر peygamber “peygamber” (10/300, 1908)
 چوققان چukıngan “kâfir” (10/300, 1909)
 صونقى soñğı “sonuncu” (4/111, 1910)
 طويغولرى tuyğuları “duyguları” (11/246, 1917)
 قايغوğa kayğuğa “kaygıya” (13/399, 1908)
 قارğa kargā “karga” (10/300, 1909)
 قزغانچ kazğaniç “kazanç” (6/176, 1908)
 كاغز kegaz “kâğıt” (2/46, 1910)
 واگون vağon (5/140, 1915)
 ۋولغا Volğa (5/140, 1915)
 ۋولغه Volğa (9/270, 1908)
 ۋينوگراد vinoğrad “üzüm” (4/113, 1911)
 يازلغاچ yazılğaç “yazılınca” (5/143, 1915)
 يالغز yalgız “yalnız” (2/46, 1910)
 يوطولغانلار yutulğanlar “yutulmuşlar” (11/246, 1917)
 يوغارى yuğarı “yukarı” (5/142, 1915)
 يوغالتدم yuğaltdım “kaybettim” (5/140, 1915)
 يوغالتۇچى yuğaltuvçı “kaybeden” (11/246, 1917)
 يوغالدى yuğaldı “kayboldu” (11/246, 1917)
 يوغالغانلار yuğalğanlar “kaybolmuşlar” (11/246, 1917)
Kelime sonunda ğ ünsüzü
 آچىغ açığ “acı” (17/514, 1909)
 پيتربورغ Piterburğ “Peterburg” (10/306, 1909)

2.1.2.8. /h/ Ünsüzünün Yazımı

Genellikle ince sıralı sözcüklerde bulunan h ünsüzü, eserde daima ه (he) ile yazılmıştır.

Kelime başında h ünsüzü

هفته hafta “hafta” (13/399, 1908)

همان heman “hemen” (13/402, 1909)

هو Hunlar “Hunlar” (1/4, 1908)

Kelime ortasında h ünsüzü

جاهل cahil “cahil” (13/399, 1908)

دهشتلی dehşetli “dehşetli” (2/45, 1910)

شبهه سز şöbhesiz “kuşkusuz” (13/401, 1909)

شهرتلی şöretlî “şöhretli” (13/401, 1909)

مجهول دگل mechûl degil idi (2/42, 1910)

Kelime sonunda h ünsüzü

پادشاه padşah “padişah” (1/4, 1908)

2.1.2.9. /h, ħ/ Ünsüzlerinin Yazımı

ħ ünsüzü genellikle alıntı sözcüklerde kullanılmıştır.

Kelime başında h ünsüzü

ħ ünsüzü ح(ha) ile ifade edilmiştir.

هزیرگی hezîrgî “şimdiki” (23-24/525, 1917)

هزیرگه hezîrgî “şimdiki” (15/461, 1909)

هزیرگی hezîrgî “şimdiki” (1/7, 1914)

هلبوکه helbuki “oysa” (1/9, 1910)

هۆرمهت hörmət “saygı” (10/301, 1909)

هساب hesâb “hesap” (24/763, 1912)

هؤسن خط hüsn-i hat “güzel yazı” (24/763, 1912)

هazretlerçe hazretlerce” (1/9, 1910)

Kelime ortasında ve sonunda h ünsüzüne rastlanılmamıştır.

Kelime başında h ünsüzü

H ünsüzü sözcüklerde خ(hı) ile gösterilmiştir.

ها ها ها خا خا ژورنالی “Ha Ha Ha dergisi” (2/50, 1913)

هاتون hatun “kadın” (2/46, 1910)

هاتون کیز hatun kız “kadınlar” (5/142, 1915)

هاتون می hatun mı? (2/46, 1910)

هاتونلک hatunlık “kadınlık” (15/461, 1909)

ههژر heżır “şimdi” (11/246, 1917)

هان han “han” (2/46, 1910)

هانلاریمز hanımlarımız “hanımlarımız” (2/50, 1913)

ههبرسز hebersız “habersiz” (11/246, 1917)

هرستیان Hristiyan (10/301, 1909)

هرستیانلک Hristiyanlık (9/272, 1908)

هزارچه Hazarça “Hazarca” (9/272, 1908)

هسوسا hususa “husussa” (24/1912)

Kelime ortasında h ünsüzü

اهرینه قدر ahrına kadar “sonuna kadar” (4/110, 1910)

اهلاق ahlak “ahlak” (24/641, 1912)

آرخون Arhun “Orhun” (10/306, 1909)

اورخون Orhun (10/306, 1909)

پوچته خانه poçtaḥane “postahane” (15/461, 1909)

دهی deḥi “dahi” (5/141, 1915)

درسخانه لرینی dersḥanelerini “dershanelerini” (5/143, 1915)

یاخشى yaḥşı “güzel, iyi” (2/46, 1910)

ياخشى غنه yahşığına “iyice” (5/140, 1915)

ياخشىراق yahşırak “daha iyi” (11/246, 1917)

ياخود yahud “yahut” (2/43, 1910)

2.1.2.10. /j/ Ünsüzünün Yazımı

J ünsüzü kelime başında, ortasında ve sonunda ژ (je) ile gösterilmiştir.

Kelime başında j ünsüzü

ھا ھا ھا jurnalı “Ha Ha Ha Dergisi” (2/50, 1913)

ژورناللارن jurnallerini “dergilerini” (3/81, 1916)

ژورنالینڭ jurnaliniñ “dergisinin” (5/141, 1915)

ژيغولى jığuli “otomobil serisi adı” (5/140, 1915)

Kelime ortasında j ünsüzü

فوراڭقه furajka “kasket” (1/25, 1908)

بارژا barja “duba, mavna, yük gemisi” (5/142, 1915)

Kelime sonunda j ünsüzü

پاریژ Parij “Paris” (1/22, 1908)

ھا ھا ھا jurnalı “ha ha ha dergisi” (2/50, 1913)

2.1.2.11. /k/ Ünsüzünün Yazımı

İnce sıralı sözcüklerde bulunan k ünsüzü eserde daima ك (kef) ile gösterilmiştir.

Kelime başında k ünsüzü

کاغد keğad “kâğıt” (3/82, 1916)

کاغز keğaz “kâğıt” (2/46, 1910)

کېک kibik “gibi” (23-24/518, 1917)

کېبى kibi “gibi” (9/272, 1908)

کچرمى keçer mi “geçer mi?” (4/110, 1910)

کچکنه kïčkïne “küçücük” (4/112, 1911)

کراشین Kireşin “Kreşin Tatarı” (10/301, 1909)

kimse “kimse” (1/1, 1908)
 kimlerdir “kimlerdir” (9/270, 1908)
 kendi “kendi” (13/403, 1909)
 küb “çok” (6/175, 1908)
 kübirek “daha çok” (1/16, 1908)
 kübmi “çok mu?” (3/81, 1916)
 kütermizden “çıkarmamızdan” (15/461, 1909)
 küçi “gücü” (1/1, 1908)
 kürsetem “göstereyim” (1/7, 1914)
 kürgeç “görünce” (11/246, 1917)
 kürgençe “görünceye kadar” (5/141, 1915)
 körmibiz mi “görmüyoruz mu?” (3/81, 1916)
 kürinış “görünüş” (1/7, 1914)
 kürinmiy “körünmüyor” (11/246, 1917)
 küre almadım “göremedim” (11/246, 1917)
 küz “göz” (9/271, 1908)
 közgi “ayna” (5/142, 1915)
 küsterir için “göstermek için” (1/8, 1910)
 küstermekdir “göstermektir” (1/1, 1908)
 kük “gibi, benzer” (5/142, 1915)
 kükdemî “gökte mi?” (3/81, 1916)
 küñülsüz “gönülsüz” (5/140, 1915)
 köndiz “gündüz” (4/112, 1911)
 kitmekçi buldım “gitmek istedim” (5/141, 1915)
 kitmekçi bulub “gitmek isteyip” (5/140, 1915)
 kitesi yuk “gidesi yok” (5/141, 1915)

kitem “gideyim” (4/110, 1910)
 kiçirdim “geçirdim” (5/140, 1915)
 kiçkine “küçük” (2/46, 1910)
 kirek tüğil “gerek değil” (1/9, 1910)
 kiñ “geniş” (9/270, 1908)
 kiñ diñiz “geniş deniz” (5/140, 1915)
 kiñ kullı “geniş kollu” (5/140, 1915)
 kiñeş “öğüt” (3/81, 1916)
 kimçilik “pürüz” (1/7, 1914)
 kimlerniñ “kimlerin” (1/8, 1910)
 kinetden “aniden” (3/81, 1916)
 kiyüm “giyim” (10/302, 1909)

Kelime ortasında k ünsüzü

İskit “İskit” (1/4, 1908)
 enkey “anneciğim” (1/9, 1910)
 ikişer (9/272, 1908)
 Türkçe “Türkçe” (9/272, 1908)
 Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)
 Türklerden (1/5, 1912)
 sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)
 söyleşkeç “söyleşince” (5/142, 1915)
 şiksiz “bilinir, açık” (3/82, 1916)
 şikillı “gibi” (1/7, 1914)
 mezkür “belirtilen, anılan” (2/50, 1913)

Kelime sonunda k ünsüzü

ürdek (10/300, 1909)

ürnək “örnek” (5/141, 1915)
 Üzbek “Özbek” (10/301, 1909)
 olsa kerek “olsa gerek” (13/399, 1908)
 olmasa kerek “olmasa gerek” (2/43, 1910)
 irkek “erkek” (2/49, 1913)
 ilk “ilk” (6/175, 1908)
 bek “bey” (1/8, 1910)
 bik “pek fazla” (9/271, 1908)
 bigrek “gereğinden çok” (5/140, 1915)
 büyük “büyük” (1/4, 1908)
 Türk “Türk” (1/4, 1908)
 Türk (1/7, 1914)
 tik “sadece” (1/7, 1914)
 sevmek “sevmek” (9/271, 1908)
 şairlik “şairlik” (17/515, 1909)
 şebrek “daha etkili” (1/7, 1914)
 fabrik “fabrika” (4/112, 1911)
 kibi “gibi” (23-24/518, 1917)
 kirsek “girsek” (1/7, 1914)
 kırıdık “girişdik” (1/1, 1908)
 köblük “çokluk” (9/270, 1908)
 kördük “gördük” (10/306, 1909)
 künlük “günlük” (1/9, 1908)
 niçik “nasıl” (3/81, 1916)
 niçük “nasıl” (1/9, 1910)
 yeşlik “gençlik” (10/301, 1909)

2.1.2.12. /k/ Ünsüzünün Yazımı

Kalın sıralı sözcüklerde bulunan k ünsüzü eserde daima ق (kaf) ile yazılmıştır.

Kelime başında k ünsüzü

آق tamur “temiz damar, sinir” (2/43, 1910)

چوق çok “çok” (17/513, 1909)

قباک kabak “kabak” (9/271, 1908)

قاتن kadın “kadın” (2/46, 1910)

قاچوب kaçub “kaçıp” (24/642, 1912)

قار kar “kar” (6/176, 1908)

قارا تاپ kara tap “kara leke” (5/141, 1915)

قاراغاندا karağanda “göre” (5/141, 1915)

قاراغانئىز بارمى؟ karağanıñız barmı? “bakanınız var mı ?” (4/113, 1911)

قاراماینچا karamayınça “bakmayınca” (5/142, 1915)

قارت kart “kart, koca” (13/399, 1908)

قارتچىقناڭ kartçıknıñ “yaşlı kadının” (3/81, 1916)

قاز kaz “kaz” (10/300, 1909)

قازاق Kazak “Kazak” (9/271, 1908)

قازاقچه Kazakça “Kazakça” (2/46, 1910)

قازانچه Kazança “Kazanca” (2/46, 1910)

قانچا қаңча “ne kadar” (1/3, 1908)

قاي يىردە؟ қай yerde “nerede” (3/81, 1916)

قايتىدىم қайтдым “döndüm” (5/140, 1915)

قايدا بولسه қайда болса “nerede olsa” (4/112, 1911)

قايدىن қайдан “nereden” (2/50, 1913)

قايسىلىرىنىڭ قايسىلارنىڭ қайсыларының “bazılarının” (3/81, 1916)

قاپو қапу “kapı” (1/11, 1908)

قىچقىردىلار kışkırdılar “çılgılık attılar” (5/142, 1915)

قدس Kudüs “Kudüs” (5/140, 1915)

قىردىشلارنىڭ kardeşlerimniñ “kardeşlerimin” (5/141, 1915)

قىرغا karga “karga” (10/300, 1909)

قىرىم Kırım “Kırım” (13/403, 1909)

قىز kız “kız” (2/49, 1913)

قىزان Kazan “Kazan şehri” (9/270, 1908)

قىزانلى Kazanlı “Kazanlı” (5/142, 1915)

قىسقا kıska “kıska” (1/7, 1908)

قىر دە شلارنىڭ kardeşlerimniñ “kardeşlerimin” (11/246, 1917)

قىورت kurt “kurt” (9/271, 1908)

قىورقنىچلى kurkınıçlı “tehlikeli” (5/140, 1915)

قىورى طامار qorı tamar “damar” (2/43, 1910)

قىولاچ kolaç “kulaç” (20/269, 1910)

قىوللانمىچە kullanmıyça “kullanmayınca” (3/81, 1916)

قىولندە غى kılındağı “elindeki” (5/142, 1915)

قىوياش koyaş “güneş” (4/112, 1911)

Kelime ortasında k ünsüzü

اچقانده açkanda “açtığımda” (5/140, 1915)

اڭادىمىيا akadimiya “akademi” (10/306, 1909)

امرىقا Amerika “Amerika” (1/13, 1908)

اوقتو ukıtuv “okutma” (15/461, 1909)

اوقودم okudum “okudum” (5/140, 1915)

پاراخودقه parağodқа “vapura” (5/141, 1915)

پولىتىقه politika “politika” (1/8, 1908)

تىچقان tıçқан “fare” (4/111, 1911)

چاباقسار Çabaksar “Çuvaşistan’ın başkenti” (10/300, 1909)

چاقدە çakda “zamanda, çağda” (15/456, 1912)

چاقلی çaklı “değin” (2/46, 1910)

چوقىنغان çukınğan “kâfir, gavur” (10/300, 1909)

دوقتورلر doktorlar “doktorlar” (5/140, 1915)

سمرقند Semerkand “Semerkand” (17/513, 1909)

صاقلامق saqlamak “saklamak” (1/8, 1910)

فقط faqat “ancak, yalnız” (10/302, 1909)

فقير faqîr “yoksul” (13/399, 1908)

فوراجقه furajqa “kasket” (1/25, 1908)

گیمناستیکا gimnastika “jimnastik” (24/763, 1912)

نیقدر niqader “ne kadar” (1/9, 1910)

ياقشى yaqşı “iyi, güzel” (2/46, 1910)

Kelime sonunda k ünsüzü

اخلاق ahlak (24/641, 1912)

آرتق artıq “gereğinden fazla” (10/300, 1909)

آق түسلى aq tüsli “beyaz renkli” (4/111, 1911)

اوخشاşلىق ohşaşlıq “benzerlik” (3/81, 1916)

اوزاق ozak “uzun süre” (5/140, 1915)

اوق uq “hatta” (2/46, 1910)

اولمق olmaq (1/1, 1908)

اولورلىق olurluq “olurluk” (13/402, 1909)

بولاچاق bulaçak “olacak” (24/844, 1912)

بولدىق buldıq “olduk” (3/82, 1916)

تابمق tabmaq “bulmak” (1/8, 1910)

توفراق tufraq “toprak” (4/111, 1911)

چوق çok “çok” (17/513, 1909)

شرق şark “doğu” (15/456, 1912)

شولوق şuluk “aynı” (4/111, 1911)

شوندوق şunduk “hemen” (4/111, 1911)

صاقلامق saklamak “korumak” (1/8, 1910)

قازاق Kazak “Kazak” (9/271, 1908)

ياخشىراق yahşırak “daha iyi” (11/246, 1917)

يىللىق yıllık “yılılık” (13/402, 1909)

2.1.2.13. /l/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde l ünsüzü daima ل (lam) ile gösterilir.

Kelime başında l ünsüzü

Bu ünsüz, kelime başında alıntı kelimelerde görülür.

لاتين Latin “Latin” (2/42, 1910)

لايقيمىر؟ layık mıdır? “layık mıdır?” (10/305, 1909)

لذتلى lezzetli “lezzetli” (10/306, 1909)

لكن lakin “ancak” (2/43, 1910)

Kelime ortasında l ünsüzü

اخلاق ahlak (24/641, 1912)

آلاى alay “öyle” (2/46, 1910)

آلتون altun “altın” (1/3, 1908)

آلتون اوردا Altun Orda (1/16, 1908)

آلغه alğa “öne” (1/8, 1910)

آلما alma “elma” (4/113, 1911)

اولن ülen “ot” (10/300, 1909)

اولور olur “olur” (1/1, 1908)

ايلچى ilçî “elçi” (1/5, 1908)

ilk "ilk" (6/175, 1908)
 bala "çocuk" (17/514, 1909)
 tılmaç "tercüman" (1/7, 1914)
 Slav "Slav" (5/140, 1915)
 söyleşkeç "söyleşince" (5/142, 1915)
 küñillinüb "alınıp" (1/1, 1908)
 künlük "günlük" (1/9, 1908)
 mandalina "mandalina" (5/142, 1915)
 Volğa (5/140, 1915)
 yeşlik "gençlik" (10/301, 1909)
 ülen "ot" (4/113, 1911)
 yıllık "yılık" (13/402, 1909)
Kelime sonunda l ünsüzü
 İstanbul (1/7, 1914)
 al (1/3, 1908)
 Anadol (13/402, 1909)
 Ural (13/402, 1909)
 oğul "oğul" (2/49, 1913)
 ol "o" (10/301, 1909)
 İdil (13/402, 1909)
 il "vatan" (1/7, 1914)
 tıl "dil" (1/3, 1908)
 tügel "değil" (23-24/526, 1917)
 tügel "değil" (1/7, 1914)
 til (13/402, 1909)
 cahil "cahil" (13/399, 1908)

جیڭل ciñıl “kolay, hafif” (2/50, 1913)

دڭل degil “değil” (10/302, 1909)

شمال şimâl “kuzey” (15/456, 1912)

شول şol “şu” (9/271, 1908)

غوغل Ğogol “Gogol” (1/8, 1908)

گل göl “çiçek” (4/111, 1911)

گوزل güzel “güzel” (6/175, 1908)

نصل nasıl “nasıl” (15/462, 1909)

یاشل یافراقلر yeşil yafraklar “yeşil yapraklar” (4/111, 1911)

یل yıl “yıl” (9/271, 1908)

ینگل yingıl “hafif” (1/9, 1910)

یول yol “yol” (1/3, 1908)

ییل yıl (9/272, 1908)

2.1.2.14. /m/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde m ünsüzü daima م (mim) ile yazılmıştır.

Kelime başında m ünsüzü

ماتور ایدی matur idi “güzeldi” (5/142, 1915)

ماتورراق maturrak “daha güzel” (5/141, 1915)

ماتور matur “güzel” (5/140, 1915)

ماقتانماق maqtanmaq “övünmek” (9/271, 1908)

ماقتاودن maktavdan “övmekten” (15/460, 1909)

ماندالینا mandalina “mandalina” (5/142, 1915)

مایناڭ Maynıñ “mayısın” (10/305, 1909)

مجموعه سنى mecmuasını “mecmuasını” (1/1, 1908)

مذکر mezkür “belirtilen, anılan” (2/50, 1913)

mezarlıkğa (10/300, 1909) مزارلق غه
 Meskew “Moskova” (5/140, 1915) مسكاو
 matbuatımızda “basınımızda” (15/456, 1912) مطبوعاتمیزده
 matbuatımızda (15/456, 1912) مطبوعاتمیزده
 ma’lum “bilinen, malum” (24/763, 1912) معلم
 mññlerçe “binlerce” (1/9, 1910) مڭلرچه
 milletimiz “milletimiz” (5/141, 1915) ملتیز
 minareli “minareli” (1/9, 1908) مناره لی
 mujiqları “köylüleri” (5/142, 1915) موژیقلاری
 monday “bunun gibi, böyle” (15/456, 1912) موندای
 mondan “bundan” (2/46, 1910) موندن
 mondıy “böyle” (1/7, 1914) موندی
 munı “bunu” (4/111, 1911) مونى
 mirzalar “soylular” (9/272, 1908) میرزالر
 Mirsin “Mersin” (5/140, 1915) میرسین
 Mişerçe “Mişerce” (1/7, 1914) میشه رچه
 miña “bana” (5/142, 1915) میڭا
 milyonlar “milyonlar” (1/8, 1910) میلیونلر
 milyonlarça (4/111, 1911) میلیونلرچه
 min “ben” (11/246, 1917) مین
 minim “benim” (1/8, 1910) مینیم
 minimçe “bence” (11/246, 1917) مینمچه
Kelime ortasında m ünsüzü
 peygamber “peygamber” (10/300, 1908) پیغمبر
 tılmaç “tercüman” (1/7, 1914) تلماچ
 şimâl “kuzey” (15/456, 1912) شمال

فكرمچە fikrimçe (4/110, 1910)

كىمچىلىك kimçilik “pürüz” (1/7, 1914)

كىملرنىڭ kïmlerniñ “kimlerin” (1/8, 1910)

يىبارمىشدر yibermişdir “göndermiştir” (1/5, 1908)

Kelime sonunda m ünsüzü

آدم adem “adam, insan” (1/1, 1908)

تلم tilim “dilim” (1/3, 1908)

شە م şem “mum” (4/110, 1910)

صانيرىم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)

طابدىم tabdım “buldum” (5/140, 1915)

قايتدىم kaytdım “döndüm” (5/140, 1915)

قىرىم Kırım “Kırım” (13/403, 1909)

كىتە م kitem “gideyim” (4/110, 1910)

كىچىردىم kiçirdim “geçirdim” (5/140, 1915)

كىيۇم kiyüm “giyim” (10/302, 1909)

ماندالىنا mandalina “mandalina” (5/142, 1915)

مجموعه سنى mecmuasını “mecmuasını” (1/1, 1908)

مجهول دگل ابدى mechul degil idi “bilinmiyordu” (2/42, 1910)

ياروم yarum “yarım” (1/8, 1910)

يوز سوم yüz sum “yüz ruble” (5/140, 1915)

يوغالتدىم yuğaltdım “kaybettim” (5/140, 1915)

2.1.2.15. /n/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde n ünsüzü daima ن (nun) ile yazılmıştır.

Kelime başında n ünsüzü

ناغراد nağrad “ödül” (9/272, 1908)

نباتات nebâtât “bitkiler” (2/43, 1910)

نتیجہ سز neticesiz “sonuçsuz” (11/246, 1917)

ناچار naçar “kötü, çirkin” (10/301, 1909)

نرسه nerse “şey, nesne” (10/302, 1909)

نرسه لر nerseler “şeyler” (15/460, 1909)

نومیرنده numırında “numarasında” (1/8, 1910)

نیچک niçik “nasıl” (3/81, 1916)

نیچوک niçük “nasıl” (1/9, 1910)

نیقدر niqader “ne kadar” (1/9, 1910)

نیکدر nikader “pek çok” (5/142, 1915)

Kelime ortasında n ünsüzü

بونلر bunlar “bunlar” (9/270, 1908)

پیغمبرنی peygamberni “peygamberi” (10/300, 1909)

تورکستانده Türkistanda (11/246, 1917)

سانلی sanlı “sayılı” (2/49, 1913)

سزنی sizni “sizi” (5/142, 1915)

سکزنجی sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)

شانلی şanlı “şanlı” (5/141, 1915)

صانیرم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)

قازانچه Kazança (2/46, 1910)

وینوگراد vinoğrad “üzüm” (4/113, 1911)

یابانچی yabancı (13/402, 1909)

یرینه yerine “yerine” (1/9, 1910)

Kelime sonunda n ünsüzü

ایتوچان itüvçen “eden” (5/141, 1915)

ایگون igün “ekin” (10/300, 1909)

باشن başın “başını” (1/9, 1910)

بُسبُتُون büsbütün “büsbütün” (9/272, 1908)

پَرِشَان perişan “pek” (13/403, 1909)

تِجْقَان tıçkan “fare” (4/111, 1911)

تُورکِستان Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)

تُوبَن tüben “alçak” (10/301, 1909)

تُورکلَرَن Türklerden (1/5, 1912)

جِردَن cirden “yerden” (4/111, 1911)

چِیتَدَن çitden “yabancıdan” (1/3, 1908)

حَرْفَن harfın “harfini” (15/457, 1912)

سِن sin “sen” (5/142, 1915)

صَانَاغان sanagan “sayan” (10/300, 1909)

تُورُیُورکَن turuyorken (13/402, 1909)

تُونُک tonuk “donuk” (24/755, 1912)

کِیَیَن kıyın “zor” (4/112, 1911)

وَاغُون vağon “vagon” (5/140, 1915)

وِیرَان viran (13/403, 1909)

یَاَزِلْسُون yazılsun “yazılsın” (3/81, 1916)

یَقِیَن yakın “yakın” (6/176, 1908)

ئُولَه ن ölen “ot” (4/113, 1911)

یُونَان Yunan “Yunan” (11/246, 1917)

2.1.2.16. /ñ/ Ünsüzünün Yazımı

Kelime ortasında ve sonunda bulunan ñ (nazal n) metinlerde ئ (sağır kef) ile yazılmıştır. Bu harf alıntı sözcüklerde bulunmaz.

Kelime ortasında ñ ünsüzü

اَنَلَاوچَان añlavçan “anlayan” (5/141, 1915)

okutuñuz “okutunuz” (15/462, 1909)
 اونگى unğay “yararlı” (4/110, 1910)
 اون بىڭلر un biñler “on binler” (13/399, 1908)
 باباڭىز babañız “dedeniz” (10/301, 1909)
 باڭا baña “bana” (10/306, 1909)
 بىڭلر biñler “binler” (6/176, 1908)
 پويىزدىڭىز poïzdiñız “treniniz” (5/140, 1915)
 تانىشىدىڭىز tanışdıñız “tanıştınız” (5/142, 1915)
 تىڭرى Teñrı “Tanrı” (10/302, 1909)
 جىڭل ciñel “kolay, hafif” (2/50, 1913)
 سىڭىر sīñır “sinir” (2/42, 1910)
 شوڭا şuña “şuna” (1/8, 1910)
 سوڭراق soñrak “daha sonra” (9/272, 1908)
 سوڭرا soñra “soñra” (9/271, 1908)
 سوڭى soñğı “sonuncu” (4/111, 1910)
 تاڭ اتدى tañ atdı “tan attı” (5/142, 1915)
 كۆڭلدىن köñülден “gönülден” (15/462, 1909)
 كۆڭلىسز küñülsız “gönülsüz” (5/140, 1915)
 كىڭ kiñ “geniş” (9/270, 1908)
 كىڭ دىڭىز kiñ diñız “geniş deniz” (5/140, 1915)
 كىڭ قولى kiñ kullı “geniş kollu” (5/140, 1915)
 كىڭەş kiñeş “öğüt” (3/81, 1916)
 مىڭلەرچە miñlerçe “binlerce” (1/9, 1910)
 موڭە moña “buna” (2/50, 1913)
 مىڭا miña “bana” (5/142, 1915)
 ياڭلىش yañlış “yanlış” (2/42, 1910)

ياڭلىشلىق yañlışlık (15/456, 1912)

يالڭز yalñız (4/109, 1910)

يېڭى yeñi “yeni” (15/461, 1909)

Kelime sonunda ñ ünsüzü

اڭ eñ “en” (10/300, 1909)

آلساڭ alsañ (1/3, 1908)

اندن صوڭ andın soñ “ondan sonra” (3/81, 1916)

آناڭ anıñ “onun” (1/9, 1910)

اينڭ iñ “en” (4/111, 1911)

شوناڭ şunıñ “şunun” (5/141, 1915)

صوڭ soñ “geç, sonra” (9/272, 1908)

تارتساڭ tartsañ (1/3, 1908)

كيڭ kiñ “geniş” (9/270, 1908)

ياقساڭ yaksañ (1/3, 1908)

يوز مڭ yöz mññ “yüz bin” (4/111, 1911)

2.1.2.17. /p/ Ünsüzünün Yazımı

P ünsüzü eserde daima پ (pe) ile yazılmıştır.

Kelime başında p ünsüzü

اچم پوشدى içim poşdı “içim kederlendi” (11/246, 1917)

پادشاه padşah “padişah” (1/4, 1908)

پاراخود parañod “vapur” (5/142, 1915)

پاراخودقا parañodқа “vapura” (5/141, 1915)

پارلاق parlak “parlak” (13/402, 1909)

پاریژ Parij “Paris” (1/22, 1908)

پاژار pajar “yangın” (5/142, 1915)

پچراتلماسن pıçratılmasın “hor görülmesin” (2/50, 1913)

پچراق pıçrak “ahlak dışında olan” (2/50, 1913)

پراگرام pragramma “program” (5/140, 1915)

پرافیسور prafisör “profesör” (10/306, 1909)

پرده perde “perde” (1/12, 1908)

پروفیسور profisör “profesör” (1/15, 1908)

پریشان perişan “pek” (13/403, 1909)

پک pek “pek” (13/399, 1908)

پوچتہ خانہ poçtahane “postahane” (15/461, 1909)

پوچماق poçmak “köşe, çatılma yeri” (1/11, 1908)

بولیتیکہ politika “politika” (1/8, 1908)

پوئزڈینیز poïzdiñiz “treniniz” (5/140, 1915)

پیالہ قالپاق piyale kılpaq (فانوس) (4/111, 1911)

پیتربورگ Pïterburg “Peterburg” (10/306, 1909)

پیغمبرنی peygamberni “peygamberi” (10/300, 1909)

پیغمبر peygamber “peygamber” (10/300, 1908)

پلانیت ülük planıta “ölü gezegen” (4/112, 1911)

Kelime ortasında p ünsüzü

آپا apa “abla” (2/49, 1913)

آپپاق appak “apak” (4/111, 1911)

آوروپا Avrupa “Avrupa” (15/460, 1909)

ایمپیراتور impirator “imparator” (5/141, 1915)

توپراق toprak “toprak” (17/515, 1909)

قپو kapu “kapı” (1/11, 1908)

یاوروپالیلر yavrupalılar “Avrupalılar” (24/744, 1912)

Kelime sonunda p ünsüzü

قارا تاپ kara tap “kara leke” (5/141, 1915)

2.1.2.18. /r/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada kelime başındaki r ünsüzü alıntı sözcüklerde görülür. r ünsüzü daima ر (ra) ile yazılır.

Kelime başında r ünsüzü

روسجه Rusca “Rusça” (13/403, 1909)

روسچه Rusça (24/763, 1912)

روسچده Rusçada “Rusçada” (10/302, 1909)

روسچه می؟ Rusça mı? “Rusça mı?” (11/246, 1917)

روسلاشدرو Ruslaşduruv “Ruslaştırma” (11/246, 1917)

روسلاشوب Ruslaşub “Ruslaşıp” (11/246, 1917)

Kelime ortasında r ünsüzü

آمریکا Ameriķa “Amerika” (1/13, 1908)

اوروش uruş “vuruş” (6/176, 1908)

تابشیرام tabşıram “açıklayayım” (10/302, 1909)

تатарчага Tatarçağa “Tatarcaya” (3/82, 1916)

تатарلارنده غی Tatarlarındağı “Tatarlarındaki” (11/246, 1917)

تاتارلیق Tatarlıķ “Tatarlık” (11/246, 1917)

تاتارمن Tatarmen “Tatarım” (5/142, 1915)

تاغلارغه taglargā “dağlara” (1/11, 1908)

ترتیب tertîb “dizme, düzen” (1/1, 1908)

ترك Törîk “Türk” (9/271, 1908)

تركچه Törîkçe “Türkçe” (9/272, 1908)

تركستان Törkîstan “Türkistan” (6/175, 1908)

ترکی Törkî “Türkî” (17/514, 1909)

ترکیه Türkiye “Türkiye” (13/401, 1909)

تغری Teñrî “Tanrı” (10/302, 1909)

تۈرك Türk (3/81, 1916)

خزرچه Hazarça “Hazarca” (9/272, 1908)

سمرقند Semerқand “Semerkand” (17/513, 1909)

سۈزلەرىنە sۈzlerine “sözlerine” (3/82, 1916)

شادلانۇرلىق şadlanurlık “sevindirici” (5/141, 1915)

شاعىرلىك şairlik “şairlik” (17/515, 1909)

شاۋلاب توردى şavlab turdı “gürledi” (13/399, 1908)

شەرق şark “doğu” (15/456, 1912)

شەھىرلىى şöhretli “şöhretli” (13/401, 1909)

شۇرا şûra “şûra, konsey” (4/111, 1910)

سانىرىم sanırım “sanırım” (15/461, 1909)

سوڭرە soñra “soñra” (9/271, 1908)

ویران vîrân “yıkık” (13/403, 1909)

ویرمەك virmek “vermek” (15/461, 1909)

یراق yırak “uzak” (10/302, 1909)

Kelime sonunda r ünsüzü

ازمیر İzmir “İzmir” (5/140, 1915)

اگر eger “eğer, şayet” (13/ 401, 1909)

اوچار üçer (9/272, 1908)

اير ir “her” (10/301, 1909)

ایکیşەر ikişer “ikişer” (9/272, 1908)

بونلار bunlar “bunlar” (9/270, 1908)

بیڭلەر biñler “binler” (6/176, 1908)

تاتار Tatar “Tatar” (13/402, 1909)

تیمیر timir “demir” (5/140, 1915)

زور zur “büyük” (15/457, 1912)

سيڭير siñir (2/42, 1910)

قدر kadar “kadar” (9/272, 1908)

مذكر mezkur “belirtilen” (2/50, 1913)

وار var “var” (10/300, 1909)

يغمور yağmur “yağmur” (6/176, 1908)

2.1.2.19. /s/ Ünsüzünün Yazımı

Eserde s ünsüzü, س (sin) ve ص (sad) ile ifade edilmiştir.

Kelime başında s ünsüzü

سانادق sanadık “saydık” (15/456, 1912)

سانلی sanlı “sayılı” (2/49, 1913)

سببلی sebebli “sebebli” (13/402, 1909)

سز siz “siz” (5/142, 1915)

سزنی sizni “sizi” (5/142, 1915)

سکیزنجی sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)

سله و Slav “Slav” (5/140, 1915)

سمرقند Semerқand “Semerkand” (17/513, 1909)

سوت söt “süt” (1/3, 1908)

سوز süz “söz” (1/3, 1908)

سوزله رينه süzlerine “sözlerine” (3/82, 1916)

سومش sevmiş (17/514, 1909)

سومك sevmek “sevmek” (9/271, 1908)

سويا suya (6/176, 1908)

سویلرلك söylerlik (6/176, 1908)

سویلە شدگز söyleşdiniz “söyleştiniz” (5/142, 1915)

سویلە شکاچ söyleşkeç “söyleşince” (5/142, 1915)

سویلە شوب söyleşüb “konuşup” (11/246, 1917)

سۆيلىۋېتىش söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)

سۆيلىۋېتىش söyleysiz mi “söylüyor musunuz?” (11/246, 1917)

سىڭىر siñir “sinir” (2/42, 1910)

سىن sin “sen” (5/142, 1915)

Kelime ortasında s ünsüzü

آتاسى atası “babası” (17/513, 1909)

اسمىش isimdeş (10/302, 1909)

اسمىز isimsiz (2/42, 1910)

اڭاق تۈسلى aq tüsli “beyaz renkli” (4/111, 1911)

آلساڭ alsañ (1/3, 1908)

ۈچۈنچىسى üçünçisi (17/514, 1909)

اورىنسز urunsız “yersiz” (15/456, 1912)

آۋگۈست Avgust “Ağustos” (1/10, 1908)

بىلىمىز bilimsiz “bilimsiz” (2/49, 1913)

پرافىسور prafisör “profesör” (10/306, 1909)

تۈركىستان Törkistan “Türkistan” (6/175, 1908)

تۈرك بالاسىنىڭ Türk balasınıñ (2/45, 1910)

تۈسسز tössüz “renksiz” (4/113, 1911)

تېلىسزلىك tilsizlik “dilsizlik” (1/12, 1908)

جان ايەسى can iyesi “canlı” (4/111, 1911)

چىقساق çıksaq “çıksak” (5/141, 1915)

خرىستىيانلىق Hristiyanlık (9/272, 1908)

درسلىر dersler (24/763, 1912)

روسجه Rusca (13/403, 1909)

شېبھەسىز şöbhesiz “şüphesiz” (13/401, 1909)

شېكىسىز şiksiz “bilinir, açık” (3/82, 1916)

toğrusında "doğrusunda" (10/300, 1909)

Farsîçe "Farsça" (17/514, 1909)

Meskeu "Moskova" (5/140, 1915)

yazılsun "yazılsın" (3/81, 1916)

üsemlikler "bitkiler" (4/112, 1911)

yoksa (9/272, 1908)

Kelime sonunda s ünsüzü

almas "almaz" (1/4, 1908)

imes "değil" (2/49, 1913)

bes "yeteri kadar" (17/514, 1909)

bula almas "bulamaz" (1/7, 1914)

çıga almas "çıkamaz" (3/82, 1916)

Kudüs "Kudüs" (5/140, 1915)

yasalmas (1/3, 1908)

Kelime başında s ünsüzü

şaklamak "korumak" (1/8, 1910)

şanağan "sayan" (10/300, 1909)

şanalur idi "sayılırdı" (13/399, 1908)

şanırım "sanırım" (15/461, 1909)

şoñ "sonra" (9/272, 1908)

şoñra (9/271, 1908)

şoñğı "sonuncu" (4/111, 1910)

şuvı "şuyu" (10/301, 1909)

yüz şom "yüz ruble" (5/140, 1915)

Kelime ortasında s ünsüzü

hüşuşa "hususa" (24/1, 1912)

عصرداش aşırdaş (10/305, 1909)

قىسقا kışka “kısa” (1/7, 1908)

ياصاوچى yaşavçı “yapan” (4/112, 1911)

2.1.2.20. /ş/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada ş ünsüzü ش (şın) ile gösterilmiştir.

Kelime başında ş ünsüzü

شادلانورلىق şadlanurlıq “sevindirici” (5/141, 1915)

شاعركل şairlik “şairlik” (17/515, 1909)

شانلى şanlı “şanlı” (5/141, 1915)

شاولاب şavlab turdı “gürledi” (13/399, 1908)

شېھە سز şöbhesiz “şüphesiz” (13/401, 1909)

شرق şark “doğu” (15/456, 1912)

شكسز şiksiz “bilinir, açık” (3/82, 1916)

شمال şimal “şimal” (15/456, 1912)

شمىكى şimdiki (15/461, 1909)

شەم şem “mum” (4/110, 1910)

شهرتلى şöhetli “şöhretli” (13/401, 1909)

شورا şûra “şûra, konsey” (4/111, 1910)

شوشى şuşı “şu” (4/112, 1911)

شوگا şuna “şuna” (10/302, 1909)

شولای şulay “öyle” (1/9, 1910)

شولايۇق şulayuk “aynı şekilde” (1/8, 1910)

شولۇق şuluk “aynı” (4/111, 1911)

شوندۇق şunduk “hemen” (4/111, 1911)

شوندى şundiy “şöyle” (2/49, 1913)

شوناڭ şuniñ “şunun” (5/141, 1915)

شونلاردır şunlardır “şunlardır” (9/271, 1908)

شويله şöyle “şöyle” (10/300, 1909)

شيكلى şikillî “gibi” (1/7, 1914)

شىمدىلىك şimdilik “şimdilik” (13/402, 1909)

شيوه şive “şive, ağız” (3/81, 1916)

Kelime ortasında ş ünsüzü

اشلىق aşlık “tahıl, ekin” (10/301, 1909)

تابشیرام tabşıram “açıklayayım” (10/302, 1909)

تىگدشى tindeşi “yaşıtı” (23-24/520, 1917)

قارشىلىق karşulıklı “karşılıklı” (1/7, 1914)

ياخشىراق yahşırak “daha iyi” (11/246, 1917)

ياشلىك yeşlik “gençlik” (10/301, 1909)

ياقشى yakşı “iyi” (2/46, 1910)

ياخشى yahşı “iyi” (9/270, 1908)

يولباشچىسىدىر yolbaşçısıdır (3/82, 1916)

Kelime sonunda ş ünsüzü

اسمىدش isimdeş (10/302, 1909)

اوروش uruş “vuruş” (6/176, 1908)

تاش taş “taş” (10/302, 1909)

توش töş “gün ortası” (10/300, 1909)

تيوش tiyüş “gerek” (10/301, 1909)

چواش Çuvaş “Çuvaş” (9/270, 1908)

سومش sevmiş (17/514, 1909)

طلوش tavış “ses” (1/9, 1910)

قىرىنداش karındaş “kardeş” (10/302, 1909)

قىلىنمامش kılınmamış (2/42, 1910)

ياراطلىش yaratılış (1/7, 1914)

ياش yaş “genç” (13/399, 1908)

ياڭلىش yañlış “yanlış” (2/42, 1910)

2.1.2.21. /t/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada t ünsüzünü göstermek için ت (te) ve ط (tı) harfleri kullanılmıştır.

Kelime başında t ünsüzü

تابالماق taba almadık “bulamadık” (3/82, 1916)

تابالماز tabalmaz “bulunmaz” (1/5, 1908)

تابشرام tabşıram “açıklayayım” (10/302, 1909)

تابماق tabmaq “bulmak” (1/8, 1910)

تатар Tatar “Tatar” (13/402, 1909)

татарчага Tatarçağa “Tatarcaya” (3/82, 1916)

татарларндағы Tatarlarındaki “Tatarlarındaki” (11/246, 1917)

татарлык Tatarlık “Tatarlık” (11/246, 1917)

татармен Tatarımen “Tatarım” (5/142, 1915)

таш taş “taş” (10/302, 1909)

тағларға tağlarğa “dağlara” (1/11, 1908)

таңашдınız tanışdınız “tanıştınız” (5/142, 1915)

түчқан tıçқан “fare” (4/111, 1911)

тертиб tertîb “dizme, düzen” (1/1, 1908)

түрк Törık “Türk” (9/271, 1908)

түркче Törıkçe “Türkçe” (9/272, 1908)

түркстан Törkıstan “Türkistan” (6/175, 1908)

түркі Törkî “Türkî” (17/514, 1909)

түркия Türkiye “Türkiye” (13/401, 1909)

тәңрі Teñrî “Tanrı” (10/302, 1909)

tıl “dil” (1/3, 1908)
 تلمچ tılmaç “tercüman” (1/7, 1914)
 tılegençe bulsun “istediği olsun” (3/81, 1916)
 түбен tüben “önemsiz” (15/462, 1909)
 تۈرك Türk “Türk” (1/7, 1914)
 Türkistanda تورکستانده (11/246, 1917)
 Türkistanlılarıñ تورکستانلی لرنڭ (2/46, 1910)
 Türkler تورکلر (11/246, 1917)
 Türklerden تورکلردن (1/5, 1912)
 Türklük تورکلک (11/246, 1917)
 Türki تورکی (2/43, 1910)
 türlü “türlü” (1/19, 1908)
 türlü gine تورلی گنه (2/50, 1913)
 tüzetdi “düzeltti” (1/19, 1908)
 töş “gün ortası” (10/300, 1909)
 tügel “değil” (23-24/526, 1917)
 tügel “değil” (1/7, 1914)
 tik “sadece” (1/7, 1914)
 tindeşi “yaşıtı” (23-24/520, 1917)
 til “dil” (13/402, 1909)
 tilsizlik “dilsizlik” (1/12, 1908)
 timir “demir” (5/140, 1915)
 tiyüş “gerek” (10/301, 1909)
Kelime içinde t ünsüzü
 artuğrak “daha fazla” (15/461, 1909)
 üstünde اوستنده (6/175, 1908)

اوكتو okutuv “okutma” (15/461, 1909)

بيترى bitleri “sayfaları” (1/1, 1908)

خرستيانلىق Hristiyanlık (9/272, 1908)

غادىلىرى ğadetleri “adetleri” (9/272, 1908)

قاتشىمىق katışmak (9/271, 1908)

لذىلى lezzetli (10/306, 1909)

ماتور ايدى matur idi “güzeldi” (5/142, 1915)

ماتورراق maturrak “daha güzel” (5/141, 1915)

يارتى yartı “yarım” (2/46, 1910)

ياقتى yaktı “aydınlık” (4/112, 1911)

يوغالتم yuğaltdım “kaybettim” (5/140, 1915)

Kelime sonunda t ünsüzü

اسكىت İskit (1/4, 1908)

اوغوست avgust “Ağustos” (1/10, 1908)

بيت bit “elbette” (10/301, 1909)

چيت çit “yabancı” (1/3, 1908)

سوت söt “süt” (1/3, 1908)

نباتات nebâtât “bitkiler” (2/43, 1910)

يات yat “yabancı” (2/46, 1910)

يورت yurt (9/271, 1908)

Kelime başında t ünsüzü

طابدم tabdım “buldum” (5/140, 1915)

طارتساڭ tartsañ (1/3, 1908)

طاغى tağı “yine” (5/141, 1915)

طاڭ tañ atdı “tan attı” (5/142, 1915)

طاماق tamak “damak” (15/461, 1909)

- طاووشى ṭavıṣı “sesi” (15/461, 1909)
- تړیشه لر ṭırışalar “çalışıyorlar” (15/461, 1909)
- تښلېلر ṭıñlıylar “dinliyorlar” (24/763, 1912)
- تڼچ غنه ṭınç ğına “sessizce” (5/140, 1915)
- تڼچلقدن ṭınçlıktan “sessizlikten” (5/140, 1915)
- توتوچیلر ṭutuvçılar “tutanlar” (10/300, 1909)
- تورسه لر ṭursalar (1/1, 1908)
- تورمازلر ṭurmazlar (23-24/519, 1917)
- تورمىمىز ṭurmıymız “durmuyoruz” (1/9, 1910)
- تورۇچى ṭuruvçı “duran” (11/246, 1917)
- تورۇيوركەن ṭuruyorken “duruyorken” (13/402, 1909)
- توغروسندە ṭoğrusında "doğrusunda" (10/300, 1909)
- توقئالماسلار ṭuq̣talmasalar “durmasalar” (5/141, 1915)
- توقز ṭokuz “dokuz” (10/302, 1909)
- تولدېغى ṭoldıĝı “dolduĝu” 1/7, 1908)
- تونۇق ṭonuk “donuk” (24/755, 1912)
- تويغۇلرى ṭuyĝuları “duyguları” (11/246, 1917)
- Kelime içinde t ünsüzü
- آطنه سینه aṭnasına “haftasına” (24/763, 1912)
- اوتورتۇلغان oṭurtulĝan (4/111, 1911)
- اوتورمىچە oṭurmıyça “oturmayınca” (4/110, 1910)
- اونوئدیلر unuṭdılar “unuttular” (11/246, 1917)
- اونوئقاندن unuṭkandan “unuttuktan” (11/246, 1917)
- قايناطسه ق kaynaṭsak (1/7, 1914)
- ماطور maṭur “güzel” (5/140, 1915)
- مطبوعاتمىزده maṭbuatımızda “basınımızda” (15/456, 1912)

Kelime sonunda t ünsüzü

Kelime sonunda t ünsüzü sadece alıntı kelime de görülmüştür.

فقط faqat “ancak, yalnız” (10/302, 1909)

2.1.2.22. /v/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada v ünsüzü و (vav) ve /ڤ/ ile gösterilir.

Kelime başında v ünsüzü

واتلماغان vatlamağan “bozulmamış” (10/302, 1909)

وار var “var” (10/300, 1909)

واردر vardır (9/271, 1908)

وارلقلرینی varlıklarını “varlıklarını” (10/300, 1909)

واسطه سیله vasıtasıyla “aracılıyla” (4/112, 1911)

واغون vağon (5/140, 1915)

واق vak “ufak” (4/111, 1911)

واقغه vakğına “ufacık” (4/111, 1911)

وزیرلك vezirlik (17/514, 1909)

وقتده غی vaqıtdağı “vakitteki” (2/50, 1913)

ویران vîran “yıkık” (13/403, 1909)

ویردیلر virdiler “verdiler” (13/399, 1908)

ویرمك virmek “vermek” (15/461, 1909)

ویرمی virmiy “vermiyor” (10/301, 1909)

Kelime içinde v ünsüzü

اڭلاتو بولسه añlatuv bulsa “anlatmak gerekirse” (1/7, 1914)

آوروپا Avrupa (15/460, 1909)

آوزمی avız mı? “ağız mı” (15/456, 1912)

آوغوست avğust “Ağustos” (1/10, 1908)

اوقوچی ukuvçı “öğrenci” (1/7, 1908)

أول avıl “köy, oba” (10/301, 1909)
 اولامق avlamak (9/271, 1908)
 اولرگه evlerge “evlere” (15/461, 1909)
 اولغه avılğa “köye” (10/301, 1909)
 اولمز avılımız “köyümüz” (10/301, 1909)
 تاوشی tavışı “sesi” (13/399, 1908)
 چواشچه Çuvaşça (9/271, 1908)
 دیوار dîvâr “duvar” (1/11, 1908)
 سومش sevmiş (17/514, 1909)
 سويله söylevçi (2/46, 1910)
 شیوه şive “şive, ağız” (3/81, 1916)
 صوی suvı “suyu” (10/301, 1909)
 طوش tavış “ses” (1/9, 1910)
 عوام avâm “halk tabakası” (10/300, 1909)
 ماکتآودن maktavdan “övmekten” (15/460, 1909)
 یازوچی yazuvçı “yazan” (17/514, 1909)
 یازوچیلق yazuvçılık “yazıcılık” (4/111, 1910)
 یاوروپالیلر “yavrupalılar” (24/744, 1912)
 یاولقلی yavlıqlı “baş örtülü” (5/141, 1915)
 یینوارلر yanvarlar “Ocaklar” (1/10, 1908)
 یه شه وچیلردن yeşevçilerden “yaşayanlardan” (11/246, 1917)
 یوغالتوچی yuğaltuvçı “kaybeden” (11/246, 1917)
Kelime sonunda v ünsüzü
 آ av (9/271, 1908)
 اوکتو okutuv “okutma” (15/461, 1909)
 براو birev “herhangi birisi” (4/112, 1911)

diyüv “demek” (9/272, 1908)

Ruslaşduruv “Ruslaştırma” (11/246, 1917)

Slav “Slav” (5/140, 1915)

kullanuv (2/50, 1913)

Meskew “Moskova” (5/140, 1915)

yalkav “tembel” (6/176, 1908)

Kelime başında ünsüzü

Vasılı Vasilyeviç Radlof (10/305, 1909)

Volga “Volga” (5/140, 1915)

Volga (9/270, 1908)

vinoğrad “üzüm” (4/113, 1911)

Kelime içinde ünsüzü

zavod “fabrika” (4/112, 1911)

Kelime sonunda ünsüzü

Metinlerde kelime sonunda ünsüzüne rastlanılmamıştır.

2.1.2.23. /y/ Ünsüzünün Yazımı

Çalışmada y ünsüzü kelime başında ve ortasında ي (ye) ile gösterilmiştir. Kelime sonunda ise ى (ye) ile gösterilmiştir.

Kelime başında y ünsüzü

yaki “veya” (6/176, 1908)

yabancı (13/402, 1909)

yabancı (13/402, 1909)

yat “yabancı” (2/46, 1910)

yahşığına “iyice” (5/140, 1915)

yahşırak “daha iyi” (11/246, 1917)

yahud “yahut” (2/43, 1910)

yaratamız “seviyoruz” (5/142, 1915)
 yaratılış yaraplash (1/7, 1914)
 yartı “yarım” (2/46, 1910)
 Hak Tealanıñ yardımı یاردمی حق تعالانگ (1/1, 1908)
 yarım asırlık یارم عصرلق (13/402, 1909)
 yarum “yarım” (1/8, 1910)
 yarıy “tamam” (1/7, 1914)
 yazuşub “yazışıp” (1/5, 1908)
 yazık “yazık, günah” (5/142, 1915)
 yazılsun “yazılsın” (3/81, 1916)
 yazılgaç “yazılınca” (5/141, 1915)
 yazmaska “yazmamak” (3/81, 1916)
 yazmıyça “yazmayınca” (3/82, 1916)
 yazuvçı “yazan” (17/514, 1909)
 yaş “genç” (13/399, 1908)
 yafa “Ufa” (5/140, 1915)
 yaktı “aydınlık” (4/112, 1911)
 yakşı “iyi” (2/46, 1910)
 yaklaşsun “yaklaşsın” (3/81, 1916)
 yañlış (2/42, 1910)
 yal “dinlenme” (10/301, 1909)
 yalgız “yalnız” (2/46, 1910)
 yalkav “tembel” (6/176, 1908)
 yalñız (10/302, 1909)
 yavrupalılar (24/744, 1912)
 yavlıklı “baş örtülü” (5/141, 1915)

yibermişdir “göndermiştir” (1/5, 1908)
 yaxşı “iyi” (9/270, 1908)
 yırak “uzak” (10/302, 1909)
 yerine “yerine” (1/9, 1910)
 yığlağan “ağlayan” (5/142, 1915)
 yağmur (6/176, 1908)
 yakın (6/176, 1908)
 yigirmi “yirmi” (13/402, 1909)
 yeñi (15/461, 1909)
 yıl (9/271, 1908)
 yıllık (5/140, 1915)
 yeneñ (5/1912)
 yanvarlar “ocak” (1/10, 1908)
 yeşevçilerden “yaşayanlardan” (11/246, 1917)
 yurt (9/271, 1908)
 yurd “yurt” (1/7, 1914)
 yürüb tura (518/1917)
 yürüy başladım “yürümeye başladım” (5/140, 1915)
 yüz (9/271, 1908)
 yüz illi min “yüz elli bin” (5/140, 1915)
 yüz som (5/140, 1915)
 yüzünci “yüzüncü” (1/13, 1908)
 yutulğanlar “yutulmuşlar” (11/246, 1917)
 yuğarı “yukarı” (5/142, 1915)
 yuğaltdım “kaybettim” (5/140, 1915)
 yuğaltuvçı “kaybeden” (11/246, 1917)

یوغالدى yugaldi “kayboldu” (11/246, 1917)
 یوغالغانلار yugalğanlar “kaybolmuşlar” (11/246, 1917)
 یوق yok (1/7, 1914)
 یوقدر yodur (9/270, 1908)
 یوقسه yoksə (9/272, 1908)
 یوقلغی ایدی yokluğı idi “yokluğuydu” (2/49, 1913)
 یوقلی الماق yoklıy almadık “uyuyamadık” (5/142, 1915)
 یول yol (1/3, 1908)
 یولباشچیسیدر yolbaşçısıdır (3/82, 1916)
 یولچی yolçı “yolcu” (5/140, 1915)
 یولچیلار yolçılar “yolcular” (5/140, 1915)
 یولدز yuldız “yıldız” (9/272, 1908)
 یونان Yunan (11/246, 1917)
 ییرده می؟ yirde mi “yerde mi?” (3/81, 1916)
 ییرلرگه yirlerge “yerlere” (5/140, 1915)
 ییل yıl (9/272, 1908)
 ییلق yıllık (13/402, 1909)
Kelime içinde y ünsüzü
 آقادیمییا akadimiya “akademi” (10/306, 1909)
 ترکیه Türkiye “Türkiye” (13/401, 1909)
 تیوش tiyüş “gerek” (10/301, 1909)
 دیو diyüv “demek” (9/272, 1908)
 طوریرکن turuyorken (13/402, 1909)
 طویغولری tuyğuları “duyguları” (11/246, 1917)
 فیلسوف feylesof “filozof” (17/514, 1909)
 قایتدم kaytdım “döndüm” (5/140, 1915)

قaynatsak ق kaynatsak (1/7, 1914)

قayın “zor” (4/112, 1911)

کیوم kiyüm “giyim” (10/302, 1909)

میلیونلار milyonlar (1/8, 1910)

Kelime sonunda y ünsüzü

آغای aḡay “aḡabey” (5/140, 1915)

آلای alay “öyle” (2/46, 1910)

آندای anday “öyle, onun gibi” (24/759, 1912)

آنکای enkey “anneciğim” (1/9, 1910)

اونڭای uñḡay “yararlı” (4/110, 1910)

اوندای onday “onun gibi” (2/49, 1913)

بابای babay “dede” (10/301, 1909)

بای bay “varlıklı” (13/399, 1908)

بوندای bunday “bunun gibi” (20/269, 1910)

شولای şulay “öyle” (1/9, 1910)

شوندی şundiy “şöyle” (2/49, 1913)

کورنمی kürnmiy “körünmüyor” (11/246, 1917)

موندای munday “bunun gibi” (15/456, 1912)

موندی mundiy “böyle” (1/7, 1914)

ویرمی virmiy “vermiyor” (10/301, 1909)

2.1.2.24. /z/ Ünsüzünün Yazımı

Metinlerde z ünsüzü ز (ze) ile gösterilmiştir.

Kelime başında z ünsüzü

زاوود zavod “fabrika” (4/112, 1911)

زور zur “büyük” (15/457, 1912)

Kelimenin içinde z ünsüzü

آزراق azrak “daha az” (1/10, 1910)

بیزگە bizge “bize” (10/301, 1909)

تدبیرسزلىك tedbirsizlik (2/45, 1910)

خزرچە Hazarça (9/272, 1908)

سىزنىڭ sizniñ “sizin” (10/301, 1909)

سىكزىنچى sikizinci “sekizinci” (1/15, 1908)

قازاق Kazak “Kazak” (3/81, 1916)

قازاقچە Kazaqça “Kazakça” (2/46, 1910)

قازانچە Kazanča “Kazanca” (2/46, 1910)

قازغانچ kazğanıç “kazanç” (6/176, 1908)

كوزگى közgi “ayna” (5/142, 1915)

گوزل güzel (6/175, 1908)

گوزل گوزل olur idi (2/43, 1910)

لذتلى lezzetli (10/306, 1909)

مذكر mezkur “belirtilen” (2/50, 1913)

وزىرلىك vezirlik (17/514, 1909)

يازسەق yazsak (1/7, 1914)

يازىلغاچ yazılgaç “yazılınca” (5/143, 1915)

يوزلر yüzler (6/176, 1908)

يوزلرچە yüzlerçe (1/9, 1910)

Kelimenin sonunda z ünsüzü

الوڭز aluñuz “alınız” (4/111, 1911)

اوزمى avız mı? “ağız mı” (15/456, 1912)

اوڭتۇز okutuñuz (15/462, 1909)

ولغانمىز olğanmız “olmuşuz” (10/301, 1909)

olmaz (13/402, 1909)
 ایتە آلماز ite almaz “edemez” (15/461, 1909)
 ایتە مز eytemiz “söylüyoruz” (15/456, 1912)
 باباڭز babañız “dedeniz” (10/301, 1909)
 بر آز biraz (15/456, 1912)
 بیز biz (10/301, 1909)
 بلمسز bilimsiz “bilimsiz” (2/49, 1913)
 تۆسسز tössüz “renksiz” (4/113, 1911)
 تیز tiz “tez” (6/175, 1908)
 هسته یز hastayız (15/462, 1909)
 خاتون قز ħatun kız “kadınlar” (5/142, 1915)
 دڭیز diñiz “deniz” (1/5, 1908)
 شېهه سز şübhesiz (13/401, 1909)
 طوقز tokuz “dokuz” (10/302, 1909)
 فرانسوز Fransuz “Fransız” (11/246, 1917)
 قاز kaz “kaz” (10/300, 1909)
 کاغز keğaz “kâğıt” (2/46, 1910)
 کورملى یز körmeliyiz (13/403, 1909)
 کوز küz “göz” (9/271, 1908)
 کوڭلسز küñülsız “gönülsüz” (5/140, 1915)
 کوندز köndız “gündüz” (4/112, 1911)
 ملتیز milletimiz “milletimiz” (5/141, 1915)
 یالغز yalgız “yalnız” (2/46, 1910)
 یالڭز yalñız (17/514, 1909)
 کوز یشلرم köz yaşlarım (1/3, 1908)
 یولدز yuldız “yıldız” (9/272, 1908)

2.2. Şekil Bilgisi

Tatar dilinin söz yapım yolları, gramatik şekilleri gibi oldukça sağlamdır. Ömek olarak bugünkü Tatar dilinine has söz yapımı yöntemlerinin ve yollar zenginliğini günümüze kadar gelebilmiş eski Tatar dilinin anıtı olan “Kıssa-i Yusuf” (1262) adlı eserde görmek mümkündür: kürık+lı “görklü”, dat+lı (tat-lı) “lezzetli”, “yar+lı “yoksul”, yörek+lı “yürekli”, karın+deş “kardeş”, kardeş+lık “kardeşlik”, yalav+çı “dilenci”, aç+ık “açık”, su+sız+lık “susuzluk”, aç+ıl- “açılmak”, un +bır “on bir” gibi (Ganiyev 2013: 24).

2.2.1. Yapım Eklerinin İmla Özellikleri

2.2.1.1.İsimden isim yapma eki

1. +Ar, +şAr

Ekin imlası +ار ve +شر şeklindedir. Ekten önceki kelime ünsüz ile bittiğinde ekin yazımında ünlü harf gösterilmiştir.

Ek, asıl sayı adlarından üleştirme sayıları yapmaktadır. Ünsüzle biten sayılara -ar, -er; ünlüyle biten sayılara -şar, -şer biçimi getirilir. GTT²⁵ gramer kitaplarında +Ar, +şAr başlığına rastlanılmamıştır.

اوچار üçer (9/272, 1908)

ایکیشر ikişer (9/272, 1908)

Metindeki şekillerinin yanı sıra bu kelimeler GTT’de ikişer olarak yazılmaktadır ve üçer kelimesi aynı şeklini korumaktadır.

2. +Av

Kalın köklere -av, ince köklere -ev getirilmektedir. E.V. Sevortyan bu ekin eski-
agu/-egü ekinden ortaya çıktığını söylemektedir (Ganiyev 2000: 77).

Sayı adlarından ortaklık, beraberlik ifadeli yeni isimler yapan bu ekin lehçelerdeki değişimi “-agu> -avu> -av” şeklindedir. Çağataycada birev, ikev, üçev vs. Bu ek aynı fonksiyonla devam etmektedir. GTT’de cıyuv sanı “toplama sayı adı” adıyla gösterilir (Öner 1998: 52).

²⁵ Günümüz Tatar Türkçesi

Ekin imlası +او şeklindedir. Çalışmada örneğine sadece bir yerde rastlanmıştır.

براو birev “herhangi birisi” (4/112, 1911).

2. +CA

Ekin imlası +چه şeklindedir. Kalın ünlülerle +Ca, ince ünlülerle +Ce şeklinde okunmuştur. İmla için istisnai durum olarak ek bir yerde +جه şeklinde yazılmıştır.

Millet isimlerine gelerek sözcük türetir.

باشقردچه Başkurdça “Başkurtca” (2/46, 1910)

تاتارچه Tatarça “Tatarca” (10/301, 1909)

چواشچه Çuvaşça (9/271, 1908)

قازاقچه Kazakça (2/46, 1910)

قازانچه Kazança (2/46, 1910)

قافقازچه Kafkazça (2/46, 1910)

قريمچه Kırımça (2/46, 1910)

ميشه رچه Mişerçe (1/7, 1914)

تركچه Türkîçe “Türkçe” (17/514, 1909)

فارسچه Farsîçe “Farsça” (17/514, 1909)

روسجه Rusca (13/403, 1909)

آقچه akça “para” (6/176, 1908)

4. +çAn

Bir şeye düşkünlük, bağlılık veya dış görünüşle ilgili vasıflar ifade eder (Öner 1998: 49). Süzçen “konuşkan, geveze”, işçen (yığit) “hamarat, çalışkan”. -çAn eki addan sfit tretme ekidir (Güney Ş. 2015: 60).

Metinde ekin imlası +چان şeklindedir. Ekin yazımında ünlü harf gösterilmiştir.

آڭلاوچان añlavçan “anlayan” (5/141, 1915)

ايتوچان itüvçen “eden” (5/141, 1915)

5. çI

Ek, eskiden beri Türkçede kullanılan en işlek eklerden biridir. Bu ek meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında adlar türetir. Örneğin bedizçi “ressam, heykeltraş”, sığıtçı “yas tutucu”, tamgaçı “mühürdar” (Tekin 2003: 81). ETR’de²⁶ bu ekin yuvarlak ünlülü şekli bulunmamaktadır.

Ek bugün Türkiye Türkçesinde aynı fonksiyonlar devam etmektedir +CI ve +CU şeklindedir.

GTT’de -çı/-çı eki isimlerde işi yapanı (ış+çı, doklad+çı), sosyal, siyasi veya bilimsel akımların taraflarını (darwin+çı, megrifet+çı), bir iş veya hareketi sıkça yapanı (gaybet+çı, elek+çı, içki+çı) vb. bildirir (Ganiyev 2000: 16).

Çalışmamızda ekin imlası +چی şeklindedir. Yuvarlak ünlülü şekli bulunmamaktadır. Meslek ve sıfat anlamlarını vermektedir.

آرابه چيلق arabaçılık (15/461, 1909)

جیوچیلر cıyuvçılar “derleyenler” (10/300, 1909)

يازوچی yazuvçı “yazıcı, yazan” (15/460, 1909)

ياساوچی yasavçı “yapan” (4/112, 1911)

سویله وچی söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)

6. +dAş

Bu ek ETR’de kadaş "kardeş, yakın akraba" örneğinde görülmektedir (Tekin 2003: 83).

Kalın ünlülerle beraber +daş/+taş, ince ünlülerle beraber +deş/+teş eki getirilerek okunmaktadır. Bu ek getirildiği sözcüklere yakınlık, ortaklık, eşitlik anlamlarını katmaktadır.

Çalışmamızda ekin imlası +دش şeklindedir.

اسمدهش isimdeş “adaş” (10/302, 1909)

قردهشلرمزدر kardeşlerimizdir (9/272, 1908)

عصردهش asırdaş (10/305, 1909)

²⁶ Eski Türkçe

Aşağıdaki kelimede ek ünlüsüyle beraber yazılmıştır.

قرنداش qarındaş (10/302, 1909)

7.+KI

Aitlik eki de denilen bu ETR’de içreki “içerdeki, saraya mensup”, öñreki “öndeki, doğudaki”, biryeki “güneydeki”, tabgaçğı “Çin’deki” örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 82, 83).

GTT’de kalın ünlülerle beraber +gı, ince ünlülerle beraber +gï eki getirilerek okunmaktadır, +kı +kï şekli sert ünsüzlerle biten kelimelerde bulunmaktadır. Bu ek fillere (tuz+gı-, kal+gı, yol+kı-), yansımalara (mıc+gı- pıs+kı-) eklenir. Tatar Türkçesinde -gı ekli sözlerden bazılarının kökleri müstakil kullanılmaz; ırgı- “zıplamak”, talkı- “lif çıkarmak”, sélké- “silkelemek” ırgı- “vurmak” (Ganiyev 2000: 143).

Çalışmada ekin imlası +قى, +كى, +غى, +گى şeklindedir. Yuvarlak ünlülü biçimi bulunmamaktadır. İsimlerde aitlik, bağıllık ve bulunma bildirir.

آنده غى andağy “oradaki” (1/9, 1910)

بانقه ده غى bankadağy “kavanozdaki” (4/111, 1911)

بو كونكى bugünkü “bugünkü” (13/402, 1909)

توبانده گى tübendegı “aşağıdaki” (4/111, 1911)

شمديكى şimdiki “şimdiki” (15/461, 1909)

سونغى soñğy “sonuncu” (4/111, 1910)

وقتده غى vakıtdağy “vakitteki” (2/50, 1913)

يافراقلرده غى yafraklardağy “yapraklardaki” (4/112, 1911)

ياننده غى yanındağy “yanındaki” (10/301, 1909)

يوزنده گى yüzündegı “yüzündeki” (4/112, 1911)

يوغارىغى yuğarığy “yukarıki” (15/457, 1912)

يولذرده غى yuldızdağy “yıldızdaki” (4/110, 1910)

8.+II

Bu ek ETR’de +IIg şeklindedir. Sahip olan anlamında sıfatlar türetmektedir. Atlıg “atlı, süvari”, başlıg “başlı, mağrur”, tizlig “dizli, güçlü”, kullug “köleli, köle sahibi” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Tekin 2003: 83).

GTT’de +lı eki kalın sözlere lı eki ince sözlere gelmektedir. Bugünkü Tatar Türkçesinde -lı eki isimler ve sıfatlar türetmede kullanılır. Birçok bilimadamı bu ekinlik ekinden meydana geldiğini düşünmektedir. Eklerin semantik ve kullanılış özelliklerinden yola çıkarak ele aldığımızda, bu fikirle gelişmesi tam olarak mümkündür. Tatar Türkçesinin gelişim sürecinde belirli olduğu gibi, herhangi ülke, şehir, köy kimi zaman da millet ya da etnik grup -lık eki ile bildirilmiştir. Kazanlı sözü tam olarak bu anlamdadır. Kazanlılık sözünden meydana geldiğini kabul etmek oldukça doğaldır ve bilimsel temele de uymaktadır (Ganiyev 2000: 54).

Ekin gösterimi +لی şeklindedir. Ek tek şekillidir. Kalın ünlülü kelimelerde +lı, ince ünlülü kelimelerde +li olarak okunur.

اورنلی urunlı “yerli” (15/456, 1912)

جانلی canlı “canlı” (10/301, 1909)

سانلی sanlı “sayılı” (2/49, 1913)

ياراقلی yaraklı “yararlı” (1/7, 1914)

قارشولقلى qarşulıklı “karşılıklı” (1/7, 1914)

قازانلیلر Kazanlılar “Kazanlılar” (10/306, 1909)

يازوللی yazuvlı “yazılı” (10/301, 1909)

يافراقلى yafraqlı “yapraklı” (4/111, 1911)

ياقلى yaqlı “tarafli” (15/456, 1912)

اق توسلى aq tüsli “beyaz renkli” (4/111, 1911)

بیلگلی bilgili “bilgili” (1/7, 1914)

تیلی tilli “dilli” (2/46, 1910)

تملی temli “lezzetli” (4/111, 1911)

تورلی türli “türli” (10/300, 1909)

تیوшли tiyüşli “gerekli” (13/399, 1908)

دهشتلی dehşetli “dehşetli” (2/45, 1910)

سببلی sebebli “sebepli” (13/402, 1909)

شهرتلی şöhetli “şöhretli” (13/401, 1909)

کیره کیره kirekli “gerekli” (1/7, 1914)

لذتلی lezzetli “lezzetli” (10/306, 1909)

مناره لی minareli “minareli” (1/9, 1908)

9. +lIk

ETR’de bu ek, beglik "bey olmaya layık, bey olacak olan" eşilik "hanım olmaya layık, hanım olacak olan" özlük "şahsi, kişiye ait" adgırlık "aygr olacak, aygrr olabilecek", buğralık "buğra olacak, buğra olabilecek" örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 84).

GTT’de bu ek +-lık/-lik şeklindedir. Bu ek çok işlevseldir ve kullanım sıklığı oldukça geniştir. Ek, birçok örnekte soyut isimler oluşturmaktadır. Ekin kullanım örnekleri suv+lık “suluk”, narat+lık “çamlık”, işiklik “kapılık”, batır+lık “yiğitlik”, bîr+lik (para), un+lık “onluk”, dîkan+lık “dekanlık”, pîçenlik “otluk”, salamlık “samanlık” gibidir (Ganiyev 2000: 50). Ek, kökteki asıl anlamı verir: Alet ve düzeneği (arkalık "sırtlık", küzlik “gözlük”, bitlik "yüzlük"), tabiat nesnelerinin bulunduğu yerleri (kayınlık "kayınlık", yükelik "ıhlamurluk", taşlık "taşlık"), ev araç gereçlerinin koyulduğu veya saklandığı mekânları (utınlık "odunluk", pîçenlik "biçimlik, çayır", salamlık "samanlık"), soyut kavram ve düşünceleri (aktivlik "aktiflik", kartlık "yaşlılık", çiberlik "güzellik", hareketçenlik “çok hareketlilik”), meslek isimlerini (terlikçilik "hayvancılık", iğınçilik "ekincilik", bilgiclik "bilgiçlik", ukıtıvçılık "öğretmenlik") gibi (Ganiyev 2000: 16).

Ekin imlası: لك + لق

Ekin işlevi oldukça geniştir. En sık kullanılan eklerden biridir. Kalın ünlülü kelimelerde +لق, ince ünlülü kelimelerde +لك şeklinde gösterilir. Yazımda ekin ünlüsü gösterilmez. Yer, alet, layıklık, soyut kavram anlamlarını vermektedir.

arabacılık “arabacılık” (15/461, 1909) ارابه چيلق

aşlık “tahıl, ekin” (10/301, 1909) آشلق

urğacılık “dişilik” (2/49, 1913) اورغاچى لق

uquvlurlik (10/302, 1909) او قولورلق

çakrumlik “kilometrelik” (10/301, 1909) چاقروملىق

Hatunlik (15/461, 1909) خاتونلق

yarım asırlık (13/402, 1909) يارم عصرلىق

Hıristiyanlık (9/272, 1908) خرىستيانلىق

yaktılık (4/112, 1911) ياقىتلىق

yañlışlık (15/456, 1912) ياڭلىشلىق

yıllık “yılık” (13/402, 1909) يىللىق

yazuvçılık “yazıcılık” (4/111, 1910) يازوچىلىق

ediblik “yazarlık” (17/515, 1909) ادىبلىك

işçilik (15/461, 1909) اشچىلىك

irkeklik “erkeklik” (2/49, 1913) ىركەكلىك

birlik (13/401, 1909) بىرلىك

birinçilik (2/43, 1910) بىرىنچىلىك

tedbirsizlik (2/45, 1910) تدبىرسىزلىك

Türklük (10/306, 1909) تىركلىك

terzilik “teğüvçilik” (15/461, 1909) تىگۈچىلىك

söylerlik (6/176, 1908) سۆيلىرىك

şairlik (17/515, 1909) شاعىرلىك

شىمدىلىك şimdilik (13/402, 1909)

كۆبلىك köblük “çokluk” (9/270, 1908)

وزىرلىك vezirlik (17/514, 1909)

ياشلىك yeşlik “gençlik” (10/301, 1909)

كونلىك künlük “günlük” (1/9, 1908)

10. +nçI

Bu ek sıra sayıları türetmektedir. ETR’de +(X)nç olarak ifade edilmektedir. Törtünç “dördüncü”, bişinç “beşinci” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Tekin 2003: 84).

Bu ek GTT’de sayı+çı/çı ifadesiyle gösterilmektedir. Yigirmibışmıñçı “yirmi beş bininci”, yözçi “yüzüncü”, utızmıñçı “otuz bininci” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Ganiyev 2000: 50).

Çalışmamızda ekin imlası +نچى şeklinde. Sıra sayıları yapma görevinde kullanılır. Ekin yuvarlak ünlülü şekli yoktur.

برنچى birinçi “birinci” (10/306, 1909)

ايكىنچى ikinci “ikinci” (1/1, 1908)

اوچنچى üçünçi “üçüncü” (15/456, 1912)

يگىرمنچى yigirminçi “yirminci” (2/50, 1913)

11. +rAk

GTT’de bu ek için çüprek “çabut”, kükrek “göğüs”, bayrak “bayrak” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Ganiyev 2000: 88).

Ekin imlası çalışmada رەك + راق şeklinde gösterilmiştir. Ek sıfatlarda karşılaştırma görevindedir. Yazımda ekin ünlü sesi gösterilir.

آرتۇغراق artığrak “daha fazla” (20/269, 1910)

ارتۇغراق artuğrak “daha fazla” (15/461, 1909)

آزراق azrak “daha az” (1/10, 1910)

صوڭراق soñraq “daha sonra” (9/272, 1908)

يقين راق yaqınraq “daha yakın” (6/176, 1908)

شه بره ك shebrek “daha etkili” (1/7, 1914)

كوبره ك köbrek “daha çok” (4/111, 1911)

12. +sIz

Yokluk eki olarak kullanılan bu ek ETR’de +slz, +sUz olarak gösterilmektedir. Aşsız “yiyeceksiz, yemeksiz”, tonsuz “giyeceksiz, fakir”, buñsız "dertsiz, kaygısız", idisiz “sahipsiz”, kergeksiz “gereksizce”, sansız “sayısız” ögsüz “öksüz, anasız”, otsuz “otsuz”, subsuz “susuz” (Tekin 2003: 85).

Bu ek bir durumda yapım eki olarak kullanılırken diğer bir durumda gramatik işlevle kullanılır. Örnek olarak zararsız "zararsız", yemsiz "çehresiz, az güzel" sözleri zararsız iş "zararsız iş", yemsiz kürénéş "çirkin görünüş" gibi gruplarda ek, ismi sıfata dönüştürür (Ganiyev 2000: 18).

Ekin imlası +سز şeklindedir. Ek, tek şekilli olup ünlüsü yazılmaz. Kalınlık incelik uyumuna göre okunur. Yokluk anlamı verir.

اورنسر urunsız “yersiz” (15/456, 1912)

قارشولقسز qarşulıksız (1/7, 1914)

ياراقسر yaraqsız “yararsız” (4/111, 1911)

ياقتيسز yaqtısız “ışksız” (4/113, 1911)

يافراقسر yafraqsız (4/112, 1911)

صانسز sansız “sayısız” (1/24, 1908)

بلمسر bilimsiz “bilimsiz” (2/49, 1913)

شبهه سز şübhesiz (13/401, 1909)

اسمسز isimsiz (2/42, 1910)

توسسز tössüz “renksiz” (4/113, 1911)

2.2.1.2. İsimden fiil yapım eki

1.+Al

GTT’de bu ek kalın ünlülerle beraber -al, ince ünlülerle beraber -el getirilerek okunmaktadır. İsimlere, sıfatlara ve haber bildiren sözlere eklenmektedir. Bu ekin eski ul- fiili ile ilişkisi vardır (yug+ul- =yugal- “kaybolmak”). Tırıl- “dirilmek”, tözel- “düzelmek”, yugal- “kaybolmak”, uñal- “iyileşmek” kelimeleri örnek olarak verilebilir (Ganiyev 2000: 146). İsimlerden geçişsiz fiiller yapan ve kullanımı az olan ekiin dil tarihimiz boyunca örnekleri pek fazla değildir (Öner 1998:61).

Çalışmamızda ekin yazımı ال+ şeklindedir. Tek bir örnekte görünmüştür.

يوغالماسن yuğalmasın “yok olmasın” (2/50, 1913)

2. +lA

Bu ek ETR’de abla- “avlamak” başla- “başında olmak, lider olmak” ille- “devlet” kurmak” kaganla- “hakan yapmak”, kışla- “kışı geçirmek”, kılıçla- “kılıçla öldürmek” örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 87).

Ek GTT’de isimlerden fiil türetmektedir. Örneğin; dagala- “nallamak”, sabınla- “sabunlamak”, başla- “başlamak”, mayla- “yağlamak”, ütükle- “ütülemek”, yalğanla- “yalan söylemek” (Güney Ş. 2015: 69).

Çalışmamızda ekin imlası لا+ şeklindedir. Bu ek, isme gelerek yapma veya olma bildiren fiiler yapmaktadır.

آولامق avlamak “avlamak” (9/271, 1908)

صاقلامق saklamak “saklamak” (1/8, 1910)

قوالامق kovalamak “kovalamak” (9/272, 1908)

2.2.1.3. Fiilden isim yapım eki

1. -ç

Fillerin, dönüşlü gövdelerine eklenerek, fazlalık, aşırılık ifade eden veya fiilin sonunda ortaya çıkan hali bildiren isimler yapmaktadır. ETR’de ögrünç "sevinç", tegzinç "tomar, bölüm", abınç "teselli, avunma". Bu ek GTT’de tayanıç “destek”, söyiniç “sevinç” yuvanıç “teselli, avunma” örneklerinde görülmektedir (Öner 1998: 85).

Çalışmamızda ekin imlası -چ şeklidir.

کازغانچ kazğanıç “kazanç” (6/176, 1908)

2.-k

Yer isimleri, bazı araç gereç isimleri bildirmektedir ve fiillere eklenmektedir.

ETR’de tok "tok", toruk “zayıf”, yaguk “yakın”, yaruk “güneş” (Tekin 2003: 91).

Bu ek GTT’de -ak/-ek, -k şeklinde görülmektedir. Ek şu örneklerde görülmektedir: ur+ak “orak”, bül+ek “hediye”, yat+ak "yatak" tor+ak "durak", tıl+ek "dilek", aksak "aksak", yılak "sulu gözlü", ilek "elek", kadak "çivi", térek "direk", tarak "tarak", körek "kürek", yatak "yatak", torak "mesken", bülek "hediye", tayak "dayak, değnek" (Ganiyev 2000: 67).

Çalışmamızda ekin imlası ق- ile gösterilmiştir.

تاياق tayak “dayak, sopa” (10/301, 1909)

3-m/ -Xm

ETR’de talım "yağma", kelim "giyme, elbise", tugum “yeniden doğuş”, istem "istek, arzu" (Gabain 1995: 53). Barım “mal mülk, servet”, batım "batım batma", ölüm “ölüm” (Tekin 2003: 92).

Bu ek GTT’de -ım/İM, -m şeklindedir ve fiil köküne eklenmektedir. Atlam “geniş adım”, agım “akıntı”, kilim “geliş”, katlam “kat”, alım “tarz”, söylem “telaffuz”, tizim “dizi, sıra”, sızım "çizim", beylem "örgü, bağlam", savım "sağım",

söylem "telaffuz", yavım "yağış", kiyim "giyim", yotım "yudum", totam "tutam", çakırım "kilometre" (Ganiyev 2000: 59).

Çalışmamızda ekin imlası -م- şeklindedir.

چاقرم çakırım "kilometre"²⁷ (6/176,1908)

کيوم kiyüm "giyim" (10/302, 1909)

بلمسز bilimsiz "bilimsiz" (2/49, 1913)

4.-mA

ETR'de "yelme"²⁸ kelimesi bu eke örnek olarak verilebilir (Tekin 2003: 92).

GTT'de bu ek her zaman fiil köküne getirilmektedir. Başkarma "yürütme, becerme", uylanma "düşünme", çağıştırma "karşılaştırma", uydurma "uydurma" kelimeleri bu eke örnektir (Ganiyev 2000: 181).

Çalışmamızda ekin imlası -مه- şeklindedir. Kalın ünlülerden oluşan kelimede -ma, ince ünlülerden oluşan kelimelerde -me olarak okunmaktadır. Kalın sıralı ünlülerden oluşan örnekler aşağıda gösterilmiştir. Çalışmamızda ince sıralı örneğe rastlanmamıştır.

چالما çalma "sarık" (10/301, 1909)

يازما yazma "yazma" (6/176, 1908)

5. -n

Fiillerin oluşu veya yapılışıyla ilgili isimler, kavram adları türeten ektir. Ek, ETR'de bulun "tutsak, esir", kıyın "ceza", kelin "gelin" san "sayı" örgin "hakan otağı, saray" örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 92).

Ekin, GTT'de iğın "ekin", çıgın "masraf", cıyın "yığın", tığın "dikiş, dikim" örneklerini vermek mümkündür (Öner 1998: 91).

²⁷ Çakırım: 1, 06 kilometreye eşit bir uzunluk ölçüsü.

²⁸ Keşif müfrezesi, binici, süvari.

Çalışmamızda ekin imlası ن- şeklindedir.

ایگون igün “ekin” (10/300, 1909)

6. -tı

Fiilden isim yapan bu ek işlek ekler arasında yer almamaktadır. Ek GTT’de -tı/tı şekliyle ifade edilmektedir. Ek, yapım kökünün bildirdiği iş ve hareketin sonucu olan varlığı ifade etmektedir. Yartı “yarım”, yaktı “parlak” kelimeleri bu ek için örnek olarak verilebilir (Ganiyev 2000: 75).

Bu ek çalışmada sadece bir yerde görülmüştür ve -تی ile gösterilmiştir.

یارتی yartı “yarım” (2/46, 1910)

7. -v

Fiil kök veya gövdelerinden hareket isimleri (mastar, infinitif) yapmak için bu ek kullanılmaktadır. GTT’de isim figıl "isim fiil" diye adlandırılan bu şekil, fiil kök ve gövdesiyle ifade edilen hareketin ismidir. ETR devresindeki fiilden isim yapan -g ekinden geliştiği kaydedilen bu ekin, daha Kıpçak devresinde tamamen düştüğü veya -g> -v şeklinde değiştiği görülüyor: Kıpçak döneminde bilig> bili, bitig> biti, keçüg> keçi "geçit" vs. Bu ek Çağatay alanında aynen devam etmiştir: Çağatay açığ “acı”, arıg “temiz”, ölüg, kurug, süzüg, tirig, agrıg, alıg, satıg, sorug, kılıg vs. GTT’de küröv “görmek”, kürsetöv "göstermek", cıyuv "yığmak, toplamak", cıyınuv "toplanmak", cıyıştıruv "düzenlemek, toplamak", yazuv "yazmak" vs. Her türlü hareketin adını yapan bu ekin kalıplaşarak nesne adı hâline gelmesi de söz konusudur. Şu sözlerde de bunun örneklerini görüyoruz: borav “matkap”, kırşav “çember”, yamav “yama” (Öner 1998:71).

Çalışmamızda ekin imlası و- şeklindedir.

اوڤتو okutuv “okutma” (15/461, 1909)

اوڤولورلق uquvlurlık (10/302, 1909)

قوللانو kullanuv “kullanma” (2/50, 1913)

يازو yazuv “yazma” (15/456, 1912)

يازوچى yazuvçı "yazan" (17/514, 1909)

يازولى yazuvlı "yazılı" (10/301, 1909)

اوقۇ okuv "okuma" (23-24/534, 1917)

ايتۇگە itüvge "etmeye" (1/9, 1910)

ايدۇچىلىرى idüvçileri "edicileri" (9/272, 1908)

ديۇ diyüv "deme" (9/272, 1908)

سۆيلىه söylevçi "söyleyen" (2/46, 1910)

2.2.1.4. Fiilden fiil yapım eki

1. -dIr

Ekin imlası در- şeklindedir. Ekin ünlüsü gösterilmez.

Fiillerin oldurma ve yaptırma ifadeli gövdelerini oluşturan bu ek GTT’de yükletüv yönelişi “yükletme yönelişi” şeklinde adlandırılmış (Öner 1998: 99).

قالدیرىڭز kaldırınız (4/111, 1911)

2. -l

Fiillerden pasiflik ve bilinmezlik ifade eden gövdeler yapan bu ek GTT’de “töşim yönelişi” “geliş yönelişi” adı altında değerlendirilir (Öner 1998: 97).

Çalışmamızda ekin imlası ل- şeklindedir.

بىرىلمىشدر birilmişdir “verilmiştir” (20/269, 1910)

چىقارلمىشلردىر چىقارلمىشلاردىر “çıkarılmışlardır” (9/271, 1908)

3. -mA-

Dilimizde bütün fiillerde olumsuzluk ifade eden bu ek tarih boyunca hiç değişmeden gelmiştir.

Ekin imlası ما- ve مە- şeklindedir. Kalın sıralı kelimelerde ما-, ince sıralı kelimelerde مە- ile gösterilmektedir.

پچراتلماسن pıçratılmasın “hor görülmesin” (2/50, 1913)

يوغالماسن yuğalmasın “yok olmasın” (2/50, 1913)

بیرمه birme “verme” (1/3, 1908)

4. -n

ETR’de bu ek, alkın- “bitmek, tükenmek, mahvolmak”, boguzlan- “boğazlanmak”, itin- “kendine çeki düzen vermek” örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 94).

Fiilerden dönüşlülük ifade eden gövdeler yapan bu ek, GTT’de kaytım yönelişi “dönüş yönelişi” adı altında ifade edilmiştir (Öner 1998: 95).

Çalışmamızda ekin imlası ن- şeklindedir.

بولونوب bölünüb “bölünüp” (10/300, 1909)

اولنملیدر olunmalıdır “olunmalıdır” (13/403, 1909)

5. -ş/-Xş

Ek işteşlik ve ortaklaşma bildirmektedir. ETR’de bu ek ögleş- “akıl danışmak, birlikte düşünmek ve plan kurmak”, sözleş- “konuşmak, konuşup anlaşmak”, süñüş- “(mızrakla) savaşmak” örneklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 95).

GTT’de bu ek oyış- “pıhtılaşmak”, totaş- “tutuşmak”, orış- “çıkışmak”, sugış- “dövüşmek”, ciñiş- “yenmek”, kilış- “yakışmak”, öziş- “ayırmaya yardım etmeye”, yarış- “yarışmak”, kırış- “girişmek”, küriş- “görüştürmek” örneklerinde görülmektedir (Ganiyev 2000: 138).

Çalışmamızda ekin imlası ش- şeklindedir.

تابشماق tabışmak “buluşmak” (17/515, 1909)

قاتشماق katışmak “katışmak” (9/271, 1908)

کورشمک körüşmek “görüştürmek” (17/515, 1909)

اوبشماق öbüşmek “öpüşmek” (17/515, 1909)

Bu ek fiilden isim yapma görevinde de kullanılmaktadır. Aşağıdaki kelime bu ek için örnektir.

اوروش uruş “vuruş” (6/176, 1908)

2.2.2.Çekim Eklerinin İmla Özellikleri

2.2.2.1. İsim çekim ekleri

2.2.2.1.1. Çokluk Eki: +lAr

Tekin, +lAr ekinin Orhon Türkçesinde sınırlı sayıda akrabalık ismine ve bir de beg kelimesine eklendiği belirtmiştir. Eklerim “ablalarım”, kuçuyularım “prenseslerim, kadınlarım”, öglerim “üvey annelerim”, küdegülerim “damatlarım”, begler “beyler”, kuçilerke “çobanlara” kelimeleri bu ek için örnek olarak verilmektedir (Tekin 2003: 101).

GTT’de isimlerde çokluğu sağlamak için m, n, ñ ile biten isimlere +nar/+ner, kalan seslerde ise +lar/+ler eki getirilir. Urman+nar, kün+ner, su+lar çekimleri örnek olarak verilebilir (Safiullina, Zekiye 2006: 281). GTT’de çokluk eki “küplük forması” diye adlandırılmaktadır (Öner 1998: 105).

Çalışmamızda ekin imlası لr şeklinde dir. Yazımda ekin ünlüsü gösterilmez. Ek, kalın ünlülerle +lar, ince ünlülerle ise +ler olarak okunmaktadır. Bugünkü Tatar Türkçesinde bulunan +nAr şekli örneğine çalışmada rastlanılmamıştır. Aşağıda ekin kullanım örnekleri gösterilmiştir.

تاتارلر Tatarlar “Tatarlar” (10/306, 1909)

چواشلر Çuvaşlar “Çuvaşlar” (9/270, 1908)

قازانلیر Kazanlılar “Kazanlılar” (10/306, 1909)

يارمالر yarmalar “yarmalar, bulgurlar” (4/111, 1911)

ياغاچلر yığaçlar “ağaçlar” (6/176, 1908)

ياشل يافراقلر yaşıl yafraqlar “yeşil yapraklar” (4/111, 1911)

تگۈچلر tegüvçiler “terziler” (15/461, 1909)

يوزلر yüzler “yüzler” (6/176, 1908)

ئۆسملك لr üsemlikler “bitkiler” (4/112, 1911)

سوزلر sözler “sözler” (1/3, 1908)

گۆمبەلەر gömbeler “mantarlar” (4/112, 1911)

نەرسە لr nerseler “şeyler” (15/460, 1909)

دەرسلەر dersler “dersler” (24/763, 1912)

اون بىڭلەر un biñler “on binler” (13/399, 1908)

بىڭلەر biñler “binler” (6//176, 1908)

مىليونلار milyonlar “milyonlar” (1/8, 1910)

2.2.2.1.2. İyelik Eki

ETR’de iyelik ekleri aşağıdaki gibidir.

Teklik 1. ş.	+(X)m
2. ş	+(X)ñ
3. ş	+(s)I
Çokluk 1. Ş	+(X)mXz
2. ş	+(X)ñXz
3. ş	+(s)I

Tablo 2.1 Eski Türkçede İyelik Ekleri

(Tekin 2003: 102)

Tekin, iyelik ekleri için ETR’den şu örnekleri vermiştir: apam “atararım, ecdadım”, ataçım “babacığım”, begim “beyim”, apamız “atararımız”, eçimiz “amcamız”, oğluñ “oğlun”, siñöküñ “kemiklerin”, iniñizke “erkek kardeşlerinize”

kañıñız “babanız”, agısı “ipekli kumaşları”, alpi “alpı, yiğidi”, atısı “yeğeni” (Tekin 2003: 103-104).

İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu ifade eden eklerdir. Bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu ifade edilmek istenirse o nesneyi karşılayan ismin sonuna iyelik eki getirilir. Demek ki iyelik ekleri getirildiği ismin dışında bir nesneyi ifade eder. Fakat iyelik ekleri getirildikleri isimlerin dışındaki bu nesneyi sadece şahıslar hâlinde ifade ederler. Bunlar da dilde konuşan dinleyen ve adı geçen şahıslar olarak yer alır. Yani Türkçede, bunların teklik va çokluk şekilleriyle beraber, altı şahsa bağlanan altı aynı iyelik eki vardır (Öner 1998: 109).

Modern Tatar Türkçesinde iyelik ekleri şu şekildedir:

Teklik 1. ş.	-m
2. ş	+ñ
3. ş	+ı/+ı; +sı/+sı
Çokluk 1. Ş	-bız/-bız
2. ş	+ğız/+ğız
3. ş	+ları/+leri (+narı/+neri

Tablo 2.1. Tatar Türkçesinde İyelik Ekleri

(Öner 1998: 109)

Çalışmadaki iyelik eklerinin kullanımı aşağıdaki gibidir.

Teklik 1. Şahıs +m/ +Xm

Ekin imlası م+ şeklindedir. Ekin ünlüsü yazılmamıştır.

کوز یشلرم “köz yaşlarım” (1/3, 1908)

تلم tilim “dilim” (1/3, 1908)

Teklik 2. Şahıs: +ñ

Çalışmada bu ekin örneğine rastlanılmamıştır.

Teklik 3. Şahıs +ı/ +sI

آتاسی atası “babası” (17/513, 1909)

اوغلی oğlu “oğlu” (17/513, 1909)

تاشی tavişı “sesi” (13/399, 1908)

طاوشی tavişı “sesi” (15/461, 1909)

تورك بالاسینا Türk balasınıñ “Türk çocuğunun” (2/45, 1910)

برنجیسی birincisi “birincisi” (17/514, 1909)

ایکینجیسی ikincisi “ikincisi” (17/514, 1909)

اوچونجیسی üçüncüsü “üçüncüsü” (17/514, 1909)

دورتینجیسی dörtingisi “dördüncüsü” (17/514, 1909)

جان ایه سی can iyesi “canlı” (4/111, 1911)

کۈچی küçi “gücü” (1/1, 1908)

Çokluk 1. Şahıs +mXz

Ekin imlası: م+

اولمز avılımız “köyümüz” (10/301, 1909)

اولمزده avılımızda “köyümüzde” (10/301, 1909)

بابامزدر babamızdır “dedemizdir” (10/300, 1909)

بالالریمز balalarımız “çocuklarımız” (10/301, 1909)

borçumuzdur “borcumuzdur” (10/306, 1909)

خانملرمز ḥanımlarımız “hanımlarımız” (2/50, 1913)

مطبوعاتمزدہ matbuatımızda “matbuatımızda” (15/456, 1912)

اوق تلمز uq tilimiz “dilimiz” (2/49, 1913)

بیوکلریمز büyüklerimiz “büyüklerimiz” (13/403, 1909)

چاره مز çaremiz “çaremiz” (15/462, 1909)

سوزلرمز sözlerimiz “sözlerimiz” (15/456, 1912)

Çokluk 2. Şahıs +ñIz

Ekin imlası عکز şeklidir.

بابانز babañız “dedeniz” (10/301, 1909)

Çokluk 3. Şahıs +lArI

Ekin imlası لری şeklidir.

غادتلری gadetleri “adetleri” (9/272, 1908)

بیتلری bitleri “sayfaları” (1/1, 1908)

دینلری dinleri “dinleri” (9/272, 1908)

2.2.2.1.3. Aitlik Eki

Aitlik eki, bir nesneyi bağlı ve ait olduğu baska bir nesneye göre veya zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle belirtir ve bu karakteriyle aslında ikinci bir iyelik eki gibidir. GTT’de tartı kategoriyesi “çekim kategorisi” başlığı altında ele alınmıştır (Öner 1998: 115).

+ki+/GI

Ekin imlası عگی + عگی şeklidir.

Ekin yuvarlak ünlülü varyantı yoktur.

بو کونکی bugünkü “bugünkü” (13/402, 1909)

بو کونگی bu küngi “bugünkü” (15/461, 1909)

شىمدىكى şimdiki “şimdiki” (15/461, 1909)

بانقه ده غى bankadağı “kavanozdaki” (4/111, 1911)

بورونغى burunğı “eski zamandaki” (15/457, 1912)

سونغى soñğı “sonuncu” (4/111, 1910)

ياننده غى yanındağı “yanındaki” (10/301, 1909)

2.2.2.1.4. Hâl Ekleri

2.2.2.1.4.1. İlgi Hâli Eki

İsmin başka bir isimle ilişkisi olduğunu ifade eden hâl ekidir. İlgi hâli ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen isme bağlı bulunduğunu gösterir. İsmi bu hâli bazen eksiz, çok defa da ekli olur (Ergin 2013: 228).

Bu ek ETR’de ünsüzle biten kelimelerden sonra +İñ, ünlü ile biten kelimelerde ise +nİñ biçimindedir. Ek bir kez +ıg biçiminde geçer. İki örnekte de teklik 2. Şahıs iyelik ekinde sonra ekin +n biçimi kullanılmıştır (Tekin 2003: 106).

GTT’de iyelik kilişî “sahiplik hâli” terimiyle adlandırılan ilgi hâli ve eki, bu lehçede de ismi isme bağlama fonksiyonuyla kaydedilmiştir (Öner 1998: 118).

GTT’de bu ek nİñ/nİñ şeklindedir. Bu ek için alarnıñ “onların”, kıznıñ, “kızın”, işiklernıñ “kapıların” örnekleri verilebilir (Öner 1998: 119)

Ekin imlası نىڭ nİñ şeklindedir.

قرداشلارنىڭ qardaşlarınıñ “kardeşlerinin” (1/7, 1914)

الارنىڭ alarnıñ “onların” (24/763, 1912)

تاتارلارنىڭ Tatarlarınıñ “Tatarlarının” (9/271, 1908)

بونلارنىڭ bunlarınıñ “bunların” (9/270, 1908)

چواشلارنىڭ Çuvaşlarınıñ “Çuvaşların” (9/271, 1908)

ماينىڭ Maynıñ “Mayıs’ın” (10/305, 1909)

اوزلرينىڭ özleriniñ “kendilerinin” (6/176, 1908)

برنچىسىنىڭ birinçisiniñ “birincisinin” (4/113, 1911)

بىزنىڭ bizniñ “bizim” (6/175, 1908)

تۈركچە مزىڭ Türkçemiziñ “Türkçemizin” (15/461, 1909)

تۈركلرنىڭ Türklerniñ “Türklerin” (10/306, 1909)

كۈننىڭ künniñ “günün” (10/300, 1909)

كىمىسە لرنىڭ kimselerniñ “kimselerin” (6/175, 1908)

نەرسە لرنىڭ nerselerniñ “şeylerin” (15/461, 1909)

يەرلىرىنىڭ yerleriniñ “yerlerinin” (9/271, 1908)

2.2.2.1.4.2. Yükleme Hâli Eki

İsmin, doğrudan doğruya geçişli bir fiile bağlandığı bu hâl, yükleme hâlidir. GTT’de töşim kilışi “iniş hâli” şeklinde adlandırılan yükleme hâli ve ekleri geçişli fiillerin nesnesini gösterir. ETR’de bu ek -g/-ğ, -n, -nı/ni şeklindedir. GTT’de bu ekin kullanım özellikleri şu şekildedir:

Yalın hâlden sonra +nı/+nı

İyelik eklerinden sonra: +nı/+nı; +n (3. şahıslar)

Zamirlerden sonra bu ek +nı/+nı şeklinde gelir (Öner 1998: 121-122).

Çalışmamızda ekin imlası +ن, +نى olarak gösterilmiştir.

3. Şahıslardan sonra kullanımı

باشىن başın “başını” (1/9, 1910)

ھارفىن harfın “harfini” (15/457, 1912)

ايكنچى سن ikincisini “ikincisini” (4/112, 1911)

تاتار تیلن Tatar tilin “Tatar dilini” (10/301, 1909)

تورلیسن türlišin “türlišini” (1/7, 1914)

سوزلرن sözlerin “sözlerini” (1/7, 1914)

Ekin +nı/ni şeklindeki kullanımı

اورننى urınnı “yeri” (13/399, 1908)

وقوچیلرنى okuvçılarnı “okuyucularını” (1/1, 1908)

توفاقنى tufraqnı “toprağı” (6/176, 1908)

چواشلارنى Çuvaşlarnı “Çuvaşları” (9/270, 1908)

ха ха ха журналı ha ha ha jurnalı “ha ha ha dergisi” (2/50, 1913)

сууı suvı “suyu” (10/301, 1909)

munı “bunu” (4/111, 1911)

варлқларını varlıklarını “varlıklarını” (10/300, 1909)

ибдеşini ibdeşini “dostunu” (17/513, 1909)

бирлікни birlikni “birliği” (10/300, 1909)

тиресini tiresini “çevresini” (10/300, 1909)

тилни tilni “dili” (1/9, 1910)

сөзlerni sözlerni “sözleri” (1/3, 1908)

сөзнi söznü “sözünü” (1/3, 1908)

yerni “yeri” (10/300, 1909)

үленlerni ülenlerni “otları” (4/111, 1911)

sini “seni” (24/762, 1912)

2.2.2.1.4.3. Yönelme Hâli Eki

İsimlerin fiillere yaklaşma hâlinde bağlanmasını sağlayan hâl yönelme hâlidir ve bu daima ekle yapılır. Yönelme hâli, yaklaşma yanında, istikamet, yer, zaman,

karşılaştırma, sebep, verme, bildirme, kuwetlendirme, gaye, hedef. vs. fonksiyonları da ifade etmektedir. GTT’de yöneliş kilişi “yönelme hâli” terimiyle adlandırılmıştır Ek ETR’de -ga/ge, -ka/-ke ve -a/-e biçimindedir. Bugünkü Tatar Türkçesinde +ğa /+ge; +ka/+ke; +a/+e şeklindedir (Öner 1998: 126).

Çalışmamızda ekin imlası genellikle +غه + گه şeklindedir. Ek, ünlü uyumuna göre okunmaktadır.

اورمانغه ormanğa “ormana” (10/301, 1909)

اورنلرغه urınlargä “yerlere” (9/270, 1908)

اولغه avılğa “köye” (10/301, 1909)

باغچه غه bağçağa “bahçeye” (4/112, 1911)

بونلرغه bunlarga “bunlara” (9/271, 1908)

مزارلق غه mezarlıqğa “mezarlığa” (10/300, 1909)

ياق غه yakğa “tarafa” (4/110, 1910)

چواشلرغه Çuvaşlarga “Çuvaşlara” (9/271, 1908)

شولرغه şularğa “şunlara” (2/49, 1913)

قایغو غه kayğuğa “kaygıya” (13/399, 1908)

قومغه kumğa “kuma” (6/176, 1908)

أولرغه evlerge “evlere” (15/461, 1909)

ایرغه irge “erkeğe” (2/46, 1910)

ایکی گه ikige “ikiye” (10/300, 1909)

بزغه bizge “bize” (10/301, 1909)

ترکلرغه Türklerge “Türklere” (17/515, 1909)

ته رزه گه terezegge “pencereye” (4/113, 1911)

کونگه küngge “güne” (9/271, 1908)

یرغه yerge “yere” (10/300, 1909)

یرلرغه yerlerge “yerlere” (6/176, 1908)

eserlerge “eserlere” (1/25, 1908)

kendilerine “kendilerine” (6/176, 1908)

köñüllerine “kөнüllerine” (10/306, 1909)

yanlarına “yanlarına” (10/300, 1909)

bize “bize” (13/402, 1909)

Çuvaşlara “Çuvaşlara” (10/300, 1909)

Osmanlılara “Osmanlılara” (13/402, 1909)

suya “suya” (6/176, 1908)

2.2.2.1.4.4. Bulunma Hâli Eki

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi için gerçekleştiğini ifade etmek için isim bulunma durum eki alır. Ek, fiilin gerçekleştiği yeri gösterir ve böylelikle bulunma ifade eder (Ergin 2013: 234). Bu ek ETR’de -ta/-te, -da/-de şeklindedir. GTT’de bu ek urın-vakıt kiliş “yer-zaman hâli” ismiyle gösterilmiştir. GTT’de bu ek -ta/-te, da/de olarak gösterilmiştir (Öner 1998: 129).

Çalışmamızda ekin imlası +dA (+dA) şeklindedir.

aldında “önünde” (1/3, 1908)

avılımızda “köyümüzde” (10/301, 1909)

çaqda “zamanda” (15/456, 1912)

taşlarında “taşlarında” (6/176, 1908)

boyında “boyunda” (10/300, 1909)

Rusçada “Rusçada” (10/302, 1909)

yaqınlarında “yakınlarında” (9/271, 1908)

numırında “numarasında” (1/8, 1910)

yanında “yanında” (6/176, 1908)

yılда “yılда” (10/301, 1909)

اوستنده üstünde “üstünde” (6/175,1908)

چيراملکده çiremlikte “gübrelikte” (10/301, 1909)

کندسنده kendisinde “kendisinde” (17/513, 1909)

یرده yerde “yerde” (6/176, 1908)

یرلرنده yerlerinde “yerlerinde” (9/271, 1908)

ئوله önde “otta” (4/111, 1911)

2.2.2.1.4.5. Çıkma Hâli Eki

İsmin fiile bağıni uzaklaşma şeklinde gösteren hâl çıkma hâlidir. Bu hâli gösteren çıkma hâli eki, yönelme hâli ve bulunma hâli ekleriyle birlikte, zaman ve mekân içinde, işin yer ve istikametini bildirir; bunu bulunma, yaklaşma uzaklaşma ifade etmek suretiyle yaparlar. GTT’de çıkış kilişi “çıkış hâli” denen çıkma hâli ve eki, çıkma ayrılma fonksiyonuna dayanarak adlandırılmıştır. Ek, bugünkü Tatar Türkçesinde +tAn, +dAn (+nAn) şeklindedir (Öner 1998: 132). ETR’de ise bu ek +DA/+DAn şeklindedir (Tekin 2003:113).

Çalışmamızda ekin imlası +دن (+dAn) şeklindedir.

استانبولدن İstanbuldan “İstanbuldan” (13/402, 1909)

اولدن avıldan “köyden” (10/301, 1909)

تاتاردن Tatardan “Tatar’dan” (10/300, 1909)

چواشدن Çuvaşdan “Çuvaş’tan” (10/300, 1909)

چیتدن çitden “yabancıdan” (1/3, 1908)

کۆلден köñülден “gönülден” (15/462, 1909)

جيردن cirden “yerden” (4/111, 1911)

2.2.2.1.4.6. Vasıta Hâli Eki

Fiilin hangi vasıtayla yapıldığını, nasıl ve ne zaman yapıldığını gösteren hâl ismin vasıta hâlidir. GTT’de ayrı bir ek olarak bulunmayan ve bu sebeple de gramerde yer almayan ektir. Bu ek ETR’de +n, +la/le biçimindedir. GTT’de ise bilen ile ifade edilir. Ekin eski şekli birle’dir (Öner 1998: 134-135).

Eski Türkçede işlek bir hâl eki olarak kullanılan fakat Batı Türkçesine geçince işlekliliğini kaybeden +(X)n eki; yaz-ı-n, kış-ı-n, güz-ü-n, yaya-n, ansız-ı-n, düşünmeksiz-i-n, gündüz-ü-n, iç-i-n, gerisi-n gibi örneklerde klişeleşmiş olarak kalmıştır (Ergin 2013: 237). Türkiye Türkçesinde ile edatı vasıta hâli eki görevindedir.

Çalışmada vasıta hâli kullanımı aşağıdaki gibidir.

بزم تورك لسانييله bizim Türk lisanıyla “bizim Türk diliyle” (2/42, 1910)

آرزوسيله arzusıyla “arzusuyla” (1/1, 1908)

واسطه سيله vasıtasıyla “vasıtasıyla” (4/112, 1911)

كلمه سيله kelmesiyle “gelmesiyle” (2/42, 1910)

تیچقان بله ن tıçқан bilen “fareyle” (4/111, 1911)

طاملرلى بله ن ıamarları bilen “damarlarıyla” (4/112, 1911)

كۆمر بله ن kömir bilen “kömürle, karbonla” (4/112, 1911)

ياردىمى بلن yardımını bilen “yardımıyla” (4/111, 1911)

ياردىمى بله ننگه yardımını bilengine “yardımıyla” (4/112, 1911)

تلىمىز بىرله tilimiz birle “dilimizle” (1/7, 1914)

2.2.2.1.4.7. Eşitlik Hâli Eki

İsim, fiilin kendisi gibi, kendisine benzer bir şekilde cereyan ettiğini göstermek için eşitlik hâlini alır. Demek ki eşitlik ekleri de bir eşitlik, gibilik, benzerlik ifade ederler. Aslında eşitlik ekleri Türk dilinde tıpkı vasıta ekleri gibi işlekliliğini kaybedip çekim eki hâlinden çıkmak üzeredir. (Öner 1998: 137).

Ek Bugünkü Tatar Türkçesinde +çA şeklindedir. Çalışmada +day eki de birkaç yerde geçmektedir.

Ekin imlası +دای, +چه (+çA +dAy) şeklindedir.

başlıça başlıچه “başlıca” (15/460, 1909)

boyunça boyunچه “boyunca” (15/461, 1909)

milyonlarça milyonلرچه “milyonlarca” (4/111, 1911)

bunça bunچه “bunca” (1/9, 1910)

yüz binlerçe yüz بیگلرچه “yüz binlerce” (13/403, 1909)

yüzlerçe yüzلرچه “yüzlerce” (1/9, 1910)

özlerinçe özلرینچه “kendilerince” (10/300, 1909)

eski gibi eskiچہ “eski gibi” (4/110, 1910)

bizimçe bizimچه “bizce” (20/269, 1910)

benim gemenimçe benim گمانمچه “fikrimce” (2/42, 1910)

Türklerinçe Türkلرینچه “Türklerince” (15/456, 1912)

türliche türلیچه “çeşitlice” (4/109, 1910)

fikrimçe fikrimچه “fikrimce” (4/110, 1910)

binlerce miñlerچه “binlerce” (1/9, 1910)

hazretlerçe hazretلرچه “hazretlerce” (1/9, 1910)

onday onunچہ “onun gibi” (2/49, 1913)

bunday bunday “böylece” (4/110, 1910)

şunday şununچہ “şunun gibi” (20/269, 1910)

munday bununچہ “bunun gibi” (15/456, 1912)

2.2.2.1.4.8. Yön Gösterme Hâli Eki

Fiilin gerçekleştiği doğrultuyu gösteren yön eki kalıplaşmıştır (Öner 1998: 140).

Çalışmada imlası تابا (taba) edatıyla yapılmıştır.

شرقغه تابا şarkğa taba “doğuya doğru” (1/9, 1910)

قویاشقه تابا kuyaşqa taba “güneşe doğru” (4/113, 1911)

جنوبیگه تابا cenubîge taba “güneye doğru” (1/9, 1910)

A. İsimlerde Soru Çekimi

Soru eki bugünkü Tatar Türkçesinde kelimeye bitişik yazılır ve dar ünlüdür. Ekin gösterimi mı/mî şeklindedir. Ancak incelenen metinlerde bitişik ve ayrı yazılan örneklerle rastlanılmıştır.

Çalışmada soru ekinin imlası می ve می şeklindedir. Kelimeye bitişik veya ayrı yazılmaktadır.

آغز می ağız mı “ağız mı?” (15/456, 1912)

اوز می avız mı? “ağız mı” (15/456, 1912)

бар می bar mı “var mı” (2/46, 1910)

хатун ми hatun mı “hatun mu” (2/46, 1910)

қатн ми қатн mı “kadın mı?” (2/46, 1910)

йокми yokmı “yok mu” 2/46, 1910)

азми köbmi köbmi azmı “çok mu az mı?” (13/402, 1909)

Түркче мо Türkîçe mü “Türkçe mi” (20/628, 1910)

түгълмү tügïlmü “değil mi” (20/628, 1910)

İsimlerde Bildirme (Ek Fiil)

1. Şimdiki Zaman

حاضریمز hazırmız “hazırız” (15/462, 1909)

هسته یز hastayız (15/462, 1909)

2. Görülen Geçmiş Zaman

اولق ایدی uluq idi “uluq idi, uluydu” (15/457, 1912)

قارتلر ایدی “kartlar idi” yaşlılardı (15/456, 1912)

مجهول دگل ایدی mechul degil idi (2/42, 1910)

معلوم دگل ایدی ma'lum degil idi “malum değildi” (2/42, 1910)

3. Öğrenilen Geçmiş Zaman

یاڭلش ایمش yañlış imiş “yanlışmış” (2/42, 1910)

4. Şart

هقسز ایسه م haksız isem “haksızsam” (4/110, 1910)

یوق ایسه yok ise “yoksa” (2/43, 1910)

2.2.2.2. Fiil çekim ekleri

Fiil çekimlerinde kullanılan şahıs ekleri

Zamir Kökenli Şahıs ekleri:

GTT’de 1. Tip (zamir kökenli)²⁹ şahıs ekleri öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman ifadeli geniş zaman, gelecek zaman, geniş zaman çekimlerinde kullanılır.

Teklik 1. ş.	-mın/-mın
2. ş	-sın/-sın
3. ş	-ø

²⁹Gramer kitabında tulı (tam, dolu) tür olarak isimlendirilmiştir.

Çokluk 1. ş	bız/-bız
2. ş	-sız/-sız
3. ş	-olar/-öler

Tablo 2. 2. Tatar Türkçesinde 1. Tip Şahıs Eki
(Safiullina, Zekiyev 2006: 294)

İyelik kökenli zamir ekleri:

GTT’de 2. Tip (iyelik kökenli)³⁰ şahıs ekleri görülen geçmiş zaman, şart, istek ve gereklilik çekimlerinde kullanılmaktadır.

Teklik 1. ş.	-m
2. ş	-ñ
3. ş	-ø
Çokluk 1. ş	-k/-k
2. ş	-ğız/-ğız
3. ş	-olar/-öler

Tablo 2. 3 . Tatar Türkçesinde 2. Tip Şahıs
(Safiullina, Zekiyev 2006: 294)

A. Bildirme Kipleri

1. Geçmiş Zaman Kipleri

1. Görülen Geçmiş Zaman

Eski Türkçede

³⁰ Kısa (kısa) tür olarak isimlendirilmiştir.

Tekin, Köktürkçede kesin geçmiş zamanın iyelik ekleri almış -D eki olduğunu belirtmiştir. Aşağıdaki tabloda geçmiş zaman ekinin şahıslara göre çekimi gösterilmiştir.

Teklik 1. ş.	+DXm
2. ş	+DXñ +DXg
3. ş	+DI
Çokluk 1. Ş	+DXmXz
2. ş	+DXñXz +DXgXz
3. ş	+DI

Tablo 2. 4 . Eski Türkçede Zaman Eki
(Tekin 2003: 181).

Bu ekten sonra ikinci tip şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Bugünkü Tatar Türkçesi gramerinde, kürilip ütken zaman (görülen geçmiş zaman) olarak adlandırılmıştır. Bu çekim için iyelik kaynaklı (2. Tip) şu şahıs ekleri kullanılmaktadır (Öner 1998: 143).

Teklik 1. ş.	-m
2. ş	-ñ
3. ş	-
Çokluk 1. Ş	-k
2. ş	-gIz
3. ş	-lAr

Tablo 2. 5. Tatar Türkçesi 2.Tip Şahıs Eki

(Öner 1998: 143).

Ek, günümüz Tatar Türkçesinde -dı/-di; -tı/tı şeklinde.

Teklik 1. ş.	bar-dı-m	eyt-tı-m
2. ş	bar-dı-ñ	eyt-tı -ñ
3. ş	bar-dı	eyt-tı
Çokluk 1. Ş	bar-dı-k	eyt-tı -k
2. ş	bar-dı- gız	eyt-tı -gız
3. ş	bar-dı-lar	eyt-tı-ler

Tablo 2. 6 . Tatar Türkçesi Fiil Çekimi

(Safiullina, Zekiye 2006: 296).

T.1. Ş ile çekimi

Teklik 1. şahıs ekiyle çekimi -дм şeklindedir.

ديدم didim “dedim” (10/301, 1909)

كوردم kördüm “gördüm” (10/300, 1909)

Olumsuz çekiminde ekin ünlüsü gösterilmiştir.

آڭلامادم añlamadım “anlamadım” (10/301, 1909)

اوچرامادم uçramadım “karşılaşmadım” (10/300, 1909)

ایشتمدیم işitmedim “işitmedim” (10/300, 1909)

T. 2. Ş ile çekimi

Çalışmada örneğine rastlanılmamıştır.

T. 3. Ş. ile çekimi

Teklik 3. Şahıs ile çekimi -دی şeklindedir. Ek, ünsüz uyumuna girmez.

taraldı “yayıldı” (13/399, 1908)

çekildi “çekildi” (17/514, 1909)

çıktı “çıktı” (17/513, 1909)

kaytdı “döndü” (17/514, 1909)

kuzgatdı “hareketlendirdi” (1/8, 1910)

Ç. 1. Ş. ile çekimi

Çokluk 1. Şahıs ile çekimi -دق ve -دك şeklidir.

aldık “aldık” (10/302, 1909)

yazdık “yazdık” (15/456, 1912)

sanadık “saydık” (15/456, 1912)

kirişdik “giriştik” (1/1,1908)

kördik “gördük” (10/306, 1909)

Ç. 2. Ş. ile çekimi

Çalışmada bu örneğe rastlanılmamıştır.

Ç. 3. Ş. ile çekimi

Çokluk 3. Şahıs ile çekimi -دى لر şeklinde yapılmıştır.

agladılar “ağladılar” (13/399, 1908)

yazdılar “yazdılar” (2/46, 1910)

virdiler “verdiler” (13/399, 1908)

Çalışmada görülen geçmiş zaman ekinin tonsuz biçimine rastlanılmamıştır.

kirişdik “giriştik” (1/1,1908)

çıktı “çıktı” (17/513, 1909)

kaytdı “döndü” (17/514, 1909)

kuzgatdı “hareketlendirdi” (1/8, 1910)

2.Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Tekin, Köktürkçede -mİş ekli geçmiş zaman fiilinin özne tarafından tanık olunmamış bir fiili belirttiğini söylemektedir. Üze kök teñri asra yağız yer kılınokda ekin ara kişi oğlu kılın-mış “Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış (Tekin 2003: 188).

Bugünkü Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman anlamı -ğAn, -kAn ekleriyle verilmiştir ancak çalışmada -mİş/ -mUş şekilleri neredeyse eşit oranda kullanılmıştır.

Ekin imlası -مش -غان -كان şeklindedir. Günümüz Tatar Türkçesinin imla özelliğini gösteren -gAn ekinin ünlüsü yazımda gösterilmiştir. GTT’de öğrenilen geçmiş zaman için kullanılan şahıs çekimi aşağıdaki gibidir

Teklik 1. ş.	-mın/-mın
2. ş	-sın/-sın
3. ş	-
Çokluk 1. Ş	-bız/-bız
2. ş	-sız/-sız
3. ş	-nar

Tablo 2. 7 . Tatar Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman Şahıs Ekleri
(Öner 1998: 149).

-gAn

ياتقان yatқан “yatmış” (24/749,1912)

يازغانلار yazğanlar “yazmışlar” (15/457, 1912)

باشلانغان başlangan “başlanmış” (2/49, 1913)

ولغانمız olğanmız “olmuşuz” (10/301, 1909)

ватламаған vatlamağan “bozulmamış” (10/302, 1909)

иткен itken “etmiş” (6/176, 1908)

-mXş ekli geçmiş zaman

اولمشلردر olmuşlardır “olmuşlardır” (9/270, 1908)

چىقارلمشلردر çıkarılmışlardır “çıkarılmışlardır” (9/271, 1908)

قىلىنمالمىش kılınmamış “kılınmamış” (2/42, 1910)

اوزگرمىش üzgermiş “değişmiş” (9/271, 1908)

أورلمشدر evrilmiştir “evrilmiştir” (2/46, 1910)

اوسمىش üsmüş “yetişmiş” (17/ 514, 1909)

ايتمىشler etmişler “etmişler” (9/270, 1908)

سومىش sevmiş “sevmiş” (17/514, 1909)

2. Şimdiki Zaman Çekimi

Şimdiki zaman çekimi, konuşma anında olagelen bir hareketi, hâlen devam eden bit fiili ifade eder. GTT’de hezîrgî zaman adıyla ifade edilir (Öner 1998: 174).

Şimdiki zaman ek ünsüzle biten fiillerden sonra: -a/-e,

Ünlüyle biten fiillerden sonra: -y biçimi kullanılmıştır.

Yukarıdaki şimdiki zaman çekimi haricinde -mAkdA ve -yor ifadesi de kullanılmıştır. Çekiminde 1. Tip şahıs ekleri kullanılmıştır.

طرىشه لr tırışalar “çalışıyorlar” (15/461, 1909)

ياراتالr yaratalar “seviyorlar” (10/302, 1909)

آيتهمز eytemiz “söylüyoruz” (15/456, 1912)

ايدە در idedir “ediyordur” (9/272, 1908)

بلە سز bilesiz “biliyorsunuz” (4/112, 1911)

كتوره لr ketürelr “getiriyorlar” (9/271, 1908)

كوره لr köreler “görüyorlar” (6/176, 1908)

تليمن tiliymîn “diliyorum” (1/7, 1914)

کوتامز kütemiz “bekliyoruz” (20/269, 1910)

ئوسه لر üseler “büyüyorlar” (4/112, 1911)

ئوله ر öler “ölüyor” (4/111, 1911)

طڭلىلار tıñlıylar “dinliyorlar” (24/763, 1912)

اويليمز uylıymız “düşünüyoruz” (10/301, 1909)

آڭلامى anlamıy “anlamıyor” (1/7, 1914)

طورمىمز tırmıymız “durmuyoruz” (1/9, 1910)

اوقومى okumıy “okumuyor” (1/7, 1914)

کيره کى kirekmiy “gerekmiyor” (1/7, 1914)

ويرمى virmiy “vermiyor” (10/301, 1909)

يوغالتمى yugaltmıy “kaybetmiyor” (15/461, 1909)

بلمى bilmey “bilmiyor” (4/111, 1911)

اوطورمقده لردر oṭurmakdalar “oturmaktadırlar” (9/271, 1908)

ايدلمکده در idilmekdedir “edilmektedir” (9/271, 1908)

سويلمکده يم söylemekdeyim “söylemekteyim” (10/300, 1909)

ديور diyor “diyor” (9/271, 1908)

سويله شه لر söyleşeler “konuşuyorlar” (12/757, 1912)

يازا طوررمن yaza tıururmen “yazıyorum” (1/7, 1914)

ياشى تورغان yaşıy turgan “yaşıyor” (4/111, 1911)

صاقلاب طورالر saqlab turalar “saklıyorlar” (4/111, 1911)

3. Gelecek Zaman Kipi

GTT’de -açak/-eçek gelecek zaman eki, ETR döneminde bulunmayan ve Batı Türkçesi başında ilk defa görülen bir sıfat-fiildir. Bu alanda gelecek zaman çekimi

yapan -ısar/-iser ve -ası/-esi gibi ekler yanında kullanılan açak/-eçek sıfat fiili giderek gelecek zaman teşkilinde tek çekim eki olarak kalmıştır. Ekin GTR’de yumuşak ünsüzle çekimi yoktur ve zaman çekimi 1. tip şahıs eklerini alır (Öner 1998: 159).

Ekin imlası چاق , -چاق , -چك , -açak/ -eçek şeklindedir.

1. Tip şahıs eki ile birlikte kullanılmıştır.

اوله چاق olaçak “olacak” (13/403, 1909)

اوله چقدر olaçaktır “olacaktır” (1/1, 1908)

باشلانہ چاق başlanaçak “başlanacak” (9/271, 1908)

قالاچقلر kalaçaklar “kalacaklar” (6/176, 1908)

بولاچاق bulaçak “olacak” (24/744, 1912)

بولنه چغم bulunacağım “bulunacağım” (13/403, 1909)

ديه چكم diyeceğim “diyeceğim” (15/461, 1909)

4. Geniş Zaman

Bu çekim geçmişte başlayıp hâlde devam eden ve dolayısıyla geleceğe bağlanan bir fiili, yani her zamanda olabilecek bir hareketi göstermek için kullanılır. Geniş zaman eklerinin karşıladıkları geniş zamanla ilgili bir vasıfları da kesinlik ifade etmemeleridir. GTT’de çamallavlı kileçek zaman “tahmini gelecek zaman” diye adlandırılmıştır (Öner 1998: 181).

Bu çekimde de Osmanlı Türkçesi unsurları görülmektedir. Ekin olumsuz -mas/-mes şeklindedir ama çalışmamızda -mAz kullanımı da görülmektedir. Ek, 1. Tip şahıs ekleri ile çekimlenir.

Geniş zamanın çekimi aşağıdaki gibidir:

اوکور okur “okur” (1/1, 1908)

اولور olur “olur” (1/1, 1908)

أيتور eytür “söyler” (4/112, 1911)

ايدر ider “eder” (1/1, 1908)

بۈيۈرسۈن “bۈيۈرسۈن” (10/306, 1909)

چىقارار “چىقارار” (4/110, 1910)

دىنلار “dinler” (1/1, 1908)

دىگەرلەر “dinler” (13/402, 1909)

ئۈسەر “bۈيۈر” (4/113, 1911)

ايدەرلەر “ederler” (9/271, 1908)

سۈيەر “sۈيەر” (1/1, 1908)

سانىرىم “sanırım” (15/461, 1909)

كتۈرۈرلەر “getirirler” (9/271, 1908)

ايتمەز “etmezler” (15/461, 1909)

ولماز “olmaz” (13/402, 1909)

ولمازمى “olmaz mı?” (10/300, 1909)

بولماس “bolmas” (1/3, 1908)

كۈرە كىرە “kirekmes” (15/457, 1912)

ياسالماس “yasalmas” (1/3, 1908)

كۈرەتۈر مەن “gۈsteririm” (1/7, 1914)

B. TASARLAMA KİPLERİ

1. Emir Kipi

Bu çekim, tasarlanan bir hareketin, emir şeklinde yapılmasına işaret eder ve altı şahıs için de ayrı bir şekil ekine sahiptir (Öner 1998: 185).

GTT’de boyırık figıl (emir fiili) şeklinde ifade edilmektedir. GTR emir çekimi anlamında tamamen veya kısmen gereklilik kavramı da vardır. Bu kavram; talep etme, nasihat, rica, dilek gibi anlam renklerinin katılmasıyla da tabir edilebilir (Öner 1998: 186).

Teklik 1. ş.	-ıym/-iym
2. ş	ø
3. ş	-sın/sın
Çokluk 1. Ş	-ıyk/-iyk
2. ş	-gız/-sız
3. ş	-sınnar/-sınner

Tablo 2. 8 . Tatar Türkçesi Emir Çekimi
(Öner 1998: 187).

Günümüz Tatar Türkçesinin şahıslara göre emir çekimi yukarıdaki gibidir. Çalışmamızdaki örneklerde Osmanlı Türkçesi etkisinden bahsetmek mümkündür.

اولسون olsun “olsun” (10/301, 1909)

ايتسون itsün “etsin” (17/515, 1909)

ياراسون yarasun “yarasın” (15/461, 1909)

ييتسون yetsün “yetsin” (1/3, 1908)

الوئز aluñız “alınız” (4/111, 1911)

ايدئيئز idiñız “ediniz” (15/461, 1909)

قاراڭز karañız “bakınız” (4/112, 1911)

قالدريئز kaldırıñız “kaldırınız” (4/111, 1911)

قويئز koyuñuz “koyunuz” (4/111, 1911)

چيқариئز çıқarıñız “çıkarınız” (15/461, 1909)

اوқутъз okutuñız “okutunuz” (15/462, 1909)

اوله لم olalım “olalım” (15/461, 1909)

ديەلم diyelim “diyelim” (15/461, 1909)

ايدەلم idelim “edelim” 15/462, 1909

كۆرسەتەك k rseteyk “g sterelim” (15/456, 1912)

كۆرس نلەر k rs nler “g rs nler” (20/628, 1910)

اويلانماسون uylanmasun “d    nmesin” (4/112, 1911)

بولماسون bolmasun “olmasun” (4/113, 1911)

پىچراتىلماسىن p  rat lmas n “hor g r  lmesin” (2/50, 1913)

يوغالماسىن yo almas n “yok olmas n” (2/50, 1913)

كىتمەيەلم kitmeyelim “gitmeyelim” (15/461, 1909)

2. -mAk Ekli İstek Şekli

Bu  ekim, hareketin gelecek zamanda yapılmak  zere planland  n  s z konusu i  i in bir maksadın varlı  n  kesin bir niyeti ifade eder. İ te bu  zelli i dolayısıyla da GTT’de niyet fig l (niyet fiili) terimiyle adlandırılan bu  ekim -mak /-mek  eki ve onun sonradan kısal m   -mak/-mek  ekliyle yapılır ( ner 1998: 203).

دیمەكچى dimek  i “demek isteyip” 811/9, 1910)

كۆرمەكچى k rmek  i “g rmek isteyip” (15/457, 1912)

ھالەتتەكچى ھال etmek  i bolup “halletmek isteyip” (1/9, 1910)

‘Abdullah  azret iml  mes’elesin yengil gine * al itmek  i bolub*    bir milletin  mekteb ve edebiy tında  ab  l ve tatb  k idilmegen ve idil y m  mk  n bulma an nibr fikrni dermey n ite!..

3. Şart

GTR’de  art fig l ( art fiili) denenilen bu  ekim dil tarihimiz boyunca pek az de i mi tir ( ner 1998: 193).

2.tip  ah   ekleri ile  ekimlenir.

آلساڭ alsan “alsan” (1/3, 1908)

بارلسە barılsa “gidilse” (1/9, 1910)
 اوكونسە okunsa “okunsa” (13/402, 1909)
 ايتسەنیز itseñiz “etseniz” (15/462, 1909)
 اولسە لr olsalar “olsalar” (1/1, 1908)
 چىقارسە çıkarsa “çıkarsa” (4/110, 1910)
 ديسە ك disek “desek” (4/112, 1911)
 اولسە ق olsak “olsak” (1/9, 1910)
 ديولسە diyülse “söylense” (1/7, 1914)
 طارتساڭ tartsañ “tartsan” (1/3, 1908)
 طورسە لr tursalar “dursalar” (1/1, 1908)
 قويساڭز koysañız “koysanız” (4/111, 1911)
 قايناٹسە ق kaynaṭsaḵ “kaynatsak” (1/7, 1914)
 كوتارسە küterse “kaldırsa” (1/9, 1910)
 كيدلسە kidilse “gidilse” (1/9, 1910)
 يازسە ق yazsaḵ “yazsak” (1/7, 1914)
 ياقساڭ yaksañ “yaksan” (1/3, 1908)
 قاراڭدیرساḵ karaşdırsaḵ “göz atsak” (2/46, 1910)
 قالیرسە qalırsa “kalırsa” (13/402, 1909)
 قبول ایدر السە ق qabul ider olsaḵ “kabul edersek” (1/9, 1910)
 ایدە بیلور ايسك idebilür isek “edebilirsek” (2/43, 1910)
 دینلمش ايسە dinilmiş ise “denilmişse” (2/42, 1910)

ایشاتماساڭز eşitmeseñiz “işitmeseñiz” (4/111, 1911)
 ایتماسە ك itmesek “etmesek” (10/301, 1909)
 بولماسە bolmasa “olmasa” (15/461, 1909)
 تکرار قیلنماسە tekrar qılınmasa “tekrar yapılmasa” (2/43, 1910)

قابلاماساق kablamasak “kaplamasak” (4/113, 1911)

قىلىنماز kılınmaz ise “kılınmazsa” (2/43, 1910)

كىلمەك kilmesek “gelmesek” (1/7, 1914)

ياتماسا yatmasa “yatmasa” (1/3, 1908)

4. Gereklilik Kipi

Bu ek için çalışmada -rgA tiyüş/kirek -meli -malı şekilleri kullanılmaktadır.

Bu çekim, tasarlanan hareketin gerekliliğini gösterir; gerekli olan gereklilik şekline bürünen bir tasarlama ifade eder.

Tat.	-rga/-rge (kirek-tiyüş)
------	-------------------------

Tablo 2. 9. Tatar Türkçesi Gereklilik

(Öner 1998: 207).

Tatar Türkçesinde gereklilik için mastar ekleri kullanılmıştır (Öner 1998: 207).

يازارغه кире yazarğa kirek “yazmak gerek” (1/10, 1910)

آلارغه بیک кире alarğa bik kirek “almalı” (4/113, 1911)

بولسه кире bolsa kirek “olsa gerek/olmalı” (2/49, 1913)

يازсам керек yazsam kerek “yazmalıyım” (10/302, 1909)

آلمalı almalı “almalı” (13/403, 1909)

اولنمایدیر olunmalıdır “olunmalıdır” (13/403, 1909)

ایدرغه تیۋشدر iderge tiyüşdir “etmeli” (4/113, 1911)

تیکشیررغه تیۋشلی tikşirirge tiyüşli “açıklamalı” (10/300, 1909)

تیۋش олсе керек tiyüş olsa kerek “deyiş olsa gerek” (2/43, 1910)

تیۋш табa tiyüş taba “gerekli” (1/9, 1910)

چalışмай çalışmalı “çalışmalı” (13/403, 1909)

بىز كۆرمەلىيىز körmeliyiz “görmeliyiz” (13/403, 1909)

كۆرەك تۈگەل kirek tügel “gerek değil” (1/9, 1910)

BİRLEŞİK FİİL KİPLERİ

1. Hikâye

Fiil +- gAn idi/ -mXş idi + iyelik kökenli şahıs eki

قالغان idiyi kalgan idi “kalmıştı” (4/109, 1910)

دېگەن idiyi digen idik “demiştik” (4/113, 1911)

يازمىشىدىم yazmışidim “yazmıştım” (2/46, 1910)

ويرىلمىش idiyi virilmiş idi “verilmişti” (2/42, 1910)

ايتىمىش idiyi itmiş idi “etmişti” (4/110, 1910)

Fiil + -(a)r +idi+ iyelik kökenli şahıs eki

الورلار idiyi alurlar idi “alırlardı” (6/176, 1908)

ولۇنۇر idiyi olunur idi “olunurdu” (2/42, 1910)

سانالور idiyi sanalur idi “sayılırdı” (13/399, 1908)

قالور idiyi kalur idim “kalırdım” (4/110, 1910)

قوللانور idiyi kullanur idi “kullanırdı” (15/456, 1912)

يىغۇلور idiyi yığulur idi “toplanırdı” (17/513, 1909)

بىتەرلەر idiyi biterler idi “biterlerdi” (4/112, 1911)

كۆرسەتۈر idiyi körsetür idim “gösterirdim” (15/457, 1912)

گۈزەل اولور idiyi güzel olur idi “güzel olurdu” (2/43, 1910)

Fiil+ -A idi+ iyelik kökenli şahıs eki

ۈمىد ايتە idiyi ümîd ite idim “ümit ediyordum” (4/110, 1910)

كۆتمى كۆتمى idim “beklemiyordum” (4/109, 1910)

سه ایدی -Fiil+ -sa/-se idi

ایدی idilmese idi “edilmeseydi” (4/111, 1911)

بولسا idi “olsa idi” (6/176, 1908)

بولما سه ایدی bolmasa idi “olmasaydı” (4/112, 1911)

2. Rivayet

بولدیمو ایکان؟ boldımu iken? “olmuş muydu” (10/301, 1909)

İSİM-FİİL EKLERİ

Mastar eki olarak kullanılan bu gruptaki ekler hareketin ya da durumun ismini karşılar. Mastar ekleri fiil kök ya da gövdelerine getirilir.

-v

اوقتو okutuv “okutma” (15/461, 1909)

اوقۇچىلار okuvçılar “okuyucular” (4/110, 1910)

اوقۇچىلارنى okuvçılarnı “okuyucuları” (1/1, 1908)

تۇتۇچىلار tutuvçılar “tutanlar” (10/300, 1909)

يازۇچىلارمىز yazuvçılarımız “yazıcılarımız” (1/8, 1910)

بوغازلاۋچىلار boğazlavçılar “boğazlayanlar” (10/300, 1909)

ياقلاۋچىلار yaqlavçılar “savunanlar” (4/109, 1910)

ماقتاۋدن maqtavdan “övmekten” (15/460, 1909)

يازۇغە yazuvğa “yazmaya” (15/456, 1912)

ايتۇچىلار itüvçiler “edenler” (1/10, 1910)

ايدۇچىلار idüvçiler “edenler” (10/306, 1909)

ايدۇچىلارى idüvçileri “edenleri” (9/272, 1908)

بىلۇچى bilüvçi “bilen” (10/306, 1909)

tilevçi “isteyen” (1/7, 1914)

diyüv “demek” (9/272, 1908)

yürtüv kirek imesmi “yürütmek gerekir değil mi?” (2/50, 1913)

-rga

oqurğa “okumaya” (15/462, 1909)

añlaturğa “anlatmaya” (17/515, 1909)

olurğa “olmaya” (6/175, 1908)

ayrılurğa “ayrılmaya” (15/461, 1909)

cıyarğa “yığmaya” (10/302, 1909)

yazarğa “yazmaya” (1/1, 1908)

yasarğa “yapmaya” (4/110, 1910)

yıgıulurğa “yığılmaya” (13/402, 1909)

iderge “etmeye” (1/1, 1908)

birürge “vermeye” (15/456, 1912)

bilürge “bilmeye” (13/399, 1908)

küterge “beklemeye” (13/402, 1909)

-mak/-mek

qaramaqdan “bakmaktan” (15/460, 1909)

itmekden “etmekten” (1/1, 1908)

çöblemekden³¹ “yemek” (10/300, 1909)

-ma/-me

üsmesi “büyümesi” (4/113, 1911)

³¹ Gaganın ucuyla tutup yemek.

SIFAT-FİİL EKLERİ

Ekin imlası گان (gan) - گان (gen) کان (ken) şeklindedir. Ekin ünlüsü yazılır. Ünlü uyumuna göre ekin varyantları bulunmaktadır. Osmanlı Türkçesinin etkisiyle -An eki de kullanılmıştır.

اوتورتولغان oturtulğan “oturtulan” (4/111, 1911)

باشلانغان başlanğan “başlanan” (9/271, 1908)

تاتارچە لاشقانلار Tatarçalaşkanlar “Tatarçalaşanlar” (1/7, 1914)

صاناغان sanağan “sayan” (10/300, 1909)

قالغان qalğan “kalan” (6/175, 1908)

يازولغان yazılğan “yazılan” 6/176, 1908

بیرلگن birilgen “verilen” (24/757, 1912)

کورنگن körüngen “görünen” (6/176, 1908)

ایمیشان imişken “emişen” (1/3, 1908)

اوتکن ötken “geçen” (10/301, 1909)

اولان olan “olan” (1/1, 1908)

اولمغان olmağan “olmayan” (10/300, 1909)

ایتکن itken “eden” (10/300, 1909)

يازانلار yazanlar “yazanlar” (15/457, 1912)

-miş -miş

Batı Türkçesindeki kullanım sıklığı çok olan ve geçmiş zaman ifade eden bu sıfat fiilin sadece GTT için sıfat fiil olarak da sınırlı kullanımı vardır. (Öner 1998: 224).

ایریشمیش irişmiş “erişmiş” (1/1, 1908)

يازلمش yazılmış “yazılmış” (1/1, 1908)

-AçAk

اولناچق olınaçq “olunacak” (2/43, 1910)

saylanaçak “seçilecek” (13/403, 1909)

kileçekde “gelecekte” (10/301, 1909)

ideçekleri “edecekleri” (9/272, 1908)

-vçi

GTT’de -vçi/-vçi eki fiile bağlanarak sıfat yapar: baruv+çı “giden” kilüv+çi “gelen”, söylev+çi “söyleyen”, yasav+çı “yapan” gibi (Ganiyev 2013: 30).

yasavçı “yapan” (4/112, 1911)

idüvçi “eden” (15/461, 1909)

bilüvçi “bilen” (10/306, 1909)

söylevçi “söyleyen” (2/46, 1910)

-dlk

oldıqları “oldukları” (9/271, 1908)

oldıqlarını “olduklarını” (9/270, 1908)

tabmadıķı “bulmadıķı” (9/272, 1908)

itdiklerine “ettiklerine” (9/271, 1908)

itdikinden “ettiğinden” (9/272, 1908)

istediki “istediğ-i” (1/1, 1908)

yetdigi “yettiğ-i” (1/1, 1908)

ZARF-FİİL EKLERİ

-a/-e

idile idile “edile edile” (13/403, 1909)

körine başladı “görünmeye başladı” (9/270, 1908)

May/mey

barmay “varmadan” (4/111, 1911)

tikşirmey “açıklamadan” (15/457, 1912)

کرمه ی kermey “baş göstermeden” (2/49, 1913)

-b

İşlek zarf fiil ekidir. Metinlerde ب (b) ile gösterilmiştir.

جیوب cıyub “yığıp” (10/300, 1909)

یازوب yazub “yazıp” (1/1, 1908)

قاتناشوب katnaşub “karışıp” (9/272, 1908)

اوطوروب oturub “oturup” (10/300, 1909)

اولوب olub “olup” (1/1, 1908)

اښله ب ښلېب yatқан “işliyormuş” (2/49, 1913)

اوتوب ütüb “geçip” (13/399, 1908)

اوسوب üsüb “büyüyüp” (10/300, 1909)

ايتب itüb “edip” (1/3, 1908)

اښه روب iyerüb “peşine talılıp” (2/46, 1910)

بولونوب bölünüb “bölünüp” (10/300, 1909)

بیرب birib "verip" (1/3, 1908)

کونلنوب köñüllünüb “alınıp” (1/1, 1908)

کومیلوب kömilüb “gömülüp” (6/176, 1908)

ئولوب ülüb “ölüp” (4/112, 1911)

-gaç

Ekin imlası غاچ -gaç şeklindedir. İnce ünlülü örneklerle ratlanılmamıştır.

Dilimizde ET. devresinde görülmemesine rağmen daha sonraki yazılı eski metinlerde bulunan -gaç/-geç (-gaş/-geş) eki, Batı Türkçesi başlarında dahi kullanılmış ve sonra terk edilmiştir (Öner 1998: 223).

آڭلاماڭاچ anlamağaç “anlamayınca” (1/7, 1914)

okuvğaç “okuyunca” (20/269, 1910)

barğaç “varınca” (1/9, 1910)

bozulğaç “bozulunca” (10/301, 1909)

bulğaç “olunca” (1/9, 1910)

çukıngaç “Hristiyanlaşınca” (10/301, 1909)

-kendey

eytkendey “söyleyerek” (2/49, 1913)

-mayınça

almayınça “almayınca” (4/112, 1911)

oturmayınça “oturmayınca” (4/110, 1910)

bulmayınça “olmayınca” (1/9, 1910)

bilmeyinçe “bilmeyince” (15/461, 1909)

timeyinçe “demeyince” (4/110, 1910)

-gAnça

eytülgençe “söyleyinceye kadar” (1/9, 1910)

işidilgençe “işitilinceye kadar” (1/9, 1910)

tilegençe “dileyinceye kadar” (1/10, 1910)

KELİME TÜRLERİ

SIFATLAR

1. Nitelendirme Sıfatları

Bu kelimeler, isimler ile birlikte kullanılmaktadır.

ak “ak” (1/3, 1908)

cahil “cahil” (13/399, 1908)

kadın “kadın” (2/46, 1910)

kıyın “zor” (4/112, 1911)

yaşlı “yaşlı” (13/399, 1908)

ناچار naçar “kötü, çirkin” (10/301, 1909)

ياخشى yahşî “iyi” (2/46, 1910)

چیت çit “yabancı” (1/3, 1908)

دیشی dişî “dişi” (2/46, 1910)

کيڭ kiñ “geniş” (9/270, 1908)

گوزل güzel “güzel” (6/175, 1908)

نیچه niçke “narin” (4/112, 1911)

یالکز yalnız “yalnız” (4/109, 1910)

Karşılaştırma derecesi -rak rek eki getirilerek yapılır.

آرتیغراک artığrak “daha fazla” (20/269, 1910)

آرتوغراک artuğrak “daha fazla” (15/461, 1909)

آزراک azrak “daha az” (1/10, 1910)

یاقتیراқ yaqtıraq “daha aydınlık” (4/113, 1911)

شه بره ك şebrek “daha etkili” (1/7, 1914)

کوبره ك köbrek “daha çok” (4/111, 1911)

Fazlalık derecesi önden hece eklemeli yapılarla kurulur.

آپپاқ appaқ “apak” (4/111, 1911)

2.Belirtme Sıfatları

İşaret Sıfatları

o “o” (2/43, 1910)

اوشبو uşbu “işte” (1/1, 1908)

ol “o” (10/301, 1909)

ایشته işte “işte” (9/272, 1908)

بویله böyle “böyle” (1/1, 1908)

تگی tegi “şu” (2/49, 1913)

شو şu “şu” (2/46, 1910)

شول şol “şu” (9/271, 1908)

مونه muna “işte” (4/112, 1911)

Sayı Sıfatları

اون مليون un milyon “on milyon” (2/46, 1910)

مليونلار milyonlar “milyonlar” (1/8, 1910)

يوزده اوتز yüzde otuz “yüzde otuz” (2/46, 1910)

اوچ üç “üç” (10/301, 1909)

اوچار üçer “üçer” (9/272, 1908)

اوچكنه üçgine “üç tane” (2/46, 1910)

اوچنچی üçünçi “üçüncü” (15/456, 1912)

اونبىش يىگىرمى unbiş yigirmi “on beş, yirmi” (1/9, 1910)

ايكى تىللى iki tilli “iki dilli” (17/514, 1909)

ايكىشەر ikişer “ikişer” (9/272, 1908)

بر bir “bir” (10/300, 1909)

بىگىلر biñler “binler” (6/176, 1908)

دورت dört “dört” (10/300, 1909)

يىگىرمى yigirmi “yirmi” (13/402, 1909)

يوز مىڭ yüz miñ “yüz bin” (4/111, 1911)

يوزده آلتмыш yüzde altmış “yüzde altmış” (2/46, 1910)

يوزده ايللى yüzde illi “yüzde elli” (2/46, 1910)

يوزده توغزانى (طوقسانى) yüzde toğzanı (toksanı) “yüzde doksanı” (1/7, 1914)

يوزلر yüzler “yüzler” (6/176, 1908)

3.Soru Sıfatları

قای kay “hangi” (2/45, 1910)
قایو kayu “hangi” (9/270, 1908)
قانچه қаңча “ne kadar” (1/3, 1908)
براو birev “herhangi birisi” (4/112, 1911)
براوگنه birevgine “sadece herhangi birisi” (4/113, 1911)
کوبنچه گنه köbinçegine “çoğuna” (4/111, 1910)
الله ه قاچان elle kaçan “hangi” (2/49, 1913)
نصل nasıl “nasıl” (15/462, 1909)
نه قدر ne kadar “ne kadar” (2/43, 1910)
نیچوک niçük “nasıl” (1/9, 1910)
نیقدر niqadar “ne kadar?” (1/9, 1910)
نیندای nindey “nasıl” (4/112, 1911)
نیندی nindi “nasıl” (10/301, 1909)

1. Belirsizlik Sıfatları

بر آز biraz “biraz” (15/456, 1912)
بر نیچه birniçe “birkaç” (9/272, 1908)
نیچه niçe “birçok” (10/302, 1909)
هیچ کمنائٹ hiç kimniñ “hiç kimsenin” (4/112, 1911)

ZAMİRLER

1. Şahıs Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Çekimi

Yalın hâl

بن ben “ben” (10/300, 1909)
مین min “ben” (1/8, 1910)

آلار alar “onlar” (1/3, 1908)

آنلار anlar “onlar” (9/272, 1908)

o “o” (2/43, 1910)

ol “o” (10/301, 1909)

biz “biz” (10/301, 1909)

İlgi hâli

آنك anıñ “onun” (10/301, 1909)

آنلارنىڭ anlarnıñ “onların” (9/272, 1908)

bizim “bizim” (9/272, 1908)

benim “benim” (10/301, 1909)

سىزنىڭ sizniñ “sizin” (10/301, 1909)

minim “benim” (1/8, 1910)

Yükleme hâli

انى anı “onu” (1/9, 1910)

bizniñ “bizi” (15/462, 1909)

sizi “sizi” (15/462, 1909)

Yönelme hâli

آنلارغا anlarğa “onlara” (9/272, 1908)

ولارغا ularğa “onlara” (15/456, 1912)

bizge “bize” (10/301, 1909)

bize “bize” (13/402, 1909)

باña “bana” (10/306, 1909)

ميña “bana” (4/111, 1910)

Bulunma hâli

bizde (1/8, 1910)

2. Dönüştürülük Zamiri

öz “kendi” (10/300, 1909)

özüm “kendim” (1/9, 1910)

özümüz “kendimiz” (2/43, 1910)

öziniñ “kendisinin” (1/1, 1908)

kendi “kendi” (13/403, 1909)

kendisi “kendisi” (1/1, 1908)

3. İşaret Zamirleri

İşaret Zamirlerinin Hâl Ekleriyle Kullanımı

Yalın hâl

şul “şu” (6/176, 1908)

İlgi hâli

anıñ “onun” (10/301, 1909)

buniñ “bunun” (13/399, 1908)

şuniñ “şunun” (9/271, 1908)

munıñ “bunun” (15/456, 1912)

Yükleme hâli

anı “onu” (9/271, 1908)

bunu “bunu” (9/270, 1908)

şunu “şunu” (10/300, 1909)

Yönelme hâli

آڭا aña “ona” (10/301, 1909)

بوڭا buña “buna” (9/271, 1908)

شوڭا şuña “şuna” (4/109, 1910)

موڭه muña “buna” (2/50, 1913)

مونه muna “buna” (4/111, 1911)

Bulunma hâli

بونده bunda “bunda” (10/300, 1909)

شونده şunda “şunda” (4/112, 1911)

Ayrıca şu kelimeler de işaret zamiri görevindedir.

اوشبو uşbu (1/1, 1908)

ایشته işte (9/272, 1908)

بوندن bundan (10/301, 1909)

موندن mundan “bundan” (2/46, 1910)

4. Soru Zamirleri

قانغیسی qanğısı “hangisi” (17/513, 1909)

قای qay “hangi” 2/45, 1910

قایو qayu “hangi” 9/270, 1908

قایوسی qayusı “hangisi” (2/46, 1910)

کیم kim “kim” (4/112, 1911)

نصل nasıl “nasıl” (15/462, 1909)

نیندی nindiy “nasıl” (10/301, 1909)

ZARFLAR

1.Zaman Zarfları

ایمدی imdi “şimdi” (13/399, 1908)
تۆش töş “gün ortası” (10/300, 1909)
شیمدی şimdi “şimdi” (4/110, 1910)
صوڭ soñ “sonra” (9/272, 1908)
صوڭره soñra “sonra” (9/271, 1908)
همیشه hemişe “daima” (17/513, 1909)

2.Yer ve Yön Zarfları

بیرلی birli “beri” (13/401, 1909)
تۈبەن tüben “alçak, aşağı” (10/301, 1909)
ياقین yakın “yakın” (2/43, 1910)
یراق yırak “uzak” (10/302, 1909)

3.Tarz Zarfları

برگه birge “beraber” (9/270, 1908)
تۈرلیچه törliçe “türli türli” (4/109, 1910)
تیز tiz “tez” (6/175, 1908)
یavaş yavaş “yavaş yavaş” (13/401, 1909)

4.Miktar Zarfları

بایتاق baytaq “pek çok” (15/461, 1909)
بۈتۈنلەي bötünley “büsbütün” (1/9, 1910)
بىرکادار birқadar “biraz” (2/43, 1910)
بك bek “pek” (2/46, 1910)
بۈتۈنلەي bütünley “tamamen” (2/50, 1913)
پك pek “pek” (13/399, 1908)

3. SEÇİLMİŞ METİNLER

Meslek ü Maksud

مسلك و مقصد

حق تعالانىڭ ياردىمى ايله اوشبو شورى مجموعە سنى
يازارغە و ترتيب ايدىرگە كىرىدۇ. شورى نىڭ مسلكى ايسە
كوچى يىتدىكى قدر روسىيە اسلاملىرىنىڭ سعادىتلىرى حقىدە خىدمەت
ايتىدىغان عبارت اولوب، مقصدىدە اوقۇچىلارنى رضا ايدىر اچىون
ثبات و غيرت كوستىرىدۇ.

شورى ملتىنى علمى، معرفتىلى ايتىمىك حقىدە مشورت
مجلسى اولە چىقىرىدۇ. ايتىدىكى كىمىسە اوشبو محاسىدە سويلر
و ايتىدىكى آدمە دىگىلار اكر بر طرفدىن محترم ادىبار محررلر
ادبى علمى فنى مقاله لىر يازوب طورسە لىر و ايكىنچى طرفدىن دە
استفادە گە محتاج داتلر كوڭللىنوب اوقۇر اولسە لىر شورى اوزىنىڭ
مسلكى اوزىرىدە مقصدىنە اير شىمش اولور.
شخصياتىدىن و غرضلاردىن صاف اولمىق شرطى ايله ملت
منفعتى آرزوسىلە يازلمىش مقاله وفكرلر اچىون شورى
يىتلىرى ھەر وقت آچىقدىر قاعدە سى ايله اولان انتقادلىرىنى
شورى تشكر ايله قبول ايدىر و بويىلە حقوقىدىن كىندىسى دە
مستقىد اولور.

و من الله التوفيق

رضاء الدين فخر الدين

(1/1, 1908)

Meslek ü Maksad

Hak Teâlâ'nın yardımı ile uşbu Şûra mecmûasını yazargâ ve tertîb iderge kırışdık. Şûra'nın mesleki ise küçi yetdigi kadar Rusya İslâmlarının saâdetleri hakkında hizmet itmekden 'ibâret olub maksadı da okuvçılarnı rızâ ider için sebât ve ğayret köstermekdir.

Şûra; milletni 'ilimli, m'arifetli itmek hakkında meşveret meclisi olaçaqdır. İstedigi kimse uşbu meclisde söyler ve istedigi âdem de diñler. Eger bir taraftan muhterem edîbler, muharrirler, edebî, 'ilmî, fennî makâleler yazub tursalar ve ikinci taraftan istifâdege muhtâc zatlar küñillenüb okur olsalar “Şûra” üziniñ meslekî özrinde makşadına irişmiş olur.

Şahşiyâtdan ve ğarazârdan şâf olmak şartı ile millet menfa'ati arzusuyla yazılmış makâle ve fikrler için “Şûra” bitleri her vakt açıkdır. Kâ'idesi ile olan intikâdlarnı “Şûra” teşekkür ile kabûl ider ve böyle huķûkdan kendisi de müstefid olur.

Ve minallahi't- tevfiķ

Rızâeddin bin Faḥreddin

(1/1, 1908)

Meslek ve Maksat

Hak Tealanın yardımıyla Şûra dergisini yazmaya ve düzenlemeye giriştik. Şûra'nın amacı gücü yettiği kadar Rusya Müslümanlarının mutlulukları için hizmet etmekten ibaret olup maksadı da okuyucularını memnun etmek için sabır ve gayret göstermektir.

Şûra; milletin ilim ve irfanını geliştirmek için meşveret meclisi olacaktır. İsteyenler bu mecliste konuşur isteyen de dinler. Muhterem edipler edebî, ilmî, fennî makaleleri yazıp yararlanmak isteyen kişiler okumuş olsalar Şûra amacına ulaşmış olur.

Kötü amaç taşımamak şartı ile milletin çıkarı amacıyla yazılmış makale ve fikirler için Şûra sayfaları her zaman açıktır. Kuralı olan eleştirileri Şûra teşekkür ederek kabul eder ve böyle anlaşmadan kendisi de yararlanmış olur.

Başarı sadece Allah'tandır.

Rızâeddin bin Faḥreddin

(1/1, 1908)

ای محرر³² !

(اوز لهجه مزده)

قانچه طارتساڭ ای محرر سوزنی چیت تل سیبینه

تل یاصالماس گر طوغان سوز یاتماسا اوز ایبینه

آلساڭ آل سوزلرنی چیتدن حرف لرگه بیرمه یول

کر تمه بر چیت لهجهدن حرف لهجه مز ترتبینه

حرف لر تبدیل ایتب چیت لهجه دن آلماق ادات

بل مسا ویدر بنسای روحمز تخریبینه

تل وجود سوزلر بدنذر صرفی و ترکیبی روح

مقصدک گر خیر ایسه قوی تیمه تل تر کیبینه

سوت ایمشکان همدمدر قان انیسمدر تلم

جان بیرب کونمم حریم وصلدن تغریبینه

مدعیلر رده گر یتسمه سزم دلیل

تککم کوز یشلرم یتسون آلا ر تاءدیبینه

کرشن اینلکلرده یاقساڭ بر قراتن بولماس آق

انجی آلماسالردا بولماس زشت روغا زیب رو

*بولسا آق بار ماقالرک نچکه قولاغک آل قولاق

seyh sadiddin *آلتون آقاسزدا سین کورکوم یوزوکسزده صاو

تل واتب ه تیل > لرنی قاتدک، برطاتب کورنینه تم

بیر گانک بر بولغانق صو سالغانک واتق سبو

قوی طبیعت حکمن ایتسن - شول تکامل، شوندا یه م

³² (1/3, 1908)

!کوتکانک بلکم دیل در؟..باق دیل آدکھ... بو

Dermend

EY MUHARRİR

(Üz lehcemizde)

Qanqa tartsañ ey muharrir süzni çit til sibebine
Til yaşalmas ger tuğan süz yatmasa üz eybine
Alsañ al “süz”lerni çitden “harf” lerge birme yul
Ger time bir çit lehceden “harf” lehcemiz tertibine
“Harf” ler tebdil itib çit lehceden almak “adat”
Bil mesâvidir benay ruhumuz tahribine
Til vücûd süzler bedendir şarfî ve terkibî ruḥ
Maqşadıñ ger hayr ise quy time til terkibine!

Süt imişken hemdemimdir qan enisemdir tilim
Cân birib künmüm harim vuşaldan tağribine
Med’iyler ridane ger yetmese süzüm deyl
Tükkenim küz yaşlarım yetsün alar ta’ dibine

Kreşin inliklerde yaqsañ bir qara tün bolmas ak
İnci almasalar da bulmas zeşt ruğa zibru
“Bulmas aq barmaqlarıñ neçke qulağıñ al qulaq
Altun alqasız da sin kürküm yüzüksiz de şaluv”

Til vatıb “til”lerni qatdañ, bir tatıb kör nindi tem:
Bir geniñ bir bulğanuq şu şalganıñ vatıq sebu
Quy tabi’at hükmen itsün şul tekâmül, şunda yem!

Kütkeniñ belkim “delil” dir? -bak delil: aldıñda... bu

Dermend

•İki mısra Şeyh Sa’did’den alınmıştır.

(1/3,1908)

EY YAZAR

(Öz Lehçemizde)

Ne kadar tartsan ey yazar sözünü yabancı dil sebebine,
Dil yapılmaz ana sözler olmasa kendi ayıbına,
Alırsan al sözlerini yabancıdan, harflere verme yol.
Uydurma bir yabancı lehçeden harfi lehçe düzenimize.
Harfleri değıştirip yabancı lehçeden almak adet,
Bil kötölüktür benay ruhumuz tahribine.
Dil vücut sözler bedendir dil bilgisi ve terkibi ruh,
Amacın eğer hayır ise koy deme dil ter kibine.

Süt emdiğim dostum kan arkadaşımıdır dilim.
Can verip beklemem diken kavuşmadan gönderilmeye
Med’ılar reddete ger yetmese sözüm delil
Döktüğüm göz yaşlarım yetsin onlar ta dibine

Kreşin çitlerinde yaksan bir kara tün olmaz ak
İnci almasalar da olmaz saz uygun
“Olsa ak parmakların narin kulağını al kulak
Altın küpesiz de sen güzelim yüzüksüz de çıkarıyorsun”

Dil bozup “dil”lerini civardan, bir tadıp gör nasıl tat
Aynı zamanda bir bulanık su salanın kırık testi
Koy tabiat hükmünü etsin şu gelişme

Bekle belki “delil” dir? -bak delil: önünde... bu

Dermend

• İki mısra Şeyh Sa’dî’den alınmıştır.

(1/3,1908)

Til ve İmlâ Mes’esi

Türkiye muharrirlerini yarum ‘asr kadar işğâl itmiş ulan til ve imla mes’eleleri şimdi bizlere de kelüb yetdi. Gazetelerde bu toğrıda her vakt makaleler yazılma, edebî cem’iyetlerde süylenedir. İmlâ hakkında ulan fikrler, mülâhazalar pek küb ise de cüz’iyyâtlardan bir kadar küz yumulsa mes’eleni iki meslek üzrine haşr itmek mümkündür. Biri her süzni işidildiği kibi yazmak mesleki olub ikincisi de hayli kâ’idege kıyalmış ve bu küne kadar birçok ‘ilmî kitâblar neşr idilmiş iski resmni şaklamak meslekidir. Ölgisini küsterir için misâl tabmak müşkildir. Zirâ küb süzler vardır ki süylenmekleri hakkında bir ka’ide ve itrâd yokdır. Binâenaleyh imlalarda şuna tâb’i ulmak lâzım kelür. İkincisine ise Şemse’-d-din Sâmî Beg ve anıñ eserleri ulan Kâmûs-ı l-â’lam ve Kâmûs-ı Türkî kibi ‘ilmî fennî eserlerini küstermek mümkündür.

Ölgi meslek şâhibinin delilleri ise her süzni işidildiği kibi yazmak ügrenir için kolay, diyürler. Bu noktadan uşbu mes’ele hakkında bir diyecek yuk. Diyecek yer şundadır ki: Kimlerniñ şiveleri aşl tutulunur? Bir yerde ulan halkı aşl tutub da başkalarını anlara iyertmek hakkında sebep tabmak müşkül, bundan üstün eger de bir halk süyleşmegi aşl tutulsa başkalar için çitünlik hemişe bâki ulaşacaktır.

Şuñ meslek şâhibleri: “Mâdem ki her bir halk telaffuzuna muvâffak keleşek bir kâ’ide henüz meydanda yukdır. Bu taķdirçe hayli hîdmet itmiş ve kübleriniñ ma’lûmı olmuş fâ’ideli bir imlânı buzmak “hâtun kulaķını utğa yak” misâline maşdâķ olur idi diyorlar.

İmlânı işidildiği kibi yazmak tarafdârlarından biri de “Keçmir” kıriyesinde imâm ve müderris ‘Abdullah Efendi ulub bu müddeâsını isbât itmek hakkında

“Yıldız” gazetesine bir makâle yazmışdır. Bunu ise biz okuduk ve başkaları da okumuş ulesalar kerek. İşte şuna karşı Bubi şâgirdlerinden Cemâleddîn Efendi bir bend yazub idârege kündermişdir. Biz ise fikr hürliğine hürmet yüzünden şul makâleni bunda derc idemiz. İşte makâle budur:

Yıldız’ın 420 nci numirında ‘Abdullah Elkeçmirî nâmında bir hâzret “til ve yazuv” serlüheli uzun bir makâle yazub hayli vâkıtdır nebr ve unudulub turgan til ve imlâ mes’elesin kuzgâtdı. Min de şul münasebetiyle bu yerde bir niçe süz yazargâ mecbur buldım.

Min til ve imlâ mes’elesiniñ birisinden birisi tiren ve ve niçe iki mes’ele uldığını ve binâen’aleyh bu toğruda müstaķil bir fikr ‘arz itmekçün târih ve ‘ilm elsine mütehaşış ya’ni “filalog” bulmak lâzımdır diye bildigimden “til ve yazuv hakkındağı fikrim bu...” diyüb elbette eyte almıym. Şulayuk minim makşadım: til ve yazuvları küb yazuvçılarımız tarafından destûr tutulğan ve halkımız arasında üteden berü “filalog” ve “pidağog” lık ile isimleri çıkğan bir niçe zatnıñ esâs fikrlerini muhâkeme ve tenkîdke de kerşü tügildir. Beni şaşırgan nerse:

Bizde til ve imlâ için kaygıruvçılarınıñ artık kübliği ve hatta her bir gazete ukurlık Tatarnıñ bu toğruda üzine bir fikri buluy ve her bir ‘Abdullah hâzretniñ nüfûsı milyonlar ile şanalğan bir millet için çay yanındagına üzine mahşûş bir imlâ yaşab şunu alga sürüydir.

Bik kızık bit! Bizde bik kirekli, bik tiyüşli ve bik mevsimli hatta milletniñ bütün hayât ve bekâsı şuna kilüb tirelgen bir mes’ele bulsa, ya ul bütünley küşe’ ihmâlde yata: Anıñçün bir de baş vaıtlımıy anıñ hakkında ehli nâ ehli tavışın tanın çığarmıy. İndi niçük de bir ul mes’ele başın küterse anıñ hakkında bütün Tatar kayğıra. Sâde kaygıruvgına tügil: Kübsi hiç ańlamadıkları ve bunuñ ehli olmadıkları hâlde mes’eleniñ içine kerüb güj kitireler. Ve bunuñ neticesi ularak bizde eñ ansat ve yingil işler çuvalub matlûb ve muvafıķiyet hâşıl bulmıyça kâla.

‘Abdullah hâzret til hakkında: “Tilimizni Tatarçalaşdırıyķ, esenleşdiriyķ, mümkün kadar “Arabî ve Farisî süzler kuşmıyķ ”di. Anıñ bu süzi elbette bir kadar yullı. Şuñra ul imlâ mes’elesine küçüb bu tuğrıda bütünley saţhî fikrlerge kerüb kite. Ul tuţtuğrı “niçük işitilse şulay” yazargâ yazargâ tiyüş taĭa. Ya’ni imlâ için burada ka’ide falân kirek tügil. Ağızdanni çıkđı şunu yazargâ kirek diyüb bara. Sizemsiz? ‘Abdullah hâzret imlâ mes’elesin yingil gine ĥal itmekçi bulub hiçbir milletniñ mekteb

ve edebiyâtında kabûl ve tatbîk idilmegen ve idilüy mümkün bulmağan nibr fikrni dermeyân ite!..

‘Arab, Rus ve hatta Fransız tilleriniñ mübâdîsini olsun ügrenüb bilüvçiler aramızda mezbûldur. İşte bunlar cümlesi şâhiddir ki: bu mu’teber tillerniñ cümle elfâzı gayr kabûl ta’yîr kavâ'id ile mazbûtdır.

Zâten beyne'l-milel tillerniñ mükemmelliyeti de şul fâ'idelerniñ kübliği ile mütenâsibdir. Hûlaşa: bir tilni kavânîn-i şarfiye ve naḥvîye ve kavâ'id kitâbet ve imlâ niḳadar kıssa ul til bir de kısalımı belki şul nisbetde kiñâyedir.

Min üzüm Qazan ğubirnasiyniñ merkezinde bir avılda tıram. Ğubirnasizniñ türlü yağında ve türlü oyazlarında bulğanım bar. Qazan'niñ üzinde de küb yıllar tırdım. Şunıñçün eyte alamın ki: eger de ‘Abdullah ḥazretlerçe “ışidilgençe yazuv” uşûlen kabûl ider olşak bir Qazan ğubirnası içün yüzlerçe ve ihtimâl ki miñlerçe imlâ kullanmak icâb ideçekdir. Mesala: bizden un biş yigirmi çağrım şimâl şarkige kidilse bizde: “etkey, enkey, abıztay, şulay, bulay, indi, bulğaç, bargaç” diyüb eytüle tırgan lafzlarnı anda: etkiy, enkiy, abıztıy, şulıy, bulıy, endi, bulğas, bargas” diyüb süyleşeler. Hem de bizden 20 30 çağrım aralarında ğarb cenûbiga taba bulğan avıllarda: “ev, zeve (yağa ismi), küvende, küremek, tümek, evmek, sevmek, ülinmek” diyüb telaffuz idilgen süzleriniñ avıllarda: “üy, zuya, küyende, küyremek, küymek, tüymek, üymek, süymek, üyenmek” revişlerinde eytüle. Tağında bizden biz az şarkğa taba barılsa andağı Tatarlarda: ḥ, ħ, f ḥarfleri burada yok. H ve ħ urnına kaf ve f yerine de p ḥarfleri isti'mâl iteler. Mesela andağı abızıylar: “niḳal, Aḳmed Şapa! ḳatunıñ Patma yaḳşımı?” Diyüb süyliyer. (Bular El'ıyaz Ballah Ḥadâğada: “ḳadâ” diyler.) Qazan şehri ve Qazan artı Tatarları da bik küb süzni bizdegige başka tavış ile eyteler. Meselâ: biz “şuşı” diymiz. Alar anı “tuşı” diyler. Bizdegi edât istifhâm bulğan “mi” yaḥud “mu”nı alar ab açık “ma” itüb eyteler. Binâ'enaleyh bizniñ “şuşımı?” digilenmizni alar “tuşıma” diyler. ‘Abdullah ḥazret de maḳalesinde bizniñ “kibik” yerine “kük” dib yaza ve şübhesiz başkalarğa da şulay yazarğa ḳuşa. Bizde ise kük dib faḳat “semâ” ğa ve “mâvi tūs”ge eyteler.

‘Abdullah ḥazret “یوروب”, “طور”, kibilerni “یرب” ve “طر” rûşende yazuv tiyüş diyüb baytaḳ yazğandıñsun ‘Arablar da şulay işitilgenni gine yazalar dimeḳçi bula. Ḥayır ḥazret! ‘Arabçada imlâ Türkiye’degiden daha müşkil. Mesela: “ilm” şûretinde yazılğan bir lafznı yidi türlü uḳurğa mümkün. Ve ḥâlbûki ‘âdetde hiçbir ḥareke ‘âlâmeti ḳuyulmıyça yazıla. Bizniñ “tuz”nı ise bulsa faḳat iki türlü uḳurğa bula. Bu ḥâl şulayuk

Rus tilinde de bik zâhir. Rusçada udariniysiz³³ harfler burada uqulmadadıǵı hâlde yazıla.

Gerçi ğâyet ğarîb ve ba’îd³⁴ bulsa da imlâ haqqında her kim üziniñ bir fikrini ‘arz itüvge bütünley karşı tırmıymız. Faqat bunuñla gene qalmıylar. Belki: üzleri tarafındangına qabûl itilgen bir imlâ ile yazalar. Şunı mektebde millet balarına ügreteteler. İşte bu hâl hiçbir milletde kürilmegen faqat bizim Tatar ‘ağıllı başlarına maşşûş bir mübâletsizlik ve bik zur münâsebetisizlikdir. Mesela bizniñ ‘Abdullah hażret: ezelden berü aħritâ’ ile yazulub kilgen ve bunça ‘asırlardan berü hiçbir üdebâ ve ‘ulemâ-ı elbine üzgerge almağan: “dost” ve “dürüst” süzlerini yeb yengil gine: “dus” ve “dürüs” ruşende yazub şulay tiyüşülgeni i’lân kılğan kibik ihtimâl Ruslardan da: “vidümeſt” “oktabrist”lerni eytülgençe “vidümeſ”, “oktabris” şüretinde yazargâ kirek diyüb du’avâ itüvçiler bulur ve belki isbât da iter. Lâkin hiçbir vaqıtta üzinden üzi şulay yazargâ aşkmaz; ve faqat üzi tarafındangına icâd ve qabûl idilgen bir nazariyyeni mekteb balalarına ders itib uquturgâ cesâret itmez. Zirâ: til ve imlâ her bir milletde ‘âdi kişilerniñ ta’arrızlarından şaklanurgâ tiyüş bir mülk ‘âli ve ‘umûmî diyüb bilinedir. İmdi bizge de bunı azraķ añlab bu toğruda tilegençe kılanuvdan şaklanurgâ bik vaqıttır.

“İmlâ içün qayǵıruvçılarnıñ kübligine ta’accüb item” dimişidim. İşte min üzüm de şul qayǵıruvçılarnıñ birisimen. Faqat şulqader var ki: küb kişiler hażırgı imlâmızniñ kıvanlığı ve tanılmavı içün qayǵırdıkları hâlde min imlâmızniñ bar kuşûrını anın bik küb türlü buluyın ve künden kün türlülenüyin tabam ve şunıñçün qayǵıram. Min: imlâmızniñ teraqqî ‘ulûm ve ta’ammüm ma’ârifke mani’ bulur derecede ağır buluvına hiçbir dürlü kanâ’at hâşıl ite almadım. Hatta ba’zan bu fikirni ta’bîr afv buyurulsun-bir şarlatanlıqğa haml kılub taşlıym.

Zan idersem bizde tevcîd imlâğa ehemmiyet birüvçi az. Çünkü buña qadar bunıñ ciddi bir teşebbüs kürilmedi. Hem de eñ mu’teber yazuvçılarımızdan şanalğan ba’zı muħarrirler imlâlarını hemân de bir yulğa şalmıylar. Hatta ba’zıları: eñ qadirli eserlerinde kitâbnıñ ismini tışķı yaqda bir türlü ve iç tarafda ikinçi türlü yazub: “Tatarça’da tilegençe yazargâ yarıy...” digen ma’nini añlatub turalar.

³³ Darbe

³⁴ Uzak

Ba'zılar tevcîd imlânın ehemmiyetin taqdîr itdikleri hâlde bunu elige irterek tabalar. Bu fikr elbette bir derece doğrudur. Zirâ mürûr zamân ile bik küb şîvelerge ayrılıb baytağ uşûl ve esâsları unutulğan, iktizâi zamân ve elcay mekân ile arasına bik küb 'Arabî ve Fârisi süzler kaşısub ahenk tabî'i ve şedâî melisini yuğaltқан ve bunça 'aşırlardan berü niğadar menba'-ı 'ilm ve edeb- ü mahfil ulemâ ve üdebâ olan yirlerde bile hiçbir kâ'ide ve şerâit tahtına kerüb bitmegen bir tilni zabt ve tanzîm eylemek yengil bir şey degildir. Faqat bu taqdîrde: bunın vaqti kilgençege kadar mekteb balalarına bir mu'ayyen imlâ ügretmeske ve alarnın bik küb yañlışlarını kızıl kara ile şızmaska doğru kiledir. Çünkü alarğaına tügil, mekteb-müntehisi ulan büyük zâtlarğa ve uluğ muharirlerge de yüz türlü imlâ ile yazarğa cevâz birile ve her bir kitâb ve gazetelerge qaralsa anda başkasında bulmağan yaña bir imlâ kürüledir.

Şimdilik: imlâlarını birleştürv mümkün bulmasa, kübeytûv ve türlülendirüvden tıluv mümkündür. İmdi hiç ulmazsa buña meydân virmezge tiyüş. ihtimâl ki bunu kemâlât hesâb idenler ve bunın beraberine mükâfât ümîd eyliyenler bardır. Faqat añlamalıy ki: tahrîb- i harâbât ile meşğûl ulmağ kamâlat degil rezâlet ve bunın karşılığı da mükâfât degil mecâzâtıdır.

Cemâleddîn Velîdof "Apas" 1/8-10, 1910.

AKTARMA

Türkiye yazarlarını yarım asır kadar meşğul etmiş olan dil ve imla meselesi şimdi bizlere de geldi. Gazetelerde bu konuda her zaman makaleler yazılıyor, edebi topluluklarda konuşuluyor. Yazım hakkındaki düşünceler pek çoktur. Önemsiz olanlara biraz göz yumulursa sorunu iki yonteme ayırmak mümkündür. Biri her sözü işitildiği gibi yazmak yontemi, ikincisi de fazla kurallı ve bugüne kadar birçok ilmî kitaplar yayınlanmış eski şeklini koruma yontemidir. Birincisinin örneğini göstermek zordur. Çünkü çok sözler vardır ki söylenişleri hakkında bir kural yoktur. Buna rağmen yazımlarda buna bağlı olmak gerekir. İkincisine örnek olarak ise Şemseddin Sami Bey ve onun eserleri olan Kâmûsu'l-â'lam ve Kâmûs-ı Türkî gibi ilmî fennî eserlerini göstermek mümkündür.

Eskiye isteyenler her sözü işitildiği gibi yazmak öğrenmek için kolay yontem diyorlar. Bu noktada bir diyecek bir şey yok. Diyecek yer şundadır ki: Kimlerin şiveleri üstün tutulur? Bir yerde olan halkı üstün tutup da başkalarını onlara tabi tutmak

için neden bulmak zor. Bundan da önemlisi eğer bir halk konuşması üstün tutulursa başkaları için zorluk her zaman sonsuza dek olacaktır.

İkinci yöntemi savunanlar “Madem ki halk konuşmasında başarılı olacak bir kural henüz meydanda yoktur bu anlamda fazlaca hizmet etmiş ve çoğunun bildiği yararlı yazımı bozmak “hatun kulakçını³⁵ ateşe at” örneğine uyar” derler.

Yazıyı işitildiği gibi yazma yandaşlarından biri de “Keçmir” köyünde imam ve müderris Abdullah Efendi olup bu iddiasını kanıtlamak için “Yıldız” gazetesinde bir makale yazmıştır. Bunu biz okuduk ve başkaları da okumuş olsa gerek. İşte buna karşı Bubi öğrencilerinden Cemalettin Efendi bir bent yazıp idareye göndermiştir. Biz ise düşünce özgürlüğü yüzünden o makaleyi burada yazıyoruz. İşte makale budur:

Yıldız’ın 420. sayısında Abdullah Elkeçmirî isminde bir hazret “dil ve imla” başlıklı uzun bir makale yazarak uzun zamandan beri unutulmuş dil ve yazım sorununu uyandırdı. Ben de bu nedenle bu yerde birkaç söz yazmaya mecbur oldum.

Ben, dil ve yazım sorununun birbirinden derin ve hassas iki sorun olduğunu ve bundan dolayı bu konuda bağımsız bir düşünce sunmak için tarih ve dil biliminde uzman yani “filolog” olmak lazımdır diye düşündüğümden “dil ve yazma hakkındaki düşüncem bu...” diye elbette söyleyemiyorum. Aynı şekilde benim amacım dil ve imla için çoğu yazarımız tarafından izin verilen ve halkımız arasında öteden beri “filolog” ve “pedagog” diye isimleri anılan birkaç kişinin düşüncelerini yargılamak ve eleştirmek değildir. Beni şaşırtan şey: Bizde dil ve yazım için endişelenenlerin çokluğu ve hatta her gazete okuyan Tatar’ın bu konu hakkında kendine ait bir düşüncesinin olması ve Abdulllah hazret gibi nüfusu milyonlar olan bir millet için bir yazım yapıp bunu öne sürmesidir.

Pek ilginç pek! Bizde pek gerekli hatta milletin bütün yaşam ve devamlılığı buna bağlı bir mesele olsa sonsuza kadar önem verilmez. Onun için kafa patlatılmaz onun hakkında ses çıkarılmaz. Şimdi nasıl bu hakkında bütün Tatarlar endişeleniyor. Sadece endişelenme değil. Çoğu hiç anlamadıkları ve bunun ustası olmadıkları hâlde sorunun içine girip güçlük çıkarıyor. Ve bunun sonucu olarak bizde en basit işler çoğalıp istenilen başarıya ulaşmadan kalır.

³⁵ Şapkanın kulaklarını kapatan kısmı.

Abdullah hazret dil hakkında “dilimizi Tatarcalastıralım, iyileştirelim, mümkün olduğu kadar Arapça ve Farsça sözler katmayalım” dı. Onun bu sözü elbette doğru. Sonra o yazım sorununa eğilip bu doğruda tamamen yüzeysel düşüncelere dalıyor. O dosdoğru “nasıl işitilse öyle” yazmak gerek. Yani yazım için kural falan gerekli değil. Ağızdan çıkanı yazmalı diyor. Düşüncesiz Abdullah hazret imla sorununu basitçe halletmek isteyip hiçbir milletin okul ve edebiyatında kabul edilmeyen ve onaylanmayan ve onaylanması mümkün olmayan uç düşüncesini ortaya atıyor. Arap, Rus ve hatta Fransız dillerinin ortaya çıkışını olsun bilenler aramızda pek çoktur. Herkes şahittir ki bu saygın dillerin tüm sözleri gramer ile düzgündür. Zaten uluslararası dillerin mükemmelliği de bu yararlarının çokluğudur. Kısaca bir dilin dil bilgisi kuralları ve yazım kuralları ne kadar azsa o dil daralmaz belki de o ölçüde genişler.

Ben Kazan’ın merkezinde bir köyde oturuyorum. Merkezin türlü taraflarında ve türlü ilçelerinde bulunmuşluğum var. Kazan’da uzun yıllar durdum. Şunun için söylüyorum ki eğer Abdullah hazret gibi “işitildiği gibi yazma”yı kabul edersek bir Kazan merkezi için yüzlerce ve olasılıkla binlerce yazım kullanmak gerekecektir. Mesela bizden on beş yirmi kilometre kuzeydoğuya gidilse bizde “etkey, enkey, abıztay, şulay, bulay, indi, bulgaç, bargaç” diyerek söylenen sözleri orada: “etkiy, enkiy, abıztıy, şulıy, bulıy, endi, bulgas, bargas” diyerek söylerler. Bizden yirmi otuz kilometre aralarında güneybatıya doğru olan köylerde “ev, zeve (taraf adı), küvende, küremek, tümek, evmek, sevmek, ülinmek” diyerek telaffuz edilen sözlerimiz köylerde “üy, zuya, küyende, küyremek, küymek, tüymek, üymek, süymek, üyenmek” telaffuzlarında söyleniyor. Daha da bizden biraz güneye doğru gidilse oradaki Tatarlarda Һ, Һ, f harfleri yok. Һ ve Һ yerine ҡ ve f yerine de p harflerini kullanıyorlar. Mesela oradaki ağabeyler “nikal Akmed Sapa katunun Patma yakşı mı?” diyerek konuşuyorlar. (Bunlar Elyaz Ballah Hada’ya da “Қada” diyorlar.) Kazan şehri ve Kazan Tatarları da pek çok sözü bizdekinden başka ses ile söylüyorlar. Mesela biz “şuşı” diyoruz. Onlar ona “tuşı” diyorlar. Bizdeki soru edatı olan “mi” veya “mu” yu onlar apaçık “ma” diye konuşuyorlar. Dolayısıyla bizim “şuşımı?” dediğimize onlar “tuşıma?” diyorlar. Abdullah hazret de makalesinde bizim “kibik” yerine “kük” diye yazıyor ve şüphesiz başkalarına da öyle yazmayı buyuruyor. Bizdeki gibi kük kelimesini gökyüzü ve mavi rengi için kullanıyorlar.

Abdullah hazret “يورو yürüb”, “طوز tuz” gibileri “يرب yerüb” ve “تز tuz” şeklinde yazmak gerek diyerek uzun uzun yazdıktan sonra, Araplar da böyle işitildiği gibi yazıyor demek istiyor. Hayır hazret! Arapçada yazım Türkiye’dekinden daha zor. Mesela ‘ilm biçiminde yazılan biz sözü yedi türlü okumak mümkün. Ve gelenekte hiçbir hareke işareti koyulmadan yazılıyor. Bizim “tuz” ise olsa olsa iki türlü okunur. Bu durum aynı şekilde Rus dilinde de pek açık. Rusçadaki vurgusuz harfler okunmadığı hâlde yazılıyor.

Gerçi gayet garip ve uç olsa da yazım hakkında kimsenin düşüncesini arz etmesine tamamen karşı durmuyoruz. Fakat yine bununla kalmıyorlar. Belli ki kendileri tarafından kabul edilen bir yazım ile yazıyorlar. Bunu okulda çocuklara öğretiyorlar. İşte bu durum hiçbir millette görülmeyen fakat bizim Tatar alimlerine özgü bir dikkatsizlik ve pek büyük münasebetsizliktir. Mesela bizim Abdullah hazret, ezelden beri ebediyete kadar yazılmış ve bunca asırlardan beri hiçbir edip ve dil alimlerinin değiştirmedeği “دوست dost” ve “درست dürüst” sözlerini yepyeni “دوس dus” ve “درس dürüs” şeklinde yazıp böyle denilmesini ilan eder gibi ihtimal Ruslardan da “vidümešt”³⁶ “oktabrist”leri³⁷ söylerken “vidümes”, “oktabris” şeklinde yazmak gerek diyerek iddia edenler olur ve belki ispat da eder. Ama hiçbir zaman kendi kendine böyle yazmaya acele etmez. Fakat kendi tarafından icat ve kabul edilen bir teoriyi okul çocuklarına ders olarak okutmaya cesaret edilmez. Çünkü dil ve yazımı her millette sıradan kişilerin saldırılarından korumak gerekir. Değerli ve umumi diye bilinmelidir. Şimdi bizim de bunu istediğimiz gibi anlayarak hareket etmeden önce uzun süre düşünmemiz gerekir.

Yazım için endişelenenlerin çokluğuna şaşıyorum, demiştim. İşte kendim de bu endişelenenlerden biriyim. Fakat öyle ki çoğu kişi şimdiki yazımın başarısı ve tanınması için endişelendikleri hâlde ben imlamızın çeşitlenmesini kusurlu buluyorum ve bunun için endişeleniyorum. Ben imlamızın yükselen bilimler ve ilerleyen eğitime engel olacak derecede sıkıntılı olduğunu hiçbir şekilde düşünmedim. Hatta bazen bu düşünceyi -deyişi af buyrulsun- bir şarlatanlığa yükleyip reddediyorum.

³⁶ Kayıt, liste beyan.

³⁷Rusya’da 1905 yılında kurulan meşrutiyetçi parti taraftarlarına verilen isim.

Zannedersem bizde doğru imlaya önem veren az. Çünkü şimdiye kadar bunun için ciddi bir girişim görülmedi. Üstelik en saygın yazarlarımızdan sayılan bazı muharrirler imlalarını daima doğru yola sokmuyorlar. Hatta bazıları en değerli eserlerinde kitabın ismini dış tarafta başka şekilde iç tarafta başka şekilde yazarak “Tatarcada dilediğimiz gibi yazabiliriz...” denilen maniye anlatıyorlar.

Bazıları doğru imlânın önemini takdir ettikleri hâlde eskiye daha öncelere gidiyor. Bu düşünce elbette bir derece doğrudur. Çünkü geçen zamanla pek çok şiveye ayrılıp kökü ve esasları unutilan, belirsiz zaman ve mekân arasında pek çok Arapça ve Farsça sözler karışmıştır. Doğal uyumu ve sesini kaybeden ve bunca asırdan bilginler ve edebiyat alimlerinin bile hiçbir kural koyamadığı bu dili idare altına almak ve düzenlemek yeni bir şey değildir.

Fakat bu durumda bunun zamanı gelinceye kadar okul çocuklarına belli imla öğretmek ve onların pek çok yanlışlarını kızıl kara ile çizmek doğrudur. Çünkü sadece onlara değil, okul mezunu olan büyük kişilere ve büyük yazarlara da yüz çeşit imla ile yazmaya izin veriliyor. Hangi kitap ve gazeteye bakılsa orada başkasında olmayan yeni bir imla görülüyor.

Şimdilik imlaları birleştirmek mümkün olmasa da çoğaltmak ve çeşitlendirmekten yasaklamak mümkündür. Şimdi hiç olmazsa buna meydan vermemek gerekir. İhtimal ki bunu yetkinlik sayanlar ve bunun beraberinde ödülü ümit edenler vardır. Fakat anlamalı ki bozulanla, eskiyenle meşgul olmak fazilet değil rezalet. Bunun karşılığı da ödül değil cezadır.

Cemaleddin Velidof “Apas” 1/8-10, 1910

YAŞIL YAFRAKLAR

Nebâtât ya'ni üsemlikler kirekli azıkların, tamırları yardımı bilen cirden alub üsdiklerin her kim bile indi; tamırın üzme, ağaç kurır ... tamır caydı indi üser... diyler. Ama küb kişiler ağaçların yeşil yafraqların, ülenlerniñ yeşil kılıkların, nebâtâtdan artık bir nerse dib isablıylar. Faqat ağaçka maturlık birür içün ve maturlıqları bilen biz âdem balaların keyiflendirir içün gine diyüb bileler; lakin bu süz yañlıştır. Alar insanlar keyfi içüngine yaşıy turgan artık nerseler tügil belki bilâ'kis insanlarnıñ hayâtı şul yafraqlarnıñ hayâtına bağılıdır.

Âdem balaları yeşil yafraqlarnıñ hıdmetin bilmey bik küb zamânlar, küb 'aşırılar kiçürdiler. Faqat bundan yüz yıl muqaddem Perestli isminde bir 'âlim birinçi mertebe ularak yeşil yafraqlarnıñ hıdmetlerini keşf itdi.

Yafraqlar nebâtâtınñ in mühim â'zâlarındandır. Yafraqlar nebâtâtınñ tamaqlarını tıydırıp hayâtlarını şaklab turalar. İştimeseñiz bir üleniñ yeşil kılıklarını ve yafraqlarını üzüb alub yalnız şabağın gına qaldırınız, qalğan şabak şunduk şiñer nihâyet kurub üler.

Ma'lûmdır ki, ağaçlar hem kömirler yangan vâkıtda hem âdemler ve hayvânlar tın birilgende, tın alurğa yaraksız, içine batқан cân iyesin tınçıka durub ületürüvçi hâmiız karbon isimli zehirli bir gaz çığadır. Yer yüzinde niçe yüz miñ yıllardan birli yaşab kilgen milyonlarça hayvânât, şâf havâ-i nesîmini teneffüs ite hâmiız karbonğa ilendürib biterler idi de teneffüs ider içün şâf havâ kalmadığından her cân iyesi tınçgur idi. Bu uluğ belânıñ kilmevi şul yeşil yafraqlar sâyesindedir. Çünki yeşil yafraqlar havâdağı hâmiız karbonnı tahtıl idüp, ya'ni müvellidülhumûza ve (karbon) kömür maddesine ayuralar da müvellidülhumûzasın tışğa çığarub, karbon mâddesi ile nebâtâtı tıydırub simirtüb üsdireler. Ağaçlarda kömürniñ küb buluvı muna şundandır: Berengi krahmalinde çögindirniñ şikerinde de kömür mâddesi bardır. Çünki şiker digenmiz aq tıslı temli bir kömürginedir.

Nebâtâtınñ kübrek aşaganı kömürdir. Lâkin kömürni yafraqlarnıñ yardımı bilengine havâdangına alalar. Bir bankağa uturtulğan gülni qadar zur bulub üsede bankağağı tufraq hıç kimivmi diyürlük, şul kübi tura! Çünki ul gül, kübrek azuvğın üy içindegi kişilerniñ tın virüvinden hâşıl bulğan hâmiız karbondan alar.

Nebâtâtınñ yeşil yafraqları hâmiız karbonnı tahtıl itüvin kâmil ahtlamak içün túbendegi biñil tecribe kılub karañız: bir tıçkanı tutub aluñız da bir piyâle qalpak (fânûs) astına yabub koyıñız tıçkanıñ teneffüs idüvi sebebli qalpak içindegi şâf havâ,

hâmiż arbona ilenür ve hâmiż arbon tın alurğa yaramadığınan tııan tınığub üledir. Eger de şulu alpa astına tııan bilen birge yaşıł yafraklı bir gül de koysanız ikevi de bayta vaıtlar yaşarlar. Bu tecribeden, hâmiż arbonnı gül talıl idüb, müvellidülhumûza ve arbona ayurıb müvellidülhumûzasın tııana teneffüs iterge birüb üzi ise arbonın yutub tırdıı alaşıladı; eger de hâmiż arbon talıl idilmese idi tııan kübke barıay üler idi.

Ali Refiof

4/111, 1911

YEŞİL YAPRAKLAR

I

Nebatat yani bitkilerin, gerekli yiyecei köklerinin yardımıyla yerden alıp büyüdüklerini herkes bilir. Kökünü koparma, aa kurur, kök saqlamsa aa büyür, derler. Ama çou kişı aaların yeşil yapraklarını ve otların yeşilliini bitkiden bağımsız bir şey diye düşünür. Fakat sadece aaca güzellik vermek için ve güzellikleriyle biz insanoğullarını keyiflendirmek için diyorlar. Ama bu söz yanlıştır. Onlar sadece insanların keyfi için yaşıayan gereksiz şeyler deil, belki tersine insanların hayatı bu yaprakların hayatına baqlıdır.

İnsanoğlu yeşil yaprakların hizmetini bilmeden pek çok zamanlar, asırlar geçirdi. Fakat bundan yüz yıl önce Perestli adında bir alim ilk defa olarak yeşil yaprakların hizmetini keşfetti.

Yapraklar bitkinin en önemli üyelerindendir. Yapraklar bitkinin besleyip hayatlarını korur. İnanmazsanız bir bitkinin yeşil görüntüsünü ve yapraklarını keserek alıp yalnız gövdesini bırakınız. Kalan gövde hemen gücünü kaybeder, sonunda kuruyup ölür.

Malumdur ki aalar ve kömürler yandıı zaman insanlar ve hayvanlara nefes verdiğinde, nefes almaya uygunsuz içe bulaşan ruhu yavaşça öldüren asitli karbon isimli zehirli bir gaz ortaya çıkar. Yer yüzünde nice yüz bin yıllardan beri yaşıayan milyonlarca hayvan temiz sabah havasını soluyor. Asitli karbonu soluyup ölürlerdi. Nefes almak için saf hava kalmadığından her canlı yok olurdu. Bu büyük belanın gelmemesi bu yeşil yapraklar sayesinde. Çünkü yeşil yapraklar havadaki asitli

karbonu çözümleyip yani oksijen ve karbonu ayırıp oksijeni dışarı verir. Karbon maddesi ile bitkiyi doyurup büyütür. Ağaçlarda karbonun çok oluşu işte bundandır. Patates nişastasında pancar şekerinde de karbon maddesi vardır. Çünkü şeker dediğimiz ak renkli lezzetli bir karbondur.

Bitkinin çoğu besini karbondur ve karbonu yapraklarının yardımıyla havadan alır. Bir kavanoza dikilen gül ne kadar büyürse büyüsün kavanozdaki toprak hiç azalmaz. Olduğu gibi durur. Çünkü o gül çoğu besinini evin içindeki kişilerin nefes verişinden ortaya çıkan asitli karbondan alır.

Bitkinin yeşil yaprakları asitli karbonu çözümlemesini yeterli anlamak için basit bir deney yapınız. Bir fareyi tutup alınız. Bir cam şişeye (fanus) altına koyup kapatınız. Farenin nefes alması nedeniyle şişe içindeki saf hava, asitli karbona asılır ve asitli karbon nefes almaya yaramadığından fare sessizce ölür. Eğer aynı şişe altına fare ile birlikte yeşil yapraklı bir gül koyarsanız ikisi de uzun zaman yaşar. Bu deneyden gülün asitli karbonu çözümleyip oksijene ve karbona ayırdığı anlaşılır. Oksijenini fareye nefes alması için verip kendinin de karbonu emdiği anlaşılır. Eğer asitli karbon çözülmeseydi fare çok geçmeden ölürdü.

Ali Refikof

4/111, 1911

4. SONUÇ

Şûra dergisinin yayınlandığı 1908-1917 yıllarında Kazan Tatarcası yazı dili henüz oluşma aşamasındaydı. Tatar Türkçesi ağız, içinde Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi unsurlarını barındırıyordu. Konuşma dilinin yazı diline aktarılması dil tartışmalarını beraberinde getirmiştir. İmla nasıl olacaktı ve hangi ağzın imlası üstün tutulacaktı? Kayyum Nasirî'nin mi peşinden gidilecek yoksa İsmail Gaspıralı'nın mı fikirleri takip edilecekti? Dergi bu tartışmaların yoğun yaşandığı dönemde çıkarılmıştır.

1920'li yıllara kadar Arap harflerinin ıslahı ve konuşma dilinin yazıya akartılması dilcileri ve halkı meşgul etmiştir. Kazan lehçesi, 1905 ihtilalinden sonra Çağatay ve Osmanlı unsurlarının ağırlıkta olduğu eski dilin yerini almaya başlamıştır. Tatarlar, nihayetinde Kiril alfabesini kabul ederek ve Tatarca unsurları yazı diline geçirerek tartışmaları azaltmıştır.

Bu çalışmada, kelimelerin Arap harfli imlasını göstererek 1908-1917 yıllarının Kazan Tatarcasını Şûra dergisi üzerinden anlamaya çalıştık. Alfabe ıslahından önce çıkarılan derginin dili anlatılmaya çalışılmıştır. Ses ve şekil unsurları gösterilmiştir.

1. Orijinal kelimelerin imlaları: عوام avâm “halk tabakası” 10/300, 1909 غادتلری gadetleri “âdetleri” 9/272, 1908 örneklerinde olduğu gibi alıntı kelimelerde orijinal imla daima korunmuştur demek yanlış olur.

2. Kelime başında y/c durumu: ييارمىشدر yibermişdir “göndermiştir” 1/5, 1908, şekliyle yazılmıştır. Oysa bugünkü Tatar Türkçesinde bu fiil ciber- şekliyle yazılır. Aşağıdaki örneklerde y/c ortak kullanımından bahsetmek mümkündür.

جيردن cirden “yerden” 4/111, 1911

يرده yerde “yerde” 6/176, 1908

цигел ciñel “kolay, hafif” 2/50, 1913, يىڭىل yingil “hafif” 1/9, 1910

циярға cıyarğa “yığmaya” 10/302, 1909

йыгулурға yığulurğa “yığılmaya” 13/402, 1909

циувчилар cıuvçılar “derleyenler” 10/300, 1909

3. Ü ünlüsü için hem ن ئوله ülen “ot” 4/113, 1911 hem de ن اول ülen “ot” 10/300, 1909 şekli vardır. Derginin imlasında hemzeli ü ünlüsüne sadece birkaç örnekte ratlanılmıştır.

4. Kelime başında k/h durumu: ياخشى yaqşısı “iyi” 2/46, 1910, يخشى yaḥşısı “iyi” 9/270, 1908 örneklerinde k/h ikiliği görünür.

5. Kelime içindeki ünlü gösterimi de net değildir.

قە رده شلرمنڭ kardeşlerimniñ “kardeşlerimin” 11/246, 1917

قە رده شلرمنڭ kardeşlerimniñ “kardeşlerimin” 5/141, 1915

يىل yıl “yıl” 9/272, 1908

يىل yıl “yıl” 9/271, 1908

6. Türk kelimesi, metinde hem vav ile hem de vav’sız yazılmıştır.

تورك Türk “Türk” 1/7, 1914

ترك Törük “Türk” 9/271, 1908³⁸

7. سانادى sanadık “saydık” 15/456, 1912. Bu tarihlerden itibaren s ünsüzü için genellikle sadece sin (س) kullanılmaya başlanmıştır.

8. Aşağıdaki örnekteki gibi f/p nöbetleşmesi görülmüştür.

تۇراقنى tufraqnı “toprağı” 6/176, 1908

توپراق toprak “toprak” 17/515, 1909

9. Eklerde ses uyumuna dikkat edilmemiştir.

روسجه Rusca “Rusça” 13/403, 1909

روسچه Rusça 24/763, 1912

آوگوستده avğustda “ağustosta” 5/140, 1915

تۇزاتدى tüzetdi “düzeltti” (1/19,1908)

10. Şûra degisinde çokluk eki olarak Tatar Türkçesindeki +nar/+ner şekli kullanılmamıştır.

بيñler biñler 6/176, 1908

³⁸ Törük ve Türk şeklinde okunabilir.

11. Yönelme hâlinde birlik yoktur.

چواشلرغه Çuvaşlarğa 9/271, 1908

چواشلره Çuvaşlara 10/300, 1909

12. Şimdiki zaman ekinde Osmanlı Türkçesinin özellikleri de görülmektedir.

دیور diyor “diyor” 9/271, 1908

طریشه لر tırışalar “çalışıyorlar” 15/461, 1909

13. Gelecek zaman eki günümüz Tatar Türkçesiyle aynıdır.

قالاچقلر kalaçaklar “kalacaklar” 6/176, 1908

بولاچاق bulaçak “olacak” 24/744, 1912

14. -ğan/gen eklerinde ekin ünlüsü gösterilir.

ایدک digen idik “demiştik” 4/113, 1911

قالغان ایدی kalğan idi “kalmıştı” 4/109, 1910

15. Vasıta hâlinde Kazan lehçesinin ve Osmanlı Türkçesinin özellikleri görülür.

طاملرلى بله ن tamarları bilen “damarlarıyla” 4/112, 1911

کلمه سیله kelimesiyle “kelimesiyle” 2/42, 1910

16. Soru edatı ise bazen ayrı bazen bitişik yazılmıştır.

یوقمی yokmı “yok mu” 2/46, 1910

خاتون می hatun mı? 2/46, 1910

17. Geniş zamanın olumsuzunda Osmanlı Türkçesinin etkisi görülmektedir.

اولماز olmaz “olmaz” 13/402, 1909

بولماس bolmas “olmaz” 1/3, 1908

18. -çAn ekinin ünlüsü kullanılmıştır.

اڭلاوچان añlavçan “anlayan” 5/141, 1915

ایتوچان itüvçen “eden” 5/141, 1915

19. Şahıs eklerinde Osmanlı Türkçesinin etkisi vardır.

قالدیرنیز kaldırınız “kaldırınız” 4/111, 1911

20. İmlada b/ v ikiliği görülmektedir.

ویره بیلورلر virebilürler “verebilirler” 15/461, 1909

بیرلمشدر birilmiştir “verilmiştir” 20/269, 1910

21. Aynı anlama gelen kelimeler farklı imlalarla yazılmıştır.

آغاچ ağaç “ağaç” 1/11, 1908

یغاچلار yığaçlar “ağaçlar” 6/176, 1908

آغزى ağız mı “ağz mı?” 15/456, 1912

اوزى avız mı “ağz mı” 15/456, 1912

قاتن مى kadın mı “kadın mı” 2/46, 1910

خاتون مى hatun mı “hatun mı” 2/46, 1910

ایمدى imdi “şimdi” 13/399, 1908

شیمدی şimdi “şimdi” 4/110, 1910

22. İyelik ekinde Osmanlı Türkçesinin etkisi görülür.

سوزلریمز sözlerimiz “sözlerimiz” 15/456, 1912

23. Emir çekiminde Ç.1.Ş ekinde ikilik görülmüştür.

کورسه ته يك körseteyik “gösterelim” 15/456, 1912

دیله لم diyelim 15/461, 1909

24. Sıfat fiil ekinde ikilik vardır.

اولان olan “olan” 1/1, 1908

اولمغان olmağan “olmayan” 10/300, 1909

25. Nazal n (ن) harfinin gösterilmesinde net bir kural yoktur.

آنك anın "onun" 10/301, 1909

آنڭ anıñ “onun” 6/176, 1908

26. Zamirlerde ikili kullanım görülmüştür.

بن ben 10/300, 1909

مين min “ben” 1/8, 1910

بنم benim 10/301, 1909

مينم minim “benim” 1/8, 1910

KAYNAKLAR

- Arat Rahmeti R. (1987). “*Makaleler*”, c.1, Ankara.
- Akpınar, Y. (2011). “Tercüman”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 40, 492-494.
- Çetin, Zaripova Ç. (2006). “Tatar Edebiyatının Gelişimi”, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, s.9, 1-19.
- Devlet N. (2002). “Tataristan Cumhuriyeti” Türkler Ansiklopedisi, c.20, 84-99.
- Devlet, N. (1996). “XX. Yüzyılda Tatarlarda Milli Kimlik Sorunu”, Belleten, LX. 191-202.
- Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara.
- Ergin, M. (2013). *Üniversiteler için Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- Gabain, A.V. (1995). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev.Mehmet Akalın, Ankara.
- Ganiyev E. F. (2000). *Hezîrgî Tatar Edebî Tili Süzyasalışı*, Kazan.
- Ganiyev, Fuat. A. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*, (akt. Özşahin, M.), Ankara.
- Göçmen, M. (2010). “Şûrâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.39, 235-236.
- Gusmanov, M.; Merdanov, P. (2014). *Şûra Jurnalının Bibliyografik Kürsetkiçi*, Kazan.
- İnan, A. (1991). “Dış Türklerde 50 Yıl Önce Yazı Dili Meselesi” Makaleler ve İncelemeler, 2, 187-190.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.
- Kerimoğlu C. (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*, Ankara.
- Kurat, Akdes N. (1954). “Kazan Hanlığı” DTCF Dergisi, XII, (3-4), 227-248.
- Kurat, Akdes N. (1965). “Tanıtmalar”, 23, (03/04), 257-282.
- Kurat, Akdes N. (1966). “Kazan Türklerinin Tanınmış Tarihçi ve Milliyetçilerinden Hadi Atlas”, Reşid Rahmeti Arat İçin, 352-362.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri karşılaştırmalı Grameri*, Ankara.
- Öner, M. (2001). "İslah Edilmiş Arap Alfabeti ve Huca Bedii'nin Derlediği Tatar Ata Sözleri", Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, "Üzbek Bayçura Özel Sayısı" c.X, 213-313.
- Öner, M. (2007). “Tatar Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, Ankara, 680-748.
- Öner, M. (2015). “Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü”, Ankara.
- Özkan, N. (2014). *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara.
- Taymas, Battal A. (1966). “*Kazan Türkleri*” Ankara.
- Tekin, T. (1989). “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, s. 5, c. 13, 141- 168.

Tekin, T.; Ölmez, M. (1999). “*Türk Dilleri*”, İstanbul.

Tekin, T (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara.

Toker, M. (2002). Tatar Türkçesi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi

Türkçe Sözlük, (2011). TDK, Ankara.

Törekçä-Tatarça Süzlek, (1998). İnsan Neşriyatı, Kazan-Moskova.

Türkoğlu, İ. (2000). *Rusya Müslümanları arasındaki Yenileşmenin öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul.

Türkoğlu, İ. (2022), “Kazan” TDV İslâm Ansiklopedisi c.25, 136-138.

Yusupova, A. (2020). “Tatar Alfabetinin Tarihi”, Türk Dünyasında Ortak Alfabe, 264-268.

Safiullina S. F., Zekiye Z. M. (2006). Hezîrgî Tatar Edebî Tîlî, Kazan.

İnternet Kaynakları

harita Orenburg rusya.jpg (950×650) (turkiye-rehberi.net) Erişim tarihi: 11. 06. 2021

http://www.statdata.ru/largest_regions_russia Erişim Tarihi: 14.10.2022

Osmanlıca Sözlük | Kamusiturki.com Erişim tarihi: 11.06.2021

Tatarca- Vikipedi (wikipedia.org) Erişim tarihi: 08.09.2022

Tatarca Sözlük (pauctle.com) Erişim tarihi: 11.06.2021

EKLER

Ek- 1. Arap Harfli Tatar Alfabeti

TATAR-ARAP ALFABESİ		
Tatar-Arap Alfabeti (-1930)		
	-1905	1905-1929
<i>ses karşılıkları</i>	<i>harfler</i>	<i>harfler</i>
a	آ, ا	آ, ا
e	ا, ە	ە, ە
b	ب	ب
p	پ	پ
t	ت	ت
ş	ث	-
c	ج	ج
ç	چ	چ
h	ح	ح
h	خ	-
d	د	د
z	ذ	-
r	ر	ر
z	ز	ز
j	ژ	ژ
s	س	س
ş	ش	ش
s	ص	-
z	ض	-
t	ط	-
z	ظ	-
e	ع	-
g	غ	ع
f	ف	ف
k	ق	ق
k	ك	ك
g	گ	گ
l	ل	ل
m	م	م
n	ن	ن
n	نك, نك	نك, نك
o	و	و, نو, و
ö	و	و, نو, و
u	و	و, نو, و
ü	و	و, نو, و
v	و	و, نو, و
h	ه	ه
i	ی	ی, نى
i	ی	نى
y	ی	ی, ی
o	•	-

(Ed. Ercilasun 2007: 685)

Ek-2 Orijinal Metnin Fotoğrafları

آبونہ بدلی:

سنہ ۴: آلتی آبلق ۲ روبلہ در.
 « وٹ » برلن برگہ، آلوچیلا رگہ:
 سنہ ۷، آلتی آبلق ۳ روبلہ ۸۰ کاپک در.

آدرس:

Редакция «ШУРО» Оренбургъ ————— Rédaction du «Choura» Orenbourg

اورنپورغده اون بیش کونده بر چققان علمی وادی مجموعہ در: نوم ۱ / ۸۰

مسلك و مقصد

حق تعالانك ياردهى ايله اوشبو « شورى » مجموعه سنى يازارغه و ترتيب ايدرگه كرشدك. « شورى » نك مسلكى ايسه كوچى يتديكى قدر روسيه اسلا، لرينك سعادتلى حقنده خدمت ايتمكدن عبارت اولوب، مقصدى ده اوقوچيلرى رضا ايدر ايچون ثبات و غيرت كوسترمكدر.

« شورى » ملتنى علمى، معرفتلى ايتمك حقنده مشورت مجلسى اوله چقدىر، ايتديكى كهسه اوشبو مجلسده سويلر و ايتديكى آدمده دگلار. اگر بر طرفدن محترم اديملر، محرران ادى، علمى، فنى مقاله لر يازوب طورسدر و ايكنچى طرفدن ده استفادگه محتاج ذاتلر كوژالمنوب اوقور اولسدر « شورى » اوزينك مسلكى اوزرنده مقصدينه ابرشمش اولور.

شخصياتدن و غرضلردن صاف اولوق شرطى ايله، ملت منفعتى آرزوسيله يازلمش مقاله و فسكرار ايچون « شورى » بيتلى هر وقت آچيقدر. قاعدهسى ايله اولان انتقادلرى « شورى » تشكر ايله قبول ايدر و بويله حقوقدن كنديسى ده مستفيد اولور.

ومن الله التوفيق.

رضاء الدين بن فخر الدين

ای محرو!

(اوز لهجه مزد)

فانچه طارتساڭ ای محرو سوزنی چیت نل سینه
 نل باصالماس گزطوغان سوز یانماسا اوزایینه !
 آلساڭ آل «سوز» لرنی چیتدن «حرف» لرگه بیرمه یول
 کرتمه بر چیت لهجه دن «حرف» لهجه مز ترتیبه
 «حرف» لر تبدیل ایتب چیت لهجه دن آلمات «ادات»
 بل مساویدر بنای روحه مز تضرینه
 نل وجود سوز لر بدنر صرفی وترکیبی - روح
 مقصدک گر خیر ایسه قوی تیمه نل ترکیبده !

سوت ایشکان همدیدر فان انیسمدر تلم
 جان بیرب کونهم هریم وصلدن تفرینه
 مدعیلر رده گر یتمه سوزم دلیل
 نوککنم کوز یشلرم یتسون آلا نأدینه

کرشن اینلکدرده یافساڭ بر فرا تن بولماس آق
 انجی آلماسلاردا بولماس زشت روغا زیب رو
 «بولسا آق بارماقلارک نهچه قولاغک آل قولاق
 آلتون آلفاسزدا سین کورکم یوز وکسزده صلو» (*)

تل وانب «تیل» لرنی قاندک، برطانب کورنیدی تم:
 بیرگانک بر بولغانق صو صالغانک وانب سبو !
 قوی طبیعت حکمن ایتسون - شول تکامل، شوندا بهم !..
 کونکانک بلکم «دلیل» در ؟.. باقی دلیل: آلدکن... بوا
 دردمند

(*) ایکی مصرع شیخ سعدی دن آلمشدر.

پیلکه سندن پک فاتیغ تشلادی، بیگ بلا ایله
آیروب آلدیلر» دیبور.

ات، مایمون، فیل اوزلرینی ماقناغاننی
پک یارانالر، واوزلرندن کولوب مسغره
ایدوچیلرگه آچیقلانالر.

پروفیسور رومان: «ترزهدن چین طوتا
طورغان بر اتم بار ایدی، بر کون قاراب
طوردیغم وقت سیکروب منوب چین گه هجوم
ایتسه ده چین قاچوب اولگوردی، بوندن بن
کولدم، شول آرا ده فایداندر بر چین طوتوب،
گویا ترزهده گی چینی طوتقان دبه ظن ایتدر
ایچون آلدمه کتوروب تاشلادی، بن بوندن
دخی ده فاتیغراق کولدم ات اوزینگ حیل سی
میدانقه چیقیدیینه عارلانوب، یوکروب کندی ده
قاروات آستینه کروب قاچدی» دیبور.
«الحیات»

ترکستان ولایتی

سمرقند، تاشکند و ترکستان-هم
فرغان ولایتی خوفند، اندیجان شهرلرنده
ایلك زمانده اولان اسلام خانلرندن قالدان ایسکی
بنالر، مسجد، مدرسه و مشهور کیمسه لرنگ
قبری اوستنده گوزل، گوزل طرزده ایشلنگان
(Археологический) آثار قدیمه گه منسوب عمار-
تلر کوب بو بنالرنگ بو کونده اکثری زلزله دن،
بعضیلری ده غایت قدیملکدن خراب اولوب تاما
منقرض اولورغه فریدرلر. بو عمارتلر
یزنگ طائفه گه یادکار ایچون قالدان آثار، غایت
اعتبار سزلقمزدن نیز زمانده بتون، بتونه
منقرض و محو اولوب، فقط تبللرده صاغوب

سیاحلردن لنگجستون دیبور: «سیاحت
وقتمده - دیبولو - صحرالرنده یوردیکمه
بر قمر مسقه اویاسندن بیوک بر آغاچ اوزرینه
سوزلقان بار کوردم، مکرده اول یرگه تاشو
سبیلی سوکره ایمش، اگرده صو، اویالرینه
یته چک بولسه شول باو آرفلی قمر مسقه لر اویا
لرندن کوچوب آغاچ باشینه منوب طورالر
ایمش».

حیوانلرده روحی اولان شیلرنگ حیل سی
وارد. آغرولرینی بیله لر، لذتلنه لر، قایقره لر
شادلانله لر، سویه لر، دشمن کوره لر، شکر ایته
لر، آچیقلانله لر، شفقت کوستره لر، احترام
ایته لر، اوج آلار، باطلرله وچینلنه لر، آلدیلر،
مناققلق و خیانت ایتله لر.

حیوانلر آراسنده آلد اوچیلیق طوغر و سنده
بر نهچی صفی غه قویارغه تیوشلی اولانی مایموند.
بوندن باشقه، مایمون سر آچونی، تجربه ایدوب
قاراونی پک سویه در. بر نرسه نگ سببن
بیلورگه کرشسه مایمون کوب وقت آشاونی
اونوته در.

ات اوزینگ خواجه سینگ آشابه چق
نرسه لرینه ضرر کتورماوی ایله مشهوردر.
ات خواجه سینگ رحمتنی ایشته پک حضورلانه
خواجه سینگ آچیقلاندیقندن حسرتلنه در.
سانسون: «چابشقان و قتلر نده ایلك شلرندن
اوزغان ات شادلانه و باشقه لرغه ماقتاندر»
دیهدر.

«ارثور فیانادو یما» اسملی عالم: «فورش
اسملی بر آیغر، اوزوشقان و قتمده هر فایچان
باشقه لردن اوزا طورغان ایدی، کونلرنگ
برنده - فیل - اسملی بر ات بوکاردن اوزدی،
فورش عارلانوندن توزه آلمای - فیل - نگ

ملت ديگرينڭ حقايق نقلابه سنى قبول ايتىمك
ايچون لازمدرکه بونلر عموم بشریت طرفندن
قبول اولنان عقليانه مستند اولسون بوسوزلردن
عقلياتنڭ نقلياتدن اهم اولدېقى آڭلاشيليور ،
اهمى براقوب صادمهم ايله اکتفا ايتمك ايسه
جايز اولمز .

(موڭى وار .)

چواشلىر كملر در .

چواش طائفهسى قزان ، سامارا ، سمير
هم ساراتوف گوبرنالرنده كوكلك اوزره موجود
در . بونلر مقدمه برگه طوناش اوطر مشلر
ايسه ده بعض وفاق سياسيه گه كوره شول
قدر كيڭ اورنلرغه تارقالورغه مجبور اولمشلردر .
چواش اسمى روس تاريخلرنين باشقه ده
يعنى عرب ، يونان و آوروپا تاريخلرنده كور
نمايدر ، روس تاريخلرنده دخی فقط ۱۵۵۱
سنه ميلاديه سنه كورينه باشلادی (۱) . ديمك
بو تاريخغه قدر بو طائفه باشقه اسمده ذكر
ايدلمشدر ، لکن قابو اسمده ؟

بعضيلر چواشلىرى فینلر در ديورلر .
محقق مرجانی وعبشی جنابلى دخی بونی قبول
ايتيشلر ، لکن كوكب محققلر بوڭا مخالفدر .
آ . فوكس بونلر نڭ خزر اولدقلىرىنى ظن
ايدر ، لکن بخشى دلیلى يوقدر . تاتيشوف
هم ريچكوف چواشلىرىنى ۋولغه بلغارلريدر ،

(۱) زويه شهرينڭ بناسنى باز دقنده (۱۵۶۱
حدودنده) چواش ، چيرمش موردوا ، چارلر و تاتارخانلرى
اطاعتكه كوتدیلر ، ديور ، كارا مزين ۷۱۱۱ جزء ۲۳۲ تنبيه .

اصل وطنلىرى قزان و سمير گوبرنالريدر ،
اونا چواشلىرى قزان اوبازدلرندن كوچمه
چواشلردر ، اورنبورگ گوبرناسنده اولغان
لرينى اول طرف كشيلىرى «تاغ تانارلرى»
ديب تسميه ايدلر ديدر (۱) . دخی ريچكوف
نڭ فكرينه كوره چواش ، چيرمش هم وناكلر فاما
ايله اورال تاغلىرى آراسنده اولان يرلر نڭ اصل
صاحبلىدر هم ايسكى اسكييف و سارمانارنڭ
شرعى وار ثلريدر .

واسيلي اسبوييف بونلر نڭ بر طاس (۲)
اولدقلىرىنى دعوى ايدر . بر هر تقدیر بونلر نڭ
ترك اوغلى ، ترك اولدقلىرنده شبيهه يوقدر .
شونڭ ايچون جغرافيا آطلاسلارنڭ چواشلىرىنىلر
دن آيروم يرده ترك نسللرندن حساب ايدلمشدر .
واسيلي اسبوييف دعوا سنى اثباتده ديور :

مسعودى ، ادريسى ، ابن خلدون وغير عرب
مورخلىرىنڭ ديدكلر نچه : بر طاسلر خزر لر ايله
بلغارلر آراسنده «ايتدل» نڭ اوڭ قياسنده
اولمشلردر . ياقوت حيوينڭ ديديكينه كوره
بر طاس يرينڭ اوزونلقى بكرمى كونلك
بولدر ، يعنى ۷۵۰ چاقرم قدردر . ديمك بر
طاسلر ۋولغا بوينچه ساراتوف هم سمير گوبرنا
لرينى شاغل اولمشلر . آنلر نڭ ايكي شهرارى
اولمش « بر طاس » هم « سيوار » اسمنده . بر
طاسلر اولرنى آغاچدن بنا ايدر اولمشلر ، قش
كونى اوشبو اويلرده طوروب جاى كوني كوچوب
يور مشلر . ۱۲ نچى عصر مؤرخلرندن احمد
طوسينڭ ديدك نچه : بونلر نڭ بر قسمى مسلمان

(۱) چيرمشلر دخی چواشلىرى (كوك ماری)
يعنى (تاغ كشيلىرى) ديورلر .

(۲) كارامزين بر طاسلرى موردوا ايله تفسير
ايتمشدر ، بو تقدیرده موردوالر نڭ بر وقت مسلمان
اولدقلىرى ظاهر اولور . زيره بر طاسلى مسلمانلر ايدى .

مصطفی کامل پاشا

مصدره «اللؤا» جریده سینک صاحبی اولوب
۱۸۷۴ دە دنیاغه کلدی و ۱۹۰۸ دە وفات ایتدی.

مصطفی کامل

اوشبو بیل ۱۰ -- ۲۳ نچی فیورال مصطفی کامل پاشا وفات اولوب مصر ایچون بیوک مصیبت اولدی. بو حسرتنگ اثری مصردن اوتوب بئون اسلام عالمینه تارالدى، تاوشی ده مشرق و مغر بلر ده شاولاب ماوردی. «اللؤا» صاحبی اولان مصطفی کامل پاشا مذکور کونده وفات اولوب، ایکنچی کونده مدفون اولدی. جنازه سینیه حاضر اولمش ذاتلر اون بیگلر ایله مانالور ایدی. مصدره اولان قارت و یاش، بای و فقیر، عالم و جاهل الحاصل بتون خلق بو جنازه نك آردندن یوردیلر، شاعرلر مرثیهلر، خطیبلر نطقلر سویلادیلر. غزته و مجلهلر آغلادیلر، بونگ حقنده اولان مرثیه و قارغو- لرنی یازوب هفته و آیلر ایله شغللیدیلر. بتون مصر میلکتنی بر دار الاعزان اولدی. جمعیت خبریهلر، جمعیت ادبیهلر، علمی مجلسلر، ملی مکتب و مدرسهلر حتی که بعض ماسون جمعیتلری ده اوشبو عمومی قایغوغه اشتراك ایتدیلر. کوب کیمسهلر بوگا باغشلاب جمعیت خبریهلرگه اعانتلر ویردیلر. آنکلیه، فرانسیه مملکتلرندن، هندستان طر فلرندن تعزیه مکتوبلری کلدی. تیلغراف آگینتلری، فرنك غزتهلری بونگ وفاتی حقنده بعثلر ایتدیلر. نمثالنی قویار ایچون مصدره بر کامیسیه تشکیل ایدلدى. ایمدی وفاتی بو درجه ده اثرلی اولان

ذاتنگ ترجمه حالنی، خلق و عمللرینی، تاریخده اولان اورننی بیلورگه پک تیوشلی اولسه کرک. شونگ ایچون عرب مجلهلرندن انتخاب ایدوب بو برده بر قدر ترجمهء حالی یازلمق مناسب کورلدى.

ترجمهء حالی

مصطفی کامل پاشا ۱۸۷۴ ده ۱۴-۲۰ نچی آوغوستده مصر شهرنده دنیاغه کلدی. آتا و آنا سی مصرلی اولوب، آناسی مهندس ایدی، مصطفی ابتدائی مکتبه او قودیی و قنده آناسی وفات اولدی. ۱۲ یاشنده و قنده ابتدائی مکتب درس لرینی تمام ایتدی بوندن صوگ تجهیزیه مدرسه سنده دورت بیل او قودى و شهادت نامه آلوب چقدی. تجهیزیه مدرسه سنده اولدیغی وقت زیر ا کلکی و سوزگه ماهرلکی ایله استاذلرینی عجب که فالدرمش، حتی که شول وقتده معارف ناظری اولان علی پاشا مبارک: «سن امری القیس کبی کور لورسن، کبله چکن پک الوغ بر آدم اوله قیسبن!» دیمشدر. بو مدرسه نی تمام ایتدیکی صوگ حق ق مدرسه سینیه کروب آدواتلق ایچون حاضر لشمش و شونگل برابیر فرانسیزارنگ حقوق مدرسه لرینه ده دوام ایلیمشدر. (بر وقت ایکی حقوق مدرسه سنده تحصیل ایتمش). بوندن صوگ فرانسه ده طرلون شهرنده اولان حقوق مدرسه سنده او قوب ۱۹ یاشنده وقت شهادت نامه آلمشدر. فرانسه ده او قودیی وقت اوز بنگ استاذ لردن فرانسیزغه محبت اینمک و انگلیزلرگه نفرت ایلیمک عادتنی او گرنمش و اوشبو وقتندن مصرنی انگلیزلردن قوتقارمق فکرینه کر مشیدى.

بر چوق ادبي جمعيتلرگه اعضا اولارق يازلدى،
مجلسلرده خطبهلر سويلر و وطنى جريده لرده
مقاله لر بازار ايدى .

« فتح اندلس » اسمنده بر تياتر كئايى
و « حيات الامم » نام ايكنچى بر اثر ترتيب
ايندى و صوگره ده « المسئلة الشرقية » اسمنده
مشهور رساله سيني بازوب نشر ايلادى .
بونلر نك هر بير نك مندرجه لرى مصر خلقينه
مصر نك استقلالنى سويدر مك و وطنى شعور
اور نلاشدر مقدين عبارت اولور ايدى . اوشبو
سببن يانينه ايده شلرى بيغولدى ، دوست
و مر بدارلى كوبايدى و اوشبو وقت « المدرسة »
اسمنده بر ژورنال چغارغه كرشدى .

۱۸۹۲ تاريخنده مصر نك خطيبى اولان
عبد الله نديم مصرغه قايتدى و اوشبو وقت
مصطفى كامل پاشا بونك مجلسينه دوام ايدوب
استفاده ايلادى ، عربى پاشانك مرادينك ناتمام
قاليقينيك سببلرينى اوگرنسدى . شونلردن
صافلانوب اش كه كرلديكى صورتده مصرى
انگليزلردن خلاص اينمك ممكن اوله چغنى ظن
ايلر اولدى .

خدبو عباس باشانك تخت كه چيقديغى كون
اولمق مناسبتى ايله ۱۸۹۳ نهچى يىل ۸ نهچى
ينوارده ايده شلرى ايله « ازبكيه » ده بايرام
ياصاديلر . بر نهچى مرتبه اولارق مصطفى كامل
پاشا اوشبو مجلسده خطبه سويلاب ، خطبه سنده
انگليزلارنك مصردن چغوارنى طلب ايدرگه
تيوشلى ايدى كن آكلاندى . بو مجلسه حقوق
مدرس سينيك ناظرى ده وار ايدى . ايكنچى
كونده اوشبو ناظر مصطفى نى اوزاوينه چاقرودب ،
مذكور خطبه سى ايچون شلته ايدرگه كرشدى .
مصطفى ايسه : « بن مصرلى اولديغم جهنل

مصر مسئلسى حقنده سوز سويلرگه حقليم ! »
ديه قاتبخ جواب وپردى . ناظر ايسه ، معارف
نظارتنه شكاييت ايندى ، معارف نظارتى ده
شاگردلر نك بو كنى مجلسلرگه اشتراك ايدوب
لرنى منع ايدوب فرمان نشر ايندى . بوشيلارنى
مصطفى اوزينه فارشو اشلانديكنى بيلوب
مقصودينه دغى غيرت ايله كرشدى .

اوشبو بيل فرانسه غه واروب علم حقوق
ايله مشغول اولدى و ايكنچى ييله مصرغه قايتوب
آدوانك ايدرگه كرشدى و اسكندريه گه واروب
كوب خلق حضورنده خطبه سويلادى اوشبو
خطبه سى ايله ده خلق كوكلنى تسخير ايندى .

۱۸۹۵ نهچى بيل پاريزغه واروب فرانسه
پارلمينتوس سينه عربضه ووروب انگليزلرنك
مصر دن چقولرينى طلب ايدرگه اوتندى . بو
اشلردن زور نتيجه چقماستده اوشبو ياش
يكنيتنك جسارتى و فصاحتى ، غيرت و همتى
حقنده فرانسوزلر حيران اولديلر ، غزتلرى
بونك حقنده اوزون مقاله لر يازديلر ، مجلسلر
گه چاقروب خطبهلر سويلانلار ايدى . حالبوكه
بو وقت ياشى آنچق ۲۱ ده اولمشدر .

مصر دن باز مش مکتوبنه انگليز وزيرلر
ندن اولان غلادستون : « مصر دن چقاروقتمز
كوبدن يتدى ! » ديه جواب يازمشيدى .

۱۸۹۶ ده مصرغه قايتوب هييشه سياست
ايله شغاللدى ، خطبهلر سويلاب جريدهلرگه
يازدى ، آخرنده ده اوزينك فكريه خدمت
ايندر ايجون ۱۹۰۰ ده « اللوا » اسمنه جريده
سنى چغارغه باشلادى . بو جريده شمدى
۹ نهچى بيلينه كردى و هييشه دوام ايلر . بونك
ايله گنه قناعت ايتماي انگليز فرانسوز لسان
لرنده ده « اللوا » نشر ايدرگه كرشدى ،

بونلر ایچونده بالقصد آور و پاغه واروب مقتدر
 • هر لر کتوردی .
 آزغنه بر مناسبت کلور اولسه فرصت
 کهرمای انگلیزلر خلافتنه سویلار بازار ایدی .
 دانشوای ، واقعه سی ظاهر اولدیغنده مصر
 خلقدن ۱۲۵۰۰ عدد امضا بیغوب خدیو اسمبینه
 عریضه وپردی .
 ترکبا دولته دوست اولدیغی جهتل

مذکور دولت طرفندن کوب مبدالرو آخرته
 ده پاشائی مرتبه سی آلدی . حزب وطنی ،
 اسمنده مصرده بر حزب تشکیل اولندیغنده
 مصطفى کامل پاشاده عمرلک اولارق رئیس
 صایلاندى . فقط اوشبو انتخاب صوگنده عمری
 قسقه اولدی و ۳۴ نهی باشنده ایکن وقتنده
 دنیاغه وداع ایلادی .
 (آخری وار .)

مقاله لر

آمریکا فکری

آنا و آنک ایزگولئی

وقتده یوزلر ایله خاتونلر اوزلری اوشوب
 بالالرینی قاراب یوقوسز اوطورلر .
 اجتهدلی ایرلری کورسه لر خلقلر مدح
 ایتهلر ؛ داوز اجتهدلی ایله نه قدر بابلق حاصل
 ایتدی ونه قدر خسارت هم اوکفانلی کوستردی ،
 دیه بیران بولوب سویلبلر . فقط خاتونسلر
 اجتهدلی درجه سنده اجتهدلی واوز اشنی
 بیلوب اشلاوچی دنیاچه بر ایرده بولنماز !
 آنا اوزینک بالاسنی ، فائده کورمک
 ویا که آنک برابرینه برقراره ولیق نابیق ایچون
 دگل ، بلکه طوغریدن طوغری هیچ بر نرسه
 امید ایتمای سویه در .
 اوزینک مقصودینی بولدرر ایچون جاننی فدا
 ایدوچینی بیگده بر ایرتا بدیغکثر حالده اوزینک
 بالاسی ایچون جاننی فدا ایدوچی خاتونلرنی
 بیگده بیگنی نابارسز . اوشبو سببدن آنالرینه

بو مقاله خاتونلر ایچون دگل بلکه ایرلر
 هم ده آنالرنک قدرلرینی لازم درجه ده
 بیللی طورغان ملیونلر ایله یاش یکتیلر
 ایچون یازلنور .
 قزو وطوزانی برکچه ده یوزلر ایله
 خاتونلر بالالرینی قاراب شغللنوب اوزلربنک
 راحتلرینی فدا ایرلر . کون بوینچه قزوده
 قراشلی اشلاب ، آروب فایتوچیلر آراسنه
 یوزلر ایله خاتونلر کوله کوله بالالرینی
 تربیه لرلر . بتون دنیا خلقی صالقون کیچه
 لرده نورلوب ، جلتوب راحت یوفلاد قیلری

I

[illegible]

202

بز آنی حرمت ایتماسهك اول بزگه رنجی ده الله تعالی بزگه آشلق ویرمی، اولمز زور قضاغه مبتلا اوله در، بر وقتنی یاشرکلمز شول یرنی سوررگه باشلاغانلر ایدی، آنلری بقلوب اولدی هم شول ییلده اولمزده کوز آغروی تارالدى! «دیدى. بن: «اول نه ایچون سزنك باباگز اولسون؟» اول بیت مسلمان آدم!» دیدم. بنم بوسوزمه آچىغلانغان یوز ایله کولدى و: «بز اوزمزه ایلکده مسلمان اولغانمز؛ بزنگ آلانك بابالری حسن بابای اولوب، بز شونك بالالریمز. شونك ایچون اولمزنگ اسمی آکا نسبت ایله خواجه حسن ديه اسملانمشدر!» دیدى. بوندن صولك باشنى توبان صالوب بر آر طوردى ده: «حسن بابای بزم حاضرندە غرستیان دینده اولدیغمز ایچونده آچىغلانا بولورغه تیوش. آنك ایچون اونكان سنه «قرانسکی بوریمانتر» لرن کوتاروب اولدن اولغه یورگان ماناخلر بزنگ اولمه کیلگنده شونك یاننده غی چیراملکده طوقطاب یال اینکانلر ایدی. شول ییلنى باشقه اوللرده ایگون کیلشوب بزنگ اولده نچار اولدى. شونك ایچون کیله چك اول تریلرنی کیتورماسکده اویلیمز» دیدى.

بو اولده اوز آرالرنده تانارچه سویله شه لر. حتی اوچ-دورت یاشلک بالالری ده تانار تیلن مکمل بیللر. عوام آراسنده: «بو اولنك مسجدی بولغانده اوزلری بوزولغاچ (چوقنغاچ) آیدار اسملی مسلمان اولنه کوچمش» ديه سویلانمکده در. لکن بوسوز خطا بولسه کرک. چونکه بوقریه ایله «آیدار» آراسی ۴۵ چافروملق مسافه اولوب اورمانغه ائک باى اوللردر. شولای بولغانده ایلیلی چافرومدن مسجد تارتدریغه نیندی حاجت توشمش اولور؟

ایکنچیدن بو اول حاضرندە ده ۳۰۰-۴۰۰ ایر جانلی اول بولوب بوندن یوز-ایکی یوز سنه لر مقدم کوب بولسه ۵۰-۶۰ جان اولمشدر. شونار ایچونده مسجد بولدیمو ایکان؟ (۱).

بوقریه ده ایسکی دن قالمه اثرلر کوب حتی بر چالمه ایله بر تایاق ده بار، ديه سویلا-دی لر. لکن بن کوره آلامد. فقط ایکی ایسکی کتاب آلدیم. بونك برسی «اوز باک» تیلنده بازلقان بر تاریخ کتابی ایدی. ایکنچیسى آرتق برتلوب طوزوب بئکانلکدن نرسه حقنده یازلدفینی آگلامادم.

هم اوشبوتاناردن بولغان کراشین جمله سندن چویل اویازی «غوبنه» صوی بونك «یوقاری قرباش»، «تاری بیردی» قریه لری؛ «روم» صوی بونك «سید آولی»، «روم» قریه لری؛ تتوش اویازنده «کولباشی»، «کیکسار»، «توبان بوا»، «یوقاری بوا» قریه لری بارد. بن بو قریه لرنگ هر برنده بولدم.

«یوقاری قرباش» قریه سنده مولکای اسمنده بر زیارت وارد. اولده اوستونده یازولی تاشده بولغان. حاضرندە اول تاش کيساک، کيساک بولوب واتلوب یاتمقده در. شولای بولسه ده بعض بر خط ثلث ایله یازلقان حرفلر کورلگالە دی.

بوقریه عوام آراسنده «قرباش» دیو یورتولسه ده روسچه ده «سیلومولکای» ديه یورتوله در.

دیپک مونکده اسمی مولکای بابایغه نسبت ایدلمشدر.

(۱) مسجدنی کوچریکری آغاچ قحطلکندن دگل، بلکه عبادت خانه نی احترام قصدینه مینی اولور. ۶۰ جان باشینه دگل، اون جان باشینه اولسون مسجد بنا ایدلو ممکندر. «شورا»

«روم» قريه سنده ده ايكي دانه زيارت و اوستلرنده يازولى تاشلرى هم باردور. تاشلرنك هيچ بر يري وانلماغان. يازولرى برسینكى خط تعلیق، برسینكى خط ثلث ايله يازلوب صوڭ درجه ده يخشی يازلمشدر. فقط تاش بيك قارالديغی سببندن اوقومق مشكل. تاش اوستنه زور كلغنى قويوب اوستندن فرنداش قلم ايله سزوب يورنك هم ده يخشی اوقولورلق بولدى. يازوى بويله: «اعوذ بالله من الشيطان الرجيم نفس ذائقة الموت» بوقبرده نكرى بيردى توغاش اوغلى دفن قيلنمشدر. اوتوز طوقز سنه ده». نقطه قويغان اورنلرده اولان كلمه لرنى اوقوب بولمايدى.

عوام تيلنده «روم» ديه يورتلگان بو قريه نك رسمى اسمى «استارى تارى بيردى» در. روسچه ده «ك» حرفى اولمايدىغندن «نكرى بيردى» اسمى «تارى بيردى» روشينه اوزگرمشدر.

ايكنچى بر تاشدن «فارش، ايللى ايكي سنه» ديگان كلمه لرنى كوچروب آلدق. «سيد» اولندن يراق دگل اورمان ايچنده بر زيارت وار. تاشنده خط ثلث ايله گوزل يازلمش. بز اوشبو سوزلرنى تانيدق: «اعوذ بالله من الشيطان الرجيم الدنيا ساعة فاجعلها طاعة»

بو زيارتنى چواشلىر سيد، جعفر باباي زيارتى، ديه يوروتلر. «سيد» اولى «سيد

جعفر» گه نسبت ايدلمش اولور. «كولباشى» قريه سنده يازولى بر تاش ايله قبر وار؛ لکن يازوينى اوتى آلامام. «يوقارى بوا»، «توبان بوا»، «كيكسار» قريه لرنده بر نچه يورت مسلمانلرده بار. بونده چواشلىر ۱۷ نچى اوكتابردن صوڭ رسما مسلمان اولديلر. «روم» قريه سنده چوقونماق چواشلىرده بار، بونلر آراسنده مسلمان اسمنده يالگىز برگنه خاتون وارلقى معلوم اولدى. چوقونماقلىر آراسنده هم يونس، يوسف اسملى چواشلىر وار. چواش قريه لرينك اسملىر كوبسى اوز يافينلرنده اولغان مسلمان اوللرى ايله اسمدش اولدر. چويل اويازنده «چوتى»، «سرايلى»، تتوش اويازنده «آقسو»، بوا اويازنده «تيماش» قريه لرى كى.

چواشلىر عموما مسلمانلرنى اوزلرينك فان قارنداشلىرى بيله لر وشول سببندن انلرنى ياراتالر؛ خصوصا قارتلرى: «بز اولده مسلمان بولغانمز» ديه سويليلر.

چواشلىر آراسنده يوروب آثار عتيقه گه دائر كوب نرسه لر جيارغه مكن، فقط عرف وعادتلىرى ايله آشنا اولورغه نيوشلى. چونكه بونلرده اسكيدن قالغان عادتلىر مقدس سانالوب، شوگا خلاف اولغان اشنى هيچ فيلاچقلىر دگل. حاضرگه اوشبو قدر يازوب بو طوغروده اولان ملاحظه نى مؤرخلر و آثار عتيقه عالمرينه تابشرام. چواشلىرنك عادت و طور مشلىرى، كيوم و باشقه حاللىرى حقنده كيله چكده يازسم كرك. «ظريف البشيرى»

ۋاسىلى ۋاسىلىيويچ رادلوف

جىناپلىرىنىڭ ايللى يىللىق بايرامى.

علم و معرفت اهللىرى، نه كىي مملكت و نه كىي قىيله
و مذهب گە منسوب اولسه لىر ده اولسونلر، محترم
طونلورلر؛ خىدمتلىرى تەقدىر ايدلور. بو ايسه
انسانلىقنىڭ مقدس بورچىدور. شريف رضى حضرتلىرىنىڭ
بيوك عالم ايدىكى وشهرتلى استاذ ايدىكى كوب
كىمسه لره معلومدر. ايشته بو محترم ذات، كىنىڭ عصر دىشى
اولان ابواسحاق ابراهيم الصائى مدىن ده ۹۰ يىتدىن عبارت اولان
«قىصده داليه» سىنى انشاد ايلمشىدى. عوام بوكا تعجب
ايتدىلر و: «رسول اكرم حضرتلى بالاسى اولدىڭ حالده
بر مجوسىنى بويلا مدح ايتىك شائىكه لايقىدور؟» دىدىلر. شريف
حضرتلى ده: «مجوسىنى دىك، بلكه علم و كمالنى مدح ايتىم!»
دیه جواب وىرمشدر. اسلاملر ده علم و فضىلت، ادب و تربيه
عالى مرتبه لىر گە يىتكەن دورلر ده عادت و معاملە بو روشده ايدى.
شريف ايله صائى واقعه سىنى بىز يالگىز مثال ايچون يازدىق.
مشهور سياح و مستشرقلردىن اولان ۋاسىلى ۋاسىلىيويچ
رادلوف جىناپلىرىنىڭ علم گە خىدمت ايدىر گە باشلا دىغىنه اوشبو
ماينىڭ ۱۴ نچى كوفى ايللى يىل تمام اولدى. بىر نىسه عائله سىنه
منسوب اولان رادلوف گىرمانىا دارالفنونلر نده علم السنه تحصيل
ايتدىكى صوك شرق لسانلرىنى اوگرنىك فصدىله روسيه گە
۱۸۵۸ ده كىلوب «بازناول» شىهر نده معلم نصب اولتىمىدى.
۵۰ يىل طوتاشدىن قلم ايله كىتاب، اوقو ايله اوقوتىق يولنده بورىك آز
بر نعمت دىكلىر. اوشبونىڭ ايچون روسيه ده اولان علم و ادب اهللىرى

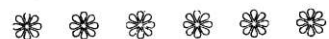
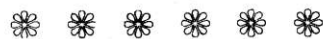
اوشبو نعمت که يادگار، معرفت يولنك زحمت چكمش كيمسه نك خدملرينه بر قدر اولسه ده مكافات اولسون ايچون ۱۴ نچى ماي كونده شهرتلى صورتده بر يويلى باصاديلر . براقده اولانلر ايسه اوشبو بايرام ايله تبريك ايلديلر وحسانلرينى اظهار ايتديلر . روسيه ده نشر ايدلمكده اولان تركى غزتهلر ايله برابر «شورا» مجموعه سى هم رادلوف جنابلرينك ۵۰ يىلق يويلىسى ايله تبريك خصوصا ترك قوملى ايچون كشف ايلمىش عزيز سرمايه لرى برابرينه عرض احترام ايتهدر .

رادلوف جنابلرى ۱۸۳۷ نچى يىلده دنياعه كلمشدر . غرب تيللرندن باشقه دنياده اولان ترك تيلينك هر بر شيوه سيني ، چيرميش وچواش لسانلرينى گوزل ييلور ؛ بونلر حقنده يازمش اثرلرى بو كوكنكى اديبلر ، لسان عالملرى قوللرنده مستعملدر . كنديسى بو كونه پيتربورغ موزه سنده مدير وانجمن دانش (آقاديميا) ده اعضا اولارق پتربورغ شهرنده طورر .

رادلوفنك ترك قومى حقنده ايلمىش خدمتى هيچ اونودلميه چق خدمتاردندر . تركلر مدنيتدن محروم بر قوم اولمقله بتون اشلرى غاوغا و محاربه ايتمك ، شهر وقصبه لرى ياندرمقندن عبارت اولمش ، ديه طانلديغى بر وقت رادلوف جنابلرى طرفندن تابلوب اوقولمش اورخون يازولرى تركلرنك اهل علم ومدنى بر قوم اولدقلىنى اثبات ايتمشدر .

پيتربورغ پرافيسورلرندن برينك خصوصى برومكتوبندن (رضا اولوب اولميه چقنى آكلاما . ديقم ايچون پرافيسور اسمىنى ذكر

ايدركه جسارتم يتمادى .) رادلوف كه دائر جمله لريني بو يرده يازارغه لزوم كوردك . پرافيسور جنابلرى اوزون بر بحثنك آخونده دييور : « بكا آچيق معلومدر كه بو كونه آرخون واويغور يازولرينى بيلوچى بر ترك يوقدر . ناسفدر كه پيتربورغه اوقومقده اولان ترك استودينتلر ، اسلام طهورينه قدر تركرده اولان آرخون واويغور يازولرى طوغر وسنده اولان خطبه لرگه دوام ايتيورلر . تاريخى وجغرافى سببلرگه كوره ترك لسانلرينى تفتيش ايدوچيلر روس مستشرقلريدن . بونلرنك باشنده ده دنياده برنچى اورتنى آلمش حرمتلو رادلوف طورر . بو ذات شمدى پير اولدى . اگر ترك باشلرى (عثمانلير ، قزاق وتاتارلر ، قزاقلير) كندى ملتدشلىرينه ويرمك نيتى ايله اوشبو محترم پيرنك تركلك حقنده اولان علملرندن استفاده ايدوب قالمالار ايسه الوغ حسرت اولور . آقاديميا اعضاسندن اولان واسىلى واسىليويچ رادلوف جنابلرى ترك احوالى علمى طوغر وسنده اك بيوك عالملردندر . ترك نسللرينى ولسانلرينى تفتيش ايتمك طوغر و سنده بو زمانلره قدر رادلوف مرتبه سنده بر آدم اولنديغى معلوم دگلدر ! » . ايشته رادلوف حقنه دارالفنون مدرسى اوشبو يولده شهادت ويرر . رادلوف جنابلرينك كندى قوم وقبيله مز حقنده اولان خدمتلىرىنى تقدير ايتمك اك لندتلى بور چمزددر . فقط بونكله برابر اوشبو يويلى باشلر مزنك كوكللرينه ترك اقوامىنى ، ترك آثار عتيقه سيني ، ترك لسانىنى تفتيش ايتمك غيرتنى حركت ايتدركه چكى ده الوغ اميدلرمزنك بريدنر . حق سبحانه وتعالى حضرتلرى موفق بيورسون !

صیوق صو (Лимфа) ایله فائدهلنه باشلادیلار .
اون سکزنجی عصرده چچك آشلانمق آوروپاده
مجبوری اولدی . حتی نوروج میلکتنده نکاح
ایدلنه چك ایر ایله قزنگ چچك آشلاندقلری
حقنده شهادت نامه لری اولمق شرطدر . یوقسه
آرالرنده نکاح یورتورگه مساعده ویرلماز .

روسیهده ۱۸۴۰ نچی ییل پیتربورغ ،
مسقوا و غیر شهرلرده چچك معکمه لری
تأسیس اولندی . اوشبو ییلدن اعتبارامکتبکه
کره طورغان بالالرنك چچك آشلانقان بولمقلری
شرط ایدلمشدر . اگرده روسیهده عمومی اوقو
نظاملری میدانه چیقسه هر بر مسلمان اوزینگ
بالاسینه چچك آشلاندیغی حقنده شهادت نامه
کوستررگه لازم اولور .

روسیهده شفا خانلار ، طبییلر خلقنگ
خصوصا فریه لرنك احتیاجلرینه نسبت ایله
کفایت ایدنه چچك بر درجهده دگلدر .

خلقنگ سلامتلیگینه یاردم ویرمکه اولان
غالانی ژراچینی اینسپکتور (صعی اداره) لرفندن
۱۹۰۷ نچی ییلده نشر ایدلمش حساب بوینچه
۱۹۰۵ نچی ییلده روسیهده ملکی (غراژ دانسکی)
طبییلرنك عدی ۱۵،۹۶۲ اولوب ایر و خاتونلردن
عبارت طبییلری اولان شفا خانه (بالنیتسه) لر
۶،۸۳۸ عدد اولمشدر . اورنا حسابدن ۹،۰۶۰
جان باشینه بر طبییب توشادر . بو جهندن روسیه
دولتی ، بیوک بریتانیا دولتندن ۸ درجه ،
فرانسیه ، نوروج و بلجیقا دولتلردن ۵ درجه
توبان اولور .

روسیهده طبییلر آز اولدقلردن کوبسی
شهرلرده طورالر . فریه خلقلری و شهردن
یراق طوروچیلر دولنور ایچون محتاج اولوب
کون کچره لر . چچك خسته لگیده فریه لرده
اوشبو سببدن کوب و قاتیغ اوله در .

خصوص مسلمانلرنك بر مشکلکاری
بالنیتسه لر حضورنده ترجمان اولنمادیغی ،
اوزلری ده طوغریدن طوغری مقصودلربنی
باشقاره آلمادقلریدر .
احمدجان بیکیتپروف

تیل مسئلهسی

بوکون کبی خاطرمددر ، شیخ جمال الدین
الافغانی دن : « انسانلر آراسنده اولان امتزاج
وافرادینگ بر برینه اولان علاقه لرنك سببی
قومیت ، دین و لسان . اگرده بونلر هر اوچسی
اولسه اول افراد آراسنده برلك وقوت کامل اولور ،
اگرده بر یسی ویا که ایکسی اولماز ایسه اوشبو
نسبتنده بو برلك ومناسبت ضعیفلاشور » دیه
ایشتمش ایدم .

ایلکدن بیرلی شهرتلی وتاریخی واقعه لری
اولان ترك قومینگ هر نه قدر قومیت جهنلری
ودیندارقلری محکم ایسه ده بتونسی آراسنده
استعمال ایدلنه چچك ادبی وعمومی بر لسانلری
اولمادیغی سببدن افرادی آراسند اولان مناسبت
لازم درجهده یوقدر .

اگرده دنیانك بیوک قسمنی تشکیل ایدن
اقوام ترکیه ، تحصیل علم ، تجارت و تشکیل عائله
طریقلری ایله هر وقت بر برینه قانشوب
طورسه لر ایدی ، هیچ شبهه سز طبیعی صورته
بر عمومی وادی لسان کوبدن ظاهر اولمش
واك وحشی فریه لرگه قدر بولسانه یواش یواش
الف پیدایا استعمال ایدنه باشلامش اولورلر
ایدی . فقط بویلر بر عمومی مخالطه اولمادیغی

**

لسان قونغره سی

۱

شو کونلرده تاتار مطبوعاتی آراسنده لسان مسئلهسی حقنده سوز سویله نیور. بر طرف: لسان ادیبهز عثمانلیچه اولمیلیر. چونکه بو لسان بزه پک یابانچی دگلدر و آز چوق نکمل ایتمش و علوم و فنون حاضریه دائر بو لسانده ایپچه آثار میدانه فونیلش اولدیغندن احتیاجا- تمزی تأمیننه کافیدر.

دیگر طرف ایسه: خیر، لسان عثمانی هنوز پک زیاده سیله محتاج اصلاح بر حالده در. بو لسان خواصه مخصوص کبی بر شی اولوب عوام بر شی آکلایماز، بر کتاب اوقونسه عوام ترجمه ایدلمدکجه یابانچی بر لسان کبی دیکلر. بونک ایچوندرکه ترکیده خلقک الک چالیشقان و چوق قسمی بو یوزدن پک جاهل قالمشدر. ملتک قسم اعظمی بویله جاهل قالیرسه بوندن نه خیر کلیر. بویله بر ملت نصل ترقی ایدر. ترکیده بو حال مؤسف کوز اوکنده طور- یرکن بزه قارشى همان اجنبی اولان بولسانى واسطه نجات اوله رق بز نصل قبول ایدره ز.» یوللو بیان مطالعه ایله شماله مخصوص بر لسان ده طوغریسی تاتار لساننى منتظم بر حاله قویمق ارزوسنده بولنیورلر.

شو مطالعه لره قارشى بیطرفانه بر حکم ویرمک لازمکریسه اوت بو ایکنچی قسم، اعتراف- ضلرنده حقلى کورینورلر. اویله قوجه بر ملت سنه لردنبیری مانوس اولدیقى اوز لساننى ترک ایدره ک همان یابانچی بر لسانله نه یولده ترقی ایدر. فکرلری نصل تعالی ایدر. بو کونکی کونده علمای اجتماعین عندنده

سیبلی، طبیعى صورتده عمومى بر تیل میدانه کلمکنی کوتارگه شیمدیک وجه یوقدر. بلکه بو خصوصده کوبی آزمی اولور سعی واجتهاد ایتمک لازم. اجتهادلر هیچ وقت ضایع اولماز. بتون ترک قومینک بر بریله قاتشولرینه واسطه اولورلق عمومى لسانلری اولمادیقى تقدیرده بوندلرک عددلری کوبلکندن وتاریغلری پارلاق اولمقندن نه فائده واردر؟ تتوش اویازنده اولان بر ترک ایچون مقصود آکلایمادیقى صوگ آنادول ایچنده یا که بارکندده اولان بر ترکک، کورشى فریه سنده اولوب تمام راحنلکده سویلاشوب اوطورمقده اولدقلری چواشدن مزیتی اولماز، اولمازغه ده تیوشلی.

اوشبو مشکللکرنى ملاحظه ایدوب ۱۸۹۹ نچی ییل مای آینده «اوا» شهرینه بر فاج ذاتلر بیغولوب بر «جمعیت ادیبه» تشکیل ایتمشدر، لسان واملای، درس کتابلری و مکتبلر مسئلهلرینی مذاکره ایلمشلر ایدی. بو جمعیت، ایدل واورال بویلرنده بویله مطلب ایچون کور- لمش چاره لرنک برنچیسى اولسه کرک. شمى بولندیغمز اوشبو ییل مای آینده بوکا تمام اون ییل طولدی.

جمعیت تکرار بیغولورغه موفق اولمادی ایسه ده روحلره ویرمش تأثیرى هنوز باقیدر. پک کوب درس کتابلری، مطالعه رساله لری و رومانلر شول مجلسنک اثرى اولدیقى معلوم. تیل مسئلهسی بزلرده اون ویکرمی ییللق بر مسئله اولسه، عثمانلیلره یارم عصرلق بر مسئله در. لکن بونلر بوندن هنوز آروب طالوب توقتادقلری یوق.

اوشبو مسئله طوغریسند «لسان قونغره سی» اسمی ایله استانبولدن اداره مزه کوندلرلش بر مکتوب بو یرده عینا نقل اولنده در.

بر فومك تعليم و تربيه ابتدائيسى و قولای بر صورتی ترفی بولنه کیرمسی انجق اوز لسانیه ممکن اوله بیلجکی مثبت بر حقیقتدر.

۲

حال بویله اولنجه همان لسان ملیمزك اصلاحی چاره لرینی آراش دیرمه مز لازمدر. بر ملت ایچون حیات مهات مسئله سی اولان لسان مسئله سنی هیچ بر زمان وهله بز ناتارلر سکوت ایله کچما ملیدر. بیوکار یمز غیرت و حمیتلرینی همان میدانده قویملیدر لرکه (اخلاق) ایلری کله. چکلرک خیر دعاسنه مستحق اولسونلر. بو مسئله به لایق اولدیقی اهمیت ویرلمه. رک حالی اوزره برافیلر سه یازق اویوکلره یوز بیگلر چه تأسفی او ملته که بو حرکتلریله کندی کندیلرینی حفره اموانه آنمش، بر ملت معظمه نك استقبالنی قورقولو بر ظامت ایچنده برافمش اولیورلر.

ایشته مطبوعات مز شهیدین روسجه کلمه لری کوزل قوللانمغه باشلادیلر. بو روسجه کلمه لرك ناتار جه ده فارشولغمی یوق؟ وارسه نه ایچون روسجه یازیلیور؟ .. ایشته روسجه کلمه لر بویله جه استعمال ایدیلر ایدیلر غزته لر یواش یواش اسلام حرفاتیلر یازیلماش روس غزته سی اوله چق.

بو حاللردر که دوامی کوکلی ویران، فکری پریشان ایدر. عقلیزی باشمز آلملی، قول قوله چالیشملی، ضیای معرفتله، شعله غیرتله کیده جکمز بولی کورملی یز.

بویله بیوک بر مسئله به فارشی هیچ بر زمان ولوکه اك عادی بر عاجز اولسه بیلر

نتایج وخیمه سی اعتبار یله بیان مطالعه دن کند. یسنى آل میور.

ایشته بو خصوصده عاجزانه بر مطالعه ده بولنه جغم. امید اولنور که بیوکار مز شو سطراری دقتله اوقورلر.

تاتار لسانی و یا خود آکاپاقین بر لسانله قونوشقان یزلردن قزان، اورنبورغ، قریم الخ مختلفی محلی اشراف و معتبران و یا خود جمعیت خیریه لرندن صایلانه چق کیشیلر بر (قونفره) بیوک بر جمعیت یاصاب حمیتلی بیوکار مز طرفندنده اك یاخشی یازلغان ناتار چه قواعد و لغت کتابلری صاحب لرینه ویربله چک مکافاتنی غزیته لر ایله بتون خلقعه اعلان ایتمه لیلر. اصحاب معارف بویوله تشویق ایدیلر سه پک گوزل کتابلر میدانده کله جگنده شبهه یوقدر.

بولسان قونفره سنه مسابقه ایله قبول ایدیلر. چک ناتار چه قواعد و کرکسه کلمه لرك نصل یاز. لدقلرینی کوسترر لغت کتابلرینك ناتارلر آره. سنده یاییلوب اوگره تیلیمسنى قونفره اعضالری و کرکسه مطبوعات حمیه تعهد ایلملی و بو اصول اوزره ندریسیانده بولنوق اوزره قزان، اورنبورغ و یا باشقه بر محله بالفرض مدرسه حسینیه ده بر دارالمعلمین تأسیس و مکتبلرده استخدام ایدیلر چک معلملرک بو دارالمعلمیندن تدارك اولنمسی چاره لری تأمین اولنملیدر.

ایشته قونفره ده شویول رعایت ایدیلر چک اولور سه مطلوب اولان مقصد عنایت باری ایله فاج سنه طرفنده الله ایدیلر جگنه شبهه ایداملیدر.

عثمانلی طب فاکولته سنندن مأذون اجزاجی
یعقوب حلمی

ترك خانملىرى

حریت اعلاندىن سوڭره كرك آروپا غزتلەرنىدە و كرك استانبول غزتلەرنىدە ترك خاتونلىرى حقنە ككوب نرسەلەر يازىلمىغە باشلادى. آروپا غزتلەرنىدە يازىلمىش شىلەرنىڭ بارسىدە دىرلەك بونلرى مافتاردن، بونلرنىڭ حرىت كە، علوم و معارفكە ھوس ايتولرىنى تقدىر و تحسین دن عبارتدر. ترك خانملىرىدىن بعضىلرى اوزلرىدە فرانسىزچە، نىسە چە غزتە - لىرگە گوزل و مهم مقالەلەر يازەرق آروپا مطبوعاتى نىڭ حسن توجهنى جلب ايتىدىلار. استانبول غزتلەرنىدە خاتونلار احوالدىن ككوب بحث ايدىوچىلار ترك خاتونلارنىڭ اوزلرىدىر. بونلرنىڭ قلملىرى پك اوتكون، فكرلىرى پارلاق. اوز فكرلرىنى قلم و مطبوعات واسطەسىلە مدافعە ايتىك اىچون، احتمالكە، ايرلىرگە ككوب احتياجلاريدە يوقدر.

استانبول غزتلەرنىڭ يازوچى ترك خانملىرى كك باشلىچە ايكى فكرگە خدمت ايتەلەر: حاضرگە غايت آز كورينان بىر قىسمى، ترك خاتونلرىنىڭ حرىتىدىن استفادە ايتەرك، اسكى اصول معيشتىنى اوزگارتىپ، عمومىتەلە آروپا خاتونلرى ككى ايرلىر نفوذدىن قوتىلو، استقلال كسب ايتو طرفىدىن بولونەلەر. ايكىنچى بىر ككوب قىسمى، بوگنا قارشو كىلەر: شرق و مسلمان معيشتىنى آروپا اصول معيشتىنە قىياس ايتىك جائز اولمادىغىنى، ھەر مىلتىڭ اوزىنە كوره اخلاق و تربىەسى اولدىغىنى، خاتونلرنىڭ اصل خلقت و وظيفەلرى يورت باقمىق، بالا تربىە ايتىك، عائلە قارامقدىن عبارت ايدىگىنى، خاتونلارغە

و نىران بولغان يوقىدىن اويغانمىق زىمانى ايدىكن آكلاتالار. طنچلىق، مجهوليت و سكوتنى ايزارگە وفت ايدىكن توشوندرەلەر.

فارت چواشلردە مليت تعصبى صوڭ درجەدە قونلى بولوب، ياشلارنىدە ھم شولا يوقدر. آنلر شونىڭ اىچوندى قارتلارنى اوزلرىنىڭ سوزلرىنە طكلانە و علمگە رغبتلاندرە آلار. فقط نە چارەكە، بوكوندە، آنلر، بارماق ايلە صانارلىق درجەدە آزدلر.

* *

مطبوعاتلىرى چىتندە ككلىچە، چواشلار، مطبوعاتنىڭ نە ايدىكندە بلەلەر چونكە آنلرنىڭ اوز تللرنىڭ و اوزلرىنە مخصوص اولەرق يازلمىش، نە دىنى ونە ادبى، فنى اولسون، بىر دانە كتاب و رسالەلرى يوقدر. فقط روس حرفى و ناتار لسانى ايلە دىنى اولەرق يازلمىش، ايتدائى مکتبلىرى اىچون، بىر دانە درس كتابلىرى وارد. بوكوندە، ايتدائى مکتبلىرنىڭ، شوشى كتاب استعمال ايدىلما كەدر. بىن بو كتابنى بىر نىچە مرتبەلەر كوزدىن كىچىرسامدە، نەسبىدىن كە، اسىنە و محرىنە دقت قىلماقەدىن و قارامادىدىن اوز اوزمە تعجب دەمن.

۱۷ نچى اوكتابىر مانىفېستىدىن سوڭره، «چاباقسار» شەرىندە بىر ضيالى چواش طرفىدىن «خىپار» اسمندە، چواش تلندە و چواشلارغە مخصوص اولەرق، بىر غزتە نشر ايدىلماگە باشلامىش ايدى. لىكن اوزاققە بارمادى طرفتالدى. ايشىدىكە كوره، طوقتالويى محرىنىڭ «سوسپالىست» پارتىيەسنە منسوبلىكدە عىبلار نوپىدىن ايمىش.

«ظريف البشيرى»

علوم و معارف، تربیه و تعلیم هیچ شبهه سز لازم ایسه ده آنک «خاتونلوق» صفتی یوغالتمی طورغان بولووی تیوش ایدیگنی، خاتونلرغه شول درجه بیرلگان حریت سببلی آروپا خاتونلرینک عائله تربیه سندن وعائله معیشتندن بسبتون آیریلورغه مجبور اولدقلرینی، کون بویونجه بوچته خانه، تللیفرام و تللیفون خانه لرده خدمت ایدوب، حتی آراهه چیلک و سائر بر طاقم دنی خدمتلرده بولونلرک طاماق طویدورغه مجبور بولولری اوزلری ایچونده، جمعیت بشریه ایچونده بر سعادت و راحتکنی موجب بولمادیغنی اثبات ایتارگه طریشه لر.

بو صوک فکرگه خدمت ایدوچی خانملردن بییجه ضیا خانم «یککی غزته» ده یازمش اوزون بر مقاله سنده دیه در:

«بیوکلردن بریسی: «بو مملکتی طوبدن ملطقتدن آرتوغراق جهالت خراب ایدر، خاتونلری جاهل اولان قوم هیچ ترقی ایته آلماز.» دیشدر. شمدی بن ده: «بزه بر مکتب لازم در» دیه چکم. اوت، بزه هر شیدن اول مسلمان مریه لر، تگوچیلر، یورت خاتونلری یتشد، چک مکمل، منتظم بر مکتب لازیدر. نکر عامرانه مه فالورسه بویله بر مکتبک و جوده کلمسی ایچون معارف نظارتی پک بیوک مصرفلر اختیارینه ده مجبور اولماز. مثلا: شهیدکی قزلر صنایع مکتبی ناک پروگرامی اصلاح، تگوچیلک، اشچیلک، اداره، بییته، ونزاهت فکریه به خادم اولدیغی ایچون، موزیقی درسلری علاوه اولونسه، حاضرگی معلملری کافی اوامایه چفی جهته، فخری معلمه لرد، طالباتکه درس ویره بیلورلر. خالده صالح، فاطمه علیه خانم افندیلر کبی فاضله و متفکته خانمارن حسیات وطنپرورانلرینه اتباعا بو شرفی رد ایتمزلر صانیرم.»

ترک خانملری خاتونلر بختی ایلگنه قالمیلر. تیل و ادبیات بحثنه ده کریشه لر. کینه شول «یککی غزته» ده «بر ترک قادینی» امضاسیل بر خانم «مطبوعاندن بر رجا» سرلوحه سیله اوشبو سوزلرنی یازادر:

«وطن نامنه، سلامت عمومیه نامنه، رجا ایدرم: ترکجه مزک ایچندن اجنبی کلمه لری چیقاریکز. اولمیانلری ایجاد ایدیکز. آرتق بویله قارمه قاریشیق کیتیمه لم. ترک اوله لم. ترکجه سوبلیه لم. «قایینه» دیه چکمز یرده «هیئت وکلا» دیه لم. «غره و» (زباباستوفقه) دیه چکمز یرده «ترک اشغال» دیه لم. بیلیمیانلر «قایینه» و «غره و» سوزلرینی اوگرتمگه چالیشه لم. زحمت چکرسه کده باری بر ایشه یاراسون. «حمام آلمق» «پیانو اوینامق» کبی ترکیبلرله بیگانه لکلر ایچنده دهانه وفته قدر یوجه لیوب طوره جقز؟»

بر آنانک آنا تیلنی مدافعه بولنده یازدیغی بو سوزلر نه قدر گوزل و نه قدرده معنالیدر! خاتونلرنی تربیه و تعلیم ایله بحق انسانیت درجه سنه کونارمزدن اول یر ملتک ترقیسی ممکن اولمادیغندن بزم روسیه مسلمانلری ایچونده هر شیدن اول مهم و آشفچ مسئله قزلرهنی اوقنو مسئله سی اولسه کرک. اصول صوتیه لر، یگی تربیلر، مکتب و مدرسه اصلاحلری، حریتلر فلانلر کبی بایناق نرسه لر ناک طاوشی چیقادیغی حالده، قزلر تربیه سی، قزلر اوقنو حقنده، مع التأسف، حاضرگه قدر، هیچ بر اساسلی حرکتز یوقدر. بو کونگی کونده قزلرینی تعلیم و تربیه ایتمک ایستیان آدملر نه باپمعه ده بیلماینچه عاجز طور ییورلر. قزلر اوقنور ایچون هیچ بر یرده، هیچ بر منتظم مکتبمز اولمادیغی کبی، اولرگه دعوت ایدوب اوقنور ایچونده اهلیتلی معلمه و مربیه ارمز یوقدر. ملی تربیه و هیچ بولماسه، آنا تیلنک ابتدائی تعلیم کورمگان قزلرنی روس مکتبلرینه ویرمک، اوزمن خالص شرق معیشتی ایله یشادیفمز حالده قزلرهنی بردنرگه خالص

غرب معیشتنه، غرب تربیه سنه تسلیم ایتمک مناسبی، دگلمی، بو بر مسئله در. مناسب اولدیقی تقدیرده بیله بو هر کیم ایچون میسر دگلدن.

آوروپا خاتونلرینه نسبت تریک خاتونلریده معارف چهنجه پک توباندن. اکن تریک خاتونلرینه قاراغاندهده اوز خاتون قزلرمزنگ علوم و معارفده، تعلیم و تربیه ده نه قدر توبان اولدقلری کورلدکده چن کوکلدن نأسف اینتامک ممکن دگلدن. قزلرمزنگ جوابی یکلدر: «اگر نأسفی ایتسه کز بزی اوقونگز، بز اوقورغه حاضرمز» دبه چکلر، اما، بزمده بوکا فارشو: «بز اوزمز خسته یز، که سزی نصل نداوی ایده لم» دیمکدن باشقه چاره مز یوفدن. ف. ک.

چچک خسته لگی

II

چچک پینا اولمقی

چچک چیغه باشلاسه تاثیر پک نیز معلوم اولدر. اڭ اول قزدرب ینه ده طوکلروب بیز- گاک، اوخشاشلی حالسز اینوب، خسته نڭ هضمی بوزیلوب آشودن اشتهاسی کیسوله- آشی آلمی. اشتهاسی بولماسه ده، افراط درجه اسسپلکدن، صوکوب اچکانگه فورصافی کوبه. چونکه فان بوزیلوب معده ایشلی آلمی طامرلر حرکتسز قالادر. ممکن اولسه فاینایان سوت یا که لیمونلی چای، بونلرنی ده اچرگه اشتهاسی بولماسه فاینایان صونی اولچاو ایله اچررگه کیرک. زنهار صالقون، خام صو بیرلمه سن.

چچک ابدیکی بیانه باشلا دیسه دوقتورلرغه مراجعت ایدرگه کیرک. دوقتور یراق بولوب کیلوی ممکن اولمادیقی صورتبه، تربیه سنه زیاده دقت ایدوب، خسته نی کورگان، بیلگان کشیلردن صوراشورغه تیوش. اولگی کونلرنڭ پک اسسپلنگان وقتنده کامپریس- صالقن صوغه مانوب چوپراک طوتارغه ممکن. اوچ کوندن صوڭ خسته نڭ آغز ایچلرینه، تیلینه، بورن تیشکلرینه بوندن صوڭ قورصاقلری و آرقالرینه بز اوچی کبی واقلر چیغه باشلی، اوچ کوندن صوڭره یوزلرینه آیاقلرینه بتون تینه تمام چغوب بته در. صالقون نیگان، یوزی قوی آچیق یورگان، بدننڭ پاک بولمساغان یرلرینه بیگرک قوتلی چیغه در، (یاش بالالری هر کون ایرته و کیچ یوارغه هر وقت پاک یورنورگه کیرک آورولر کوبراک وقت تن نڭ نچلسلگندن کیلدر). بو آلتی کونلرده خسته افراط ساتاشه، اوز عقلنده بولمی، کوزن یومدیسه اینه برله قاداغان شیکلی، سبسکانوب، قورقنچلر کورگانندی قچقره، پک بورچیله هیچ یوقلی آلمی، آلتی کونده بته لر چیغوب، بورچاق زورلغنده مک چچه گی کبی قب قزل رنکده، فزدرغان نورچاق روشننده بوله. خسته بر آز طبیعی حالینه قایتوب طنچلاب یوقلی، ینه ده صاری صو (ارین) جیه باشلاغانده افراط درجه اسسپلانوب بورچیللا باشلی، بته لری قچیتالر، اوزن قچیتقان اچنه یا که قورمسقه اویاسنده یاتقان کبی، فایده قویارغه ده بیلمی، فاناتقانچی یرتوب قاشی، اوتقه کررگه ده راضی بولا. بویله عذابلنو اوچ کون دوام ایته. خسته نی بر کشی دائم یاننده طوروب صاقلارغه کیرک، خصوصاً بو صوڭمی آلتی کونلرده خوفلی: چچکنی قاشوب، طرناب آزدروب بیرو

سنتابر ۱ ۱۹۰۹

۲۸ شعبان ۱۳۲۷

شهر آذربايجان والو غ حادير

علی شیر نوایی

اشی علی شیرنی ایزلاتمک اولدی. مذکورناک «سمرقند» ده ایديکندن خبر آلدیقى ايله ماوراء النهر پادشاهی اولان سلطان احمد میرزا یه خبر کوندروب علی شیرنی حرمت ايله ارسال ایتمه سینى طلب ایتدی. کیسه سی بوش اولد یقى سببندن علی شیر، سلطان احمد میرزا مصر فی ايله «هرات» شهرینه یوللاندى و سلطان حسین طرفندن بیوک احترام ايله قارشو آلنوب در حال «میردار» لقی منصبه و صوگره دن وزیرلگه تعین ایلدی.

علی شیر، بوش وقتلارینی مطالعه و تألیف ايله کچرر مجلسینه ده عالمر، ادیبلر بیغولور ایدی. فضل اهللارینه، شاعرلر، هنر و صناعت اربابنه انعام و احسانی مبدول اولدیغندن معارف و صنایع ترقیسنه چوق خدمت ایتدی.

بر مدت صوگره سیاست ايله اشتغالدن وار کچوب خدمتندن استعفا ایلدی ایسه ده عالم، عادل و محب علما و ادبا هم ده علم و معارفنک مروجی اولان سلطان حسین علی شیرنی همیشه کندی یانندن آیرمادی و آخرنده تکرار

ترک شاعرلرینک پیشواسی و ترک ادبیاتینک استاذی و مؤسس اولان اوشو ذات، سلطان ابو سعید وزیرینک اوغلی اولوب ۸۴۴ تاریخنده «هرات» شهرنده دنیا یه کلدی. آناسی ایسه بوناک تعلیم و تربیه سینه آرتق اعتنا و اجتهاد ایتدیکندن، بالانک کلدسنده هم استعداد اولدیغندن شول زمانه کوره مکمل صورتده تحصیل ایلدی.

علی شیر، مکتبه تحصیل ایتدیکی وقت سلطان حسین بایقرا ايله شریک اوله رق درس اوفودلارنده ایکیسندن قانغیسی غنه دولته ایرشور اولسه ایده شینی اونودمامق اوزره اوز آرالارنده سوز ویرشمشله ایدی.

علی شیر، بر مدت خراسانده و صوگره ده «سمرقند» ده تحصیل ايله مشغول اولوب آرادن خیلی وقت کچککنده ۸۷۵ تاریخنده سلطان حسین بایقرا «هرات» ده سلطنت تختنه چیقدی و وعده سینى دائم خاطرنده صافلادیغندن ایلک

عبدالرحمن الجامی کبی بر چوق الوغ ذاتلر ایله صحبت ایتیشدیر. ترکیچه شعرلری دورت دیواندن عبارت اولوب برنجیسی بالا وقتنده، ایکنجیسی یکیت وقتنده، اوچونجیسی ابر اولوب یندیکی صوگنده، دورتینجیسی قارتلق وقتنده سویلامش شعرلریدر. بونلردن باشقه فارسجه سویلامش شعرلری آیرم بر دیوانن یارلامشدر. ترکی شعرلرنک «نواپی» و فارسی شعرلرنده «فانی» دیه تخلص ایتیشدیر. فارسی لسانینی سومش و گوزل شعرلر سویلامش ایسه ده آناتیلی اولان ترکی گه محبتی دخی زیاده و کامل ایدی. هر ایکی لسانده اولان کمالنی الوغ اولدیغندن «ذواللسانین» (ایکی تیللی) دییه شهرت بولمشدر.

علی شیر زماننده ترکستانده فارسی لسانی زیاده معتبر اولدیغندن ترک عالمیری و شاعرلری عمومیتله آنا تیللری اولان ترکی فی بر طرفه تاشلاب بتون بتونه فارسجه سویلرلر و فارسجه شعر انشاد ایتمکله بر برینه تفاخر ایدرلر ایدی. اوشبو حال ترک قومینک ادبیاتدن محروم قالملرینه، بونک سببنده ملیت حسلری تمام یوغالماقینه. شان و شرفلری اونودلاچقینه باعث اولدیغندن علی شیر، شول وقتنده اولان افکار عمومینک عکسینه حرکت ایدر اولمش، ترک بالاسی مطلق ترکیچه یازارغه اوقورغه اوگرنمک لارمدر، دیه دعوی ایلامش. بونی بالفعل اثبات ایتمک و بول کوسترمک قصدی ایله بر قاچ اثرلر میدانده قویمشدر. اوشبو جهتدن علی شیر، ترک ادبیاتینک نیگزینی قورمشدر. امام جاحظ ترک قومینک فضائلن شهیر ایتدیکی حالد (۱)

(۱) عرب ادیبی اولان امام جاحظ حضرتلرینک ترک قومنی مدح حقند «مناقب الترك» اسمنده بر رساله سی وارد. بورساله شمعی ۵۲ بیتده طبع اولندی.

تکلیف ایتدیکنه کوره «استراباد» شهرینه والی اولدی. شیر علی بو منصبده ده اوزون وقت فالهادی، استعفا ایدرک «هرات» شهرینه قایتدی و دنیادن عزلت ایدرک بر طرفه چکلدی. مع ما فیه سلطان حسین همیشه کندی التفات و احترامنک طوتار و هر وقت حالینی استفسار ایدر، شهزاده لرینی بونک مجلسندن استفاده ایتدر ایدی. وزیرلک بیشوگنده اوسمش و وزیرلک یورتنده کون کچرمش صوگردهن، علم قدرینی بحق بیلوچی تربیه و ادب اهلینی احترام ایدو. چی بر پادشاه عالی جاهنک حمایتنده کون کچرد یکی حالده زمانه موده سینه تقلید یوزندنمی یا که فلکدن شکایت ایتمک شاعرلرده عادت اولدیغندنمی و باخود حقیقت اوله رفقی؟ کندی طالعندن ناراضی اولوب عصرندن شکایت ایتمشدر و بو طوغورده: «گهی تابدم فلکدن ناتوانلق. گهی کوردم زماندن کامرانلق» بسی اسسقی ساق کوردم زمانده. بسی آچیغ چو- چوک تاندم جهانده» دیور اولمشدر.

علی شیر، ترکی اولدیغی حالده فارسجه شعر سویلاوچیلرنک اک معتبرلرندن معدوددر. ترک ادبیاتنی اک ایلک اوشبو ذات تأسیس ایتدی دییولسه مبالغه اولماز. بوندن مقدم ادبی صورتک ترکیچه یازوچی کیمسه اولمادیغی مرویدر. علی شیرنک اثری کوب اولوب بو کونده بعضیلری باصلوب تارالمشدر و هر بری لطیف و گوزل اولمغه ترکی ادبیاتنده نمونه و مثال عد ایدلنور. بونکله برابر بیوک بر کتبخانه سی اولوب علم و معرفت اهللرینه آچیق طوتلدیغی، مشهور مؤرخ خواندمیر اوشبو کتبخانه دن استفاده ایتدیکی روایت اولنور.

علی شیر یالکز شاعرگنه دگل بلکه بونکله برابر بیوک بر حکیم و فیلسوف ایدی.

علی شیر ترک لسانینک گوزل-گینی وملایم
ایدیکنی عملیاتی ایله کوسترمش و ترک قومی
عاشقی اولمش فارسى لسانینه کوره ترک لسانینک
ایرکن، کیك وملایم هم فاعدهلی ایدیکنی دعوی
ایدر اولمش. «حاکمة اللغتين» اسمنده اولان
رساله سینى اصل اوشبونک ایچون یازمشدر.

علی شیر، ترک قومینک زیراکلکیرینی،
علم ومعرفت که مستعد اولدقلرینی مدح یزنده:
«ترک قومینک خواص وعوامی، فارسیلره فاتشور
اولسهلر آنلردن فرقسز صورتده فارسچه سو-
یلرگه بیلورلر وکوبلری شعرلرده سوبلرلر، اما
فارسى قومندن ترکلرگه اختلاط ایتمک سببندن
ترکچه بیلوچیلری پک آز اولور وبو آز لرلرک
سویلاشدیکلری وقتلرنده ترک دگل ایدیکلری
بیلنوب طورلور» دیبور. ترک تیلنى مدح
ایدرک: «ترک ایله فارسى لسانی آراسنده
فاحش صورتده تفاوت اولوب، ترک تیلی فارسى
یه کوره لندیلدر. ترکی لساننده اولان نکتهلر،
رمز ومعنالی تعبیرلر فارسى تیلنده اولماز»
دیبور. بوندن صوگ آدم بالالارنى اوز آرا
قونوشقلرى وقت استعمال فیلورغه احتیاج اولان
سوزلردن یوز قدرینی یازوب (۱): «ایشته
ترکچه اولان اوشبو سوزلرده، هر وقت محتاج
اولدیقمز معنالریک آز اشارتلر ایله بیلدرلمکده.
بو معنالرنى حتی چیت کیلمسه لرگه آکلانمق ده

ممکن اولماز. آکلانورغه ممکن اولانلری
ایچون ده اوزون جملهلر ترتیب ایدرگه وبرقاچ
عرب سوزلری قویارغه ضرورت اولور» دیه
دعوی ایلر.

ایکی کیلمسه آراسنده اولان اشلر ایچون
عربلرده اولان مفاعله بابی، فارسى لغتنده بتون
بتونه اولمادیقى حالده ترکی تیلنده آنچق بر
«ش» حرفى قویمق ایله اش تمام اولدیغنى
(کورمک - کورشمک. تابمق - تابشمق.
اوبمک - اوبشمک کبی) علی شیر، یر کوکی
ایله شادلانوب بیان ایلر. بوندن صوگ دیبور:
«ترک تیلنده بو کبی دقایق پک کوب اولدیقى
حالده حقیقتی تدقیق ایدلمادیکی سببلى هنوز
مستور بر حالده طورر. بلاغت میداننده بو
قدر واسع وفائدهلی بر تیل اولنوب طوردیغنده
بونى ناشلاب باشقه بر تیل ایله یازمق وسو-
یلامک بیوک بر کفران نعمت اولسه کرک».

علی شیرنک وزبر بالاسى اولمقى هم ده
امیر ووزیرلک شهرتلری، تنی ایله برابر
توپراق آستینه کوملدیکی حالده شاعرلک،
ادیبلک شهرتی کوندن کون آرتمقدردر.

غایت عالم اولان بو وزیر ووزیر صفتند
اولان بو عالم وادیب هجرى ایله ۹۰۶ تاریخنده
وفات ایندی. الله تعالی مطهر عفو وغفران
ایتسون!

(دایی-توتای) آنا ایله بر طوغمه قز فانداش. «کوگل»
سوت آناسی. «کوکلدش» (کوکلتاش) سوت طوغمه سی.
«بینگ»، «آو»، «قوش»، «کوک»، «قاییاق»، «قائلام»،
«ولاماج»، «قورت»، «قویماق»، «کومچ»، «اوماچ»،
«تالقان»، «توقماچ»، «یاسانوق»، «بیزاندک». هر برینک
معناسی معلوم. علی شیر، بو سوزلرنک مقابلهلری فارسى ده
اولمادیغنى وکوباری فارسى لغتنده ترکچه اولمق استعمال
ایدیکنی روایت ایلر.

(۱) بونلر جمله سندن اوشبو کلمهلر: «اینگرامک»،
(اگزامق) قایغو ایله گزلیچه باواش یاواش آغلامق
دیگمکر. «سیقتامق» آغلامق، مبالغه سیدر، «اوکرمک»
عادتدن طش قچقروب آغلامقدردر. «تیلدرمک» محبت
امللری بر برینه زار اولوب وموگایوب طورمقدردر. «قاییاق»
کوز ایله قاش آراسى «آغا»، «اینى»، «ایکچی» بیوک
قز طوغمه، «سنگیل» کچوک قز طوغمه. «آبانا» «آپا-
نای - آباق» آنا ایله بر طوغمه ایر فانداش. «طغای»

طوبه ده باشقهلرنى آتله ايارتمك حقنده سبب تابىق مشكل، بوندىن اوستون اكرده بر خلق سويلاشمكى اصل طونلسه باشقهلر ايچون چيتونلك هميشه باقى اوله چقىر.

صوك مسلك صاحبلرى: «مادامكه هر بر خلق تلفظنه موافق كله چك بر قاعده هنوز ميدانده يوقدر، بو تقدير چه خيلى خدمت ايتمش وكوبلرنگ معلومى اولمش قاعدهلى بر املانى بوزمق: — خاتون قولاقچنى اوتغه ياق! — مثله مصداق اولور» ديپورلر.

املانى ايشلدلدىكى كى يازمق طرفدارلرندن برى ده «كچمير» فرېسندى امام ومدرس عبدالله افندى اولوب بو مدعاسىنى اثبات ايتمك حقنده «بولدز» غزته سینه بر مقاله يازميشدى. بونى ايسه بز اوفودق و باشقهلر ده اوفومش اولسهلر كرك. ايشنه شوگا فارشو بوبى شاگردلرندن جمال الدين افندى بر بند يازوب اداره كه كوندرمشدر. بز ايسه فكر حر لگينه حرمت بوزندن شول مقاله نى بونده درج ايدمهز. ايشته مقاله بودر:

«بولدز» نك ۴۲۰ نچى نوميرنده عبدالله الكچميرى نامنده بر حضرت «تيل و يازو» سرلوحه لى اوزون بر مقاله يازوب خيلى وقتدنبرو اونودولوب طورغان تيل و املا مسئله سن قوزغاتدى. مين ده شول مناسبتيله بو يرده بر نچه سوز يازارغه مجبور بولدم.

مين تيل و املا مسئله سينك برسندن برسى تيره ن ونچكه ايكي مسئله اولديغىنى و بناء عليه بو طوغورده مستقل بر فكر عرض ايتمكچون تاريخ و علم السنه متخصصى يعنى «فيلالوغ» بولمق لارم در ديه بيلدىكمين «تيل و يازو حقنده غى فكرم بو...» ديوب البته البته آلميم. شولا يوق مينم مقصدم: تيل و يازولرى كوب يازوچيلرمز طرفندن دستور طوتلغان و خلقيز آراسنده اوتهدنبرو «فيلالوغ» و «پيداغوغ» لى ايله اسملرى چيققان بر نچه ذاتنك اساس فكرلر بى محاكه و تنقيد كده كرشو نوكلدر. بى شاشرغان نرسه: بزده تيل و املا ايچون فايقر وچيلرنگ آرتيق كوبلگى و حتى هر بر غزته اوفورلىق تاتارنگ بو طوغورده اوزينه بر فكرى بولوى و هر بر عبدالله حضرتنگ؛ نفوسى ميلليونلر ايله سانالغان بر ملت ايچون چاي پاننده غنه اوزينه مخصوص بر املا ياصاب شونى آله سور ويدر.

بيك فرق بيت! بزده بيك كيركلى، بيك نيوشلى و بيك موسملى حتى ملتنك بتون حيات و بقاسى شوگا كيلوب نره لگان بر مسئله بولسه، يا اول بتونلاى كوشه اهمال ده

ايك صكوه تاريخنگ «فلسفى» طرز تلقيسى ميدانغه چقىدى. مورخلر تاريخ يازغانده ايك زياته تدقيق ايتكان نرسه لرى حكمت و فلسفه سى بولدى. بو صورته حادثات تاريخىنى تحليل و تشرىح ايتوب، ممكن قدر، نتايج مستقله سنى كورسته باشلاديلر.

تكامل و تعالينك، انقراض و انعطاطنك اسبابى بيك متنوعدر. بعض مؤرخلر بر فومنك نكاملنده حاكم بولغان نرسه نك حيط و احوال روحيه سى، بعضيلر ايسه مؤسسات اجتماعيه و سياسيه سى و بعضيلر ده احوال اقتصاديه سى بولديغنى بيان ايتلر.

خلاصه: اسباب تاريخىنى تعيين ايتمك قيين بر نرسه بولسه ده تاريخنگ روحى بو، يعنى اسبابى تحرى و تعيين ايتمكدى. بو عصرده تاريخنگ طرز تلقيسى بودر. هم شولاى بولورغه كيراك.

عالمجان فيروشين.

تيل و املا مسئله سى

تركيا محررلر بى ياروم عصر قدر اشغال ايتمش اولان تيل و املا مسئله لرى شمدى بز لوهده كلوب يتدى. غزتهلر ده بو طوغورده هر وقت مقاله لر يازلنه، ادبى جمعيتهلر ده سويلا نه در. املا حقنده اولان فكرلر، ملاحظه لار يك كوب ايسه ده جزئياتلر دن بر قدر كوز بومولسه مسئله نى ايكي مسلك اوزرينه حصر ايتمك ممكندر. برى هر سوزنى ايشلدلدىكى كى يازمق مسلكى اولوب ايكنچيسى ده خيلى قاعده كه قولمش و بوكونه قدر بر چوق علمى كتابلر نشر ايدلمش ايسكى رسمى صافلامق مسلكيدير. اولگيسنى كوسترر ايچون مثال تابىق مشكلدر. زيرا كوب سوزار واردر كه سويلا نكلرى حقنده بر قاعده و اطراد يوقدر، بناء عليه املالرده شوگا تابع اولمق لازم كلور. ايكنچيسينه ايسه شمس الدين سامى بك و آنك اثرلرى اولان فاموس اعلام و فاموس تركى كى علمى فنى اثرلر بى كوسترمك ممكندر.

اولگى مسلك صاحبينك دليللرى ايسه هر سوزنى ايشلدلدىكى كى بى يازمق اوگرا نر ايچون قولاي، ديپورلر. بو نقطه دن اوشبو مسئله حقنده بر ديه چك يوق. ديه چك ير شونده دركه: كېملرنگ شېوه لرى اصل طوتلنور؟ بر يرده اولان خلقنى اصل

(یلقه اسمی)، کوهنده، کوره مک، کومک، نومک، اومک، سومک، اولنمک» دیوب تلقت ایدلگان سوزلر بزنک اوللرده: «اوی، زویه، کویهنده، کویره مک، کوییک، توییک، اوییک، سوییک، اویلنیک» روشلرند ایتوله. طاغنده بزدن بر آز شرفقه تابا بارلسه آندهغی نانارلرده: ح، خ، ف حرفلری برده یوق. ح و خ اورینه فای و ف یرینه ده پ حرفلری استعمال ایتلر. مثلا آندهغی آیزیلر: «نیقال افید صاپا! فانوئک پاطمه باقشیمی؟» دیوب سوییلر (بولار العیاذ بالله خداغه ده: «فدا» دیلر). فزان شهری و فزان آرطی نانارلریده بیک کوب سوزنی بزده گیگه باشقه طارش ایل ایتلر. مثلا: بز: «شوشی» دیمز. آلا آتی: «طوشی» دیلر. بزده گی ادات استقیام بولغان «می» یاخود «مو» فی آلا آب آچیق «ما» ایقوب ایتلر. بناء علیه بزنک «شوشی» شیمی؟ دیگانمیزی آلا «طوشیما» دیلر. عبدالله حضرتده مقاله سنده بزنک «بیک» یرینه «کوک» دیب یازا وشبهه سز باشقه ارغده شولای بازارغه قوشا. بزده ایسه کوک دیب فقط «سما» غه و «ماوی توس» که ایتلر.

عبدالله حضرت «یوروب»، «طوز» کبی لرنی «یرب» و «طرز» روشنده یازو تیوش دیوب بایطاق یازغاند نصوئک عربلرده شولای ایشتلگانی گنه بازار دیبه کچی بولا. خبر حضرت! عربدهده املا ترکیده گیدن ده مشکل. مثلا: «علم» صورتنده یازلغان بر لفظنی ییدی توری اوفورغه میکن. و حالبوکه عادنده هیچ بر حرکه علامتی قوبولمیچه یازایلا. بزنک «طوز» فی ایسه بولسه فقط ایکی توری اوفورغه بولا. بو حال شولایوق روس تلندهده بیک ظاهر. روسچهده او - دارینیاسز حرفلر برده اوفولمادیقی حالده یازایلا.

گرچه غایت غریب وبعید بولسدهده املا حقنده هرکم اوزینک بر فکرینی عرض ایتوکه بتولای فارشو طورمیز. فقط بونگله گنه قالیلر. بلکه: اوزلری طرفندنغه قبول ایتلگان بر املا ایل یازلر؛ وشونی مکتبده ملت بالا - لرینه اوگرانلر. ایشته بو حال هیچ بر ملتده کورلمه گان فقط بزم نانار عقللی باشلرینه مخصوص بر مبالانسزلق و بیک زور مناسبتسزک در. مثلا بزنک عبدالله حضرت: ازلدنبرو آخری ناء ایل یازلوب کیلگان و بونجه عصرلر - دنبرو هیچ بر ادبا و علماء السنه اوزگارته آلمانغان: «دوست» و «درست» سوزلرینی یب ینگل گنه: «دوس» و «درس» روشنده یازوب شولای تیوشلگنی اعلان قیلغان بیک احتمال رسلردن ده: «ویدومست»، «اوکتا برست» لرنی ایتولگانچه

یانا؛ آنکچون برده باش واطلمی آنک حقنده اهلی نا اهلی طوشن طنن چیقارمی. ایندی نیچوکهده بر اول مسئله باشن کونارسه آنک حقنده بتون نانار فایغرا. ساده فایغروغنه توکل: کوبسی هیچ آنکلامدیقاری و بونک اهلی اولمادیقاری حالده مسئله نک ایچینه کروب گوز کینره لر. و بونک نتیجه - سی اولارق بزده الک آنسات وینگل اشلر چوالوب مطلوب و موفقیت حاصل بولمیچه فاللا.

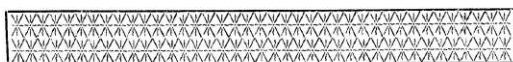
عبدالله حضرت تیل حقنده: «تیلیمزنی نانار چالاشدیریق، آسانلشدیریق، ممکن قدر عربی و فارسی سوزلر قوشمیق» دی. آنک بو سوزی البته بر قدر یوللی. صوکره اول املا مسئله سینیه کوچوب بو طوغروده بتونلای سطحی فکرلرگه کروب کیتنه. اول طوب طوغری: «نیچوک ایشتلسه شولای» یازارغه تیوش طابا. یعنی املا ایچون برده قاعده فلان کیرهک توکل، آغیزدن نی چیقدی شونی یازارغه کیرهک دیوب بارا. سیزه مسز؟ عبدالله حضرت املا مسئله سن ینگل گنه حل ایتمه کچی بولوب هیچ بر ملننگ مکتب و ادبیاتنده قبول و تطبیق ایدلگان و ایدلوی میکن بولمغان بر فکرنی درمیان ایتنه!..

عرب، روس و حتی فرانسز تیللرنی مبادیسینی اولسون اوگرانوب بیلوچیلر آرامزده میندلر. ایشته بونلر جمله سی شاهد درکه: بو معتبر تیللرنک جمله الفاظی غیر قابل تغییر قواعد ایله مضبوط در.

ذاتا بین الملل تیللرنک مکملیتی ده شول قاعده لرنگ کوبلگی ایله متناسب در. خلاصه: بر تیلنی قوانین صریفه و نحویه و قواعد کتابت و املا نیقدر قصسه اول تیل برده فصلمی بلکه شول نسبتده کیکیاه در.

مین اوزم فزان غوبیرناسینک مرکزنده بر اولده طورام. غوبیرنامزنگ توری باغنده و توری اویازدلرند بولغانم بار؛ فزاننگ اوزندهده کوب یلر طوردم. شونکچون ایتنه آلامن که: اگرده عبدالله حضرتلرچه «ایشدلگانچه یازو» اصلن قبول ایدر اولسه ق بر فزان غوبیرناسی ایچون بوزلرچه و احتمالکه مکلرچه املا قوللانمق ایجاب ایت چکدر. مثلا: بزدن اونیش - یکریمی چافرم شمال شرقیگه کیدلسه بزده: «آنکای، آنکای، آبرنای، شولای، بولای، ایندی، بولچاق، بارچاق» دیوب ایتوله طورغان لفظلرنی آنده: «آنکی، آنکی، آبتی، شولی، بلی، اندی، بولعاس، بارغاس» دیوب سویلشه لر. همده بزدن ۲۰ - ۴۰ چافرم آرلرند غرب جنوبیگه تابا بولغان اوللرده: «او، زو

تورلی املا ایله بازارغه جواز بیرله وهر برکتاب و غزته لرگه فارالسسه آنده باشقه سنده بولماغان یا کتا بر املا کورلدر . شمدیلک: املالرنی برلشدر و ممکن بولماسه ، کوبه یئو نورلیله ندرودن طبلو ممکن در . ایمدی هیچ اولمازسه بوکئا میدان ویرمزگه تیوش . احتمالک بونی کماله حساب ایدنلر و بونک برابرینه مکافات امید ایلانلر بارددر . فقط آکلامایک: تخریب خرابات ایله مشغول اولوق کماله دگل زکالت و بونک فارشولمیده مکافاة دگل مجازاة در . جمال الدین ولیدف . «آپاس» .

«اصابت» کتابی حقنده ملاحظه

«وقت» غزته سنده ع . بطال افندینک تفریضنی اوقودیم صوگ ، «اصابت» کتابندن بر نسخه سیننی قولمه توشروب مطالعه ایتدم .

مؤلف افندینک سوز باشنده یازغان: «کوبراک سیر چیلر و مسلمانلر بسو پیغمبر حقنده افراط کیتوب خارقه و هجزه لر ایله بالالاندراغانلدر . مسلمان توگللر (خصوصا خریستیان تریبه سنده اوسکانلر) آنک حقنده قاتیراق تنقیف و تفتیش یولینه کیتوب آکا تیوشلی بهاسنی ده بیرمکانلر . اوکفه صواحه آوشوب کیتکان ایکی بافدن میکاده اولوش قالغاندن محمد پیغمبر حقنده قوانین طبیعت و سنه الله غه موافق صورتده منده بلگانی یازامن» دیگان جمله لرنی اوقفاچ منم شوقم دخی بر فات آرتدی . زیرایقینابله ایدمکه: تیوشلی بهاسنی بیرماو ظلم اولغان شیکلی افراط کیتوب آنک حقنده صحیح مروی بولماغان حتی جناب رسول الله اوزی دعوی ایتمکان صفتلر ایله من مدح ایتو (اغزندن طوغدی وما اشبه ذلک لربکی) ده ظلم و شانن تنقیص دپ .

علماء اسلام موندن نقی طیفانلر . مدائح نبی (ص) نی یازوده آلدی بولغان امام بوصیری حضرتلریده اوزینک قصیده برده سنده: «دع مالدعته النصاری فی نبیهم * واحکم بما شئت مدحافیه واحکم» بیت عالیلری ایله افراط کیتو ، غلو فی الدین ایدیکنه اشارت ایتمشدر . فقط مع التأسفی مقصدقه شروع ایتکچ مؤلف افندی ایتدیکی اورتا یولنی ترک ایدوب، تیوشلی بهاسن بیرماو چیلرگه قوشیله و نبوتنی بر امر کسبی کورساتوب رسول الله حقنده بو کون گه چه

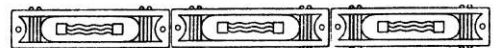
«ؤیدومس» ، «اوتکابریس» صورتنده یازارغه کیرهک دیوب دعوا ایتوچیلر بولور و بلکه اثباتده ایتار . لکن هیچ بر وقتده اوزندن اوزی شولای بازارغه آشماز؛ فقط اوزی طرفندننه ایجاد و قبول ایدلگان بر نظریه نی مکتب بالا . لرینه درس ایتوب اوقتورغه جسارت ایتمز . زیرا: تیل و املا هر بر ملتده عادی کشیلرنک تعرضلردن صافلانورغه تیوش بر ملک عالی و عمومی دیوب بلنده در . ایمدی بزگه ده بونی آزاراق آکلاب بو طوغورده تلا گانچه قیلانودن صافلا نورغه بیک وقت در .

«املا ایچون فایغر و چیلرنک کوبلگینه تعجب ایتهم» دیمشیدم . ایشته مین اوزمده شول فایغر و چیلرنک برسیمن . فقط شولقدن وارکه: کوب کشیلر حاضرگی املامزنگ قیونلغی و طانلماوی ایچون فایغریقلری حالده مین املامزنگ بار قصورینی آنک بیک کوب تورلی بولوین و کوندن کون تورایله نوین طابام و شونکچون فایغرام . مین : املامزنگ ترفی علوم و تعمیم معارف که مانع بولور درجه ده آغیر بولوینه هیچ بر درلوقناعت حاصل ایته آلمادم . حتی بعضا بو فکرنی . تعبیروغو بیورلسون - بر شارلاطانلغی غه حمل قیلوب طاشلیم . طن ایدرسهم بزده توحید املاغه اهمیت بیروچی آز . چونکه بوکئا قدر بونکچون جدی بر نشیث کورلمه دی . همده اک معتبر یازوچیلر مژدن صانالغان بعض محررلر املالرینی همانده بر یولعه صالحیلر . حتی بعضلری : اک قدرلی اثرلرنک کتابنک اسمنی طشقی یافنده بر تورلی و ایچ طرفده ایکنچی تورلی یازوب : «تاتارچه ده تلا گانچه یازارغه یاری ...» دیگان معنی نی آکلاتوب طورالر .

بعضیلر توحید املانک اهمیتن تقدیر ایتدکلری حالده بونی ئلیگه ایرته رهک طابالر . بو فکر البته بر درجه طوغریدر . زیرا مرور زمان ایله بیک کوب شیوه لرگه آیرلوب بایطاق اصل واساسلری اونولطغان ، اقتضای زمان و الجای مکان ایله آراسینه بیک کوب عربی و فارسی سوزلر قاطیشوب آهنگ طبیعی و صدای ملیسنی یوغالتقان و بونچه عصرلردنبر و نیقدر منبع علم و ادب و محفل علما و ادبا اولان بیرلرده بیله هیچ بر فواید و شرائط نعتنه کروب بتمه گان بر تلنی ضبط و تنظیم ایلیمک ینگل بر شی دگلر . فقط بو تقدیرده: بونک وقت کیلگانه گه قدر مکتب بالالرینه بر معین املا اوگرانمه سکه و آلارنک بیک کوب یا کیشلرینی قزل فارا ایله صماسقه طوغری کیله در . چونکه آلازغه غنه توگل ، مکتب - منتهیسی اولان بیوک ذاتلرغه والوغ محررلرگه ده بوز

فکر و مطالعه‌سی ایله یازوب میسیونر لکنی ترک ایتیلیر، فایده؛ بیطر فلقده در، دیب اویلا یمن. استانبول دارالفنونده، اوره نبورغ مدرسه سنده تاریخ ادیان اوفوتو مسئله‌سی، ترکیاده حریت ایلله اوزاق غربده بولغان ایسکی فکرلر نڭ مغلوبیتنی کورساته. بونڭ ایچون دخی، مدرسه حسینییه شاگرد لرینی چن کوکلدن تبریک ایتهرمن.

نه ایتملی، استانبولده بر طرفده «تاریخ ادیان» اوفوتولا، او بر طرفده «مسلمان قادین» فولدن قولغه کیزه. «طنین» کی بر غزیته «مسلمان قادینی» (۱) ایچون اویله بر مدحیه یازمشدی که حیرت ایتدم. نورکتر، سیاسی حاللرینی اوزگارتدیلر. لکن اجتماعی حاللری ایسکی روشده. بوده، ترکیا انقلا- بنڭ بر انقلاب بر یوالوتسیا توکل بلکه اداره آلهاشودن عبارت ایکانتی کورساته. ۱۴ دیکابر ۱۹۰۹ «شکی»: ن. آغیفی

لسانمژده علمی اصطلاحلر

محترم «شورا» مجله‌سینڭ برنجی عددنڭ (۱۶) نچی صحیفهده «нерв» سوزینی عصب کلمه‌سیله ترجمه ایتمک حقنده بر مراجعت درج فیلتوب، «شمدی معلوم اولدی که بو ترجمه‌لر یا کلش ایش» دینلمش ایسه‌ده، یا کلشلفڭ سببی بیان فیلنهامش.

ترجمه‌یی یا کلش دیه‌جک انسان سوزینی ایکی ملاحظه اوزرینه بنا فیلا ییلور. بری: عرب لغتنده عصب، مفصللرڭ برینی دیگرینه ربط ایدن سیکیردر. اویله سیکیرلره علمی اصطلاحده «رباط» تسمیه او- لنور. «عصب» تسمیه اولنماز. ایکنچی‌سی: لسان فن ده «нерв» اسمیله تسمیه اولنمش شیلر عربله

(۱) (مسلمان قادین)، قاسم بک امین‌نڭ (تحریرالهرقه) سیننه فارشی فرید وجدی طرفندن یازامشدر. حجابی، عقلی بر طرزه مدافعه ایتهرک قاسم بکنی تنقید ایته.

معلوم دگل ایدی. عربلرڭ کندولرینه معلوم دگل شیلرڭ اسمی‌ده، طبیعی، لسان عربده بولنهامز. انسانڭ بدننڭ «عصب» اسمیله عربله معلوم اولان شی - لسان فن ده رباط «лига мент» تسمیه فیلتوب، بزم لسانمژده سیکیر تسمیه اولنور شیلر. بزم فکرمه کوره ترجمه خطا دگلدر. بلکه هم اصطلاح هم لغت جهتلرندن اڭ درست ترجمه‌در. زیراب، تشریح کی فن کتابلرینی لاتین لسانندن ترجمه ایتمش اهل علم «Nerve» سوزینی بلا خلاف «عصب» کلمه‌سیله ترجمه ایتدیلر. بوکا کوره‌ده حس وحرکت اعضاسی اولان «Nerve» لره «عصب» اسمی اطلاق فیلو همه اهل علم طرفندن بلا خلاف قبول فیلنمیشدر. اهل اسلام فلیله یازلمش طب، تشریح، حکمت کتابارنده همه‌سنده - اوزون اوزون ییلر کی اولوب، بدن انسانڭ هر طرفینه طارالمش حس وحرکت اعضالرینه «عصب» تسمیه اولنور.

لاتین لساننده «нерв» اطلاق فیلتور اعضالر عربله مجهول دگل ایدی. احتمال «нерв» لرڭ وظیفه‌لری، بدن انسان ایچون فائده‌لری بدوی‌عربله مجهول فالمش ایسه، فالمشدر. لکن شبهه یوق لسان فن ده «عصب» تعبیر فیلتور اوزون یب کی اعضالر عربله‌ده معلوم ایدی. ییلره مشابوه‌لری ایچون‌ده، باغلامق معناسنه دلالت ایدر «عصب» اسمی او اعضالره جاهلیت لساننده ویرلمش ایدی. «عصب» لرڭ اڭ بیوگینه‌ده جاهلیت لساننڭ «عقب» اطلاق اولنور ایدی. هر حالده عربله عصب‌لرڭ وظیفه‌لری معلوم اولهامش دیمک ممکن اولاییلور ایسه‌ده، عصب‌لرڭ اوزلری معلوم دگل ایدی دیمک او قدر درست اولماز. اعضالرڭ اوافاغنه بیوگینه، بزه معلوملرینه مجهوللرینه متعدد خصوصی اسملر ویرمش عربلر بدن انسان‌ده او قدر کثرتله بولنور «нерв» لری اسمسز برافیدیلار دیمک، بزم گهانمچه، هیچ بر وقت درست اولماز.

«нерв» لرڭ اسملری بزم تورک لسانیه فار- سی لسانده‌ده واردر. لسان فارسی‌ده «нерв» لره

لت، همده معناسنه موافقت چهنلرینی اعتبار ایتمک تیوش اولسه کرک .

علمی اصطلاحلر مسئله سندنده اهیملرک بزم ایچون لسان مسئله سی ده واردر .

«لسان و املا» مسئله سندنده ادیبلر من مطبوعات صحیفه لرنده همان همان بحث ایدرلر . کونلرک برنده یاقین آراده شو مسئله حقننه بر قرار تعیین قیلنوروی یوقمی معلوم دگل . لکن ، بنم فکر مچه ، تعیین قیلنمق لازم ایدی . زیرا بزم لسانک فاعده لری طبعی صورتده غایت گوزل درجه ده مضبوطدر . قصور لسانک فاعده لرنده دگل ، یازار انسانلرک او فاعده لری رعایت ایتمه مکلرنده در .

اوزم او فاعده لری رعایه ایده بیلور ایسه ک ، لسانلرک فاعده لری دیگر لسانلرک فاعده لرندن دون دگلدر .

وسى ييگييف .

مسلمانلرده آی علامتی

خرستیان محررلری و عالمری خرسنباقلقه صلیب (خاچ) ایله رمز ایتدکلری قیلندن کوب وقت «آی» سوزی ایله اسلامه رمز ایدرلر و سوز مناسبنی کلدیکنده فلان مملکتده و فلان شهرده «آی» فلان قس حکومت سوردی و فلان یرده «آی» بیگدی یا که بیگدی دیه کبی سوزلر استعمال ایلرلر . پیتر بورغ شهرنده بر کلیسا مناره لرنه «آی» قو- یلوبده آنک اوستنه صلیب (خاچ) باصدرلمش و بونک ایله خرسنیانلق ، اسلامه غالب کلدیکینه رمز اید- لمشدر . خلاصه : خرسنباقلق خلقلری فاشنده «آی» کلمه سی و صورتینی اسلامدن کنایه ایتمک عادت مشهوردر . اسلام اثرلرندن خبرلری آز اولوبده آوروپا عالمرینه تقلید ایدوچیلر اوشنداق مسجدرلر مناره - لرنده و طریقت شیغلرینک بابرافلرنده آی رسملری

«پی» اطلاق قیلنور . بزم تورکی لسانده «قوری طامار» یاخود «آق تامور» تعبیر اولنور . «سیگیر» کلمه سی ایسه ، بزم لسانده هم «آق تامور» لره همده اعضالرک برینی دیگرینه ربط ایچون خلق قیلنمش شیلرده اطلاق قیلنور بر عمومی کلمه در .

هر حالده «перв» سوزینی «عصب» کلمه سیل ترجمه ایتمک بلا شبهه درست ترجمه در . لسان عرب ده وجودی تسلیم قیلنماز ایسه ، بیگ سنه دن زیاده اهل علمک اصطلاحی ترجمه صحتی ایچون البته کفایه ایدر . لکن شو مراجعت مناسبتیل بنم خاطریمه برشی کلدی : ادبیات عثمانیه ده . علی الخصوص حیوانات ، نباتات ، معادن ، طب ، کیمیا ، حساب کبی فنی کتابلرک علمی اصطلاحلرنده ، همده اوپله کتابلری یازار ایکن مؤلفلر طرفندن قوللانمش ترکیبلرده آز دگل بیگوک کوب خطالر بولنور . بوندن صوگ بزم روسیه ده یاز یلاچی علمی کتابلرده اوپله خطالر تکرار قیلنماسه گوزل اولور ایدی .

شو کونده عالم اسلامیتده برنجیلک رتبه سنه کچمیش تورکلرک اهل علمی طرفندن اوپل خطالرک مقبولینی البته بر قدر تعجب اولنه چی شیدر . او خطا- لرک تفصیلی حاضر شو ساعتده خاطر مده یوق . مثال اولوق اوزره یالکز «حدیه خلقویه» «طبقه بشرویه» «دماغچویه» «کمیت اصمه» کبیلری کوستره بیلورم . بوبله خطالردن صافنمق ایچون علمای اسلامک اسکی اصطلاحلرینی الده ایتمک ، اوپله اصطلاحلر یوق ایسه ، اوز لسانمزه عربی فاعده لره ده موافق صورتده اصطلاحی تعبیر وضع ایتمک لازمدر .

بز نه قدر تکلفلنور ، زحمتلنور ایسه کده ، اوز لسانمزه هر بر علمی شیلر ایچون کلمه لر بولمق بزه میسر اولماز . حاجتی یوق کلمه لری قوللانمایوب ، لسانمزی ساده لشدیرمک ، اوز لسانمزه یوق کلمه لری یا عرب یاخود دیگر لسانلردن اعتباره ایتمک البته لازم اولور . لکن استعاره اولنمش اسملری لسانک فاعده سینه موافق دگل صورتده استعمال ایتمک اوقدر درست اولماسه کرک . استعاره اولنه چی اسملرده سهو-

یوقدر . بلكه بونى پك كوب عصرلار صوڭ اولان سلطان محمد الفاتح ، رسمى علامت ايدوب قبول ايلادىكى تاريخ ايله ثابتدر .

ايكنچى فكر : مافيدونيالى فيليب ، بيزانطيه (قسطنطينيه - استانبول) نى آلور ايچون صوغشديقى وقت قالون بولوت سبىندن فارانغولانمش بر كېچهده آكسزدن شهرگه هجوم ايتمك ايچون واردىڭ بولوت كېساكدن آچلوب كندى وياڭى آى باقتىسى ايله بر يوزى يافتىدى ، شهر خلقى فيليب عسكرى شهر گه كامىكه اولدىڭنى كوردىلر و شول ساعت ايله حاضرلانوڭ فيليب عسكرىنى قوغدىلر . بيزانطيهلر اوشوشادلىقلىرىنى « آى » سبىندن كوروب ، خلاصلىرىڭ يادكارى اولارق « آى » نى رسمى علامتلىرىدىن قىلدىلر . مذكور شهر ، بيوڭ قسطنطين تصرفته كىر . دېكى صوڭده اولگى كېى « آى » ، رسمى علامت اولارق قالدى . محمد الفاتح قسطنطينيه نى فتح ايتدى . بىكى صوڭ ، اھالىڭڭ خاطرلارنى خوشلاندىمق قىدىنه مېنى مذكور علامتنى بىرمادى بلكه اولگى كېى ھېميشه رسمى علامت اولارق قالدى . ايشته آى صورتى تركيا گه بيزانطيه دن ميراث اولارق قالمشدر . حقيقت حالده تركيانڭ رسمى علامتى اولان « آى » صورتى حكومت قاشنده ھر بر دين محترم ايدىكېنه ، حرىت و مساوات ھر بر خلق ايچون بر تىگىزلىگىنەرمۇر . بو فكرنى قبول ايتماقچىلار وار ، فقط بىز بونار . نڭ دىللارنى بيله آلاماق . اموى و عباسى خليفه لار نە وصوڭراق وقتلارده تشكىل ايدىلمش مختلف تركى حكومتلارده « آى » نڭ ھر نرسە گە رمز و علامت اولمىقى حقنە بر شى اوقۇدىڭمىز خاطرمدە بوندر .

ع . عصمتى افندى « مەنىت تاريخى » نام اثر . نە ھارون الرشيد طرفىدىن فرانسه حكمدارى شارلمان اوزرىنە يبارلىش ساعت رسمىندە آى صورتى كور . دېكىنى يازمىشدر . بو خبر شايدان دقتدر . بونى اوقۇ . دېڭمىز وقت معاويە بن ابى سفيان طرفىدىن كسرالغە تقييد يوزىدىن صوغولمىش آقچەلرنڭ رسمىلرنە كورد . دېكمىز آى ويولدىر صورتلىرى خاطرمدە توشىدى .

كسرالغە تقييد يوزىدىن صوغولمىش معاويە آقچە سنده ھارون ساعىندە آى صورتى اولمىقى بوشىڭ كسرالردە بر رسمى علامت اولدىڭنى آڭلاتور . يوقسە بوددىلارده اولدىڭنى كېى آى ، فارس قوملارندە ابرانلو لردەدە مقدس بر شى ايدىمى ؟

تركيانڭ « آى » صورتىنى رسمى علامت قىلو . يڭ سببى استانبولنى فتح ايتدىكى صوڭ روملارغە جېمەلە كوسترمك ايچون اولمىقى جائز اولدىڭنى كېى ، الوغ حكومتلردن اولدىڭنى جېمەلە بر علامت رسمى گە محتاج اولنەڭنى بېلوڭ بورتىنى تركلارده آى نڭ رسمى علامت ايدىكېنى خاطرلەك ايچون دە . اولە بىلور . يعنى يوقارودە ذكر ايدىلمش ايكى فكر نڭ ھر ايكىسى ايچون اولور . احتمال كە اوچونچى سبب اولارق اھل اسلام نڭ دىنى عبادتلىرى و كوب معاملەلرى آى حسابلىرى ايله اولدىڭنى ملاحظە گە آلمىشدر .

آى ، « سراى » شەرىندە رسمى علامت اولدىڭنى ثابت ايسە قزانلورنڭ بو علامتنى شوندىن آلدقلىرىدە شېئە اولماز . زيرا قزان حكومتنى تاسپس ايدىچىلر « سراى » خانلىرى و شاهزادەلر بىر .

بلغار شەرىندە اولان منارەلرنڭ رسملىرى ، بلغار تركلارندىن آلمىش بايراقلار روسيەدە اولان بيوڭ موزە خانەلردە صافلانمىش اولسە كرك . بو مسئلەنى لازم درجەدە تحقيق ايتمك شونلارنى كوروگە موقوفدر .

• تورك تلىندە « خ » بارمى ؟

قاي عصرده بولسەدە ، قاي اورنك تورسەدە تورك بالاسينڭ طبعىيەتدە تدبىرسىزلك ، التفاتسىزلك اولدىڭنى معلومدر . تورك بالاسينڭ ادارە مملكت ، و دنيا تورمىشى اشندە اولان تدبىرسىزلكلرىنى « آى » افندى ايله حضرت تحقيق ايتوب بازوب كوستردىلار . تورك بالاسينڭ نل صافلاودە اولان ماساھلىك ، بوتەن اشلىرى كېى ، دھشتلى صورتدە زوردر ، كوبىر .

بار سوزنی ناشلاب، اورینہ یات تلنکن قوللانار.
موندن آرتق مهلك مساهله هیچ یوندر. بو بیش.
بو آراده «ایدل» غزته سنده، «شورا» مجموعه

وبرکاتنى سويلامك كيرك. اما تارىخده مشهور و مقدس شهرلر، مسجد و تاغلار كى شيلرنىڭ رىسملرىن مەكەن اولسە فوتوگراف بىرلن آلۇپ كورستمك كيرك.

احمەدجان مصطفى

املا مسئلەسى

«شورا» مجبوعەسىنىڭ ۱ نچى عددىدە تىل وامللا حقنىدە بىر ماقالە يازمىشىم. ايدى «يولۇز» غزەسىنىڭ ۴۸۸ نچى نومىرىدە شوڭا قارشى بىر ماقالە باصولۇپ چىقىدى. محرر افندى اوزىنىڭ ماقالەسىدە، مېنى مەكەن قىدر اوروشودە و ماقالەمنى تىزىپ ايتودە قىدە ايتەمەگەن. اگرده يازغان ماقالەلرنىڭ قىمەتى آپولانودە اولسە بۇ ماقالە اولبايك شېبەسىز بىر نەچىلەردىن سانالماقچىدۇر. مېن «شورادە» يازدىم ماقالەم ايجون «يولۇز» - دىن رحمت ايشتمە چەكەنى اۆل دىن جىزم ايدوب قوبەش ايدىم. چۈنكە «يولۇز» ھەر وقت ھەر مسئلەدە بولغان كىك املا حقنىدە غەلىقى افراط و تفرىط اسمىلە ايكىگە آپروب اوزى شولار آراسىدە متوسط و معتدل بولۇپ قالغان ايدى. عبدالله حىزىرلەرى بىلا استىنا ايشتۇ. لگانچە يازۇچىلار افراط و ايسكى املانى بافلاوچىلار تفرىط طرفىدە اولوب بولارنىڭ اورطاسىدە متوسط اولان يالگىز بىر مىسلىك واردىكە اولدە «يولۇز» مىسلىكىدۇر، دېمىشىدى. «يولۇز» غزەسىنىڭ اوزىدە كورە افراط و تفرىط چىلەرنى بىردە يارانماق و آلارغە فرصت چىققان صابىن بايلانوب طوروى معلوم دۇر. طبعى مېندە - تفرىط چىلەردىن اولدىم ايجون - «يولۇز» نىڭ تىقەندىن قوطلۇمايە چىقى ايدىم. فقط مېن بىتون عىرىنى املانى تىرىكىنى ضبط و اصلاح يولىدە فدا ايتكان بۇ محترم محرر نىڭ بويىلە ماقالەمنى تورلىچە سۇ ئاويل و اوزمنى تەدبىد ايتوینی كوتىمى ايدىم. بىلكە عاجزانە يازدىقلىرىمىڭ آنىڭ كىي مسئلەدە مەتخص دىيە ظن ايتدىكم ذانلر طرفىدىن تىقەنى و تەللىل ايله بىطر فائىدە

چىلەندە ھەم قىسە تىام بولغانچە شولای ايتار. اما اوقۇغان زورراق شاگردلەرگە بىر طوئاشدىن قىسەنى يىگىل عبارت و قىسە جەملەلر بىرلن گەنسويىلەب چىقار، بىلنمەگان يات سوزلرى بولسە تفسىر ايتار (مثلا وىيىنى كىي) عىزىنە دلالت ايتە طورغان عبارتلىر قاتوشدىرماز (نىتەك بىيان اولندى). سوڭرە قىسەنىڭ موضوعىدىن صوراشور، شاگردلار جواب بىررلر. بوندىن سوڭ شوڭ ايجون يازغان مطالعة كىتابىدىن اوزىنىڭ قاتنىدە مطالعة فىلورغە قوشار. مطالعة و قىتدە مخارج عروفى رعايلەرىن درست مطالعةلەرىن ملاحظە ايتوب طورر. سوڭرە كىتابىنى يابوب قىسەنى كۆكلىدىن سويلەرگە قوشار. بىر زماندە بىك اوزون قىسەدىن كۆب سۇاللار ياصاماز، بىلكە جىسم و عقل قۇتلىرى يوكلى آلغانچە غەدە ياصار. قىسەنىڭ ادبى جەملەلەرىن اوزلەردىن بىيان ايتىدۇر، بۇ بىياندە آلارغە باردىم ايتەك ايجون آلدان بعض اشارتلىر ياصار. آلارنىڭ آلدىن قىسەنى اوزى سويلى بارماز؛ چۈنكە مقصود آلارنىڭ تىللىرىن طورغىزوب فكر لرىنىڭ دائىرىسىدىن كىيگەنى و قوۋ مەبلەلەرىن ضبط ايتودۇر. بونلر، اوزلەرنىڭ اويلاپ سويلەشولەردىن باشقە حاصل بولمىدۇر. شاگردلارنىڭ جواب بىرگان و قىتدە معلمنىڭ كوزلرى آغزلىرىدىن چىققان نرسەلەرگە صافچى كىي طورغە تىوشىلەدۇر. شاگردلار طرفىدىن تارغو و زارالانو حاصل بولوب فائىدەسىز قالماستولر ايجون آلارغە يوشماق سوز و خوش مەاملە كورسانەرگە كىرەك. مصر عىزىنىڭ خانونى يوسف عليه السلام غە مرادە فىلنىڭ كىي مادەلەردە كۆب سۇال جواب ياصاماز غە كىرەك. اگر بىر قىسەدە بىر تورلى طائفە ذكر ايتولسە آلارنىڭ طورمىشلىرىن، كىيولەرىن زمانلەردە قوللانغان بعض مەعىشت قوراللەرىن سويلەب بىزنىڭ بۇ زمانمىزدە بولغانلارغە چاغىشلىرىمىڭ كىرەك. بۇ اش آلارغە تىقەنى و انتقاد قۇلەلەرىن آرتىدۇر و اخلاق و اعمال و احوالەدە يىخشىنى پاماندىن فائىدەلىنى فائىدەسىزدىن مقبولنى مردوددىن آيرىملىكەلەرىن اويدىدۇر.

مذكور قوملارنىڭ طورغان اورنلەرىن جىغرافىيا و خرىستەلەلرى بىرلن كورستمك و بىرلەرنىڭ طبعىيىنى

تنقید ایدلویین امید ایتە ایدم.

«یولدن» مینم مقاله منڭ مآلسن فقط. اوزینه هجومگه اوڭقاي بر جهنگه گنه حصر قبول مقاله سینڭ باشندن آخیرنه قدر شوڭا بابیلانه. مینم اول مقاله منڭ مآلی بیک معلوم و آئی یازودن مقصدم ده بیک ظاهر. عبدالله الکچمیری افندی - یولدن ده غسی مقاله سینی اوفوچیلر جمله سی شاهد درک - املاده هیچ بر قاعده نڭ لزوم و اهمیتی یوق لغینی بیان ایتیش ایدی. مین ده آنڭ شول فکرینی - هیچ بر موافق عقل و قابل تطبیق اولمادیغینی درمیان ایدرک - رد ایدم. وسوز مناسبتیل: هر بر یازو طانوپینڭ اوزینه مخصوص بر املا چیقاروب شونڭ ایلە یازارغه و مکتب بالالارینه یازدرارغه حق یوقلغینی سویلاب کیندم. مین همان ده شول فکرم ده ثابت من. مینم فکر مچه انسانلرنڭ املاده اولان حقوق تصرفلری محدود بولورغه تیوش. املاده غلو و سوء استعمال ده بولنوق بیوک بر جنایتدر. اگرده مین بتون ملتیم ایچون جنایت دیه اعتقاد ایندیکم بر فکر نڭ ضرر و محذورانن یازوب اعلان ایتوده حقسز ایسه م بویله حقسزلیق ده بتون جهان محررلری ایلە برابر اولدیقم ایچون مفتخر من. بولار آراسندن «یولدن» محرریده مستثنی توگل. مثلاً: بر کشی «معالم اؤل» نڭ بر نقطه سینده تیماینچه اوزینه مخصوص بر باب «یاکا القبا» چیقارسه «یولدن» غزنه سی شوڭا سکوت ایلە کچرمی؟.

«یولدن» عادی کشیلرنڭ آیرم آیرم نظام یازارغه غنه حق یوق اما هر کم اوزینه بر نورلی املا چیقارسه چیقارر آڭا هیچ کمنڭ فارشی کیلورگه حق یوق، دی. ککشینڭ اوزینه بر نورلی نظام یازارغه و املا چیقارارغه حق بولسه بولور. اما بر مملکت نڭ صنوف مختلفه و عناصر متنوعه سی اوستونن اجرای حکم و نفوذ این چک اساسی و عمومی قانون فقط برگنه نورلی بولورغه و شولایوق بر ملت نڭ املا سیده برگنه نورلی قواعد تحتند مضبوط بولورغه تیوش. بو مقصدغه ایریشو ایچونده هر کم اوز اختراعن بر باقی غه قویوب مشکله ک بولسه ده بر قاعده گه سالنغان

املانی قبولن باشقه چاره یوق.

«یولدن» محرری املانی میخانچسکی نرسه لرگه فیاس قیلا. بو طوغورده هم یولدن فکرینه اشتراک ایتە آلمیز. چونکه بوندای صرف مادی اولان اسباب معیشت هیچ بر نظام و انحصار تحتند توگل. بر کشی «استه فسنون» نڭ اختراع ایتدیکی اوط آرباسینه اوطورمیچه اوز قوی ایلە اشلاگان آغاچ آرباده اوطورده اختیارلی. شولایوق یورطلرنده همانده ایسکیچه شه م یاندروب طورغان کشیلرنی حکومت و اورلرینڭ وجدانلری الکتریک و کیراسین یاغی ایلە نکلیف ایتمی. ککشینڭ چایینی چایینڭ ایلە ایچوین ساموار ایلە ایچوینده عیبکه آلنمی و هیچ کمنی عجبکه قالدردمی. اما املا بیک معین، بر ملنکه مخصوص برگنه نورلی بولورغه تیوش بر نرسه در. حتی بوڭا بو ککونده حکومتلرده مداخله ایتە. مثلاً بر روس مکتبنده بر نورلی و ایکنچیسندە ایکنچی نورلی املا ایلە اوقتورغه حکومت نڭ اصلاً مساعدیه سی یوق.

«یولدن»: «زامینغوف» اسپرانتو نلی ایجاد قیلدی. حق بار ایدی؟ دیه در. اگرده: «دنیا ده هیچ بر کشینڭ هیچ بر نرسه ایجاد ایتەرگه حق یوق» کی بر دعوا ده بولنمش اولسه ایدم یولدن نڭ بتون بو اعتراضلرینه اورن بولور و مینی سفسطه لی ایلە انهامی ده بیک یرنده توشار ایدی. لیکن مینم بویله بر دعوا ده بولنمادیقم «یولدن» نڭ اوزینه ده معلوم در.

«یولدن» مقاله سینڭ آخرنده بیک قزوب کیتوب مقاله منڭ منطق شریفی بیان و مینی ئلل نیندای طوتوب سلیکولر ایلە تهدید و «شورا» نڭ مینم مقاله ده اولان نظرینه تعجب ایتکاندن صوڭ: «ئلی بو مقاله شورانڭ اوز شیوه سینده اوز گارتلوب یازلغان، آنڭ اصلی نیچوک بولدی ایکن» دی. اگرده مقاله منڭ املا، انشاء و شیوه سنده اوز گارتلگان پیر بولسه ایدی، «یولدن» غرتە سی بونی «شورا» اداره سندن کوروب یاکه صوراشوب بلگاندر دیهر ایدم ده فالور ایدم. فقط شیمدی یولدن محزرینڭ بر قدر جسارتینه تعجب و تحسین ایتو ایلە برگه اوز منڭ بر خاطره منیده یازوب کیتهم.

ایدی. بوگا جواب اوله رق مصر عالم لرندن بری «الد علی هانوتو» عنواننده بر رساله یازوب ۱۳۱۸ تاریخنده مصرده نشر قیلدی.

«اوشبو رساله ده رسول صلی الله علیه وسلم طرفندن طورسینا پاپاسارینه یازلمش بر مکتوب درج ایدلمشدر. مذکور مکتوبنی اوقومش ذاتلر آچیق بیلورلرکه اسلام، قورال قوتی ایله دگل بلکه طبیعی صورتده نشر اولنمشدر».

«هجرتدن ۲ نچی ییلده حضرت علی فلمی ایله یارلمش بو عهد مبارک، اوشبو کونده «خانیه» ده «پرولیا» کلیسه سنده وایکنچی روایت کوره استانبولده خزینة سلطانیته ده محفوظ ایدیکی روایت اولنور».

«رسول اکرم طرفندن یازلمش مکتوب نه طرزده اولسه ده اولسون بز اهل اسلام ایچون قیمتی برشی اولدیغندن بو کونه قدر اوقومامش اسلام قارنداشلریمز اوقوب مشرف اولسونلر دیه «شورا» ده درج اولنسون ایچون یوللادم. بو مکتوبنی اوقومش آدم لری بیلورلرکه رسول اکرم هر بر ملت و هر بر قوم حقنه غایت ملایم معامله ده اولنمشدر».

اوشبو مکتوب ایله آخوند جنابلری طرفندن ییارلمش مکتوبنی ده اوقودق. بویله بر مکتوب حقنه صحاح ست و باشقه سنن کتابلرنده برشی مطالبه ایتدیکنز خاطر مزگه نوشه ایدیکندن باشقه، شاهد صفتی ایله یازلمش اصحاب اسملری دخی زیاده شیعه ده فال لومزغه سبب اولدی.

مکتوبنڭ آخرنده: «بو مکتوب رسول الله مسجدن هجرتدن ایکنچی ییل محرم اوچونچی کون یازلدی» دیبولش وشاهد اولان صحابه اسملری آراسنده ابو الدرداء، ابوهریره، عباس بن عبدالمطلب، فضل بن العباس، عبدالله بن عمرو بن العاص اسملری وار. حالبوکه بونلرنڭ هیچ بری بو کونده رسمی صورتده اصحاب زمره سینه کرماشلر حتی کوبسی مدینه ده اولنلر ایلدی. ایدی رسماً صحابه و «مدینه» ده اولنماش کیمسه لر شاه ایدلمش مکتوبنڭ راستلغینه

شویله که بوندن ۴ یل ئلك فزانده طورغان چاغم ده «یولنز» غزته سینه ئله فایدن آلوب بر مقاله یاز - مشیدم. مقاله منی هادی افندی باشنن آباق بر فات توزه توب چیقادی. حقیقتاً ده مینم بو مقاله «یولنز» کبک املا وانشاغه صوڭ درجه ده دقت ایته طورغان بر غزته ده شول کوبنچه گنه باصلورلر توکل ایدی.

محرر افندیڭ بو صوڭفی سوزینه جسارتی شول واقعنی ایسکه توشروب بولوی برده بعید توگل. لکن محرر افندی مینم سویه علمیه وقوه فلهیه منڭ هپانده شول نقطه ده ثابت قالوینی نهدن استدلال ایدی ایکن؟ مین اوزمنی حاضرده محرر لر صفینه قوییم و یازوچیلر ده «یولنز» محرر لری صره سینه کره آله. غانمنی بله، لکن اون سکرده بلنمه گان بیک کوب نرسه لر نڭ یکره می ایکی باشک معلوم بولوی برده عجب توگل.

ذیل: - «شورا» ده اولان مینم مقاله «یولنز» طرفندن قارشو یازلمش اعتراض، قسما «شورا» محررینه و قسما میکا عائد ایدی. ایشته مین بونڭ اوزمه عائد اولان قسمنه اوشبو جوابنی یازوب «شورا» ده عینا درج ایتلوینی اوتندم.

جمال الدین ولیدی

رسول اکرم مکتوبی حقنه

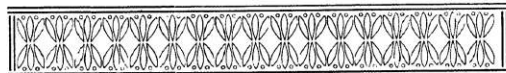
اورالسکی اولوستنده امام و آخوند، احمد فرید افندی شیروانوف جنابلرندن اوشبو مضمونده بر مکتوب آلدی:

«وقتيله فرانسه جمهوریتی نڭ خارجه ناظری اولان هانوتو، اسلام ضررینه نشر ایتدیکی رساله سنده دین جلیل اسلامینڭ صرف هجومی بر دین اولوب قورال قوتی ایله نشر اولندیغنی دعوی ایتمنی

شیلولری روسیهده اداره مشروطه نڭ بالفعل اور- نلاشوی سایه سنده گنه ممکن بولاچقدیر . حاضرگی شیکللی ریاقسیه و اوزگاریش زما- ننده ، مقصدلر و حرکتلر عمومی بر طومان اچنده مبهم فالغان بر وقته استقبالی کشف اینوی چیتن در . خصوصاً روسیه . مسلمانلری شیکللی یاکی غنه اویقانا باشلاغان و کیڭ مقصدغه خادام بولغان ملی حرکتلری یاکی غنه فوزغالغان خلقلر ایچون موندی زمانلر بیک آوردیر .

اگر مسلمانلرده ترقی و تمدن آرزوسندن بولغان بو حرکت گه روس افکار عمومیه سی آزغنه بولسه قولاق صالوب ، آنلرنڭ بو مقصدلرینه حسن توجه کورساتسه ، مسلمانلر اوزلرن روسیهده اوگای بالار دیب حس ایتماسلر ، آبرومانی و چیت گه نیلگانلک حس ایل کیمسونهاسلر و بوا یسه مسلمان لرنڭ اوزلری ایچونده ، عموم روسیه حکومتی ایچونده فائدهلی بولور ایدی .

(« روسقایا ، یصل » غ . آلیف)

تورکیچه مو ، توگلمو ؟

« شورا » ده یارلمش مقاله لر مناسبنی ایل ، «عتبر» ایدل « غزته سنک » تورکیچه مو ، توگلمو « اسمی ایل بر انتقاد درج اولنمشدر (نومر ۲۹۰) . « شورا » اوقوچیلری اوشبو انتقادنی طوغر بدن طوغری کور- سونلر ایچون بو یرده نقل قیلمز . (عینا) : ۱۷ نچی عدد « شورا » ده هادی آطلاسی- ایل معام حسن علی افندیلرک تورکی سوزلر توغر- سنده یازدفلری بزم دقتیزی جلب ایتدی . هادی افندی « قالا » نڭ تورکیچه اولمایوب عربچه اولان « قله » دن تورلاندکینی یازغان وقتده حسن افندی « رت » « صاژین » نڭ تورکی لکنی اوستگه چغا- رغه طرشه در .

حقیقت لرنی برگه جیبوب ، مدنیت حرکتنده همیشه اولگیچه غیرت ایلده دوام ایتارگه بولدر آلمیلر . بوندن ماعدا ، روسیه مسلمانلرنده تمدن و ترقی حرکتینڭ آقرون باروینه بر سببده ، آنلرنڭ اسکی حیات و معیشت لرنیڭ یمریلورگه مجبور بو- لویدر . روسیهده گی تورک قبیله لرنیڭ بعضیلری تمامیله مدنیت دن محروم اولوب کوچمه لک ایلده عمر کچرسه لرده ، کوبرهک بر قسمی نڭ خصوصاً اورته آزباده غیلرینڭ اوزلرینڭ ایسکی بر مدنیتلری و اوزلرینه مخصوص بر اصول معیشتلری باردر .

درست ، باشقه یرلرده اولدیقی شیکللی ، روسیه ده ده مسلمانلر اوستنه تعصب چوگوب ، آنلر بر باغانا غه به یله نوب قالدیلر . آنار آره سنده اوز مدنیت لریده ترقی ایتنه آلامادی . شولای بولسه ده اوزلرینڭ ایسکی بر مدنیت لری ، تاریخ و ادبیاتلری ، اوز لرینه مخصوص بر اصول معیشت و دنیاغه فاراشلری بارلقن ایسکه نوشوره آلالر . بوندن آیریلو آنلر ایچون چیتن کوریله . شونڭ ایله برابر ، مسلمانلر آره سنده یکی مدنیت ترقی ایتو باشلاو برلن : « مسلمانلرنڭ ترقی و تکمیلی ایچون اسلام دینی مساعدیمیر ؟ » دیگان سوال باکدان میدانغه قویولدی . بو سوال گه ترکیه ، ایران و روسیه مسلمان لری جواب بیرما کچی بولالر . ترکیه و روسیه مسلمانلرنده بو جوابنی بیروچیلر هم مسلمان هم تورک بولغان غه کوره ، اسلام دینی ایل تورک نسلی ایکسی بر بولی امتحان غه قویولادر .

بانه لم ، بو مسلمان تورکر اوزلرینڭ اسلام روحن بوغالتما نیچه ، ملیت روحن کوناره طورغان یکی یاوروپا مدنیتن قبول ایتوب ، ایکسن برگه جیا آلورلرمی ؟

تورکیه و روسیه مسلمانلاری ایچون بومسئل فوق العاده مهمدر . ترکیهده گی مسلمانلرنڭ مدنیت حرکتنده گی موفقیت و عدم موفقیتلری روسیه مسلمانلرینه بیک زور تأثیر ایته چکدر . شونڭ ایل برابر ، روسیه مسلمانلرنیڭ مدنیت دنیاسینه فو-

اولچاندىكى معلومدر. «سازين» روسچەدر. بونڭ توركچەسى «فولاج» در. آنچق تورك استعمالندە فولاج اوچ آرشين، آرشين اوچ قارشدر. دخبە سازين نڭ «سازات» (اوپورتەق) دن اشتقاق، برى اولچاگانده اوپورتەقان، بر معروف آغاچلرگە آيتلۇب شوندىن اسم بولمقى يافتراق احتمالدر. بونڭ مىلى عربلدەگى «نصب» بولادر. حسن افندىدن اوشبو خصوصە آرنتراق تفصيل كونامز.

زىيەتلىم

تحصيل عمومى.

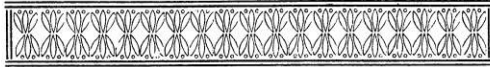
اوشبو كونلردە غ. دومادە مذاكرە ابدلنەچك «تحصيل عمومى» مسئلەسى نە شيدىن عبارت ايدىكى ۱۸ نچى عدد «شورا» دە بيان قىلندى. روسيە اسلاملىرىنىڭ علمى ناريغلىرى بوكونگە قدر خىرت دورى، داغستان دورى، اسخولاستيك دورى، انتباه دورى اسمندە دورت دورگە (*) آيرلمش ايدى. شمدى اوشبو تحصيل عمومى نظامى عملگە قويلىق سېپىدىن اولگىلىرى كىيى طبعىي دگل بلكە غابت دەشتلى اولان بىشنى دور باشلانادر. روسيەدە طوروچى پولاقلىر، يهودلر، نىسەلر اوشبو بىشنى دور حقندە، بزمسلمانلرغە شريك ايسەلدە حاضرلك اعتبارنچە آنلر ايله بزلر آراسىندە تفاوت زوردر. حاضرلەش كېمەلر اوتلرغەدە كورلر صولرغەدە! ماضىلكرى سېپىدىن بر ضرردە كورمازلر، بلكە ضرر كورلەچك ىردە فائىدە آلورلر، اما حاضر لنماش آدملىر يغمورلر آستندە وقزو پېچلر قارشو سندنە اولسون طوررغە توزه آلمازلر. شونڭ اېچون (*) بونار «كتب سته» نام رسالەدە بيان ايدىلشدر.

بزم بونلرى اوپوچاچ اوز بلكەزى يازوب «لغت» چىلرگە عرض ايتىمكى مناسب كوردك. بزم-مچە «فالا» اصل توركى اولوب عربلر بونى توركن آلوب عربلشدرگانلردر. زيرا «فالا»، «فولا» دن تورلنگان. «فولا» روسچە «كرپست» عربچە «حصار» در. غالباً «فولا» نى بر ىردە جبولوب اوپورتەقان خلق، دشمانلردن صافلانور اېچون ياصىلر و بوندىن اوزرى شەرگە «فالا» اسمندە بىرلشدر. «فولا» قولانمىق مصدرندن آلمشدر. قولانمىق - توكك (آودارمى) معناسىندەدر. بر برگە طاش تورفاننى كيتروب قولانە قولانە «فولا» ياصادفلرندن حصارغە «فولا» دىنلشدر.

«رەت» نڭ توركى اولمىقندە حسن افندىنىڭ دىلى: «تزمك» معناسىندە اولان «ايرەمك» دن، اسم مصدر اولوب درست بازارغاندە «ايرەت» كېرك ايدى ديور.

بزمچە «ايرەمك»، تزمك ايدكنە دليل كېركدر. بو «رەت» نى روس، توركن آلغان بولسە ايدى آزغنە تورلندىگان بولورلر ايدى. بو سوزنى روسقە قاتناشقان تورك طائفەلرى گنە سويلبلر و روسدن ىراق تورغان توركلر بوگا بېككە ياتسەلر. توركيدە «بوى» دىنلە «بوى»، بوى «نيزلوب تورديلر كىيى. بو دليللر «رەت» سوزىنىڭ روس سوزى ايدكىنى بىلدەدر. دخبە، باغچەنڭ كېسەكلرىنە «طقە» غە روسچە «غراد» دىنلە. روسلرڭ «راد» لرى اوشبونڭ مختصرى بولادر.

«سازين» نڭ توركىلگندە «چاچ اين» دن بو-زلمشدر (چاچەق) توركىلردە بىك ايسكىدە بار، قول ايله چاچلگان نرسە ۳-۴ آرشين ىراققە بار-مىدر، شونداى ىراققە توركىلر «چاچ اين» دىە آت قويىشلردە كېلە كېلە «چ»، «ج» غە آلمشدر، دىدر. بزمچە بۇدە هېچ بر دىلسىز احتمال غندەدر. بونداى احتماللر برلە اصل لغت شولاي بولغاندر دېرگە يارامى. اولچاودە چاچوبرلە اولچاندىكى معلوم دگلدر. بلكە كىشىنىڭ بوى برلە قولنىڭ اوزنلغىلە

تل و املا مسئلهسى.

1

زماننده غايث واسع و غايث زىكېن آنا تىلەر، بو كونه قدر ادبىياتىغى دىگل، اكثر لغتلىرى بىلەن غايث ايدىر، بىتون سىرمايە سىندىن آيرىلۇپ مەلىس (بانقروت) حەكىمىنە كىرمەش ايدى. زىرا: زواللى تىلەر، بىيوك و غايث رەجىمىز باغرىمىزغا اوچراپ نەو، صرف قواعدىنى حتى كوپ لغتلىر بىنى بىقا ايتىدىمىز ايدى.

بوكون ايسە مەلت پىرسىت ذوات كرامىزنىڭ خىمىلىرى سايەسىدە تىلەر، ايسكى كىلانى بىلەنە قىم آندى. اوزاق طورى غايث ايتىدىكى كىلانى بىنى يەندىن ئاچاقتىر. مەكول اولماسىدە تىلەرنىڭ صرف، نەوسى، ضەيف اولسىدە املا قاعدەلىرى تىزىپ ايدىلمەكتەدۇر.

سودەغى بالىلار، سوغە نىچەك مىتاج اولسىلەر، مەكتەپ و مەلىمەردە آنا تىلەرنىڭ شول قدر مەتاجلىرىدۇر. بوندىن باشقا تەلىم، تەلىم مىسلىسىدە كى زەمت و مىشقىدىن قورتىلمايە. چىقىرىدۇر. زىرا: بىر آدم تىلسىز، قولاقسىز و آنىڭ اوستىنىنە كوزىدە ايكان اول آدمگە بىر نەرسە حەققە مەلۇمات بىرمەك ياخۇد سوز آڭلاتقۇ نە قدر كىچىك بىر اش اولسى، آنا تىلنىڭ صرف، نەوسى بىلەن ايكان شا كىرگەندە - كوزى كورمىغان، قو- لاغى ايشىمىغان اجىنى بىر تىلنىڭ نەو صرفىنى آڭلاتقۇ شول قدر كىچىك.

ايسكى مىرسەلەردە ۵ - ۱۰ سىنە نەو صرف اوقۇغان شا كىرگەنلىك، بو زمانىدىكى تىزىملى مەكتەپلەردە بىر سىنە اوقۇ- غان شا كىرگەنلىك قواعدى قانۇن دىن خىللىرى اولماي ياخۇد اولۇپدە بىرىندە استعمال ايدە بىلمايلىرى آنا تىلنىڭ نەو صرفى بىلەن بىر نەو صرفىدىن توغرىدىن توغرىدىن ايلەشتىلار ايدىلگەنلىرىدۇر. بو مىسلىنىڭ اھمىيىتى بىر مىسلى اولدىن انىكار ايتىچىلار اولدىكى كى، اھمىيىتى بىلەن طورۇپ اعتبار قىلما- غان ذاتلىرىمىز بوق دىگىلىر. بىك كوپ مەكتەپلەردە باردىر، اوزلىرىدە فنون رىياضىيە و ھەربىيە يىغىنىغە اوقۇلىدىغى خالە تىلەرنىڭ صرف نەوسىنى اعتبار ايدىلماي الزىم لوازىمدىن بولغان بىر نەرسەنى ما لا يلىزىم تەتقىقە كىرۇپ قالدۇرمىش لىرىدۇر. بىز بونىل مىسلىسىدە اھمىيىتى بىر نەرسە كىيىگە قارىمىز بىر نەرسە بولسى «جانم اول تانار چەغە» دىيەندە تاشلىمىز.

بوون بىلگەن ايدىك. ايدىنى آلارنىڭ قوشىلۇپ باشاگا- نلىرىدە، البته، آشامى اچى، سولامى طورا آلەملىر. بونىسە آلا تىلۇپ بىلەنلەردە آلارنىڭ پادىشاھلىقى - جەمىيىتى بولغان آغاچ قورر وچىر ايدى. آلا آرنىڭ نەسە تىلەنلەر ئوسەس آغاچلىرى ھىچدە باشاماز ايدى.

بىز ايتەمىز: «آغاچ ھەر وقت طامىرى آرنى بىرىدىن سولام باشقا كىرەكلى مادەلەرنى سولۇپ طورا.» دىيۇپ. اصلدە آنى آغاچ ئوزى سولامى، آنىڭ ھىچىرىلى سولام. ئولەن ئوسە، لىكىن اول طوب طوغرى ئوزى ئوسىمى بىلىكە آنىڭ ھىچىرىلى آرنىڭ بىلەنلەر، آرطا و كىيەندە. موزنىڭ مىثالى بىر اول ياكە قالا شىكىلى: اكرەدە اول ياكە قالا دە بالالار طوب كىشىلەر كىيەندە، بىر طولار آرطا بارىدە، بىز: «اول زورابا، قالا ئوسە...» دىيۇپ؛ بۇدە شونىڭ شىكىلى: ئوسەلىكەن ھىچىرىلى ئوسە كىيەندە بىز: «ئولەن - آغاچ ئوسە.» دىيۇپ.

بىر ھىواننىڭ ھىچىرىلى ئوسۇپ زورابا، بولۇپ كىيەندە. بىز: «ھىوان ئوسە» دىيۇپ. شولوق سولار، آدم بالالارى - انسانلار ھەققىدە درىستدۇر.

طەبىئەتنىڭ ھەيئەتلىرىدىن اولۇپ جەناب ھەقنىڭ ھەيئەتلىرىدىن مەلىكى ايكەندە دىللى توگىلىك، بىز نەنە بىيوك بىر پادىشاھ- ھەلىق اولۇپ، آنىڭ اچىدە كوزىمىزنىڭ كوزىمىز بىلەن ايلەش- تىلەش غايث واق «ھىچىرە» دىيۇپ ايلەش قان جان ايلەشلىرى، بىر كون اچىدە مەلىكىلەر ايلەش قان كوپ طولالار، ئوسە لىر ھەم ئولەندۇر... عىباد الله آلەملىرى.

شعر

بورى ايلە سارقى.

(غەربىي شەرىنى اوز تىلەردە ايكەنچى بىر وزندە شەرىلە تەرجىمە)

كورام قوينى بوزىنىڭ نىق قولاغىدىن طوتۇپ آلغان
بورى قالىمى كىتۇپ بارا قوينىڭ امرىنە بوى سوتقان
خەن قوينىڭ قارامىدىم: «بو نىندى ھال بولغان؟
بورىنىڭ تىش آراسىنە بارم دىنارنى سالغان»
دىيىم قوينىڭ: «آرا كىزدە بوشەب ايلەن بولغان؟
بورىنىڭ تىش و طىرناق بار ھەيئەت بىك ھازىر طورغان»
كولۇپ بىس اول جواب بىردى قورقۇنى آغزىنى بىرغان.
«بوتالم آرسلاڭ تىش، طىرناق، آلتون دىدى «قورغان».
اغ. ولىي.

حالبوكه هر بر مات اوز تلتی معزز و مقدس اعتقاد ایتدیکندن تلتی استغفانی ایدرگه هیچ تیوش دگلدنر . فرانسوزلر، تلتلرینه بزنکجه « جانم بو فرانسوز چه غنه » دیوب اعتبارسز قالدیرسلر ایدی، فرانسوز تلی یوقدر ادبیات و بو قدر اهمیت کسب ایدرمی ایدی ؟

عرب تلی و آنک ادبیاتی نیچون بویله تکمل ترفی اینکان ؟ دیو سؤال ایدیلسه، تاریخ کورگان ذاتلرهز : هر ملتک اوزلرینه مخصوص یارشلری اولوب، عربلرنک ایاک مقبول و ایاک بیوک تل یارشلری و ادبیات یارشی اولمشدر . شول سایهده عرب تلی و آنک ادبیاتی ترفی و تکمل ایتیش دیهچکنده هیچ بر شیعه یوقدر .

« معلم صلاح الدین شامیرزاوی ؟ » « اورنبورغ » .

II

بزنک روسیه مسلمانلری آراسنده مکتب، مدرسه و ادبیاتنی اصلاح مسئلهسی جدی صورتده دوام ایتهدر . هر یل بر نیچه عدد رسالهلر، رومانلر، مکتب کتابلری، کون بکون کوبابووی بزنک ملتک بر آدم اولسون آلفه کیتوبینه دایلدنر .

واقفاً اؤلگی عصرلرغه قاراغانده خیلی آلفه کیتکانمز دیه اعتراقی و بعضاً افتخارده قیلیمز . بر یاقندن قاراغانده بزنک افتخار قیلومرغه اورنده بار . اولده ۳-۴ یل یوروب تورکی کتابلرون اوقی آلمیلر ایدی، اما حاضرنده تورکی قرائت کتابلرون تانوتورغه ابکی آی وقت صرف قیلیمز . ۷-۸ آی اوقوغان بالا تورکینی اوقی آلا . لیکن تلمزنک صرف، نعو، قواعد جہندن آفسافلی، املا و لغتلمزنک نورلیجه قولانلماسی ادبیاتمزنک اصلاحه محتاج ایدیکینه و بو بارشی اساسسز ایکانلیکینه دلیلدر . بزنک مکتبده قرائت ترکیمه و یازونی بالالرغه بر یلده یاغشی ایتوب بلدروب بوله، ایکنچی یل اعتقاد و عربی جملهلرنی اوقوتورغه کیرهک بولا . بوندن صوگ عربی جملهلر فاتوش کتابلر، کلام شریف، و غیریلر اوقوتولندهر . برنچی باسقی هر بر یات تلگه فورال ایتوله تورغان تورکی تلی فایده قالدی ؟ مکاریهده معلملر اسپیژنده قبول ایتلگن صرف ترکی، رهبر املا، بازو قاعدهسی، نام رسالهلرنی املاده قولانمسافده غیر رسمیه گنه بولغانغه، خصوصاً رومان و قرائت کتابلرمز بونلرغه نفاقسز بازولغانغه کوره بالالرغه قاعده توسلی بولوب کورنمی . بالالر اوزلریده نیچک قولانورغه آبتیلر .

قرائت کتابندن یازدره باشلاساک بالافرائت کتابتن اوقوغانچه یاز، نیک قاعده بونچه یازمیساک؟ دیدیکده بالا: « یو کتابن نیک بولای یازغان صوگ ؟ » دیه جواب بیرهدر . ایتندی ۸-۹ باشلک بالاغه تلمزنک شرنیدی بر اشکه یاراماز تل ایکانون سویلارگه می؟ مونه شول یارطی تلمز ایله ادبیاتندن ده کیرا گنچه فائدهلنه آلمیمز . نیندیگنه ادبیات بولماسون بزرگه ВКУСЬ سز بولا . بن بوکا شونی دلیل توتنه آلام : روس ادبیاتنی یاغشی بلگان آدم، باشقه بر تلگه کرشسه افساسینی تمام آکلاو ایله همان روسجهده اوقوغان قاعدلرینی قوللاننه و بو تلمزنک بر نیچه اختلافی برلرینکته بلورگه اورون قالا . اؤلگی تلده اوقوغان نرسهلری همهسی بوکا یول باشچی بولا، هم شول قاعدهلرین فورال ایتوب نهچک سرلی تصورلرینی حل قیلورغه موفق بولا . حتی شول قاعدهلر آرقلی، معرزنک مسلک و مایبعتی نهچک بولغانونه قدر توشونه آلادر . علم روح (پسیخالوگیه) گه ادبیاتده گی نزاکت آرقلی ایرشورگه موفق بولیلر . روس تلبنی قواعدی ایله بلگان آدمگه تالستوینک بر اثری بیرلسه، شول وقت ایله تالستوینک تصویرلرینی کوز آلدنده کورگان کبی اونی هم آنک بتون تنی، عقلی، حتی روحیده تالستوی روحی بولا .

بنم بوسوزلرمندن بز حاضر تلمزنی غرامانیه، سینتافیسس و باشقهلر ایله مکمل ایتوب قویایق دیه آکلانماسون، بزرگ اول قدر اصلاح ایرته . لیکن قرائت کتابلرمزده بر قدر اولسون املالرمزنی اصلاح قیلیق، معلملر جمعیتنده قبول ایدلگن قاعدهلرنی اعتبار ایتیک باشقه ملتلمزنک نهچک تصویرلری اورنینه بز، درست یازو املا قوللانیق . « یاغشی » دیگان سوز، قرائت کتابلرمزده بعضاً « یاغشی » و بعضاً « بخشی » صورتنده یازلنه و باشقه سوزلرمزنک رسماریده تورلیجه قوللانلهدر . بز آندی واق نرسهلر ایله باش وانمیق دیه اعتبارسز قالدیرساق استقبالمز امیدسزدنر . چونکه بزنک قارشمزه بیک زور خطا اولماسهده بالالرنی آدلشدر و بولادر . بالالرنک کوکللرین نه قدری نهچک لککته نارساک شول قدر توسیع قیلندهر . اما « نیچک یازسهلرده اوقیمز هم اوقوب کیلدک » دیه اعتبارسز قالدیرساق بر بایزک، یورت صالدرغه آرختیتورلرغه ئلله نی قدر آقچه بیرهلر، بزنک زمانده آنسزده یورت صالیدیلر همان یورتی بورت استیناسی استینا دیگان کبی اولور . بزرگ اؤلده صرف باشنده مصنف کتابن « نیک بدان دیب باشلادی نیک اعلم دیب باشلامادی ؟ »

بازلمغان و باشلانمغان بلكه مصنفنڭ كوڭلىنىدە كېلىمگان حكمتلر، سرلر اوقۇتەلر و شول اعلم بلەن باشلامغان ايچون شكرلر قىلدەرلر ايدى. بىزدە «اعلم» نى اوزمىزنىڭ دىلمانىز دىب بىلگەنگە، ئۇدە مصنف اعلم دىمگان، اگر «اعلم» دېمىش اولسە بونڭ سېنىدىن صرف اوقى آلەمى فالور ايدك، دېگان فكرده ايدك. حضرتلر الله تعالى رحمتىدە اولسونلر بىزگە آنى برر آى وقت صرف قىلدروب بىلدەرلر ايدى.

بر «اعلم» نڭ شول قدر اوكفايسزلاوينى اعتراف قىلغان حضرتلر، خلفە و شاگردلر، معرر و غيرلر نوركى سوزلرنڭ تورلىچە قوللانمەسى واملاسز يازلماسىنىڭدە بالارغە اوكفايسز ايدىكىنى انكار ايتماسلر كرك. هيچ بولماسە ياكى مطبوعات عالمىدە چاقچاقلار بر قدر اصلاح قىلسلر و چاقچاقلارنى ايكىچى طبعلرنىدە توزاتسەلر فائىدەدن خالى بولماز ايدى.

تېمىر على زاپىساقى

«ويىغنى اۋدىن» دە معلم.

111

توركى املامز ايچون برى ايشتولگانچە بازو، ديگرى ايسكى املانى قوللانو اولارق ايكى نورلى فكر بوردىكى معلومدر. ايشتولگانچە بازو مغاللىرى، اول املادىغى هر نورلى يېڭىللك و آرتقلىقى اقرار ايتو ايل برابر - عموم نوركى تلارن برلەشدر و نقطە نظرنىن ضررلر طابەرلر. معترن ن. دوموى، ج. وليدى و باشقە برر ذاتنڭ بو حقده «شورا» دە بازغان مقالەلرنىن خلاصە ايدلسە مذكور نتيجه، يعنى هر طرف خلقى ايچون اوزىنە بر نورلى املا قاعدەلرى ترتيب قىلو تيوش اولارق - تل برلەشدر و ايچون مانع بولووى چىغەدر.

اگر بومعترم ذاتلر حققتە، ادبىرلىككە حمل ايدلمەسە، مين موندە بر نوع سو تاويل ياكە آڭلاشماو بار دييور ايدم. چونكە مين، ايشتولگانچە بازو طرفدارلارنىڭ مقصودلرى هر كىمگە اوز سويلەگەنچە يازدرو، املا ايچون معين قاعدەلر ترتيب قىلماو بولماقتى بىك زور جسارت بلەن دىموا ايدە آلەم. آلار املامز ايچون مخصوص قاعدەلر ترتيب قىلونڭ لايىمەنە ايدكىنە هيچ انكار ايتمىلر. فقط شول قاعدەلر ايشتولگانچە بازو اصولينە بنا ايدابو ترتيب قىلنورغە تيوش كە دېلر. بو حقده مشهور محرريەز فضايلو ھادى افندى مقصودى جنابلرى «توركى نەوى» اسەلى

اثرندە «توركى تلىدە هر سوز/ ترتيبلى مدرسەلردە اوقۇغان عالم كشىلرنڭ اوزىدىن ايشتولگان حرفلرى بلەن يازلورغە تيوشلى هم هر سوز يازلمان حرفلرى بويىچە اوقۇلورغە تيوشلى» دېدەر. فقط غصوصى فكرنگە بيان ايتكان عبد الله كچمىرى مقالەسى بلەن بوتون بواملا طرفدارلارن عىبلەرگە ياراماسە كېرەك.

ئېنىدىگنە اصولغە بنا قىلوب املا قاعدەلرى ترتيب قىلساقندە (ھ، ى، و) حرفلرىن توركىچە فتحە، كسەرە، ضمە علامتلىرى دېدە قىد ايتەرگە مجبورمىز. شوڭار بنا ھر كم ايسكى املا بلن بلاكى صورتدە يازىلا طورغان سوزنى بەلەكە دىب؛ ايچن، ايچن، ايچون دىب يازىلا طورغان سوزلرنى اوچون دىب يازارغە مجبور بىت. اگر قاعدەگە مغالفت قىلماساق بولار ايشتولگانچە بازو بولمىدە نى بولا تاغن؟ ئېنىدىگنە توركىچە سوزدە بولسون مذكور املا حرفلرى، تيوشلى اورنىنە قويلوب يازلسە، ايشتولگانچە بازو اوز اوزىدىن كىلوب چقاچقدىر.

بو قاعدەدن قطع نظر، اوقۇچىلارنڭ ھر قابىسىنە معلوم بولغان اوز سوزلرمىزنى تەسەك نېچك - يازارغە يېڭىل بولغانچە - يازارغە مېكەن بولسەدە؛ عربچە فارسچەدن، باشقە چىت تىللردن كرگان سوزلرنى يازغاندە اوقۇچىنڭ باشىنە يالقش سوزلر طوطرماس اوچون مطلقا سويلەنگەن روئوچە يازارغە مجبورمىز.

ياپون صوغشى وقتىدە «ترجمان» اوقۇچى ملارلارنڭ لېنىۋېچى لەنەويچ، نوۋايا ۋرىپيانى نەۋبە ۋەرمەيە دىب هيچ شكەنمى سويلەپ يوردىكلرى شايد كوب كشىلرنڭ خاىرنەدر.

عموم نوركى تلارن برلەشدر و مطلوب بولسە، يعنى توركىدە سويلەششە طورغان سوزلرنى روسيەدەكى نوركلرگە قبول ايتدىرىك دىساك كېنە توركلر سويلەشكان توسلوك ايتوب نقل ايتەرگە مجبور بىت بولاچقدىر. رسم غطنڭ مساعىسىنە بنا ھر سوزنى نوركلر فېنجان، تانارلر فەنجان دىب سويلەسەلر بو، تل برلەشدر و بولوب يېتمەسە كېرەك. مونڭ مثاللىرى صاناب بىرگىسز درجەدە كويىدر. مثلاً توركلرنڭ ئەۋەت، ئەۋلارون - البته رسم غط مساعى بولغانغە - у.у.т.б طاۋشى بلەن اوقۇب يورۇچىلر كويىدر.

بنا ھلپە تل برلەشدر و نقطە نظرنىن هم بو حقيقتكە باش ئېەرگە مجبور اولاقچمىز. بو املانڭ ضررلىقن بولوب بولسە كېرەك شوڭش

باش محررلریمز (توقای، امیرخان، شرف، کمال کیلر) ممکن اولدنی قدر هر سوزنی ایشنولگانجه بازارغه طریقه لر. نورکبه باش محررلرینک ایگ افتداریلرندن رائق نجات، صفوت نزیبی افندیلرینک هم آز آز اوشبو املاغه میل ایتدکاری کوریله. بناء علیه بو املانک میدان آلاچی ده امید ایدله در.

ایشنه املامز حقنده بو هاجرنک اویلا دنی اوشبودر. اگر اویلمزینک خالاقن بیان ایتوچی بولسه مع الهمونیت طککارغه حاضرمن.

IV

معترم «شورا» نك ۲۳نجی نومبرنده فابالی عبدالرز یز موسی افندی طرفندن بارلغان مقاله ده، قزاق تلینک یوغالوی جنایت دگلمی؟ قزاق نلی باشقه ترك تللرندن استفاده ایتمیچه فقط تانار تلینگنه ادبی لشددرگه میکنی؟ مضهوننده جمله لر کوردم. بونین مقدم «ایدل» صحیفه لرنده دخی بر نیچه دانلر بو خصوصده کندی فکرلرینی بیان ایتیشلر ایدی.

قزاق فرده شلمزینک، تانارلرغه نسبة لغت، و ادبیاتقه پای و کوب درجه آلدی ایدیکنی، قزاق لغتی و ادبیاتی ایله مانیش بولغان دانلر انککار ایتمازلر. قزاق خلقی اوز مقصودلرینی بزرگه فاراغانده مانور جمله لر و قصه راق عبارتلر ایلر آکلانه آلالر. مثلا بزینک «فایسی بر و قنده» دیه سی اورنده «کی گیزده، میزگل، گیز» دیب وقت، زمان و چاق معنالرنده استعمال ایتلر. طوغری کشی، یغشی کشی دیه سی مقامده «آق کوا»، «آق کورک» دیلر. اونکن، جیتز، اورنده پسق، یا خود چاپچاک، و اوچقر دیلر. چابوچان، اوچوچان دیگان معنالرده در. بزم تانارچه اسمی بولماغان قصه، و حکایتلرگه «ایرته گی»، «آغزینک چیتلرنه: «ایزو» دیلر. تبسم ایله جلمایوب کولوگه «ایزو تارتدی» دیبکنه ایتلر. خلاصه: قزاق خلقی اوز آرالرنده مستعمل هر (شیاغه اوز تللرنده اسم نابالر.

فقط ناسف درکه صوگفی یلرده روس مهاجرلری ایله آزالاشوب معیشت ایتونک سؤ تاثیرندن، باش اوسمرلرنک اوز لغتلرنی طاشلاب روس عبارتلری فوللانه باشلاولری کورله در.

زیلمه میرلرنک باشلغی، صابلوفنک ایتوپنه فاراغانده ایندی بر ایکی یلدن صوکره قزاق خلقینک نل، و ادبیاتلرینه پایتاق غنه ضرر کیله چکدر. زیرا اول وقتده کوبرهک و قتلری

روسلر ایله آزالاشوب معیشت ایتارگه طوغری کیلوی ایله برابر، اوز آرالرنده بو کونده ادبیاتلرینی صافلاراق کیشیلرده کافی درجه ده توکلدر. شونک ایچون زمان کنجیلرینه فرصتی فولدن فاجرهای قزاق فرده شلمزینک نل و ادبیاتی نیکشروب فی الجمله استفاده ایدرگه تیوشلیدر.

۱۹۰۷یلده، مدرسه عالییه ده وقتنده، استاذ معترم ض. الکمالی جنابلری درس ائناسنده بو خصوصت شاکردلرگه بر مقدار فکر سوبلامش ایدی.

اصول تعلیم بویینجه درسنی هر کمنک اوز تلی ایله تقریر قیلورغه تیوشلی بولسه ده، تلیمزینک ضعیف، ترتیب و قانون تحتنده اولماوی سببلی عربجه فارسجه تللر فانشدررغه طوغری کیله ده شاکردلرگه درسنی آکلانو آغر بولا. بناء علیه ممکن قدر تلیمزنی اصلاح ایدرگه کبرهک دیگاج عالییه شاکردلری آراسندن «لغت کامیسی» تأسیس ایدلمش ایدی. بعضیسی باشقرد لسانن و بعضیسی میشار و قزاق تللرین نیکشروب، چیغان معلوماتلرین اداره گه بیارلرگه وعده ایتیشلر ایدی. مینمه شول جای تعطیل وقتم قزاقده اونه رگه طوغری کیلیدکنن، قزاق لغتنی نیکشروب فولیدن کیلیدیکی معلومات بیرونی اوستمه آلمش ایدم. مین بر بازده ۱۰۰۰دن زیاده لغت جمع ایدوب یوللامش ایدم.

مع التأسف باشقه اعضالرنک خدمتارندن خبرم بولماغاچ و رئیس کامیسیه دنده تفصیلی خبر آلالماغاچ اشنی بوکونده توقانوب تورام. قولمه حالا رساله شکلنده جمع ایدلگان لغت قزاقیه وار.

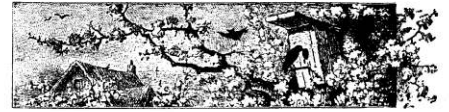
ولالله الغالی. فییطایوده معام.

شعر

حقیقی دوستیمه

سینگنه دوستم هر اشدی اورطاغم
فایغیمه ده فایغروچی سینگنه؛
باشقه دوستلر شاد کونمه شادلانوب
فایغی کیلسه ثوردرلر جیلگنه!
ضیاء یروکی.

❦

ياشل يافراقلر

I

آغاچلرده كومرلار كوپ بولۇوى مونه شوندىن. بىرەنگى كراخمالندە، چوگۇندىلار شىكرىندە كومر مادەسى باردۇر؛ چۈنكى شىكر دىگەنلەر ئاق ئوسلى تەملى بىر كومرگەدۇر. نباتاتلارنىڭ كۆپرەك ئاشانغانى كومر. لىكىن كومرنى يافراقلارنىڭ ياردىمى بىلەنگەنە ھادىغە ئالار. بىر يانقەغە اولۇرتىغان گىل، ئى قدر زور بولۇپ اوسسەدە، يانقەدەغى ئوزراق ھېچ كېمىمى دېورلار، شول كۆيى طور؛ چۈنكى اول گىل، كۆپرەك ئوزۇن ئۆيى چىندەگى كىشىلارنىڭ تىن يىرۇندىن ھاسىل بولغان ھامىز قارىبۇندىن ئالار.

نباتاتلارنىڭ ياشل يافراقلارنى ھامىز قارىبۇنى تەللىل ايتۇون كامىل آكلامى ئېچۇن توباندەگى بېگىل تىجىرەنى قىلۇپ قاراگۇز: بىر تىچقاننى توتۇپ آلوگۇدە بىر پىلالا قاپلاق (فانوس) آستىنە يابۇپ قويۇر تىچقاننىڭ تىنسى ايدۇى سىبىلى قاپلاق اچىندەگى صافى ھوا، ھامىز قارىبۇغە ايلەنۇر. ھامىز قارىبۇن تىن آلوغە يارامادىغۇندىن تىچقان تىچقۇپ ئولۇر. اگۇدە شولۇق قاپلاق آستىنە تىچقان بىلەن بىرگە ياشل يافراقلارنى بىر گلدە قويساگۇز ايكۇىدە بايتىق قىتلر باشلار. بو تىجىرەدەن، ھامىز قارىبۇنى گىل تەللىل ايدۇپ، مولدا ھەمۇشە قارىبۇغە آيۇرۇپ مولدا ھەمۇشە تىچقانغە تىنسى ايتارگە بىرۇپ اوزى ايسە، قارىبۇن يوتۇپ توردىقى آكلاشلىدۇر؛ اگۇدە ھامىز قارىبۇن تەللىل ايدىلماسە ايدى تىچقان كۆبە بارماى ئولۇر ايدى.

II

عالمىلر بېك آچى بىلمىشلىرىدە نباتاتلارنىڭ فقط ياشل بولغان اعضاءلىغىغە ھامىز قارىبۇنى تەللىل ايتەدۇر. يافراقلارنى ياشل تۈسكە بويىغان اوزى فقط مېقسىقۇپ آرقىلۇغە كۈرۈنە تۇرغان ۋاقىتتە ياشل يارمالار باردۇر. مۇنى ياشل ئولەنلرنى تونۇتكان (*). ۋقندە بېك آچى كۈرۈگە بولا؛ يافراقلار اوزلرىن ياشل تۈسكە بويىغان نرسەلرنى خەركە بىرەلدە خەر ياشلارۇپ اوزلرى آپپاق بولۇپ قالار. اول ۋاقى ياشل يارمالارغە «قۇلۇرۋىل - листозелень» دېولەدۇر.

مەلۇمىدە، ھەر بىر ئولەندە: بىمىشلىرىدە، يافراقلارنىڭ ھەم بۈتەن اعضاءلارنى كراخمال - (نشاسته) مادەسى باردۇر. بىر نرسەدە كراخمالنىڭ بارىن يۇغۇن ايدۇننىڭ تائىرى بىلەن بىلۈرگە بولا. مۇنىڭ ئېچۇن اۋا، نرسەنى فقط ايدۇ بىلەن چلانۇرغەغە كېرەك. كراخمال بولسە ايدۇننىڭ تائىرى بىلەن (*). تۇتۇن: настойка ياشاۋ.

نباتات يەنى ئۆسۈملۈكلەر كېرەكلى آرقىلارنى، نامرلىرى ياردىمى بىلەن چىردىن آلوب اوسىلىكلارنى ھەر كىم بىلە ايتىدۇ؛ نامرنى ئۆزىمە، آغاچ قۇرۇر... نامر جايدى ايتىدۇ اوسىر... دېلر. اما كۆپ كىشىلر آغاچلارنىڭ ياشل يافراقلارنى، اولەنلارنىڭ ياشل قىياقلارنى، نباتاتنىڭ آرتىق بىر نرسە دىپ ايسابىلر. فقط آغاچقە ماتۇرلىق بېرر ئېچۇن، ماتۇرلىقلارنى بىلەن بىز آدم بالالارنى كېلەندىرر ئېچۇنگە دېۈپ بىلەر؛ لىكىن بو سوز باگۇشلىر. آلاز انسانلر كېفى ئېچۇنگە ياشى تۇرغان آرتىق نرسەلر تۈگىل بلكە بالەكس انسانلارنىڭ ھىيانى شول يافراقلارنىڭ ھىياتىغە باغلىدۇر.

آدم بالالارنى ياشل يافراقلارنىڭ خەمتىن باماى بېك كۆپ زمانلر، كۆپ عصرلر كېچۇردىلر. فقط بۈيۇن بوزىل مەقدىم پىرسىلى اسمىت بىر عالم بىرېچى مرتبە اولەرقى ياشل يافراقلارنىڭ خەمتىلرىنى كىشى ايتىدۇ.

يافراقلر نباتاتنىڭ اېڭ مېم اعضاءلارنىدۇر. يافراقلر نباتاتنىڭ تەقلىرىنى تۇيۇدۇر ھىيانلرىنى صافلاپ تۇرالىر. اشناپاساگۇز بىر اولەننىڭ ياشل قىياقلرىنى يافراقلرىنى اوزۇپ آلوب ياگۇز صاباغىغە قالدۇرگۇز، قالغان صاباق شۇندۇق شىكەر نەپىت قۇرۇپ ئولۇر.

مەلۇمىدە، آغاچلر ھەم كۆمۈرلر يانغان ۋقندە ھەم آدملر ۋ ھىوانلر تىن بېرگەندە، تىن آلوغە ياراسىز، اچىتە باتقان جان ايسە تىچقۇپ تۇرۇپ ئولتۇرۇچى، ھامىز قارىبۇن اسملى زەھرى بىر غاز چىقارۇر. بىر يۈزىدە نېچە يۈز مىللىردىن بېرلى ياشاب كېلىگەن مىليونلرچە ھىوانات، صافى ھواى نىسېمىنى تىنسى ايتە، ايتە ھامىز قارىبۇغە ايلەندۇرۇپ تىنارلر ايدىدە تىنسى ايدىر ئېچۇن صافى ھوا قالمادىغۇندىن ھەر جان ايسە تىچقۇر ايدىدۇ. بو الوغى بلاننىڭ كېلماۋى شول ياشل يافراقلر سايەسىدەدۇر. چۈنكى ياشل يافراقلر ھواداغى ھامىز قارىبۇننى تەللىل ايدۇپ، يەنى مولدا ھەمۇشە (قارىبۇن) كۆمۈر مادەسىنە آيۇرۇلدە مولدا ھەمۇشە تىچقان چىقارۇپ، قارىبۇن مادەسى ايلە نباتاتنى تۇيۇدۇر سىپەرتۇپ اوسىلەر.

بلەن رزقلا ئوب ئوسەلەر : اورماندە ، آغاچ آرالزىندە ، تېرسار دەھم چروك باشل يافراقلر و بوناق صاباقلر بولغان يىرا دە ئوسەلەر .

اويلا بىلەر ! اگر دنبا دە ، بومىقر سقوب آرقلى غنە كورونە تورغان واق باشل يارمالر بولماسە ايدى نىبانات عالمى اوزلر يىنە آرق حاضىلەب تىماقلر يىنى طويىدەرە آلمادىقندىن - آچلقىن ئولوب قىرلوق بىتارلر ايدى . ايدى نىبانات دىياسى بولماسە حيوانات و آدملىر دە بولماس ايدى عىب دىگلى : كوزگە دە كورنەگە غايىت كىچىكە واق باشل يارمالر بىتون دىنبانى - بىتون نىبانات و حيوانات و آدملىرنىڭ ھەمەن طويىدەرە طور . يوكىچىكە فابىر يكلر - باشل يافراقلر بولماسە ايدى ، بىر شارى بىر ئولك پلانېت بولور ايدى .

III

نىبانات و ضيا - نىباناتنىڭ مىذكور باشل يارمالر يىنە اشلر ايجون الەنە فوت و كوچ كېرەك . مىثلا حامض قار بونىغى مولدالھىموزە ھەم قار بون جىرلر بىر يىنە بىك نى امتىراج ايتكانلر : آلارنى آيورغە باخشوق بولدىلى فوت كېرەك . يافراقلر نىبىداى فوت بلەن فايدالانار صولك ؟

يافراقلر كراخمال يامغاندە ھەم حامض قاربوننى تىللىل ايتكاندە قوياشنىڭ شىعائى - ضىياسى بلەن فايدالانار . باشل يافراقلر ، كوندىز يىنى ياقنى بولغاندە غنە بوزوق ھوائى صافايلر يىنى حامض قاربوننى تىللىل ايتلەر . تونلە - قارانتودە نەق آدملىر نىفس ايتكان كىك نىفس ايدوب ھوائى بوزالغىنە ، يىنى مولدالھىموزە آلوب حامض قاربون بېرەرلەر . دىيەكە يافراقلر ايكى تورلى اش قىلەرلر : كوندىز كراخمال ياصاب نىباناتنىڭ وجودىن - جىمىن طويىدەرلر ! تونلە ، آدملىر كىبى طىن آلار . قوياش ياقنىسى بولماسە ، يافراقلر نىباناتلرگە آرق - كراخمال حاضىلى آلمىدەر . بىلكە ياقنىنىڭ ياردىمى بلەنگە حاضىلەر . يافراقلرنى نىباناتقە آرق حاضىلى تورغان بىر آشخانە دىسەك ، قوياش ياقنىسىن اوت مىزلە قويارغە بارى ھەر بىر آشخانە دە اسسى ھەم ياقنى اوت كېرەك اوتىز پىشروب دە بولمى قوروب دە بولمىدەر .

ضيا - ياقنىلىق بولماسە ايدى بىتون نىبانات اوزلر يىنە آرق پىشرە آلمانچە آچلقىن ئولر ايدىلر . بو طوغرودە طاغىن مەكلەك آكلالاشسون ايجون ، ايكى نىمس بورچاغى - Бобы آلوب بىرسىن باغچەغە ايكىچىسىن بىر بانقەغە اوطورتوب قارانتو اورنغە (مىثلا

كوگاروب كىتەدر . عالملىر بىك آچقى بىلەشلىدركە بو باشل يارمالر ياقنىدە تورغان وقتلارندە كراخمال بلەن طولغان بولالر . يىنى بو باشل يارمالر ياقنىنىڭ ياردىمى بلەن كراخمال باصىلر كراخمال ايسە قاربون بلەن صودىن (طوغر وسى ، مولدالھىموزە بلەن مولدالھىموزە) مىكېدەر . نىبانات ، صونى طامىلرلى بلەن بىردىن آلا ، قاربوننى يافراقلرى بلەن ھوادىن آلا ، مونە شوشى ايكى نىسەدىن باشل يارمالر نىبانات ايجون آرق - يىنى كراخمال باصاب طورلەر . لىكىن بويىكل اش توكل ، قاربون بىلن صودىن كراخمال باصاب چىقارغە ھىچ بىر آدم بالاسىنىڭ قولدىن كېلەيدەر . شوڭا كورە بىر عالم يافراقلرنى كراخمال زاۋدىلر دى ، ھەر بىر يافراق اوز آلدېنە بىر كىچىكە زاۋود يا خود فابرىكە ، يافراقلر فابرىكە بولسە باشل يارمالرنى كراخمال باصاچى ماشىنلار دېرەگە بارى . عادى زاۋودلر دە كراخمالنى بىرەنگىدىن يا ايسە بىردىن استىصال ايتلەر . يافراقلر دەغى كىبى كورمى بلەن صودىن ھىچ بىر زاۋود باصى آلمىدەر . يىنى عالملىر باصاب چىقارە آلمانغاننى يافراق دە باشل يارمالر ياصاب چىقارلەر . بو اش آلارنىڭ بىر سىر و باشىرن علملر يىدەر . بو زماندە بوسىرنى كىشى ايتكان ھىچ كىمىسە بوق ئىلى . يوقارى دە بىز : «حامض قاربوننى باشل يافراقلر تىللىل ايتە» دىگان ايدىك . اول اشنى كىم قىلە دىب بلەسز ؟ آندە شول باشل يارمالر قىلەدر . بو ايش ايسە غايىت قىيىن و ئىچكە بىر اشىدەر .

بو باشل يارمالرنىڭ خىمىنى بلەن يالگىز كراخمال ھەم نىباناتنىڭ كورمىلرلى گنە باصالغان دىب اويلا ناسون - بولارنىڭ خىمىنلرلى بلەن بىر بوزىندەگى ئۆلەنلر ھەم بوكونىگى اورمانلارغە بار اتمالغان بىلكە بىر استىندەغى كورمىلر دە - يىنى طورى و بىتون طاش كورمىلرلى ھەم نىفت ، كراسىن ... بارى دە بولارنىڭ خىمىنلرلى ساپەسىندە بولغانلر ! چونكى طاش كورمىلرلى ئىللە نىسە توكل ، بىر استىندە قالغان اورمانلارنىڭ - آغاچلارنىڭ كورمىلرلى ؛ آغاچلارنىڭ كورمىلرلى ايسە ، باشل يافراقلر واسطەسىلە ھوادىن آلتىغان كورمىلرلى فلوروفىل فايدا بولسە - شونىدە نىبانات ھوادىن قاربون آلا . فلوروفىل بولماغان بىر دە ھوادىن قاربون آيوروب آلورغە ھىچ كىمىڭ قولدىن كېلەيدەر . احتمال بىر او : «گومەلر ھەم بعض شونىداى ئوسەلەرلر يافراقتىز ھەم باشلىسىدە طورالر بىت» دىوب ايتتور . بو سوز درست . لىكىن كورمىلر دە باشل تىس بولماسە دە آلار باشل يافراقلرنىڭ چرىكلرى

قوياش ياقىسى كرمى تورغان بازغە) قويۇڭ. ايگىسى دە شتوب چىقار، ئوسەر. لىكن آرلارنىڭ بىك كوب فرقلر نابارسز: باقمەدە ياقىنى اورنىدە اوسكانى باشل توسىدە؛ بازداغىسى - آق، توسىز بولور؛ برىنچى بورچاقنىڭ يافراقلرى ايرى هم سىمىز بولور. ايكنچىسىنىڭ - واق هم يوشاقى بولور. برىنچىسىنىڭ ئوسمەسى، نوز هم نى نازا بولور؛ ايكنچىسىنىڭ - بوى اوزون حالسىز واور بولور. ايندى بو بورچاق ئوسمەلرىن نامرلىرى ويافراقلرى بلەن هر ايگىسن آلوب كىيىرۇب، صۇگىرە آيرىم، آيرىم اولچاپ فاراسا كىر بىرچىسى چىقان ئورلىدىن اور تارتور. دىمىككە اول بر آز آشاغان. ايكنچىسى ايسە - قايا اول آرتو، بلىكە ئورلىدىن دە كىرەك بولوب چىقار؛ چونكە بونىسى - ئورلىدىغى آرنى دە طن آلور ايچون اچوب بئورگان. حاضر ايسە، آچ، ياقىنى بولمايدىن يافراقلرى آنى طويدىرماغان مونە شولدىن بو بورچاق ئوسمەسى شىقان ئورلىنىڭ وزىنىدە كىم تارتقان. بونى مان شول بازىدە توتساق بىك تىز قورر، سىن نى قىر صو سىبسا كىدە آچلقتىن ئولور. بو واورو ئولەننى سلامتلەندىرر ايچون فقط ياقىغىغىغە چىقارغە كىرەك. ياقىنىدە آنڭ آق هم آرق يافراقلرى ياشارر، سىمىرر، ايرىلەنور. بوىنىڭ دە بوىلگى بئوب نوزايوب مە دىگان، نازا بر ئولەن بولور ووسەر؛ چونكە بونىدە يافراقلرى تنفس كىدە ايتىمىلر بلىكە صاباغى - قاملن دە طويدىرالر. ياقىنى بولسە، يافراقلر - ياشارر؛ بولماسە - آغارە در. پار قونى يەنى اوت بولماسە فابرىكلر توقتاغان كىك، ياقىسىز - قوروفىل دە اشدن توتىدىر.

حيوانلر آرق ارلەپ تلەسە قايدە كىنەلر، اما نباتات دىنساندە بونداى مەشىت يوق، نباتات قايدە طوسە، فارنا بوب ئولگانچە شونىدە طورادر. لىكن نباتات قوياش نڭ ياقىسىنى اوزىنە كوبرەك نىگىزر ايچون يافراقلرن ياقىتيراق ياقىغە - قوياشقا نابا ئۇيەلەندىرلر. اگر بر بولمەدە نىزە براوگى بولسە شول بولمەدە گى گل هر وقت تەرزەگە فاراب طورر. هم دقتلەپ قاراغانكىز بارمى؟ بر آغاچ بو طاغىدىغى يافراقلرنىڭ وضعىتى برىسن برىسى قابلاماسلىق روشدە نارالوب برىنىڭ آراسىدىغى آچقە برىسى كروب ھەمەسىدە قوياشقا بىت كورسەتوب طورلر. برىنىڭ اوستىنە ايكنچىسى قوياش توشورمالىك وضعىتىدە طورمىلر بوتانلرنىڭ وضعىتىدە شولاي هر بر بوناق اوزى ياقىغە فارشى طورەسى كىلوب ايكنچى سىن قابلاماسلىق روشدە طورر. خىداينىڭ الوغ نەمىتى،

IV

« يافراقلر، نباتاتقە آرق اولغان كراخمالنى باسى » دىگان ايدىك، لىكن نباتات ايچون بالىگىز كراخمال غنى يىتىمى. ئۇنىغىراد، آلما، چوگۇندىلر دە بولا تورغان تەملى نرسە - شىكر مادەسىدە آلاغە بىك كىرەك. ھەم آق - Бълокъ مادەسىدە بىك كىرەك. بو مادە بورچاقلىرىدە كوبرەك بولا. ھەم آلاغە مايدە كىرەك؛ نىتەكە كىندىر وجىتىنلردە وباشقە شونداى ئولەنلردە كوب بولا. دىمىككە نباتات، ھوا ھەم توفراق مادەلردىن شول اوزلرىنە كىرەك نرسەلرنى حاضر لىلر. يافراقلرنىڭ اچىدە هر وقت صو حاضرلەنوب طورر، بو صودە نباتاتنىڭ نامرلىرىنە قاملىنە، بوتاقىغى چىكەسىنە الحاصل بىتون اعضاسىنە كىرەك بولغان نرسەلر بارى دە باردىر. بو صو، بىزنىڭ تەنمىزدە گى فانغە اوخشى، فان دە شولاي بىزنىڭ بىتون اعضالرىمىزغە سويلاگىنە، ايتىنە، طرناغىنە ھەم چونونە، مى ھەم تىرىسىنە الحاصل بارىسىدە كىرەكلى مادەلرنى بىروب طورر.

اگر يافراقلرنى بر فابرىكە قىياس قىلساق، آلارنى، عىن زىماندە كراخمال، شىكر، ماى ھەم آق (زالال) مادەلرىن حاضرلى تورغان فابرىكلرگە قىياس ايدىرگە تىوشىدۇر. پىشك - معلم: غلى رنىقى.

شعر

حال

دنيادە برى بلەن دە سونەگان بو اوت يورەك تىز وقت صالقون قىر طوفراغىغە سونسە كىك ئىيو، مېن تىز طوفراق آستونە توشەرمىن: مېن بىلەم بو يورەك تىزدىن طىزار، مەنگى ايتەر يال مېن اولەم. « حىب »

انتقادچىلر

نىكشەرلر « اول شاعر يالغانچى » دىب . « يازماسون روسلردىن اورلاغانچى » دىب . مېن آلارنى طوقتاتام شول سوز بلەن : « بار دە فارنلرنىڭ سوزىن طالقانچى بىت ! » .

س . س .

تورلی مسئله لر.

۱

قالمق و تورکی تیللر.

محترم «شوزا» ده (کچن سنه عدد ۲۲) «قالمق و تورکی تیللرنک فایوسینه چیت سوزلر آرالاشمش؟» مضموننده بر سؤال یازلوب بونک جوابنی السنه شرقیه عالماری ایله قالملر آراسنده معامله قیلوب یوروچیلرگه حواله قیلنمش ایدی. اوشبو ایکی فرقه نک ایکنچیلرندن اولدیغم ایچون بو اورنده بر ایکی جهله سوز سویلرگه جسارت ایتدم. فکرمه کوره ایلک وفتارنده قالملر تورکیچه سویلا-شمشلردر. صوگره تورکلر مدنیت یولینه کروب اوز لسانلر ینی صافلازغه موفق اولدقلری حالده قالملر بدویک و وحشیلک حالنده قالوب لسانلر ینی غائب ایتمشلر و چیت قوملرنک لغتلرینی آلمشلردر.

قالمق لساننده ایل (آول) غه «أل» دیبولدیکن ایلک مکتوبمه یازمش ایدم. قالملر ژولصنوی اوپراوینلرگه «ایلیکه - دای» دیلر. بونک اولگی سوزی اولان «ایلیکه» تورکیچه اولوب صوگفبسی «دای» فطایحه در. «ایلیکه - دای» ایل باشی دیمک اولور.

مثقال وایکی تین آفچه غه، دفرگه فطایلر ایله قالملر «چهن»، «فک»، «دانکره» دیلر. بونک کبی سوزلر کوبدر. شویله ایسه ده قالمق سوزلری آراسنده تورکیچه سوزلر هم کوب. قالمق لسانی ایله تورکی لسانی آراسنده اولان مناسبتنی آچیق کوسترمک ایچون اوشبو جدولنی ترتیب ایتدم:

تورکی	قالمق
نگری (خدای)	نگری
طیب	ایهچی
دارو	ایم
دوبره	دوبشر
آرافنی (خبر)	أرکی
صورمق (سؤال)	صورمق
شاهی (اطلاس)	شاهی
تین (کاپک)	تین
تنکه	تنکه

خان	خان
خاتون	خاتون
نوره خاتونی	خاتون
آپا	ایکهچی
آغا (بیوک برادر)	آخا
ایبرکشی	ایبر
یز	یز
کوکرت	کوکور
صابون	صابون
کر (وسخ)	کر
فالنا (کیسه)	فالنا
ایهچاک	میمه
جانلی حیوان	مال
کیم؟ (استفهام)	کین؟
نگنده	نینه
آت داغاسی	ناخی
نالغان	نالغان
چاوگون	چاوگون
کرلک (کولماک)	کرلک

اوشبو سوزلر قالملرنک ایسکی سوزلریدر.

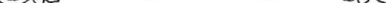
خلیل قارمیشی. «غولچه».

II

تاریخیمز و روسیچه کتابلر تاپقزنده.

بز تورکی قیملر ایسکی زمانلردن بیرى تاریخیمزى وتلمزى کاغز بیتلرنک سافلاونی عادت ایتمه گه نمز. نه بولغان. اوز زماننده یوغالغان؛ نه بلگان. بلوچی اوزی ایله آلوب کیتکان. شولای ایتوب، بورونقی بابالار مردن صوگره بالالارینه، بیک آزده بولسه، بولهک فالماغان. آتامز حضرت یافث دن باشلاب بو کونگه قدر بزنک حالمز شولایدر.

بز غافل خلقلر شول اوکماغان حالمزده یاشاگهن زمانلرده موندن ۲ - ۳ یوز بللر بورن روسلرنک یازو-چیلری بزنک اشمزنی کوره باشلامشلردر. بولر پیتربورغ، ماسقؤا هم قازان شهرلرندن چقوب، تورکی قبیله لر آراسنده وشرق مملکتلری اچنده یوروب تاریخیمز، تلمز و نور-مشمز، حقنده نفتیشلر یاصاب، اولیکهن اولیکهن کتابلر، موقت مطبوعات بیتلرنده اوزون اوزون بیک کوب مقاله لر یازوب چقارمشلر. اصل مقصدلرن تیکشرمه ی، بالغز علمی

236

آ-ا، س-س، ش-ش، ص-ص، ض-ض، ق-ق، ل-ل، م-م، ه-ه، ي-ي حرفلى شويلا ايكشار تورلى بولورلى بولاي قىلغانده بائكا كتابلار مۇدە كۆپ اوزگارلىش بولمىچۇق حرفلار مۇ (۴۵) لردن اوزمايەچۇ. رقم و علامتلار ايله شول آبارلىق افندىلار كۆرسەتۈنچە ۶۰ لردە بىتەچك. بعض افندىلار عبادالله افندىلارنىڭ نەۋنەلار ىدە كۆرۈنگۈچە يازىمىنىڭ تۈسى (رەۋىشى) بىك اوزگارە ايسكان دىرلر. بو اوزگارنىڭ كۆبىسى عبادالله افندىلارنىڭ حرفلار پىنە مخصوص قىيۇب باصالغان حرفلار بولمى حاضرىكى حرفلار مۇ ايله نزل كىندىگنە كىلەدر. آنڭ كۆندە نە اچۇندىر «ى» حرفنى گل اوستىكە قۇيغانلار، ايكى حرف آرالر نىدە آچىراق قىلۇپ تىزگانلار.

مطبوعه، اچۇن حرفلارنى نىچۇك قۇيۇتوغرى سىندە ايكىنچى وقت باراچىق م. عطاء الاسحاتى

حرفلارنى تۈزەتۈ مسئلەسى.

املا و حرفلارنى تۈزەتۈ تېۋىشلىكى حقتە فاطمە بازلان ماقالەلارنىڭ عبارەلرون ئۆزگارتۈ مشقتن اوستىمە بىكىلى آلام. غانلقىن اوزون اوزون مەدەلر يازۇپ طورا آلمىم. حرفلارنى اصلاح مسئلەسى كۆبىدىن ايندى يازولا و سويلەنە كىلە. نى قىر يازولسە و سويلەنسەدە بۇكا قىر بىك باط طوبۇلۇپ بو كۈنگى كېك اوك آڭلاشلمان و جەپلەشكان بوق ابدى. حاضرى بۇنىڭ اصلاح و قىيۇل ايدالوى بىك مەكىن و بىك چىكىل ايكانلىكى آڭلاشلىدى. اوزم طوغان و سويلەشكان تلم نى يازو و صۇزودە قوللانلا طورغان حرفلار حقتە بولغانقە بو مسئلەگە مېندە قاطشۇپ بو فكىرمىنى عرض ايدۇپ قالايم كىلە. مېن مطبوعەندە قوللانور اچۇن آبارلىق و سۇلتانلىق لار مۇفندىن تەقىم ايدىلۇپ « بولدىز » غىزىتەسى مۇفندىن مەقول كۈرلىگان، باش حرفنى قىيۇل ايدىو فكىرىنە قۇشمايىنچە جىمى بر اصلاح كۆندە « يالغز حرف لىر » نى تەقىم ايدەم. مېن مۇفندىن باصالۇپ تۈبەندە ئۆرنەكلرى كۆرسەتلىگان يالغز حرفلار بىك جىمى تەبىلگە اوچراغانقە خط نسخەدىن باشقە لىق بوق دىيەرلىكىم.

بۇنىڭ اصلى: « كۆزلى حرفلار [مۇلا: ب، س، ن] دىگى اۋلىكى، كۆزلىرى ايكىگە بولۇدىن و « آ د ز ر ژ و » حرفلارنىڭ باشقەلارنىڭ قۇيۇتۇلرون بر دىلەشەردىن عبارت بولۇپ سول ياقەنى يارمىلى مۇر كۆزلىرىنىڭ باشى و قۇيۇق.

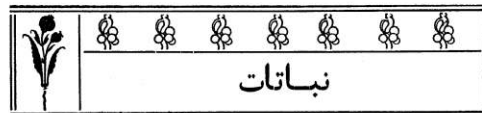
آخىرى بولۇپ اعتبار ايدىلە. بو قۇيۇقلار يارمىلى مۇر كۆزلى [مۇلا: تۈزەتلىگان ب، س كىمى] حرفلارگە قۇشلقانقە اوزىندى صۇكشى حرفلارنىڭ مۇر كۆزى باقە بىتون مۇر كۆز بولا، مۇر كۆزى [مۇلا: تۈزەتلىگان ج س كىمى] حرفلارگە قۇشلقانقە كۆزە. لىكىن بوزمايىنچە طوطاشا آلا. چۈنكە بو حرفلارنىڭ دى باشلرى يارمىلى مۇر كۆز كىمى يۇغارلىق كۆتەرلۇپ باصالغان. يالغز حرف بولۇپ اعتبار ايدىلغانقەدە كۆزگە ماطور، نسخە باشقە بولماغانقە كۆرۈنى.

چۈنكە بىتون ئۆزگارتۈ-ج، چ، ح، خ، ع، غ، ارنىڭ اۋكە مۇلا قاراب طورا طورغان. آستىق ارغانلرون مۇشلاپ «ب» نڭ قۇيۇقى كېك قۇيۇق آرطىرو، ص، ض، س، ش، ف، ق حرفلارنىڭ قازانلرى مۇشلا تۇپ طوطاشۇنى قايىل بولسۇن و كۆزەللىكى يۇغالمايىنچە اچۇن باشقەلارنى كىمى قۇيۇق قۇشۇدىن عبارت.

بىتون حرف اولور آللى بولۇپ حروف املا [مۇسئل اول حقتە بولماغانقە] اعتبارغە آلتىدى.

حسب الكرىمى.

اداره: حسب الكرىمى افندىلارنىڭ اوزى تەرىق ايدىلە. بىكى يازوغە، اوزى تەرىق دى بار ايدىسەدە مطبوعەلردە آنلرغە مخصوص اشارتلىر حاضرىلماش اۋلىقىدىن درجى مەكىن بولمادى.

نى اۋتور

حقسز عىبلەو (*)

بۇرۇنقى زمان كىشىلىرى باشل يافراقلارنى ئولەنارگە فقط ماطورلىق بىرور اچۇن كىنە بارانلقان، فايدەسز نرسەلر - دىۋىب حقسز عىبلەگانلر. مەكىت و ككابه لردەدە يافراقلارنى فايدەسز دىۋىب چىلەتۇپ كۈلكى ايتۇپ سويلەپ يۇرتكانلر؛ لىكن بو درست ئوگل. يافراقلار بىك ماطور بولالر - بو سوز درست؛ شونلقىن مە رىاملر لۈمەلر پىنە باشل يافراقلارنى بىك كۆپ توشۇرلر. يافراقلر، فايدەسز آرتق نرسەلر دىك زور خطادر. يافراقلر آدم

(۵) باشى ۱۵ نچى عددە.

بو اشنڭ اساسلى صورتىدە جودكە چغوى كىتابچىلارنىڭ تىشېنى
ايله يا آلارنىڭ قانناشوى ايله گنە بولاچاغىدىن، قزان شېرى
روسىيەدە مەسلمان كىتابىرىنە مەركىزىيلىك قىلىدىغان «كىتابىرىنىڭ»
چىقاراشىنى قزان كىتابچىلارنىڭ غەنىيەتلىك بولۇپ كەتكەن بولسا،
اشكە آلار ھەمىيەت بېرىسەلەر، بولسا كەستەدەلى بىر كىشى
چىنلاپ سىزغانوب كىرۈشسە موزىڭ جودكە چىقارغىلى، و كوتو-
لىگاندىن طش فايدە كىتورە چىكى شېئىر سىزدىر.
آزغىنە ھەم غەيرت !
ب . ش .

لسان كرك، لسان!

استان بولمە يېڭى تاسىس ايدىلمىش «تور ك يوردى» نىڭ
قائىدە «زىمان كىتاب خانەسىنىڭ» اعلانى وار. شايدان دقتىر،
شايدان نەكردىر.

روسىيەدە طبع ايدىلمىش «الزوميات» «تركى خىطبەلەر»
«المرأت الجديدة» «تەرىپىر الھأت» «ابوالعلاء المەرى»
و غەيرىلەر «استانبول بازارىدە امثاللى اولمىدىغان»
غەنىيەتلىك تور كىرىپىنە تەقدىم اولمىيورلەر. نەسخەسى فلان غروشيە
ساتلىيور. نە ايچون ساتمەسەن ؟ گوزل يازلمىش كىتاب
بوتون تور ك عالمىڭ مالى و فەزىرى دىگەنمى؟

«زىمان كىتاب خانەسى» پك گوزل تىشېئىدە بولمىيور؛
روسىيە تور كىرىپىڭ ادەبىيات جەدىدە سىندى بىر نېچە اثرلەر
غەنىيەتلىك بازارلارنىڭ تەقدىم ايدىيور روسىيەدە انتشار ايتىدىكى
قەدىر كىيادە دىخى مەنتىش اولسەلەر قائىدە سىز ايدى. اما كىترىسەندە
كوزىلە چك چاپاتالى قەلم ايله فرالانمىش اورام و بولراق
شېئىرىسى، رواجلارنىڭ مانع اولە چىقىدۇر.

مىلا اسخافىنىڭ «انقراضى» استان بولمە اوقولمازىمى،
قائىدەسى اولمازىمى ايدى؟ اولوردى اما لسان، واى لسان!
ھەر يلقە بويونىدە بىر خان، ھەر صوبويونىدە باشقە
بىر سياست مەلۇملىرىڭ باشقە خرابلىق و ضەف كىزوردىكى
مەلۇم اولدىغى ھالە ھەر مەھرر ك باشقە بىر شېئىرىيە ھەر
قەلمىڭ باشقە بىر قاعدەيە چالشمەسى، استىقبالى ادەبىياتە سىد
چەكە چىقىدۇر. يك لسان اولەيان وجود اجتماعىيەنىڭ بىر قىسمى
بوزلى دىگەندە دونوب قالمىيە، دىگەر قىسمى آتەندە قانۇن و لوپ
كول اولوب صاور و لمەيە مەكمۇمىدۇر.

دور بىرىن كوز بولمىيور اوزاندىن كورمىلى، مېنىلى كوكۇل
پەردەلەر، چار شېلەر آرقە سىندىن دويغولانمەلى اما بەدەيە قانۇرسە
كچ اولور.

ايلمىنىسكى و قومپانىيىسى مېشەر ايله باشقەرد ياكە
فرغز ايله اوزىك چوققىلارنى بىر اشقولا دە اوقۇلمىسون،
قوزلاشورلەر، آكۇلاشورلەر، دىيور ايدى. بولمىيور ايله بەش
آچىق و كىتر ھالەدە مەنلا و غەنىيەتلىك «ترەپەن» ك
نە دىيىلگەن مەلۇم اولدىغىدىن كىتر بىرەنە حاجەت كورمىيور،
آنچى ۱۹۰۵ نچى سەنەيە قەدىر «لسان ادەبىيە» «شېئىر غەنىيە»
افكارى خېلى مەيدان آلۇپ ادەبى و مەھر قەلەم چالشمەيە
باشلىش اولدىغىنى يادە، غەنىيەتلىك كىترىمى (ستېيورز؛ ۱۹۰۶
سەنەسى ماقارىا نەدە سەنە لسانە دائىر و بىرلەش امر مىلىي
اوتونماق كرك دىيورز.

۱۷ اوتكەپ مەنىقىستى ايله فرالانمىش ھەرىت مەتبوعات
ساپە سەندە كىتاب، رسالە، ورقە پك چوق مرتبە آرنىدى،
بوكا شىكر ايدىر لىكن «لسان» و «لسان افكارى»
جويلىدى؛ بوكادە تاسقى ايدىر.

فرغزىلەر باق: آللى مەلۇملىق بىر ھەيئەت آللى يوز
مەنتىرىلى بىر غەنىيە وجودە كىتورە مەيور؛ بولمىيور ايچون بازىلان
الفا و قرائت - اقتضائى اصول تەدرىس - عوام شېئىرىيە سەندە،
صىيان دىيىلەندە اولمىق لازىمىر اما - اقتضائى ادەبىيات - مەكتەپ
كورنلر ايچون بازىلان بىر غەنىيەنىڭ ياكە رسالەنىڭ شېئىرىسى
«قول مامات» چوبازنىڭ شېئىرىيە سەنە تەقلید ايدىلەك استىقبال
نقطة نەزەردىن زور جەنابتىدۇر.

بىر چوق خەسەندە عوامىڭ، خەلق ھەقى بىيۇكىر.
مەقسەد لىكن علوم و ادەبىيات جەننەدە عوام عالمەلەر و ادەبىلەر
تەبىئەت اولمىق ايله اصلاح و تەزى يوللارنى آچلور. اوزاقلەر،
چەنلەر كىيىمىيە روسىيە مەزە باقەلم؛ كەچلەردە يوم مەخسۇسى
ايدىلمىش ادەبى لامونوسوف موزىق اوغلى، عوام مەيىشى
ايدى. فقط بىيۇكىرى قىزق صوبويونىدە قىزق تولى سوبىلەن
روس لساننى بىر شېئىرىيە كىتورەپ پەشكىنلەر لسان
ادەبىيە سەنە اساس قويدى، يول آچىدى. بو آدمىڭ خەمەت
ادەبىيەسى ايمپەراتور بىيۇك پەترونىڭ خەمەت سىياسە سەندىن
كەم دىگەنلەر.

لامونوسوف مىسلىكى بوزىلمىيەپ اوقا، قاما، وولغا،
پەچورا، نەپەر بولمىيورنە ھالا جارى اولان عوام شېئىرى
بىر لسان مەستقل عد ايدىلمىش ايسە بىيۇكون روس مىلەتنىڭ
ھالى پك آيانچ اولوب مىلا «فرانسىيىلىق تەبىئەت» شو

یولده یازی یازمیه مجبور بولوردی:

Нашъ краспадингъ осерчалъ и ггорить пльхатъ то поѣду коль да дадите яще Ридахтуръ тѣмъ часомъ калякаль съ дохтуромъ о лебедяной болѣсти и, послухавъ рѣчи краспадинта, больно осерчаши, ггорить ему—чаво клянчишь? далече ли ѣхать то!

بوكون وولغا اطرافنده قارالانان «تورکچه» بۇ روسچه درجه سندهدر. غزته لرمزه دفت بيورلسون، غزته لرك بىزچى صحيفه سنده گى شيوه و املا ايكنچى صحيفه دن باشقه چهدر. غزته لرمزده اوچ تورلى فلم اويادىقى اربانه ظاهردير. اوچينتل فلمى، معلم فلمى، اديب فلمى فارما فارشقى! افنديلر تورک فلمى حاجت، تورک.

فافقاز ياده لسان فارسى حکم ايديبوردي؛ آذربايجان تورکچەسى ايله يازى يازمق عيب ايدى؛ لکن فافقاز يانيلر فارسى يى ترک ايله آنا ديلنه باش اوروب آئر زمانده بابا آنا ديلي اولان «لسان ادبي» يه خادم و مالک اولديلر. اورنا آسيانک ترکستانک - اربا کشارندن صرف نظر - علماسى و اهل معارفى لسان ادبى يى ترجيعده هيچ تردد کوسترميور، چونکه اسكى چفاتاي ادبيانى و مير على شيرلر سايه سنده بونلر حسن اديبن حصلى اولوب نفيس لساندن لغت و ذوق آليورلر. گوزل يازى ايله قبا يازى يى نهيز ايديبورلر.

وولغا بويونده خدمت ايدن شاگردلرم و رفيقارم باشقه بر يولده چالشورلر، بيلم نندئر - محبت محليه دن مى، دها فائده لى اولور خيالندن مى لسانک نفيسلکنه، برلکنه لازم درجه اهميت ويرميورلر لکن بش سنه لک تجربهدن سوگره مسلکى دوغرتق، درستلک لازمدير.

غزته اونويان، ادبيانه قولاقل سالان صنفى علميه مز و شاگردلرمزدر و اهل تجارنک بر قسميدر. بونلر آزى چوق مى کتاب کوروش ترکياته آشنا اولمش اولدقلرندن نفيس و فاعده لى لسانه مائلدرلر؛ گوزل و ادبى لسان ايله تعصيل و تربيه، ادبيه لرى ترقى ايدردى. بونلر ادبيانه زک جهت اقتصاديه سنى تأمين ايدنلردير. بونلر بورلاق شيوه سندن يوفارو طبقه يه چيقمش عالى صنفير؛ بونلرى تکرار «نازات» کرو چکهک هيچ بر تورلى نصوب ايديلور شيلردن دگلر. يازيچيلرمز، کتابچيلرمز، ناشرلرمز دفترلره مراجعت بيورسونلر؛ بو ديدکارمى دها گوزل آکلارلر مشنرى کيم، اونويان کيم؟ عثبانلى تورکلى عربى فارسى ايله آنا ديلنى سوندرديلر. برارده بو طرفده عوام شيوه لرينى ايلرو سوروب ساده وقاعد لى تورکچيه

سد چکمه لم. ايلروده جزاسى پک آغر اولور. مشيور کمال پک بوغازلر دائره سنده قالور؛ ساده يازان شاعر محمد امين پک تاغوبى عراسنه قدر ايشلر، «طالک يلديزى» وولغا کنارنده قالور، اما «شورا» نڭ لسانى اولدقه ايشلنور، بول آلور.

فنون و ادبياتدن، پک ملت اولدقه مژدن دم اوران بزلر دگل ميز؟ افنديلر، لسانسز ملت و ادبيات نروده اولمش که برده اولسون؟

جاوباش، استرلى باش، تونر و قزل قوم چمانلرى لسان و ادبيات مستقله دعواسنه توتنوب يوريسهلر «ملت» اوله ميوب قالورلر؛ بو بر حقيقتد که اعتراف ايدهلر عكسى حاله بزه بونى باشقه لرى قى صورتده تفهيم ايدلر. قارت. «ترجمان».

بىز تورکمز (*)

IX

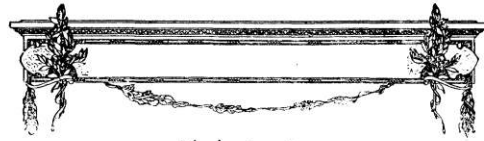
• (مينا)

مخترم «شورا» مجمه سى نڭ ۸ نچى هم ۱۱ نچى سانلرينڭ ييتلرنده بىز «تاتار ايمه سىز» ديگن دعوامز نڭ دليللرينى، اوقوچيلرغه، عرض ايتمش ايدک. تاريخيزدن مقتى سنلر آلوب، تورکچيگى سويله مش ايدک. بو کون روسيه قولنده راحت ياشاغان ميليونلرچه مسلمانلر نڭ همه سى تورکى ايدکلرن، هم تللىرى تورکچي ايدکين بيان ايتمش ايدک. شو بيچاره صافى و اصل تورکى بالالرينڭ موينلرينه جبرا «تاتار» لقب... نڭ تاغلو روس مؤرخارينڭ غلطى ايدکينى کورسه مش ايدک.

اوقوچيلرنڭ ذهnlرنده توغان بعض شيه و ترددلرنى کيتيرو اوچون؛ بو مسئله تاريخيه نڭ بحث ايتلونه فائداى فائده لر بارلقنى نوشندرو اوچون؛ «تاتار» لغتن کورلگن ضررلرنى ساناو اوچون تاغى بر آئر سويله رگه لزوم کورلدى.

عالمجان ابراهيموف چنابلى ۸ نچى سانلى «شورا» ده

(۵) باقى کچن سنه ۱۱ نچى عئده.

حرفارمىنى اصلاح

محترم «شورا» نىڭ اوتكان سنە ۱۸ غەدىندە شوشى عنوانلى دورت مقاله اوقولدى . مهربان ايرىمكناشف وعارف موسىن افندىلر «ملەن آراسىندە ايكى محتاج اولنگان شىلرنىڭ بىرسى اصلاح حروف مسئلەسى» جەلەسىنى يازالار ، ملا خوجاش افندى «يازا حروفلىرىدە تەلەزەگى طاولىرىغە يىتەر لك ايتوب اصلاح قىلو تېوش» ھەم اھل الله بن خىراللا افندى «بىوك مسئلە» دىو اقرار قىلالار . بو مسئلە نىڭ اھمىيىتى عادى اوقوچى ھەم يازوچىلارغە آچى آڭلانماسە كىرەك .

تاتار خلقى بىر نىچە يوز يىلدىن بىر شوشى اصلاح قىلنماغان حروفنى استعمال قىلالار . حاضرى كۈندە شوشى حروف بىرلە يازلغان ايسكى يازولرىدە ، ياكا يازولرىدە بىر اوقودە خىلاسز اوقىمىز ، مثال ايتلىگان «اچ» كىي ياز- يلووى مشترىك سوزلرنىڭ نىچىك اوقىلاسىنى يازودە طوتقان اورتىدىن بلەمىز ، الفباىدە بعض طاولىر اچون حروف بولماو سىببى زور چىتىلىكلر ، خىلاط چىققانى بو كۈنگە قىر بىلنگان يوق . شوڭا كۈرە بو مسئلە практика چىتلى قىمىنچە كۈبرەك теория چىتىدىن چىققان بولسە كىرەك . بىلكە حل قىلنوى غىر مەكىن مسئلەلر جەلەسىنە كىرەك . طوراغانلر . يازودە «او» ناوشلىرىنى آيرو حقتە مەكەرلر بولوب بعضلىرى نقتە ، بعضلىرى كىرەك كىي اشارلر قوياىرغە عرض ايتسەلردە بو طوغرىدە بىر قرار قىلماى . بو حالە اصلاح حروف مسئلەسىنىڭ عموم طرفىدىن قبول قىلنورلىق صورتە حل قىلنوى والله اعلم .

ايسكى تىزىملى مىدرسەلردە تاتار املاسى بىرە اوگرە . تەلى ايدى دىيورلك . بىر آز اوگرەتەلسەدە اوقىوچىلرنىڭ اوز كىيىنە قاراب تورلى مىدرسەدە تورلى املا اوگرەتەلە ايدى . شوڭا كۈرە «چوقر» قازلغان بىر «كىي سوزنى يازو كىرەك بولسە نىچىك يازارغە بىلەنچە آبدىرىمىز ، حالبوكة ھەمە تاتار سوزلرنىڭ املاسى توزولوب بارچەمىزغە شوشى املا اوگرە . تەلگەن بولسە «چوقر» سوزىنى عرب حروفى بىرلە درست يازو مەكىن بولماوچىلىق بىلكە ھىچ خاظمەزگە دە كىلداس ايدى . نىناكە «ياغور» سوزىنىڭ يازىلووى سوزدە سويلەنۈپتە اوغشامار اچون ھىچ تشۈيشەنمىز . شوشى

تشار ياراتلغانلر .

يوفارىدە سويلەنگان اچى نوع تشىدىن ھەر قايسىدە آدمە باردى : تىگرمەن تاشلىرى كىك طعمانى واولار ھەم ايزەر اچون توب – آزاو تاشلىرىمىز ھەم كىكەنە بولسەلردە قابان و كۈرەك تاشلىرىمىز باردى . ھەر كىم بىلە : سوت ايتىگان باش بالالرنىڭ آغزلىرىدە تاش يوقىدى . صوڭقە تابا آفرىن آفرىن ، انجوكىك واقى – واقى تاشلىرى چىقە . بولنارغە «سوت تاشلىرى» دىولە ، صىلرنىڭ بار تاشلىرى ۲۰ دانە اولوب ۷-۸ ياشلرنىڭ صوڭ بو تاشلىرى توشوب يىرلىرىنە باشقە تاشلىر چىقىدى . اوسوب چىتىگان آدمەلردە ھەرچىكەدە دورتەر (ئىتە) كۈرەك تاش ، ايتىشەر (ناب) قابان تاش ھەم اوتار (خىس) آزاو تاش اولوب بارىسى ۳۲ دانە تاش بولادى . بو تاشلىر ايدى بىرە آلتىنمىز . بولنر توشسە اورتلىرىنە تىكرار تاش چىقىدى . شولنىڭدىن تشارنىڭ توشۇپتە ، چىروپتە سەبب بولغان نرسەلردىن صافلانورغە تېوشلى .

تشار – تىزىلگان بىر سوباك كىسا كارىگنە توگىلدى . تاشلىر بىر نىچە قاتلاو اولوب ايكى طىشى يالتىراپ طوراغان قاتلاوى «مىنا» اسملى اولوب ، تاشلرنىڭ مىناسىن بوزا ماورغان نرسەلر آشاو ، ھەم تاشلىرى كەلشەقە و قاچى اورتونە استعمال ايدوب ، قاتلى – چىتلاوك كىي – نرسەلرنى واطو يارامىدىر چۈنكە آندى قاتلى نرسەلرنى واطقانە تاشلرنىڭ مىناسى كىتلى ھەم بارلوى اھتمال . تاشنىڭ مىناسى بوزولسە ، چاغانسە ، آچى نرسەلر تاشنىڭ اوزەگىنە تاثير ايتە باشلىدىدە تاش چىرى ھەم قورت آشىدىر . صوڭرە توشەدىر . آشاغان صوڭنە تاشلىرى تازارتوب يوبوب طوراىرغە تېوشلى . چۈنكە تازارتولمىغان تاش صاىوب بوزولا باشلىدىر ، بوزولغان تاش ايسە طعمانى ياخشى قاينى آلەپچە اوز وظيفەسىدە كىچىك قىلوپ آشنى كىراگنچە واقلاپ ايزوب بىارە لىدىدە آشنىڭ يارمىسىن مەدەگە يۈكلەدى . بعض بر قومماى آدمەلر تاشلىرى تازا بولسەدە آشاغان طعمانى قاينار چايناماس يوتوب بىارەلر . بونىڭ صوڭى بىك يماندىر . تاشنىڭ اوزىنە واجب بولغان اشىنى اوزى اشلەپ بىررگە تېوش ، مەدەگە قالدىرغە يارامى بىر اشچىگە ايتكىچى كىشىلرنىڭ اشىدە اويولە باشلاسا اول اشچى بىچارە آرى ، نھايت آورى باشلىدىر . مەدەنىڭ اوز اشى اوزىنە يىتگان ، تاشنىڭ اشىدە مەدە اشلى باشلاسا مەدە آورى باشلاماسون ، مەدە آورسە اش خرابىر .

(آخرى وار) .

على رىقى .

ياڭلش يازوغه قارشى .

مطبوعاتمىزده ياڭلش يازو اوچ ياقلى بولادر:

برى (جمله لر نحو و بلاغت قاعده لرينه خلاف صورتى
ضعف تاليف و تعقيد ايله يازلور. بوجيتمىن اولان ياڭلشلىق،
مقامده مراد بولغان معنائى آچى آڭلاتمادىقتىن يازوچىنىڭ
فكرى ياڭلشلىق تركيب آستىدىن مستور قالىپ، بىرورگه
ايستىدىكى نائىزده ضايع بولادر. جملهده بعضى ادرات و سوز
لرنىڭ ناقص ويا زائد بولويده اوشىوڭا داخلدر.

ايكنچى (سى) سوزلرنىڭ صرف و اشتقاق قاعده لرينه
خلاف يازلويدير. موندائى ياڭلشلىق قاعدهده اطرادسزلىقنى
و بعضى سوزلرنىڭ قاعدهگه خلاف تلفظ اولغونون موجب بولدى.
يغنىدىن بىڭ ساقلانلا تورغان اورندىر.

اوچىنچى (سى) بعضى سوزلرنىڭ حرفلرنى تلفظغە خلاف
صورتىده اورنىلى - اورنىسىز يازلور. بواورنىده شو اوچىنچى
نوعدىن اولان بعضى ياڭلش يازلا نورغان سوزلرنى كورسەتەيك:
آغز. بو سوز جنوب توركىلىرى آوزنىده «آغز»
سويلەنب يازاسەده شرق و شمال توركلر نچە «آوز» تلفظ
اولمىقىدەدر. مونڭ نە اصلدىن آلتىيىقىنى و اصلى آوزمى،
ياخود آغزىمى ايديكىن شەمى بىلە آلمادىق، فقط مونڭ اديبىسى
«آغز» اوليىدە، «آوز» نى قايدان ساناوچىلرغە قارشى
تورمىق جسارنى ايله بو اورنىده شرق توركىلر ينىڭ مطبوعاتىدە
«آغز» صورت املاسىنى ياڭلشلىق ساناقدىق. مونڭ نە
اصلدىن آلتىيىقى معلوم اولمادىقى حالده «آغز» صورت
املاسىن تىرجىم ايتوچىلرگە رغما بىز اونى ياڭلشلىق ساناقدىق.
بىزم بو سوزلرمنى «لسان تفرىقىسى» نى موجب ايمەس؛ بىز
يالقز «ادبى» و «قابا» تەبىرلارنى بىر آز تەدبىل ايتەك
اوچون بو سوزلرنى يازدىق. «آغز» صورت استعمالى
«ادبى» بولادە، «آوز» صورت استعمالى نە اوچون «ادبى
لك» دن محروم ايتەلدەر؟

بىز ايتەمىز: هر ايكىسى ادبى بولسون.

الوغ بو سوز ايسكى توركىلرە ناچالنىك وچىناونىك.
رأيس معناسىدە قوللانور ايدى. اول چاقىدە، بىلىگىلى،
رأيسلر قارىتار ايدى. كىلە كىلە قارىتار رأيسلىككىن ودرجەدن
توشسەلرەدە همەن شو سوز اولرغە بىر تيتول كىسىلدى. بو

محتاج بولوناچى؟ يوق - اگر قلىندە، هوا و موسينه
مغلوبيتمىن باشقىە حس و ادراككە مالك بولماسداى غافل
ايكان، كوزن ياروب كرردى آثار قدرت و عطمت الهىە
فارشوسندە متأثر بولماغان قلىب نى، شو يارم آرشىن
زاويه لار ايله محدود لوحه اچندە منقوش جلاله لفظى مى
نەر يك ايدەچك؟!

بونلرەدە دىانت مى؟

«مقصود - بر زينت» ايسە - جلاله لفظى، بېغمير
و خلفانك اسملرى، اويلە، ديوارلرنى زينتلەر ايجونمى
برلرە اوگرەتملىش؟..

ايندى «كلما دخل عليها زكريا المحراب» آينى بلەن
امام تورديقى محل - مسجد محرابى آراسندە مناسبت نى
نرسە؟ هر محراب سوزى، مسجد محرابى اولوب مذكور
آيتنىڭ بوندى تعلق ايتلويىدە بىر وجە وارمى عجباً!..
آيتنىڭ جز اولى ذكر ايدىلوب، «وجد عندها رزقا» جەلەسى
هېچ معنا آڭلاشلاماسلىق روشدە توشىر يلوب قالدىلەش!
اھالى «محلە، غفلت و جهالتلرى سېلى معنودە بولسون،
امام و علما، شو مناسبتىز احداث ايدەلەش - تدبىن» ار
گە تېكىز فان ايله قاراب نورورلىق درجە حېت سز مېدارلر؟
خطبەلر نە «شرك - باشرنە كىر، قارنغو كېچە لردە
قارا مرمر تاشى اوستوندى يورگوچى قارە فرمىقىدەن» دېە
غايەت معنائى سوزنىڭ نەدىن عبارت ايدىگىن بىر كره توشونە -
لرمى؟ ياخود، بلا شعور «ماشينالغو» غنە آغزىدن فيولامى؟..

۷ نچى عدد شەورادە محمد كمال افندى مظفروف
جناپلرى، نادانلقمىزغە باش سېب - آچىچە يوقلىق، دى. وشو -
ندوق: «بىز هر آدمىمىزە نادانلىق ايله فقيرلىككىن ضرر
كوروب طور وومىزنى و بونىدە تەدبىرگە حمل ايتىدىگىمىزنى
سويلى. ديمك ايكى باش سېب. فقيرلىككىمىزنى تەدبىرەن كور و.
بو ايسە - باشقىە توگل - اعتقاد بوزولمىقىدەر. مقاله سىنىك
آخرنەدە ك.م. افندى، علم تارالماوغە سېب - صولڭ يىللرەدە خلقمىز
آراسندە چىققان قىتئەچىلر ايدىگىنى آڭلاتادىر بومى حقيقتە،
اعتقاد بوزولمىقىغە قايتادىر. چونكە قىتئەچىلر، اھالىنىڭ اعتقادىن
بوزو آرقىلى تاثير ايتەلەر.

الحاصل - بىریشانلىقلارمىزنىڭ اصل سېبى، دىانت خلافتىدە
اولان حرىكلرنىڭ دىانت پەردەسى آستىدە اجرا ايتولدىكەندىر.
شاكر مصطفى.

ح

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı: Vargeloğlu, Nermin

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü	
Lisans	Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü	2017
Lise	Dikmen Nevzat Ayaz Anadolu Kız Meslek Lisesi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi	2013

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2018-	Mamak Halk Eğitimi Merkezi	Öğretmen
2022-	Yunus Emre Enstitüsü	Türk Dili Okutmanı

Yabancı Dil

İngilizce (orta seviye)

